m

Belg. 98 k

Digitized by Google

image
not
available

Belg. 98 k

Digitized by Google

AARDRIJKSKUNDIGE

BESCHRIJVING

VAN HET

KONINGRIJK

HOLLAND.

Digitized by Google

AARDRIJKSKUNDIGE

BESCHRIJVING

VAN HET

KONINGRIJK

HOLLAND,

TEN GELEIDE VAN EENE NIEUWE

AARDRIJKSKUNDIGE

KAART

VAN DIT RIJK.

DOOR

JACOB DE GELDER,

PROFESSOR AAN HET HOTEL DER PAGES
VAN Z. M. DEN KONING VAN HOLLAND.

TE AMSTERDAM BIJ
JOH. ALLART EN JAC. RUYS,
MDCCCIX.

Digitized by Google

BIBLIOTHECA
REGLA.
MONACENSIS.

Digitized by Google

INTEKENAREN.

Digitized by Google

NAAMLIJST

DER

INTEKENAREN.

Aalbers (J. H.) Fransch Kostschoolhouder te Arnhem.
Aalst (B. J. van) te Delft.
Abrahams (de Wed. Joh.) Courantierster en Boekv. te Middelburg.
Adami, Raadsheer.
Aken (Hendrik van)
Alberda (Jonkheer O. Tamminga van) Heer van Rensema, en Bailjuw der Jurisdictie van het Fivelingo Kwartier.
Alphen en Zoonen. (van)
Altena (C. L. v.) Boekverk. te Leeuwarden, 3 Exemp.
Ampt (C. G.) Colonel te Corichem.

Baerts (J. C.)
Bakker (G.)
Bakker (L. J.) te Paterwolde,
Bakker (P. D.)
Bandsma (H. H.) te Leeuwarden, 4 Exempl.
Bastian (T.)
Beekman (D.) gepensioneerd Lieutenant Colonel bij de Staf der Armee.
Beelaards (A. W.) Hoofd-Officie te Rotterdam.
Beer Poortugaal. (J. C. den)
Bender. (Visser)

Ben-

Digitized by Google

Benthem (S. van) Boekh. te Middelburg, 4 Exemp.
Berchuijs (J. van) Major Capitein der 3de Comp. Veteranen te Coeverden.
Berg. (A. H. van den)
Bergen (W. van) te Breda.
Bergsma (E.) Lieut. Ingenieur.
Berkhoff (B. J.) L. Stud. te Leijden.
Blanc (R. J.) Colonel Commandant der Vesting en Ridder van de Koninglijke Orde der Unie te Coeverden.
Blanche (J. F.) Boekv. te Utrecht, 9 Exempl.
Blanken Jz. (J.) Inſpecteur Generaal &c. &c:
Blanken (W.) Bouw-Inſpecteur.
Blaupot (Jan H.)
Bleij, Asſesſor bij het Landdrostambt te Gorichem.
Blom (N. W.)
Bluhm (D. L.) Post-Fiscaal te Emden.
Blusſé en Zoon (A.) Boekverk. te Dord., 2 Exempl.
Boeije. (Mr. J. Schuurbeque)
Boeijing (W. P.) Schoolmeester in de N. Pelkel-A.
Boer (S. J. den) Boekverkoper te Goes, 9 Exemp.
Bois (Mr. P. C. de) te Schiedam.
Bom. (G.)
Borgeſius (G.) in de Oude Pekel-A.
Boterkoper (P.) te Monnikendam.
Bouwers (J.) te Groningen.
Boxman (D.) te Gorichem.
Brantzen (Mr. E. J.)
Breevelt. (C.)
Breugel (Mr. J. de Rovere van) Commis der Verponding te Utrecht.
Brinkhorst (F.)
Brouwer (G.) Boekverkoper te Deventer, 4 Exempl.
Brouwer (J. W.) Boekverkoper te Leeuwarden.

Bur-

Burgerhoudt (Mr J.) Wethouder der ſtad Schiedam.
Busch (J.) te Groningen, 6 Exempl.
Busch (M. J.) Archiater en Stads Phyſicus te Groningen.
Buijn (A.) te Amſterdam.
Bijkerk (L.) Schoolhouder te Dordrecht.

Cahais (G. M.) Boekverk. te Leeuwarden, 3 Exempl.
Camerling (Mr. D. J. C.) Preſident Schepen te Haarlem.
Caminha (S. C.)
Canneman, Secretaris Generaal bij 't Miniſterie van Finantie.
Cappelhoff (W. B.) te Gorichem.
Cappellen (Baron v. d.) Minister van Eeredienst en Binnenlandſche Zaken.
Certon (H. G.) Hoofd-Officier der ſtad Haarlem.
Chapelle. (J. B. de la)
Charlé (P. P.)
Chimaer van Oudendorp (C.) J. U. Stud. te Leijden.
Cleef (gebroeders van) Boekverkopers in den Haag.
Clement (G. B.) Predikant te Coeverden.
Clifford van der Hoop (H.)
Commisſie der Scholen van het Departement Haarlem der Maatſchappij tot Nut van 't Algemeen.
Conradi (A. J.) Secretaris van Harlingen.
Cornel (N.) Boekverkoper te Rotterdam.
Coste (A. la) Koopman te Dordrecht.
Coster (H.) Boekverkoper te Alkmaar, 12 Exempl.
Costerus (Pieter) te Edam.
Craijenſchot (B. J.)
Cremer (E. P.) Secretaris van de Rechtbank te Middelburg.
Crevenna. (J. B. Bolongaro)
Crimpen. (van)

Dalen. (van)
Deinſe. (Anthonij van)
Dekker. (. .)
Demoulin, Major van het 5de Regiment Infanterie.
Detmers, Regerings Raad.
Detmers (J. E.) Juſtitie Raad.
Dewik (A.) Inſtituteur te Thiel.
Diederiks en Zoon (H.) Boekverkopers, te Amſterdam 2 Exempl.
Dill. (A. W.)
Ditmers. (J.) te Broek in Waterland.
Doeveren (J. A. van) Med Doct. te Gorichem.
Dordt (Gregorius van) Makelaar te Rotterdam.
Druijveſteijn (Mevrouwe Wed. wijlen den Heere Jan Willem)
Duin (H. van) geadmitteerd Landmeter te Strijen.
Dupper (A.) Fransch Kostſchoolhouder te Vianen.
Duijn van Benthorn (F. van der) te IJsſelſtein.
Dijk (J.) Schoolmeester op de Meede.
Dijk (Joh. van) te Dordtrecht.

Ænee (W. Schultetius) Med. Doct. op de Gorredijk.
Eeden. (van)
Eekhoff (G.) te Groningen.
Eekhoff Hz. (H.) Boekverk. te Groningen, 5 Exemp.
Eenhuijzen (G. J.) Boekhouder te Zwolle.
Eeten (B. van) Notaris en Procureur te Gorichem.
Eilshemius (. .) te Amſterdam.
Elsbroek (van) Commis bij het Bureau van Convoijen en Licenten.
Emmelot (M. A.) Stads Schoolonderwijzer te Deventer.

En-

Ende (H. van den) eerſte Lieutenant ter zee.
Enden. (van den)
Engelhart (H.) te Groningen.
Ernſt (G. H.) te Gorichem.
Evans (Mejuffrouw M. M.) te Delft.

Falck (A. S.)
Fauchelj (J. G.) Koopman te Rotterdam.
Fizeaux. (J.)
Fortman. (J.)
Fraaijenhove (N. C. van) te Middelburg.
Francois (D.) Phil. & J. U. Stud. te Leijden.
Freijſ. (J. P.)

Geijer, Krijgs-Commisſaris en Controleur van de gecombineerde Caſſa.
Goelhoed (D.) Schoolhouder te Gouda.
Gockinga Hz. (R).
Gorlitz (P. K.) Fransch en Duitsch Schoolhouder te Rotterdam.
Gosſenberg (H. J.) Fransch en Nederduisch Schoolhouder te Enſchede.
Greidanus (J. P.) Organist op 't Heerenveen.
Grim (K.) Schoolmeester in de Nieuwe Schans.
Groen van Prinſterer (Ridder P. J.) Inſpecteur van het Geneeskundige Toevoorzicht.
Groenenberg (R. van) Boekhandelaar te Groningen.

Haan. (Capitein de)
Haar (G. ter) *Maître de Penſion* te Doetichem.
Hageman. (E. T.)
Halbritter (van) te Zutphen.
Hardenbroek. (G. Baron van)
Haſewinkel (H. C.) te Veendam.

Hasselgreen. (Jan en Carl)
Haverkamp (A.) Ondermeester te Deventer.
Heel (S. van) Koopman te Rotterdam.
Heinemeijer (D. H.) Doct. Jur. Advocaat te Jever.
Hemsdaal (G. W. van) Stads Drukker te Schiedam.
Herborg (H.) Schoolmeester.
Hermans (P. A. W.) Capitein der Artillerie.
Hertling, Minister bij 't Hof van Beijeren.
Hesfling, Administrateur.
Heuven (D. van) op Beljoen.
Heijningen. (Gerrit van)
Hillingh (A. D.) Post-Directeur.
Hoekwater (J W.) Secretaris der stad Schiedam.
Hoekzema (E.) te Groningen.
Hofmans en Hoogewerf, Kooplieden te Rotterdam.
Hogendorp. (geb. van Haren) Mevrouw de Douariere van
Homkes (J. J.) Boekverkoper te Groningen.
Hooff. (van)
Hoofman. (Mejongvrouwe M.)
Horneer Jr. (T.) te Gorinchem.
Horst (ter) Lieutenant Collonel.
Horst. (D. van der)
Hugenholtz (P.) Predikant te Utrecht.
Hullesheim. (J. P. B.)
Hulst (Mevrouwe van der) te Delft.

Jansfen (J.) Boekverkoper te Thiel, 6 Exempl.
Jaquemar (P.) Directeur van het Bureau voor het Commercie- en Schoolwezen.
Iddekinge (O. R. van) te Groningen.
Ihnen (J.) Houthandelaar.
Jong (J. de) in de Oude Pekel-A.
Jong (J. de) Predikant te Oud Alblas.

Jo-

Jorisſen (M.) Predikant te Velp.
Jutting. (F.)

Kampman (A.) te Haarlem.
Katwinkel (J. W.) te Tienklooſter.
Kempenaar. (Andringa de)
Kervel (P. A.) te Rotterdam.
Kesteren (J. A. van) Lieut. Colonel van de Genie.
Kettler, Similiter.
Keijzer. (J. F.)
Kieneken, Schoolhouder te Rotterdam.
Kleeuwens (F.) Boekverk. te Zierikzee, 2 Exempl.
Kloot. (J. van der)
Kloppenburg. (J.) te Rotterdam.
Kluit (A.) Apothekar te Dordrecht.
Knottebelt (J.) Predikant te Mijnsheerenland.
Kool. (Jan)
Koole (J.) Boekverkoper te Zierikzee, 8 Exempl.
Koopman (W. G.) te Utrecht.
Krieken (D. van) te Gorichem.
Kuipé (C. W.) Boekverkoper te Schoonhoven.
Kuipers Az. (A.)
Kuijper (W.) te Gorichem.

Laar (J. van) Heer van Zeist.
Leek. (P.) Secretaris te Schagen.
Leerſum (Jacobus van) Onderwijzer in 't Burgerweeshuis te Amſterdam.
Leesgezelſchap, Zinſpreuk: Vermaak en Leering, te Culemborg.
Lenderik (H.) Ondermeester te Deventer.
Lensveld (G. Lhemens de) Predikant te Westmaas.
Leſueur (W. v.) Lieutenant Collonel.

Leij (Wed. v. d.) Boekverk. te Harlingen, 5 Exempl.
Limburg Stirum (O. Graaf van) te Groningen.
Linden (Mr. J. van der) Advocaat te Amſterdam.
Lobrij, Capitein te Brielle.
Loon (F. van) te Eernſum.
Loopuijt (Jan) te Schiedam.
Los (Joh.) Predikant te Sloten in Vriesland.
Lub en Zoon (Wed.) te Enkhuizen, 2 Exempl.
Lutz (J. J.) Plaatſelijke Adjudant te Coeverden.

Maaren (Joh. van) te Gorichem.
Marchees. (Carl)
Marchees. (Peter Lud.)
Mareeuw (J. W.) te Middelburg.
Maritz. (L. E.)
Martin.
Martini (Mr. H. B.) Ontvanger Generaal.
Mazel (L. C.) Chef de Bureau ter Koninglijke Secretarij.
Mecima (E. J.) Advocaat en Notaris te Vianen.
Meerten (J. C. van) Makelaar te Gorichem.
Meis (J. K.) Schoolhouder te Coeverden.
Mellvil (A.) Inſpecteur der Koninglijke Domeinen.
Metger Junior (C. H.) Koopman.
Meij (D. van der) te Gorichem.
Meijer (P. W.) te Arnhem.
Middel (H.) Veenmeester in de Oude Pekel-A.
Mirell (L. J. J.) te Delft.
Moll (A.) Med. Doct. te Nijmegen.
Molles (F.) te Leijden.
Monhoff (P.) gepenſioneerd Capitein te Coeverden.
Mortier en Zoon (D. du) Boekverkoper te Leijden, 2 Exempl.
Moslij (J. C.) te Nijmegen.

Mue-

Muelich (C. von) Colonel te Nijmegen.
Muller (P.) te Broek in Waterland.
Muntingh (D. van Hicht) Notaris te Marrum.

Nagel. (C. F.)
Neijrac (G. J. J.)
Niemeijer, te Utrecht.
Nieuwenhuis (L.) te Enschede.
Nievervaart. (H. van)
Nisse, te Gorichem.
Noman (J.) Boekverkoper te Zaltbommel, 2 Exempl.
Nijhoff (P.) Boekverkoper te Arnhem, 5 Exempl.

Ommeren. (M. van)
Ooms (J.) Boekverkoper te Middelburg, 6 Exempl.
Oordt (G. van) Professor te Utrecht.
Oordt (P. van) Boekverkoper te Utrecht, 5 Exempl.
Oostkamp (J. A.) Onderwijzer in de Godsdienst te Zwolle.
Overhoff en Zoonen. (Stephan)
Oijen (Vorsterman van) te Haarlem.

Pabst, Lieutenant Colonel.
Panhuis (van) Secretaris Generaal bij het Landdrostambt in Oostvriesland.
Palm (C. v. d.) Med. Doct. te Middelburg.
Paravicini. (Generaal)
Pecker (C. de) Boekverkoper te Leijden, 2 Exempl.
Pelkwijk (Mr. J. ter) te Zwolle.
Perponcher de Sedlnitzkij (Baron W. E. de) van Wolphaarsdijk, Assessor bij het Departement Utrecht.
Plaats (M. van der) Boekverkoper te Harlingen, 9 Exempl.

Pluijm Az. (W.)
Pompe van Meerdervoort. (de Ridder)

Quarles (Mr. P. N.) Schepen der ſtad Haarlem.
Questius (J. W.) Med. en Chirurg. Doct. te Leeuwarden.

Raath van Morren (A. de) te Elburg.
Radijs, Koopman te Rotterdam.
Rauws (P. A.) te Gorichem.
Ree. (H. van)
Reich (J. C.) Med. Doct. te Leijden.
Reimers (R. C.) Koopman.
Reimers (T.) Similiter.
Remmers. (J. D.)
Rhemen (. . Baron van)
Rinkz. (E. D.)
Ritter. (C. J.)
Rodi (Jan) te Schiedam.
Rom (J. E.) te Gorichem.
Rom Jz. (R.) te Gorichem.
Romkes. (R.)
Rookmaker. (Jz.)
Roux (A. B.) Fransch Kostſchoolhouder te Amſterdam.
Ruigendijk. (J.)
Rijsoort (J. F. van) te Gorichem.

Saar (D. du) Boekverkoper te Leijden.
Sadelhof (P. van) te Arnhem.
Salis (de) Adminiſtrateur der Koninglijke Domeinen in Oostvriesland.
Sande (J. J. van de) Boekhandelaar te Middelburg, 9 Exempl.
Sandifort (E.) Hoogleeraar te Leijden.

San-

Sandick (O. Z. van) Kommandant van 's Konings Militaire School te Honsholredijk.
Santen (van) Raadsheer.
Schelling. (J.)
Schelling. (K.)
Schepler, Regerings Raad.
Schierbeek (R. J.) Boekverkoper te Groningen, 3 Exempl.
Schönermarck (A.) Practizijn te Cuijk.
Schoonhoven (J. van) Boekverkoper te Utrecht.
Schoorn (C. G.) Secretaris der ſtad Schiedam.
Schouten. (Mr. J.)
Schrenk (V.) Controleur en Rendant der Trekvaarts caſſa.
Schuilenburch (van) Chef de Bureau voor de zaken van Convoijen en Licenten bij het Landdrostambt in Oostvriesland.
Schuur, Chef de Bureau van de Domeinen Administratie.
Schweer. (H. C.) 2 Exempl.
Seefeld, Similiter.
Serrurier (L.) te Gorichem.
Slichting, Similiter.
Sluisken (J.) Secretaris bij de Generale Staf van het 11e. Mil. Arondiſement.
Smit (L. J.) te Steens.
Smitsz en Zoon (J.) Kooplieden te Rotterdam.
Snoek Hz. (M.) te Gorichem.
Soeterberg (D.) te Delft.
Somerenkooij. (C. D.)
Spaan (G. C.) Predikant te Heerjansdam.
Spankeren (van) Secretaris bij het Bureau van het Landdrostambt.
Staal (A. B.) Schoolmeester in de Wildervank.

Sta-

Stakebrand. (van Lochteren)
Staats, Mr. Metzelaar te Rotterdam.
Straten. (J. van der)
Stijrum (Mr. Jan van) Staatsraad van Zijne Majesteit den Koning van Holland, Landdrost van 't Departement Amſtelland, Lid van het Kapittel en Grootkruis der Koninglijke Order van Holland, enz. enz. enz.
Swaving. (J. J.)
Sijpkens Jr. (J.) te Groningen.
Sijpeſtein, te Asſendelft.

Tak. (Abraham)
Tannen (J. H.) Krijgs- en Domeinraad.
Teding van Berkhout.
Teengs (Jacob) te Edam.
Teixera Jr. (J.)
Telting. (C. A.)
Thierrij en Menſingh (Erven J.) Boekverkopers in den Haag.
Timmermans (den Ridder) Colonel.
Trip (A. T.) Lieutenant der Koninglijke Artillerie te Coeverden.
Tronhoff (J.) Paſtoor te Schipluiden.
Troost (R.) te Vlaardingen.
Tueneke. (J. M.)
Tuinzing (Ph.) Boekverk. te Rotterdam, 4 Exempl.
Turner, te Utrecht.
Tuijl van Serooskerken, van Heeze en Leende. (den Ridder)

Veen (J. van der) te Leeuwarden.
Veen (J. van der) Schoolonderwijzer in het Weeshuis te Zwolle.

Veen-

Veenkanp (N.) te Groningen.
Veer (F. de) te Gorichem.
Veer. (P. de)
Veldkamp (J. C.) te Deventer.
Velsen (H. U. Thaden van) Predikant te Oudkerk.
Velthuizen.
Verheijen. (G. B.)
Verkouteren (J.) Boekverkoper te Bergen op Zoom, 4 Exempl.
Vermande en Zoon (L.) Boekverkopers te Hoorn, 2 Exempl.
Vermehr (J.) Advocaat te Nijmegen.
Verweij (Bernardus) Predikant in den Haag.
Veth Jr. (H.) Koopman te Dordrecht.
Vieweg (J. C.) Boekverkoper te Nijmegen.
Visscher (B. W. G.) Ontvanger te Utrecht.
Visser (Sake M.) te Akkrum.
Visfering (J.) Koopman.
Vletter (W. K. de) Schoolhouder te Rotterdam.
Vliert (Joh. van der) Onderwijzer in het Burgerweeshuis te Amsterdam.
Vliet (C. van der) Boekverkoper te Rotterdam, 4 Exempl.
Voorst (Mr. G. J. van) te Delft.
Voorst (J. W. van) te Utrecht.
Voute (J. J.) Makelaar te Rotterdam.
Vri (J. de) te Zwolle.
Vries (D. de) Koninglijke Notaris te Hazenveen.
Vries (C. de) te Haarlem.

Wal (J. v. d.) Boekhandelaar te Gorichem, 4 Exemp.
Wal (J. v. d.) voor B. W. te Gorichem.

Wee-

Wal (J. v. d.) voor V. D. te Gorichem.
Wansleven (W. C.) Boekverkoper te Zutphen.
Weeber, Calculator en Emploijé bij de Domeinen Adminiſtratie.
Weedel (Graaf van) Ridder der Koninglijke Orde van de Unie.
Weetering (C. v. d.) te Workum.
Werdmuller, te Nijmegen.
Wesſem Jr. (H. van) voor de Societeit te Thiel.
Westenberg (G.) Kapitein Ingenieur te Coeverden.
Westenberg (W. J.) bij Lochem.
Westerhoven (C.) Boekverk. te Emden, 4 Exempl.
Wiarda, Secretaris.
Wiarda (P.) te Leeuwarden.
Wieben (H.) Dijkrechter tot Norden in Oostvriesland.
Wierdsma (Mr. J. D.) Auditeur Militair te Leeuwarden.
Wolk (A. van der) gepenſioneerd Kapitein ten dienſte dezer landen.
Wolterſom Gz. (J.) Koopman te Coeverden.
Wouters (Wijbe) te Groningen, 9 Exempl.
Wijck. (F. A. van)
Wijck (Mr. J. D. F. van der) Oud Burgemeester en Schepen te Zwolle.
Wijk Rz. (J. van)
Wijnants (Wed. J. P.) Boekverkoopſter in den Haag.

Zeeland (Mejuffrouw) te Delft.
Zuijlen van Nijevelt (van)
Zwol (H. van) Boekverkoper te Leer 9 Exempl.

VOOR-

Digitized by Google

* *

VOORBERIGT.

De levendige overtuiging van het moeijelijke en verdrietige, in het opſtellen van Aardrijkskundige beſchrijvingen, vooral, wanneer dezelve eenigzins volledíger dan gewoonelijk verlangd worden, en men, bij dit

dit alles, den goeden wil heeft, om aan elken Lezer, in welk afgelegen hoekje van het Rijk hij wonen moge, het genoegen te verſchaffen, om ook, in die Beſchrijving, zijne geboorte- en woonplaats te vinden, deedt ons, voor drie en vier jaren, en later, het aanzoek van den Uitgever dezes, om zulk eene Beſchrijving opteſtellen, en tot dezelve eene Kaart te vervaardigen, beſtendig van de hand wijzen. De verandering echter van onze woonplaats, uit den Hage *naar* Utrecht, *en de meerdere ruimte van tijd, welke ons overbleef, haalden ons over, om het hernieuwde aanzoek aantenemen, en thans hebben wij het genoegen, onzen taak volbragt te zien, en dezen onzen volbragten arbeid aan het beſcheiden oordeel onzer Landgenoten te onderwerpen.*

Wat aanbelangt de Kaart, welke bij deze Beſchrijving gevoegd is, dezelve is niet meer dan Geographiſch, (Aardrijkskundig): trouwens het zou overbodig zijn aantemerken, dat men, in eene Kaart van zulk een beſtek, welke niet grooter vallen kan, zonder voor het algemeen onhandelbaar te worden, geene topographiſche bijzonderheden verlangen kan: daar deze in

zulk

zulk een klein beſtek het geheel verdonkeren, de teekening onduidelijk maken, en het oogmerk van het geheele ſtuk zouden doen misſen. Als Aardrijkskundige Kaart, is zij de naauwkeurigſte, die nog immer verſcheen: bijna alle voorname plaatſen, uitgenomen die der Noordelijke Departementen, zijn volgens derzelver juiste Sterrekundige ligging, gegrond op dadelijke waarnemingen, op het net der Kaart overgebragt; en offchoon ons de ligging der Vrieſche *en* Groningſche *plaatſen niet, op deze wijze, door nieuwe waarnemingen, en dus met die naauwkeurigheid bekend waren, hebben ons de bepalingen van den Generaal* DE COCK, *in* Westphalen, *en de Sterrekundige waarnemingen van den Heer* OLBERS, *te* Bremen *gegeven, genoeg opgeleverd, om de voornaamſte plaatſen dezer Noordelijke Departementen, nagenoeg op hare ware plaats te brengen, zoo na zelfs, dat wij vermeenen, dat alles met genoegzame en voldoende naauwkeurigheid geplaatst zal zijn.*

Ten opzigte der Beſchrijving hebben wij aan den eenen kant getracht zoo volledig te zijn, als ons mogelijk was, en aan

den anderen kant ook, zoo veel mogelijk, de kortheid in het oog te houden. Nogtans moeten wij, omtrent dit gedeelte van onzen arbeid, den Lezer doen opmerken: dat wij, in de Beſchrijving, de rangorde gevolgd zijn, in welke de Departementen van het Rijk bij het Gouvernement voorkomen, om dat zulk eene ſchikking natuurlijk, zoo wel met de nieuwe verdeeling zelve als met de tegenwoordige ſtaatkundige geſteldheid van ons Vaderland ſtrookt: maar wij hebben ook, aan den anderen kant, zoo veel mogelijk was, getracht, de oude verdeelingen der Gewesten bij die Beſchrijving tevens in het oog te doen vallen, evenwel zoo veel mogelijk; want, wanneer wij zulks overal even uitvoerig zouden hebben willen volgen, dan zou dit werk gemakkelijk tot twee boekdeelen uitgeloopen, en daardoor te omſlagtig geworden zijn, en het zou minder beantwoord hebben aan het oogmerk, dat men zich bij de zamenſtelling van hetzelve had voorgeſteld. Nog moeten wij den Lezer onder het oog brengen: dat hoe gemakkelijk het vervaardigen van eene Aardrijkskundige Beſchrijving van dit Land, wanneer men op de groote hoeveelheid bouwſtoffen het oog vestigt, ſchijnen

nen moge, de ondervinding ons evenwel, in vele opzigten, het tegendeel geleerd heeft, vooral met betrekking tot de afgelegene Departementen, omtrent welke ons wel eens duistere berigten zijn voorgekomen, doch, daar wij voor eenen regel gehouden hebben, in dit geval met omzigtigheid en oordeelkunde te werk te gaan, kan zulks den gebruikers van deze Beſchrijving tot eene genoegzame waarborg van derzelver naauwkeurigheid verſtrekken. Eindelijk moeten wij ten aanzien van de ſpelling der eigene namen van plaatſen aanmerken: dat wij die, welke bij de onderſcheidene Landdrosten ſchijnt gevolgd te worden, ook getrouw gevolgd zijn; doch indien deze ſpelling met die van andere achtingswaardige Schrijvers verſchilde, dan hebben wij de plaats op deze tweeërlei wijze geſchreven: dan zulks geldt echter alleen omtrent de plaatsjes, welke in Vriesland *en op de grenzen van* Duitschland *gelegen zijn.*

Wanneer dit ſtuk met zoo veel genoegen ontvangen wordt, als wij ons moeite gegeven, en naauwkeurige omzigtigheid in deszelfs zamenſtelling hebben in het

werk geſteld, zal zulks de aangenaamſte beloóning voor onzen moeijelijken arbeid zijn.

JACOB DE GELDER.

Utrecht den 24 van
Zomermaand 1809.

BERICHT VOOR DEN BINDER.

---

bl. 169* tot 176* agter bl. 176 intelaſchen, en pag. 177 en 178 wegſnijden.

Pag. 439—442 moet ingeknipt en andere in de plaats gezet worden.

De Inteeken-Lijst te plaatſen *voor* het Voorberigt.

IN-

Digitized by Google

INHOUD

VAN DIT

WERK.

ALGEMEENE ZAKEN.

Ligging en Uitgeſtrektheid. . . Pag. 1
Grond en Luchtsgeſteldheid. 2
's Lands Voortbrengſelen of Producten. . 3
Geaardheid der Inwoners. 4
De taal des Lands. 7
Godsdienst. 8
Staatkundige Geſchiedenis des Lands. . 9
Schets van het voormalig Staatsbeſtuur. 15
Gelderland. 16
Holland. 17
Zeeland. 19
Utrecht. 20
Vriesland. 22
Overijsſel. 25
Groningen. 27
Drenthe. 28
Stadhouders — Stadhouderlooze Regeeringen. 34

Voor-

Digitized by Google

Voormalige Stadhouderlijke Domeinen. 47
Bezittingen en Volkplantingen. . . . 49
West-Indiſche Volkplantingen. . . . 55
Societeit van Surinamen. . . . 58
De Volkplanting de Berbice. . . 59
Koophandel op andere Gewesten. . —
De Viſcherijen. 63
's Lands Finantiën. 68
Verandering der Kusten en loop der Rivieren. 72

HET TEGENWOORDIG STAATSBESTUUR VAN HET KONINGRIJK HOLLAND.

Conſtitutie van het Koningrijk. . . 90
De Koning. 101
De Staats-Raad. 102
Wetgevend Ligchaam. . . . 103
Minister Secretaris van Staat. . —
Minister van Juſtitie en Policie. . 104
Minister van Binnenlandſche Zaken. 106
Minister van den Eerdienst. . —
Minister van Finantiën. . . 107
Minister van Buitenlandſche Zaken. 109
Minister van de Marine. . . . —
Minister van Koophandel en Koloniën. 111
Beſtuur der Departementen en Gemeenten door het geheele Rijk. . —
Beſtuur der Departementen. . 112
Van het Beſtuur der Gemeenten. . 117
Adminiſtratie van het Judiciëele in het Burgerlijke en Crimineele. . 120

KERK-

KERKBESTUUR DER GODSDIENSTIGE GENOOTSCHAPPEN.

Van het Hervormd Kerkgenootſchap. 126
Het Roomsch Katholijk Kerkgenootſchap. 157
Van het Lutersch Kerkgenootſchap. 168
Het Kerkgenootſchap der Doopsgezinden of Mennoniten. 170
Het Kerkgenootſchap der Janſenisten. 173
Het Kerkgenootſchap der Remonſtranten. 174
Andere Christen Kerkgenootſchappen. 175
Het Joodsch Kerkgenootſchap, ——

OPENBAAR ONDERWIJS EN GELEERDE GENOOTSCHAPPEN. 178

Het Koninglijk Inſtituut 183
Groot Koninglijk Muſeum. 185
Groote Koninglijke Bibliotheek. 186
De Koninglijke Maatſchappij der Wetenſchappen te Haarlem. ——
Genootſchappen in het Departement Groningen. 187
——— *Gelderland.* 188
——— *Utrecht.* 189
——— *Amſtelland.* ——
——— *Maasland.* 198
——— *Zeeland.* 203
——— *Braband.* 204

BE-

BESCHRIJVING VAN HET TEGENWOORDIG GRONDGEBIED EN VAN DE THANS PLAATS HEBBENDE VERDEELING VAN HET KONINGRIJK HOLLAND.

Departement Groningen. . . 209
Het Kwartier Groningen. . . 212
Het Kwartier Appingadam. . 221
Het Kwartier Winschoten. . . 227
Dijk- en Polder-Besturen in dit Departement. 232

BESCHRIJVING VAN HET DEPARTEMENT VRIESLAND.

Eerste Kwartier, Hoofdplaats Heerenveen. 246
Tweede Kwartier, Hoofdplaats Sneek. 253
Derde Kwartier, Hoofdplaats Leeuwarden. 267
Dijk- en Polder-Besturen in dit Departement. 283

BESCHRIJVING VAN HET DEPARTEMENT DRENTHE.

Eerste Kwartier, Hoofdplaats Assen. 289
Tweede Kwartier, Hoofdplaats Meppel. 291

BESCHRIJVING VAN HET DEPARTEMENT OVERIJSSEL.

Eerste Kwartier, Hoofdplaats Almeloo. 299
Tweede Kwartier, Hoofdplaats Deventer. 304

Der-

Derde Kwartier, Hoofdplaats Zwolle. 311
Dijk en Polder-Beſturen in dit Departement. 320

BESCHRIJVING VAN HET DEPARTEMENT GELDERLAND.

Eerſte Kwartier, Hoofdplaats Arnhem. 328
Tweede Kwartier, Hoofdplaats Zutphen. 340
Derde Kwartier, Hoofdplaats Nijmegen. 553
Dijk- en Polderbeſturen in dit Departement. 376

BESCHRIJVING VAN HET DEPARTEMENT STAD EN LANDE VAN UTRECHT.

Eerſte Kwartier, Hoofdplaats Amersfoort. 385
Tweede Kwartier, Hoofdplaats Utrecht. 390
Heemraad-, Dijkgraaf- en Watergraafſchappen in dit Departement. . 396

BESCHRIJVING VAN HET DEPARTEMENT AMSTELLAND.

Eerſte Kwartier, Hoofdplaats Haarlem. 409
Tweede Kwartier, Hoofdplaats Hoorn. 416
Dijk- en Polder-Beſturen in dit Departement. 440

BESCHRIJVING VAN HET DEPARTEMENT MAASLAND.

Eerſte Kwartier, Hoofdplaats Leiden. 451
Tweede Kwartier, Hoofdplaats Rotterdam. 457

Der-

Digitized by Google

Derde Kwartier, Hoofdplaats Dordrecht. 476
Dijk- en Polder-Beſturen in dit Departement. 486

BESCHRIJVING VAN HET DEPARTEMENT ZEELAND.

Eerſte kwartier, Hoofdplaats Middelburg. 494
Tweede Kwartier, Hoofdplaats Zierikzee. 500
Dijk- en Polder-Beſturen in dit Departement. 505

BESCHRIJVING VAN HET DEPARTEMENT BRABAND.

Eerſte Kwartier, Hoofdplaats Eindhoven. 510
Tweede Kwartier, Hoofdplaats den Bosch. 513
Derde Kwartier, Hoofdplaats Breda. 516
Dijk- en Polder-Beſturen in dit Departement. 526

BESCHRIJVING VAN HET DEPARTEMENT OOST-VRIESLAND, WAARONDER JEVERLAND, VAREL EN KNIPHAUZEN, BEHOORENDE TOT HET NIEUWE GRONDGEBIED.

Het Kwartier van Embden. . . 532
Het Kwartier van Aurich. . . 538
Het Kwartier van Jever. . . 543

GENERALITEITS LANDEN, WELKE BIJ DEN JONGSTEN OORLOG AAN HET FRANSCHE KEIZERRIJK ZIJN AFGESTAAN. 551

AARD-

AARDRIJKSKUNDIGE BESCHRIJVING VAN HET KONINGRIJK HOLLAND.

ALGEMEENE ZAKEN.

Ligging en Uitgeſtrektheid.

Het Koningrijk *Holland*, ſedert, en met het ſluiten van de Unie van *Utrecht*, in 1579, tot aan de groote Omwenteling, in 1795, bekend geweest onder den naam van *Gemeenebest der verëénigde Nederlanden*, en, ſedert dien tijd, tot aan het begin van de regeering des tegenwoordigen Konings, LODEWIJK NAPOLEON, onder dien van *Bataafſche Gemeenebest*, kan als het noordwestelijkſte gedeelte van *Duitschland* worden aangemerkt. Het is aan de Noordzee, bij ſommigen de Duitſche zee genaamd, gelegen; grenst ten zuiden aan het Franſche Keizerrijk, ten oosten aan de landen van de Rhijn-confederatie, en bijzonderlijk aan het Koningrijk *Westphalen*, benevens aan eenige in

den laatſten coalitie-oorlog verwonne landen, welker toekomſtig lot nog onbeſlist is; ten westen en ten noorden, heeft het met de zee gemeenſchap, waardoor het ongemeen wel tot den handel en de visſcherij gelegen is, welke ook de voornaamſte middelen van het beſtaan der ingezetenen opleveren. Het is bevat tusſchen de parallellen van de 51° 20′ en 53° 45′ noorder-breedte en de middagslijnen van 1° 5′ en 5° 50′ oost-lengte van *Parijs:* voorts is het, van het zuidwesten van *Walcheren*, tot den noord-oosthoek van *Oostvriesland*, uitgeſtrekt in eenen boog der aarde, welke omtrent 53 geographiſche mijlen lengte heeft. De uitgebreidheid van deszelfs oppervlak zal, naar de uitkomſten der teekening van de kaart, bij deze beſchrijving gevoegd, met de nieuwverbonden landen daar onder begrepen, naar het platrond, 629 vierkante geographiſche mijlen bedragen.

Grond- en Luchts-geſteldheid.

Over het gemeen is de grond laag, hij beſtaat uit klei, veen, zand-gronden, heiden en moerasſen: de meeste landen, in de Departementen van *Amſtel*, *Maasland*, *Vriesland* en *Groningen*, zijn ingedijkte landen, waarvan ſommige zelfs lager dan het middelbare waterpas der zee gelegen zijn, en met groote zorg en kosten, zoo tegen het opperwater der rivieren, als tegen de

de woede der noord-weste zeestormen, moeten beveiligd worden. Aan de zee gelegen, en zeer waterachtig zijnde, is er de luchtsgesteldheid zeer veranderlijk, vooral in *Zeeland* en aan de zeekusten; waarom dit land door vreemdelingen voor zeer ongezond wordt gehouden; hetgeen echter overdreven wordt; want, wanneer men zich behoorlijk in acht neemt — een groote regel, welke men overal volgen moet — en, naar de geäardheid des lands, eenen goeden en matigen leefregel onderhoudt, kan men 'er zoo gezond en lustig leven, als elders. De plotselijke verandering van temperatuur is het eenig ongemak, waaraan misschien andere landen minder blootstaan, of welke elders zoo schadelijk niet is: dan, wanneer men zich, bij te groote koude, niet al te warm kleedt, en zich bij groote zomer-hitte niet te veel ontbloot, zal men genoeg tegen het schadelijke der plotselijke verandering van temperatuur beveiligd zijn, en hier zoo goed, als elders, eene volmaakte gezondheid kunnen genieten.

's Lands voortbrengselen of producten.

De Natuur heeft het land schaars hare gaven uitgedeeld. Het brengt goede Kaas, Boter, Granen en vele soorten van Meekrap voort; de veengronden leveren Turf, eene goede en gezonde brand, welke het gemis van Hout eenigzins vergoedt: daar nogtans het genot van dit laatste product met het verlies van een ge-

deelte van den grond en de verlaging van den bodem gepaard gaat, zou men in bedenking kunnen nemen, of dit laatſte niet meer als een nadeel, dan als een voordeel zou moeten aangemerkt worden? Doch, hoe ijverig men bezig is, om van den grond alles te trekken, wat men er bij mogelijkheid uit halen kan, zijn nogtans alle deze producten niet voldoende voor de behoeften van eenen ſtaat, welks handel de volkrijkheid zoo zeer vergroot heeft; zoodat, voor een groot gedeelte, deze behoeften van elders gehaald, en gevonden moeten worden uit de winsten, welke de handel den ingezetenen aanbrengt. Wanneer men dus den rijkdom van eenen ſtaat zou willen afmeten, naar de hulpmiddelen, die hij in zichzelven bezit, om, in tijd van nood, in zijne eigene behoeften te voorzien, zou dit rijk, met anderen vergeleken, ver moeten achter liggen.

Geaardheid der Inwooners.

De Hollanders behoeven, in verſtandelijke en zedelijke hoedanigheden, voor geen Volk der Aarde te wijken. Een bedaard en ernſtig uitzigt kenſchetst genoeg de rijpheid des verſtands, de beredeneerde ſtandvastigheid van karakter, en de onwrikbare vastheid van zedelijke beginſelen, waardoor zij niet zoo ligt, als volken van eenen anderen landaard, van het een tot het andere kunnen gebragt worden. De Hollander, gewoon te bedenken en te overwegen, eer hij tot een

een beſluit komt, wordt daarom veelal, door den vreemdeling, als volſtrekt phlegmatiek aangezien, het geen hij, over het geheel genomen, in de beteekenis van het woord, niet is. Hij mist, wel is waar, de levendigheid en geestigheid van den Franschman, en van vele zuidelijke volken van *Europa:* maar zijn oordeel is zoo veel te juister, zijne beſluiten te omzigtiger, en zijne zeden daardoor zoo veel te vaster: hij is buitengemeen vreedzaam; altijd bezig, onvermoeid in de uitvoering zijner eens gemaakte ontwerpen; wordt hij moedeloos; dan vat hij weldra moed, om zijne pogingen te verdubbelen. Hij houdt zich getrouw aan zijne beginſelen, het geen maakt, dat hij, eerlijk in den handel, getrouw aan zijne verbintenisſen, allerwege gezogt is, zoodat vreemde volken bij voorkeur liever met hem, dan met andere kooplieden, te doen hebben. Maar gelijk alle goede hoofdkarakters, door gebrek aan opvoeding en vooroordeelen, zich van eene kwade zijde kunnen vertoonen, zoo ontaart wel eens de vastheid van zijn karakter in ſtijfhoofdigheid; zijne godsdienſtigheid in het overdrevene en ſomtijds in dweeperij, welke laatſte nogtans, wegens de menschlievenheid hem door de Natuur aangeboren, nimmer tot dat wrede en bloeddorſtige overſlaat, waarmede andere Volken de geſchiedenis der menschheid voor altoos gebrandmerkt hebben. Hij bemint de vrijheid, vooral die des gewetens, en ontziet niets, om deze tot het uiterſte te verdedigen. Voor dezen legde men den Hollanderen, met reden, te veel geneigdheid tot overmatig drinken

te laste; dan, ſedert eene halve eeuw, is deze ondeugd merkelijk verminderd; ja, men kan zeggen, bijna uitgeroeid. Men klaagt wel, dat de oude hollandſche eenvoudigheid voor de modezugt heeft plaats gemaakt; doch, men kan zulks meer als het gevolg eener meer verſtandelijke beſchaving, waardoor men, ten opzigte van andere Volken, niet zonderling ſchijnen wil, dan als eene wezenlijke verbastering der zeden aanmerken. De Hollandſche vrouwen zijn, over het gemeen, ſchoon en welgemaakt, het jeugdig ſchoon blijft velen tot in vergevorderde jaren, als eene vrucht der matige levenswijze, verzellen; zij veredelen hare bevalligheid door onwrikbare huwelijkstrouw en naauwgezette zorg voor de verzorging van haar huisgezin en kinderen: zij zijn vrijer dan in andere landen en genieten doorgaans eene betere behandeling dan in *Duitschland* en andere beſchaafde landen, waar het vooroordeel de vrouwen als wezens van eenen minderen rang beſchouwt. Door het heerſchend hollandsch hoofd-karakter is hare huislijke zindelijkheid, vooral op die plaatſen, waar men nog veel aan de oude gebruiken hecht, buitenſporig, en voor de huisgenooten ſomtijds lastig: doch, dit gebrek is het gevolg van eene te onvolledige opvoeding, welke de meisjes eertijds genoten, en die door de moeite, welke men zich thans geeft, om ook bijzonderlijk deze opvoeding te behartigen, van zelve zal moeten ophouden.

De Hollanders zijn voor alle verſtands- en ligchaamsoefeningen geſchikt. Beroemde geleerden

den, in alle vakken van wetenſchap, uitmuntende rechtsgeleerden en zedenleeraars, letterkundigen en dichters, ſchilders en andere kunſtenaars telt men onder hen; ja, in evenredigheid van de kleine uitgeſtrektheid des lands, misſchien meer, dan in andere landen, en men kan zeggen: dat, op het einde der duistere middeneeuwen, het licht der wetenſchappen en der letteren aldaar het klaarſte ſcheen, de meeste voorſtanders vondt, en kragtdadig beſchermd werd. Ten bewijze van dit alles ſtrekken de menigvuldige grootere en kleinere Genootſchappen, op kosten van bijzondere perſoonen geſticht, welke men nergens elders in zulk een groot getal zal aantreffen. Trouwens, een Volk dat zijnen grond aan de krachten der Natuur ontwoekerd en tegen het geweld der zee beveiligd heeft, behoeft geenen lofredenaar, daar elk reiziger, die deszelfs land bezoekt, uit het werk tot het vernuft en de vlijt des werkmeesters, naar waarheid, zal moeten oordeelen.

De taal des Lands.

De taal des lands, wel verre van een gemeen jargon te zijn, is eene van de rijkſte en zagtvloeijendſte der levende talen: zij is bijzonder voor de welſprekenheid en dichtkunst geſchikt, en wordt door groote geleerden aangekweekt, welke ſteeds ijverig bezig zijn om de laatſte hand aan hare beſchaving te leggen. Zij is het naast aan de Hoogduitſche verwandſchapt.

Zij heeft zeer verschillende tongvallen. Zelfs spreekt men, ten platte lande in *Friesland*, eene taal, die meer dan eene gewone tongval van het beschaafde Hollandsch verschilt. Zij heeft ook, sedert den tijd van HOOFT en VONDEL, die de eerste gronden tot hare beschaving gelegd hebben, aanmerkelijke veranderingen en verbeteringen ondergaan.

Godsdienst.

Voor dezen, en wel tot op de groote staatsomwenteling van den jare 1795, bestond 'er eene heerschende kerk, of liever een bevoorrechte godsdienst; deze was de Gereformeerde, welken het grooter getal ingezetenen is toegedaan; hij werd ook wel den Godsdienst van den Staat genoemd, omdat geene, dan deszelfs belijders, tot Regeeringsposten en hooge ambten of waardigheden mogten bevorderd worden; echter werden, zelfs al in den Spaanschen oorlog, andere gezindheden geduld, welke, van tijd tot tijd, meer vrijheid verkregen en meer bescherming genoten; zoodat men zeggen kan: dat alle godsdienstoefening vrij en onbelemmerd plaats had, en dat het eenig onderscheid alleen in de voorregten van de Gereformeerden bestond, welker leeraars bovendien, gelijk nog tot op dit oogenblik plaats heeft, uit de inkomsten der geestelijke goederen, en gedeeltelijk van wegens de steden betaald werden. Dit onderscheid tusschen de bevoorrechte en niet bevoorrechte Chris-

ten,

ten gezindheden heeft, met de omwenteling van 1795 opgehouden. De belijder van elk bijzonder Godsdienstgenootſchap is even geſchikt tot het bekleeden van hooge ambten, waardigheden en regeerings-posten, wannneer zijne deugden en bekwaamheden hem daarop aanſpraak doen hebben. De vrijheid van geweten in godsdienſtige gevoelens is volkomen, en alles op zulk eenen gelijken voet gebragt, dat niemand reden heeft, om over iets te klagen; terwijl voorts, door 's Konings vaderlijke zorg, de onlangs aangeſtelde Minister der eerdienſten gelast is, alles wat de verſchillende godsdienſtige Genootſchappen betreft, op eenen nog meer gelijken en beſtendigen voet te brengen. Onder de Godsdienstgenootſchappen des lands telt men: de *Hervormden* of *Gereformeerden*, de *Roomsch-Catholijken*, de *Luterſchen*, de *Doopsgezinden*, de *Remonſtranten*, en de *Janſenisten*. Voorts vindt men op ſommige plaatſen of enkel op zichzelve ſtaande godsdienſtige Genootſchappen, of Gemeenten, welke tot elders gevestigde gezindheden behooren. Als de *Hernhutters* te *Zeist*; het Genootſchap *Christo Sacrum* te *Delft*; de *Griekſche* en *Armeniſche* Christenen te *Amſterdam* enz. Van het kerkbeſtuur van elk dezer gezindheden zullen wij op zijnen tijd ſpreken.

Staatkundige Geſchiedenis des Lands.

De Batavieren, een oud Germanisch volk, welks eigenlijken oorſprong duister is, zetten

zich, omtrent het begin onzer tijdrekening, in het zoogenaamde Eiland der Batavieren, tusſchen de beide armen des Rhijns gelegen, neder, nadat het door deszelfs eerſte bewooners verlaten was; zij werden welhaast bondgenooten der Romeinen, welken zij, door hunne dapperheid en trouw, groote dienſten bewezen. Zij werden door Koningen, die verkiesbaar waren, en zelden voor hun geheel leven regeerden, beſtuurd. Toen nu, in het begin der vijſde Eeuw, *Gallien* en andere Romeinſche wingewesten, door de *Alanen*, *Wandalen* en *Sueven* overſtroomd werden, leden ook de landen der *Franken*, *Saliers* en *Batavieren* groote overlast; zelfs wil men: dat de *Sueven* zich toen in *Zeeland* nedergezet en den naam van *Zeeuwen* zouden aangenomen hebben, terwijl in den jare 410 de *Westro-Gothen*, verzeld van de *Herulen*, de *Sclaven* en de *Wilten* zich in *Gallie*, en ook waarſchijnlijk hier te lande, kwamen nederzetten. Onder alle deze oorlogen en al dien onlust hier te lande wordt van de Batavieren niet meer gewaagd: alleenlijk weet men, dat ſommige oude krijgslieden onder hen, in *Gallien*, en anderen omſtreeks den *Donau*, eenige landen verkregen: zij ſchijnen in de Romeinſche legers verſmolten, uit hun land verjaagd, en onder andere naburige volken verſtrooid te zijn geworden.

Men kan dit tijdvak als het eerſte van de ſtaatkundige geſchiedenis dezes lands aanmerken. Gedurende hetzelve was het Romeinſche rijk in het oosterſche en westerſche geſcheurd geworden.

worden: het laatſte helde, bij al die onluſen en oorlogen, ten val, en nam in 476 een volſlagen einde. Waarſchijnlijk kort daarna, werden de *Franken*, *Saxers* en andere naburige kleinere volken, waaronder dan ook de bewooners dezer landen, aan EVARIK den Koning der *Weſtro-* of *Viſi-Gothen*, ten minſte in zoo verre onderworpen, dat zij hem eene ſoort van oppergezag toekenden: het was omtrent dit tijdgewricht, dat de Frankiſche heerſchappij in *Gallien* gevestigd werd, onder welke in 513 de *Zeeuwſche Eilanden*, met een gedeelte van *Holland* en *Gelderland* begrepen waren. Vele oorlogen, onder de opvolgers van den ſtichter der Frankiſche heerſchappij, onderling en met de naburige volken, gaf aan deze landen weinig rust, vooral bij den zegevierenden krijgstogt van DAGOBERT tegen de *Saxers* en de *Frieſen*, welke omtrent den jare 622 plaats had. Het was die zelfde koning, die te *Utrecht* de eerſte christen kerk ſtichtte, welke nogtans, kort daarna, door de ongeloovige *Frieſen* vernield werd; omtrent welken tijd ST. ELOIJ en anderen den Christen Godsdienst onder de inwooneren dezer landen predikten.

De koningen van *Frankrijk* voerden gedurige oorlogen tegen de *Frieſen*, waarin de laatſte dikwijls overwonnen werden, en zelfs viel in den jare 715 de kans des oorlogs zoo ongelukkig voor hen uit, dat deszelfs koning RADBOUD, bij een daarop volgend verdrag, moest beloven den Christen Godsdienst aantenemen, aan welke belofte hij echter niet voldeed:

deed: terwijl nogtans zijn opvolger, POPPO, den Euangeliepredikers volkomene vrijheid gaf, om hunne leer voortteplanten. Deze het verbond zijnes vaders, met de *Franken* gemaakt, verbrekende, ſtond tegen hen op, hetwelk voor hem en zijne onderdanen zulke ſlechte gevolgen had, dat hij in perſoon ſneuvelde, en dat de afgodiſche tempels van dit anders moedig volk uitgeroeid, en zij, na het volkomen verwoesten hunner landen, op nieuw onderworpen werden. Omtrent dezen tijd was reeds te *Utrecht* eenen Biſchoplijken zetel gevestigd.

Kort daarna, in den jare 768, kwam KAREL *de groote* aan het roer des Franſchen beſtuurs; hield niet alleen de *Frieſen* door eene ſtrenge behandeling in onderwerping; maar onderwierp ook vele andere volken, met welke naderhand, in het begin der IX Eeuw, toen KAREL *de groote* den eernaam van Keizer had aangenomen, een verdrag werd aangegaan, waar bij zij, met de Franſchen voortaan als één volk aangemerkt, en door denzelfden vorst zouden geregeerd worden; bij welke gelegenheid de *Frieſen* van den Keizer, die hun nieuwe wetten gaf, of de oude verbeterde, den eernaam van *vrije Frieſen* verkregen, offchoon zij, tot op den tijd van de regeering van 's Keizers zoon, LODEWIJK *den vroomen*, van het regt op hun vaderlijk erfgoed, hetwelk bij de laatſte onderwerping was verbeurd verklaard, verſtoken bleven.

Gedurende deze Eeuw, en wel bijzonderlijk, van den jare 834 tot 885, hadden deze landen van

van de oorlogen met de *Deenen* en derzelver gedurige ſtrooperijen veel te lijden. Na dat het land van de *Noormannen* gezuiverd en van het geweld der *Deenen* verlost was, werd GERLOF, een zeker Friesch Graaf, welke, door den Deenſchen Koning, GODEFRID, mede van zijn land was beroofd geworden, in zijne bezittingen, tuſſchen *Bodegraven* en *Utrecht* gelegen, herſteld; en deze was, meent men, de vader van DIRK of DIEDERIK, de eerſte Graaf van *Holland*, aan wien Koning KAREL *de eenvoudige* het graaflijk bewind bij opene brieven bevestigde.

Korte tijd daarna, volgde Koning OTTO zijnen vader LODEWIJK op, en ſtond, na dat *Lotharingen* in zijne magt gekomen was, hetzelve, met den tijtel van Hertogdom, aan zijnen broeder HENDRIK af, en kwamen deze landen onder het gebied des Duitſchen rijks, ſedert welken tijd, OTTO en zijne opvolgers, zich, onder den tijtel van Keizers, niet ſlechts als eigenaars van de koninglijke regten dezer landen gedragen: maar, ook even zoo als de Franſche vorſten van ouds gewoon waren, hunne landdagen te *Nieuwmegen*, *Utrecht* en elders gehouden hebben.

In dien ſtaatkundigen toeſtand bleven deze landen eenen geruimen tijd, en werden, als leenen des rijks, door Graven en Stadhouders beſtuurd tot dat Keizer KAREL de V, op den 25 van Wijnmaand 1555 de regeering der Nederlanden, en, kort daarna, het koninkrijk *Spanje* aan zijnen zoon PHILIPS afgeſtaan hebbende, ter ge-

gelegenheid dat de kerk-hervorming in deze landen, gelijk ook in *Frankrijk* en *Duitschland*, meer en meer veld won, niet alleen beval de plakkaten, welke zijn vader tegen de ketterijen had uitgegeven, ten ſtrengſte uittevoeren; maar ook duidelijk liet zien, dat hij naar een volſtrekt en willekeurig gebied over deze landen haakte, het geen eene groote misnoegdheid onder derzelver ingezetenen verwekte, welke, in plaats van PHILIPS tot zagter maatregelen te brengen, hem veeleer aanzetteden, om zijn gezag met meer ſtrengheid te handhaven, nogtans geene andere uitwerking hebbende, dan dat de gemoederen, hoe langs hoe meer, tegen hem verbitterd werden; zoodat, in den jare 1565, een aanzienlijk aantal Edelen zich verbonden, en een verzoekſchrift opſtelden, waarin de opſchorting der Inquiſitie verzogt werd. Dit verzoekſchrift werkte niets anders uit, dan dat de ſtrengheid verdubbeld werd en de vervolging hand voor hand toenam, en dat ALVA, met een leger naar de Nederlanden gezonden, zich niet ſlechts, door verregaande bloeddorſtigheid, gehaat maakte; maar ook nog bovendien, den tienden penning vorderde: al hetwelk eindelijk ten gevolge had, dat in het begin van den jare 1579 de beruchte *Unie van Utrecht*, onder heimelijke bewerking van WILLEM *van Oranje* en deszelfs broeder, Graaf JAN *van Naſſau*, geſloten en den grondſlag tot het Gemeenebest der vereenigde Nederlanden gelegd werd, en dat, twee jaren later in 1581, de Staten in een plakkaat PHILIPS de II. plegtig afzwoeren, zijne wa-

wapens en zegels vernietigden; na welken tijd, en, na het voeren van eenen tachtigjarigen oorlog, de opvolgers van PHILIPS II. in 1648, gedwongen waren, de verëënigde Nederlanden voor een vrij en onafhankelijk Gemeenebest te verklaren.

Schets van het voormalig Staats-beſtuur.

De verandering van de regeeringsvorm van dezen vrijen Staat, als onder onze oogen geſchied zijnde, is eene beknopte kennis van deszelfs voormalig ſtelſel van regeering even zoo noodzakelijk als die der tegenwoordige ſtaatsgeſteldheid.

De gewesten, welke zich in de *Unie van Utrecht* verbonden of, naderhand tot dit verbond toetraden, waren: 1°. Het Hertogdom *Gelderland*, welke te zamen, met het Graafſchap *Zutphen*, voor één gewest werden gehouden. 2°. Het Graafſchap *Holland*. 3°. Het Graafſchap *Zeeland*. 4°. De Heerlijkheid *Utrecht*. 5°. De Heerlijkheid *Friesland*. 6°. De Heerlijkheid *Overijſſel*. 7°. De Heerlijkheid *Groningen*; waarbij nog moet gevoegd worden: 1°. het Landſchap *Drenthe*, dat te voren den tijtel van Graafſchap droeg, meer dan eens, te vergeefsch, in de Unie trachtte begrepen te zijn, doch altijd ſlechts aangemerkt bleef, als onder de beſcherming der algemeene Staaten te ſtaan. 2°. De zoogenaamde Generaliteits Landen, welke in de groote omwentelings-oorlog aan *Frankrijk* afgeſtaan, en naderhand aan het Franſche Keizerrijk zijn ingelijfd geworden.

Gel-

Gelderland (*Ducatus Geldriæ.*)

Gelderland was, onder de vereenigde landſchappen, wegens deszelfs ouden tijtel, het eerſte in rang, en deszelfs Afgevaardigden bekleedden ook, in alle Generaliteits Kollegien, de eerſte plaats: het was in drie kwartieren verdeeld; als die van *Nieuwmegen*, *Arnhem* en *Zutphen*, welke elk hunne Staaten hadden, die in de hoofdſteden van hun bijzonder kwartier (*Nieuwmegen*, *Arnhem* en *Zutphen*) hunne vergadering hielden. Deze bijzondere Staatsvergaderingen, in welke de Burgemeester der plaats de voorzitting had, beſtonden uit de leden der Ridderſchap en ſteden: het aantal der Edelen was niet bepaald; de ſtemhebbende ſteden, waren in het kwartier *Nieuwmegen* drie: te weten *Nieuwmegen*, *Thiel* en *Bommel:* in het kwartier van *Arnhem* de ſteden *Arnhem*, *Harderwijk*, *Wageningen*, *Hattem* en *Elburg*; in het kwartier *Zutphen*, de ſteden *Zutphen*, *Doesburg*, *Deutichem*, *Lochem* en *Grol.* Offchoon nu het getal der ſtemhebbende ſteden bepaald was, hadden zij het regt, om uit hun midden zoo vele leden aftevaardigen, als zij goedvonden, onder dit beding nogtans, dat elke ſtad ſlechts ééne ſtem ter vergadering mogt uitbrengen. Uit deze drie bijzondere kwartiersvergaderingen, werden bijzondere leden afgevaardigd, welke gewoonlijk tweemaal 's jaars, in de Lente en Herfſt, beurteling, in de drie hoofdſteden der kwartieren, eenen *Landdag* of eene *Landſchaps Verga-*

de-

dering hielden, in welke de Burggraaf van het rijk *Nieuwmegen* het voorzitterſchap bekleedde, en welker leden den tijtel van *Staten des Furſtendoms Gelré en Graaffchaps Zutphen* voerden. In deze hooge vergadering werden alle zaken, het geheele Gewest betreffende, afgedaan.

Elk dezer kwartieren wierdt, met betrekking tot de regtsoefening, afzonderlijk verdeeld. Het kwartier van *Nieuwmegen* in de Ambtſchappen: 1°. Het rijk *Nieuwmegen*. 2°. *Maaswaal*. 3°. *Over-Betuwe*. 4°. *Neder-Betuwe*. 5°. De *Thieler-* en *Bommeler-waarden*. 6°. Het land van *Beest*.

Het kwartier van *Arnhem* werd in het *Landdrostambt van de Veluwe*, het *Regterambt van Veluwezoom* en de *Hooge Heerlijkheid van het Loo* verdeeld, en deze wederom in onderſcheidene Schoutambten.

Het platte land van het kwartier *Zutphen* werd verdeeld 1°. in het *Landdrostambt van Zutphen*, 2°. het *Schoutambt van Zutphen*, 3°. het *Regterambt van Doesburg*, en 4°. het *Schoutambt van Lochem*.

Holland (*Comitatus Hollandiæ.*)

Men verdeelde het landſchap *Holland*, dat ook den tijtel van Graaffchap voerde, in twee deelen, het Zuider- en het Noorder-kwartier, welke kwartieren hunne Staatsregeering met elkander gemeen hadden, en waarvan de leden den tijtel van *Staten van Holland en Weſt-*

friesland droegen, beſtaande uit ſommige Edelen, welke het eerſte lid van Staat uitmaakten en ſtemhebbende Steden, welke achttien in getal waren, in rangorde: 1. *Dordrecht*, 2°. *Haarlem*, 3°. *Delft*, 4°. *Leijden*, 5°. *Amſterdam*, 6°. *Gouda*, 7°. *Rotterdam*, 8°. *Gorinchem*, 9°. *Schiedam*, 10°. *Schoonhoven*, 11°. *Brielle*, uit het Zuider-kwartier; en uit het Noorder-kwartier: 12°. *Alkmaar*, 13°. *Hoorn*, 14°. *Enkhuizen*, 15°. *Medenblik*, 16°. *Edam*, 17°. *Monnikendam*, en 18°. *Purmerend*. Eigenlijk hadden, bij de grondlegging des Gemeenebests, de ſteden *Dordrecht*, *Haarlem*, *Delft*, *Leijden*, *Gouda* en *Amſterdam* alleen ſtem in ſtaat; doch de twaalf anderen hebben, door toedoen van Prins WILLEM den I. hetzelfde voorregt verkregen. Aan deze vergadering van 's lands hooge Overheid waren de Gecommitteerde Raden, welke in twee kollegien verdeeld waren, ondergeſchikt.

De Zuider en Noorder-kwartieren werden ook gemeenlijk *Zuid-* en *Noord-Holland* genoemd. Het eerſte werd in acht Bailluwſchappen verdeeld: 1°. *Gooiland*, 2°. *Loosdrecht*, 3°. *Amſtelland*, 4°. *Kennemerland*, 5°. *Rhijnland*, 6°. *het Waterſchap van Woerden*, 7°. *Schieland*, 8°. *Delfsland*, waarbij nog kwam: 9. het *Maasland*, anders het land van *Overmaas*, beſtaande uit de Eilanden: 1°. *Voorne*, 2°. *Putten*, 3°. *Beijerland* en *Strijen*, 4°. *Overflacquée*, 5°. *Goerée*, 6°. *Roſenburg* en 7°. *Ysſelmonde*. 10. Het eigenlijk *Zuid-Holland*, bevattende: 1°. het Eiland *Dordrecht*, 2°. de

Al-

Alblasserwaard, 3°. de *Krimpenerwaard*, 4°. de *Lopikerwaard*, en 5°. de Heerlijkheid *Vianen*.

Noord-Holland, ook wel *West-Friesland*, werd in drie Bailluwschappen, als: *Noord-Kennemerland*, *Waterland* en *West-Friesland* verdeeld. Tot dit gedeelte behoorden ook de Eilanden *Texel*, *Vlieland*, *Terschelling*, *Wieringen*, *Marken*, *Urk* en *Schokland*. Alle deze Bailluwschappen en Districten hadden hunne bijzondere regtbanken, uit Bailluw en Schepenen bestaande, voor welke alle burgerlijke regtszaken betrokken en gevonnisd werden.

Zeeland (*Comitatus Zeelandiæ.*)

Tot dit gewest behoorden de Eilanden *Walcheren*, *Zuid-Beveland*, *Wolphaarsdijk*, *Noord-Beveland*, *Tholen*, *Schouwen*, *Duiveland* en *Philipsland*. Dit gewest, van ouds als een Graafschap aangemerkt, is echter nimmer als zoodanig op zichzelve geregeerd; maar altijd met *Holland* vereenigd geweest; van daar, dat deze beide gewesten hunne Geregts-hoven, namelijk den hoogen Raad en het Hof Provinciaal gemeen hadden. — De hooge regeering des Gewests bestond uit zeven leden, waarvan de eerste Edele der Provincie het eerste lid was, welke waardigheid door sommigen gehouden werd, als tot het Marquisaat van *Veere* en *Vlissingen* te behooren. De zes overige

leden beſtonden uit de Gecommitteerden der zes ſtemhebbende ſteden: 1°. *Middelburg*, 2°. *Zierikzee*, 3°. *Goes*, 4°. *Tholen*, 5°. *Vliſſingen* en 6°. *Veere*, welke hooge vergadering, gelijk ook die der Gecommitteerde Raden uit dezelve, in *Middelburg*, als de hoofdſtad des gewests, gehouden werd.

Het grondgebied was in twee kwartieren, namelijk *Beooster-Schelde* en *Bewester-Schelde* verdeeld. Tot het eerſte werden de Eilanden *Walcheren*, *Zuid-Beveland*, *Wolphaarsdijk* en *Noord-Beveland* gerekend te behooren, en, tot het tweede kwartier, *Schouwen*, *Duiveland*, *Tertholen* en *Philipsland*. — Het vlek *Sommelsdijk* of *Zomerdijk*, op het Eiland *Overflacquée* gelegen, behoorde tot dit Gewest.

Utrecht (*Dominum Utrajectinum.*)

Dit Gewest ſtond van ouds onder eene geestelijke heerſchappij van Biſchoppen, en werd op dezelfde wijze, als vele gedeelten van *Duitschland*, *Munſter*, *Bamberg* enz. beſtuurd; aan dit Bisdom was ook het gewest *Overijſſel* onderworpen. De verkiezing dezer Biſchoppen ſtond aan vijf Kapittels van Kanunniken, als van *St. Marten* of den *Dom*, van *oud-Munſter*, van *St Maria*, van *St. Pieter* en van *St. Jan*. Acht-en-vijftig Biſchoppen zijn elkander, in de regeering, opgevolgd, waarvan de laatſte HENRIK VAN BEIJEREN was, welke, nevens het geeſtelijke, ook het waereldlijke gebied

uit-

uitoeffende, en na vele moeijelijkheden doorgeſtaan te hebben, zijne wereldlijke heerſchappij, in 1528, aan Keizer KAREL V. afſtond, zoodat dit gewest, onder den tijtel van Heerlijkheid, aan het huis van Oostenrijk gevoegd, en aan hetzelve, tot aan den overdragt dezer landen aan *Spanje*, gebleven is, na welken tijd het mede onder de Unie werd begrepen. Na HENRIK VAN BEIJEREN hebben nog drie Biſchoppen den zetel beklommen. FREDRIK VAN FAUTENBURG, in 1559, tot Aartsbiſchop verheven, was de laatſte. Uit dit alles kan men opmaken, waarom dit Gewest den naam van *Stift* of *Sticht* droeg.

De voormalige regeering van dit Gewest beſtond: 1°. uit de Ridderſchap; 2°. de Steden; 3°. de Geeſtelijkheid. De laatſte, die zichzelve als het eerſte lid van Staat aanmerkte, beſtond uit geene geeſtelijke perſoonen gelijk weleer, toen de Roomſche Godsdienst nog de heerſchende was; zij beſtond uit Edellieden en Burgers, den Hervormden Godsdienst toegedaan; doch welke Proosten of Kanunniken van de ſtraks opgenoemde vijf Kapittels of Kerken waren, en, in deze hoedanigheid, de aloude Geeſtelijkheid bleven vertegenwoordigen. De leden dezer Kapittels (in de laatſte tijden door den Stadhouder gekozen) droegen den naam van Geëligeerden, en waren gemeenlijk acht in getal. Het tweede lid van Staat beſtond uit de Edelen, welke wegens hunne riddermatige hofſteden, ter vergadering van 's Lands Staten beſchreven werden. De afgevaardigden der vijf ſteden: *Utrecht*, *Amersfoort*, *Rhenen*, *Wijk - bij - Duurſtede*, en

Montfoort, maakten het derde lid uit. Deze hooge vergadering had haren zetel in *Utrecht*.

Het platte land werd in vier kwartieren verdeeld. 1°. Het *Over-kwartier*, ook wel het *kwartier* van *Wijk*, in het Zuid-Oosten. 2°. Het *Neder-kwartier* of het *kwartier* van *Abkoude*, noordwaards van *Utrecht*. 3°. Het *kwartier* van *Eemland*, tusschen het *Gooiland* en de *Veluwe*. 4°. En eindelijk het *kwartier* van *Montfoort*, ten zuiden van den *Yssel*. Deze kwartieren hadden elk hunnen bijzonderen Maarschalk, welke, aan het Hof Provinciaal onderworpen, het Ambt van Schout of Regter over de dorpen, in die kwartieren gelegen, waarnam.

Friesland (*Frisiæ.*)

Dit gewest werd in drie kwartieren, *Oostergo*, *Westergo* en *Zevenwolden*, verdeeld. Ieder dezer kwartieren was weder in verscheidene zoogenaamde *Grietenijen*, bij de latijnsche schrijvers *prefecturæ* genoemd, gesmaldeeld. In vele omstandigheden kwamen deze laatste met de Bailluwschappen in *Holland*, de Ambten of Ambtmanschappen, in *Gelderland*, en de Drostambten, in *Overijssel*, overëen, waarvan zij in naam, doch, in het wezen der zaak, niet onderscheiden waren. Het hoofd van elke Grietenij droeg den naam van *Grietman*, hetwelk van het woord *Geregtsman* schijnt aftestammen; indedaad, had elke Grietenij hare bijzondere regtbank, in welke de Grietman, als voorzit-

zitter, met twee of drie andere aanzienlijke perſoonen, als Bijzitters, met eenen Secretaris, in alle zaken, het burgerlijke regt betreffende, uitſpraak deed. Uit deze Grietenijen werden, 's jaarlijks, door de ingezetenen, die eenig huis of land bezaten, dat hun regt tot ſtemmen gaf, zoogenaamde *Volmagten* verkoren, welke met elkander, als Staten, het opperſte gezag in het Gewest uitoefenden. Elke Grietenij benoemde gemeenlijk twee Volmagten, eene als Edelman en eene als Eigengeërfde, door welke laatſte een rijk en aanzienlijk landman, uit zulk eene Grietenij, verſtaan werd; in ſommige Grietenijen werden er vier, namelijk, twee Edellieden en twee Eigengeërfdens, welke echter ſlechts één ſtem uitbragten, verkoren: daar nu *Friesland* in dertig Grietenijen verdeeld was, bedroeg het getal dezer Volmagten ten minſte zestig perſoonen, welke naar de kwartieren waarvan zij de Grietenijen vertegenwoordigden, onderſcheiden waren. Bij deze Volmagten kwamen nog die der ſteden, welke elf in getal waren, en uit elk van welke, 's jaarlijks, van twee tot ten hoogſte vier regeeringsleden, de helft uit de Burgemeesters en de helft uit de Vroedſchappen, als Volmagten verkoren, bij die der Grietenijen gevoegd, één ligchaam uitmaakten, dat den tijtel van *Edel-mogende Heeren Staten* voerde, den Souverein des lands vertegenwoordigde, en het Gewest, in naam der ingezetenen, beſtuurde. Deze Staten hielden hunnen Landdag, welke zes weken duurde, en met den eerſten maandag in Februarij van elk jaar een

aanvang nam, op 's Lands-huis te *Leeuwaarden*. Deze Landdag werd door den Secretaris der Gedeputeerde Staten met eene redevoering geöpend, en door eenen der Predikanten van *Leeuwaarden*, met een gebed, ingezegend. Bij het begin van den Landdag werd eene vergadering van Gecommitteerde Heeren, mede den tijtel van Edelmogende voerende, aangefteld: deze waren acht in getal, tot welke, uit elk kwartier, of kamer, twee, gemeenlijk voor den tijd van drie jaren, benoemd werden. Dit Kollegie beraadflaagde over alle zaken, om dezelve in behoorlijke orde te brengen, ten einde elke Kamer daarover afzonderlijk mogte raadplegen, om daarna, bij overftemming, een beflisfend befluit uittebrengen: en in geval de ftemmen ftaken, had de Prins Erfftadhouder het regt om met een der twee te concludeeren. (*)

Behalve deze hooge Kollegien beftond 'er in *Friesland* nog een *Hof Provinciaal*, uit twaalf Raden, eenen Procureur Generaal, en eenen Griffier beftaande; vermits nu geene fteden of Grietenijen eenig halsregt uitoefenden, was aan dit Kollegie de uitfpraak van alle vonnisfen over lijfftraffelijke misdaden, in het geheele Gewest voor-

(*) Om dat het moeijelijk is, dertig Grietenijen en elf fteden tot één gevoelen te brengen, zoo gebruikt men in *Friesland* het fpreekwoord: *Men kan niet alles op zijn elf-en-dertigfte hebben:* om daardoor te kennen te geven: dat men niet alles in de grootfte orde en netheid hebben kan.

Digitized by Google

voorvallende, toebetrouwd, gelijk ook, bij wege van appel, tot dit Hof alle burgerlijke pleidooijen konden betrokken worden.

Overijsſel (*Provincia Tranſiſalana.*)

De Biſchop van *Utrecht* oefende, voor dezen, zoo wel in het burgerlijke, als in het kerkelijke, het opperſte gezag in dit Gewest; waarom hetzelve in dien tijd den naam van *Overſticht* droeg, daar het gedeelte van dit Bisdom, in de nabijheid van *Utrecht*, *Nederſticht* genoemd werd. Sedert den afſtand van HENDRIK VAN BEIJEREN aan Keizer KAREL V. werd *Overijsſel*, als een Gewest op zichzelve, aangemerkt, hetwelk, onder den tijtel van Heerlijkheid, beſtuurd werd; naderhand kwam het, met andere gewesten aan PHILIPS II., het voegde zich, in 1580, bij de Unie en werd, onder de vereenigde gewesten, het zesde in rang.

De Staten van dit Gewest beſtonden uit twee leden, de Ridderſchap en de ſteden, welke elk een gelijk gezag in het beſtuur des lands hadden. Het getal der Edelen, de Ridderſchap uitmakende, was in dit Gewest grooter dan in eenig ander. Men moest, om tot deze Ridderſchap beſchreven te kunnen worden, bewijzen van zijnen Adeldom kunnen aanvoeren, den Hervormden Godsdienst belijden, den ouderdom van vier-en-twintig jaren bereikt hebben, en, bovendien, in het kwartier, waartoe men beſchreven werd, eene *Havezaat* of adelijk huis,

waaraan het regt van beſchrijving toekwam, en in vaste goederen, de *Havezaat* daar onder begrepen, eenen rijkdom bezitten, die meer dan 25000 Gulden bedroeg. Met deze vereischten kon een Edelman, ſchoon hij ook in krijgsdienst was, tot lid der Ridderſchap worden aangenomen; doch, in het laatſte geval moest de beſchrevene ten minſte den rang van Kaptein hebben, en zich uit de vergadering verwijderen, wanneer 'er over zaken, den krijgsdienst betreffende, geraadpleegd werd.

'Er waren ſlechts drie ſteden: te weten *Deventer*, *Kampen* en *Zwolle*, welke, benevens de Ridderſchap, hare Afgevaardigden tot de Landſchapsvergadering zonden. Deze vergadering hield beurteling hare bijeenkomſten in eene dezer ſteden, in elk derzelven één jaar: de Drost van *Salland* zat in dezelve voor, bij afwezigheid van dezen, de Drost van *Twenthe*, en bij afwezigheid van beiden, de Drost van *Vollenhoven*.

Het geheele Gewest was verdeeld in drie Kwartieren, *Salland*, *Twenthe* en *Vollenhoven*. Men had ook nog twee Drostambten: *Haaksbergen* en *Yſſelmuiden*, welke echter, klein van begrip zijnde, het eerſte tot *Twenthe* en het tweede tot *Salland* gerekend werd.

Met betrekking tot de regtspleging waren de drie hoofdſteden des Gewests aan geene hoogere regtbank onderworpen; doch, de vonniſſen, door de regtbanken der kleinere ſteden en dorpen gewezen, konden voor eene hoogere regtbank, het Provinciale Hof, bij de ingezetenen

nen van het Gewest de *Klaringe* genaamd, betrokken worden. Dit Geregtshof hield deszelfs zitting in *Deventer*; doch flechts, om de acht of tien jaren, na dat de Staten zulks goedvonden.

Groningen (Dominium Groningenſe.)

Dit gewest werd, na dat het als eene vrije onafhankelijke Heerlijkheid beſtuurd was, eerst door de Biſchoppen van *Utrecht*, daarna door Hertog KAREL VAN GELDER; en eindelijk door Keizer KAREL V. in 1536 overheerd, en aan zijne Nederlandſche bezittingen ingelijfd; van daar werd het aan zijnen zoon, PHILIPS II. afgeſtaan: in 1594, door Prins MAURITZ, aan het Spaansch geweld ontrukt, werd het als bondgenoot in de Unie aangenomen.

Het Staatsbeſtuur van dit Gewest had met dat van *Friesland* veel overeenkomst: de Staten beſtonden uit afgevaardigden der Stad en der Ommelanden: de laatſten werden onderſcheiden in die, welken uit den Adel en den Boerenſtand verkoren werden; de laatſte, bij eenparigheid of meerderheid van de ſtemmen der Gemeenten, ten platte lande. Beide deze ſtanden moesten, om verkiesbaar te zijn, zeker getal landerijen in het Gewest bezitten. Zij hielden hunne vergadering binnen *Groningen*, gewoonlijk in de maand Februarij. Dan, behalve de Staten, die, ten tijde van de Erfſtadhouder, met denzelven, de opperſte magt uitmaak-

maakten, beſtond 'er nog, gelijk in *Friesland*, een bijzonder Kollegie van de Gedeputeerde Staten, zamengeſteld uit acht leden, vier uit de Stad, en vier uit de Ommelanden, welke met de uitvoering der ſtaatsbeſluiten belast waren. — In regtszaken was 'er een *Hof Provinciaal*, welk als de hoogſte regtbank van het Gewest werd aangemerkt.

Drenthe.

Offchoon, zoo als wij gezegd hebben, dit landſchap geen lid van de Unie uitmaakte, en ſlechts onder de beſcherming van de Staten Generaal ſtond, had het zijne eigene regeering, onder den tijtel van *Staten des Landſchaps Drenthe*, beſtaande uit Edelen en Eigenerven; De eerſten moesten zekere *Havezaat* of *Landgoed* bezitten, dat hun regt tot ſtemmen gaf; daar 'er nu van deze *Havezaten* ſlechts achttien in getal waren, konden 'er niet meer dan even zoo vele leden, wegens de Ridderſchap, beſchreven worden. De Eigenerven, die het tweede lid van Staat uitmaakten, waren zes-en-dertig in getal, en deze werden alle jaren op nieuw, uit de ſtemhebbende dorpen, gekozen. De vergadering der Staten droeg den naam van *Landdag*, welke, 's jaarlijks, in het begin van Maart, te *Aſſen* gehouden werd, en op welken de Drost van het landſchap, die door den Erfſtadhouder aangeſteld werd, het voorzitterſchap bekleedde.

Be-

Behalve dit Kollegie, beſtond 'er nog een ander, dat uit den Drost en vier Gedeputeerde Staten, twee uit de Edelen, en twee uit de Eigenerven was zamengeſteld, en hetwelk om de zes weken zijne zitdagen hield, om de beſluiten des Landdags ten uitvoer te brengen.

Het Geregtshof van dit gewest droeg den naam van *Loffelijke Etſtoel:* het was zamengeſteld uit de Drost, eenen Asſesſor, en vier-en-twintig Etten of Raden, bij denwelken alle halszaken, gelijk ook alle burgerlijke regtsgedingen, werden afgedaan. — Het platte land was in zes *Dingſpillen*, als *Zuideveld*, *Dieveren*, *Beilen*, *Rolde*, *Medeveld* en *Oosterveld*, verdeeld.

Het blijkt, uit deze opgave, ten klaarſte: dat elk Gewest, wat het huishoudelijke betrof, als een Gemeenebest op zichzelve, door eene regeeringsvorm beſtuurd werd, welke, als eene vermenging van de regeering der Voornaamſten en die des Volks, kon worden aangemerkt. Tot opheldering van de ſtaatkundige Geſchiedenis dezer gewesten, moet vooral worden aangemerkt: dat zij reeds zulke Staten hadden, toen zij nog, ieder op zichzelve, door hunne bijzondere Hertogen, Graven of Heeren beſtuurd werden, en die ook behielden, na dat zij onder de heerſchappij der Hertogen van *Bourgondien*, en naderhand onder die der Koningen van *Spanje* gekomen waren: het was vooral in deze tijdvakken dat de Staten der gewesten zorgvuldig waakten, dat

dat 'er geene inbreuken op 's Volks vrijheden en voorregten plaats grepen: alzoo mogten, bij voorbeeld, de Hertogen, Graven en Heeren den volke geene ſchattingen, die gewoonlijk den naam van *beden* droegen, zonder hunne goedkeuring, opleggen. Ook beſtonden de voornaamſte ſteden, als Gemeenebesten, op zichzelve, en derzelver bijzondere voorregten waren van de Graven en Heeren herkomſtig, welke die voorregten, of voor gedane dienſten, of vergunde beden, toeſtonden, verder uitbreidden, of bevestigden.

De oppermagtige Regeering, of de hooge Souverein des Lands, beſtond uit de afgevaardigde Staten der zeven vereenigde Gewesten, welke den tijtel van *Hoog Mogende Heeren Staten der vereenigde Nederlanden* voerden. Zij hielden hunne vergadering in *'s Gravenhage.* Elk gewest mogt op deze Vergadering zoo vele afgevaardigden zenden, als het goedvond. Zij vergaderden, het geheele jaar door, zonder vacantien te houden, en de voorzitting wisſelde alle weken volgens den rang der gewesten, af. In deze vergadering, werden de gemeenelands zaken welke den Godsdienst, Koophandel, Vrede, en Oorlog, de verbintenisſen met andere Mogenheden, enz., betroffen, afgedaan. Zij voerde het opperſte gebied over de zoogenaamde Generaliteits-Landen.

Behalve dit hooge Kollegie, beſtond 'er nog een tweede, onder de benaming, van den *Raad van Staten.* Zonder den perſoon des Stadhouders mede te rekenen, beſtond het uit twaalf le-

leden of Afgevaardigden, éénen uit *Gelderland*, twee uit *Zeeland*, drie uit *Holland*, twee uit *Friesland* en nog eenen uit elk der overige Gewesten. Dit Kollegie had het beſtuur over de landmagt, de veſtingen, magazijnen en krijgsbehoeften, in één woord, over alles, wat tot de beſcherming van het Gemeenebest, te lande, vereischt werd: hetzelve beſloot bij meerderheid van de ſtemmen der leden, en niet, zoo als de vergadering der Staten Generaal, bij meerderheid der Gewesten.

Het beſtuur over de uitgave der penningen, welke 's jaarlijks, zoo in vrede als oorlog, door de bijzondere Gewesten voor het gemeene Land werden bijgebragt, was aan een derde Kollegie, onder den tijtel van *Generaliteits-Rekenkamer*, aanbetrouwd. Het beſtond uit twee afgevaardigden uit elk gewest. Tot hetzelve behoorden ook de Theſaurier en Ontvanger Generaal. Dit Kollegie, even als dat van den *Raad van Staten*, met welke hetzelve in een naauw verband ſtond, hield in den *Hage* deszelfs gewone zittingen.

Bij deze twee bewinds Kollegien kwam nog de *Admiraliteit* in aanmerking, welke het bewind over de zeemagt van het Gemeenebest voerde. Deze Admiraliteit was in de gewesten *Holland*, *Zeeland* en *Friesland* gevestigd, en in vijf Kamers verdeeld: als de *Admiraliteit op de Maze, of te Rotterdam*, die van *Amſterdam*, die van *Hoorn* en *Enkhuizen*, die van *Middelburg* en die van *Harlingen*. De leden dezer Admiraliteits-kamers, welke

den

den tijtel van *Edel-Mogende Heeren* voerden, ontvingen hunne kommisſien en inſtructien van wegens *Hunne Hoog-Mogende*, als hunne Meesters.

Op dezen voet is het Gemeenebest der vereenigde Nederlanden, ſedert de *Utrechtſche Unie*, in 1579, waarbij het beſtuur van elk Gewest op den vorigen voet bleef, tot op de groote Staats-omwenteling, in 1795, en dus, gedurende een tijdvak van 216 jaren, beſtuurd geworden: in welk tijdvak, en wel voornaamlijk in deszelfs eerſte begin en midden, het Gemeenebest tot eer, aanzien, luister en rijkdom opklom, en onder de voorname Zeemogenheden van *Europa* geteld werd. Evenwel is dit tijdvak rijk geweest in onëénigheden, welke haren oorſprong in den vorm van het beſtuur hadden, waarbij de geſchillen der afzonderlijke Gewesten moeijelijk te beſlechten waren, en hoezeer, bij deze regeeringsvorm, de burgerlijke vrijheid en wettig verkregene voorregten gewaarborgd waren, had zij het gebrek van dien noodigen klem te miſſen, welke vooral noodzakelijk was, om aan den Staat die veerkragt en dat vermogen te geven, om zich, op den duur tegen deszelfs vijanden te verzetten, en het aanzien, dat hij door deszelfs rijkdom en bezittingen verkregen had, daar, waar het te pas kwam, door gepaste en ſpoedig werkende hulpmiddelen, ſtaande te houden. Met één woord, het was moeijelijk om de Gewesten, welke zich, elk op zichzelven, als eenen oppermagtigen Staat beſchouwden, ſpoedig genoeg tot een beſluit te bren-

brengen, waarbij het geheele bondgenootſchap belang had, waardoor het aan naburige Mogenheden, welker Regeering eenhoofdig was, zeer gemaklijk viel, om den Staat en des elfs grondgebied ongeſtraft te ontrusten, daar niet zelden de voornaamſte vestingen in 's vijands handen waren, eer men het over de middelen ter verdediging of het plan van den veldtogt; ja, wat zeg ik, over het ſtellen van de oorlogsdeclaratie, konde eens worden. En dit was nog niet al het nadeelige; 's lands phyſieke geſteldheid, en bijzonderlijk de belangen van deszelfs Waterſtaat, leden bij de onvermijdelijke traagheid der raadplegingen het meest; wat dikwijls het eene Gewest, als voordeelig voor zich, beſchouwde, werd door het andere, als nadeelig aangemerkt, of ten minſte met leede oogen aangezien. Dit gebrekkige in het beſtuur, dat echter, voor het aanzien van den Staat, minder nadeelige gevolgen zou gehad hebben, indien de krijgsverrigtingen der naburige Mogenheden, door een ſoortgelijk beſtuur vertraagd, den onzen tijds genoeg tot lange beraadſlagingen gelaten hadden, kon niet nalaten eene verkeerde en nadeelige uitwerking op velen der ingezetenen te hebben, die meestal aan Staatsmannen, welke dikwijls, door hunne deugd en bekwaamheden, elks achting verdienden, de nadeelige gevolgen weten, welke aan niets anders dan aan het gebrekkige der Staatsinrigting, ten minſten in dit opzigt, toeteſchrijven waren. Voegt men hierbij, de zugt tot ſtaatkundige vrijheid en onafhankelijkheid, elke

Stad en elk Gewest als aangeboren; eene zugt, welke, altijd, zelfs ten tijde van de Hertogen en Graven, de vrijheid wakker verdedigde, ja, het zelfs wagen durfde, om het magtig *Spanje* aftezweren, en die, in vele gevallen te overdreven, het ergſte duchte, wanneer 'er niets te vrezen was; dan zal men zich een duidelijk begrip maken kunnen van de verſchillende onlusten, welke ter gelegenheid van het Stadhouderſchap hebben plaats gehad, en welke eindelijk, bij de omwenteling van 1795, met de vernietiging, zoo van het Stadhouderſchap, als van het oude Staatsbeſtuur, een einde hebben genomen.

Stadhouders — Stadhouderlooze Regeeringen.

De Heeren en Eigenaars der Nederlanden hadden reeds vroegtijdig hunne *Stad-* of *Stedehouders*. De Stadhouder van *Holland*, ANTONIE VAN LALAIN, Graaf van Hoogſtraten, den 2 van Grasmaand des jaars 1539 overleden zijnde, verhief Keizer KAREL V. den *Prins van Oranje*, *René de Chalons*, Heer van *Breda*, tot de waardigheid van Stadhouder van *Holland*, *Zeeland* en *Utrecht*, waarop deze zijne vaste woning in *Holland*, en, naar gewoonte, ter pleitrolle zitting nam. Deze, een groot aandeel aan de onderwerping van den Hertog van *Cleef* gehad hebbende, welke, bij het verdrag van *Venloo*, de overdragt van *Gelderland* ten gevolge had, werd hij ook, kort daarna, Stadhouder van dit Gewest. In 1544 te-

tegen de Franſchen te velde getrokken zijnde, had hij het ongeluk om, in de belegering van *St. Denis*, zoo zwaar gekwetst te worden, dat hij aan zijne bekomene wonden kort daarna overleed. Uit zijn huwelijk, met ANNA, Hertogin van *Lotharingen* en *Bar*, liet hij geene kinderen na, en zijne aanzienlijke bezittingen vererfden op zijns broeders zoon WILLEM VAN NASSAU, naderhand, onder den naam van WILLEM I. Stadhouder van *Holland* in de Vaderlandſche Geſchiedenis beroemd geworden. Hij was de grondlegger van den vrijen Staat der verëënigde Nederlanden, en verwierf zich door zijne deugden den eernaam van *Vader des Vaderlands*. Deze brave Vorst, in 1584, verraderlijk vermoord zijnde, werd, in de Stadhouderlijke Regeering, door zijnen zoon MAURITS, PRINS VAN ORANJE en GRAAF VAN NASSAU, in het Stadhouderſchap van *Holland* opgevolgd. Deze Vorst, als Staatsman en Krijgsheld, genoeg bekend, hield nogtans, in de eerſte hoedanigheid, zijnen roem zoo goed niet ſtaande dan in de tweede: het te groot aandeel, hetwelk hij, op het einde van zijn leven, in de kerkelijke twisten nam, vervoerde hem, daar hij door eerlooze vleijers en heethoofdige kerkelijke perſoonen misſchien te veel opgewonden werd, tot een ondankbaar gedrag jegens OLDENBARNEVELT, en legde daardoor de grondſlagen tot haat en tweedragt, welke naderhand aan de volgende Stadhouders veel onheils berokkenden. Hij ſtierf in 1625, en werd, daar hij geene echte zoonen naliet, door zijnen

broeder, FREDERIK HENDRIK, welke hij tot zijnen erfgenaam gesteld had, in de Stadhouderlijke waardigheid van *Holland* opgevolgd: Deze de hoedanigheden van eenen voorzigtigen staatsman en eenen dapperen krijgsheld bezittende, was algemeen geächt, en won, daar hij, door eene wijze gematigdheid, de breuken, welke de kerkelijke onlusten, ten tijde van de regeering zijnes broeders, gemaakt hadden, poogde te heelen, elks achting en liefde. Hij overleed in 1647, één jaar voor het sluiten van den vrede, welken hij niet beleven mogt, en werd door zijnen zoon WILLEM, dien hij, bij AMALIA VAN SOLMS, had nagelaten, terstond onder den tijtel van *Kapitein Generaal*, *Admiraal*, en *Stadhouder* van *Holland* en *Zeeland*, opgevolgd: een Vorst, welke, bij eene te vroege verheffing, en, door lage vleijers, bedorven, vele onberadene stappen deed; als het weêrstreven van den vrede, het gevangennemen van zes leden der Hollandsche Staats-Vergadering, zijnen aanslag op *Amsterdam*, welke zoo wel zijn huis als zijn vaderland in gevaar stelden, zoodat zijnen vroegen dood, welke in 1650 voorviel, door de Staatsgezinden (want toen reeds bestonden de partijen der Staats- en Stadhoudersgezinden) als een geluk voor het vaderland werd aangemerkt. Hij liet zijne echtgenoote, MARIA STUART, *Princes van Engeland*, die naderhand moeder van WILLEM de III. werd, in eenen hoogzwangeren toestand na.

Na den dood van WILLEM II. volgde het eerste tijdvak der Stadhouderlooze regeering; zijn

zijn onverwagte dood had voor zijn Huis en den Staat gewigtige gevolgen. Doch, eer wij verder gaan, moeten wij herinneren: dat in het Gewest *Friesland* het Stadhouderſchap erfelijk was in het huis van *Naſſau Dietz*, welks Vorſten deze waardigheid aldaar, gelijk ook doorgaans in het naburig *Groningen* en *Ommelanden*, eene groote reeks van jaren bekleed hadden. WILLEM I. na den afval van RENNENBERG, als Stadhouder van *Friesland* verkoren zijnde, zond VAN MERODE, *Heer van Rummen*, als zijn plaatsbekleeder, derwaards, en verkreeg in 1583, wegens hoogen ouderdom, zijn ontſlag, en werd, in diezelfde hoedanigheid, als plaatsbekleeder van WILLEM I., door WILLEM LODEWIJK, *Graaf van Naſſau*, opgevolgd: wordende deze, na den dood van WILLEM I., die zijn oom was, tot Stadhouder van *Friesland*, en na de verovering van *Groningen* in 1594, ook tot Stadhouder van dit Gewest aangeſteld: deze was een dapper held, bragt veel tot de verzagting der oorlogswoede toe; trok in de kerkelijke geſchillen wel eene lijn met Prins MAURITS; doch was veel gematigder dan deze. *Friesland* werd door hem in rust gebragt; hij bevorderde de wetenſchappen, en de Hooge School te *Franeker* erkent hem voor haren voornaamſten ſtichter. Op hem volgde, in 1620, deszelfs broeder ERNST CASIMIR, *Graaf van Naſſau*; na dezen deszelfs zoon, HENDRIK CASIMIR I., welke ook tevens de Stadhouderlijke waardigheid, in *Groningen* en *Drenthe*,

even als zijn vader bekleedde; hij ſtierf ongehuwd, en zijn broeder, WILLEM FREDRIK, was zijn opvolger en erfgenaam. HENDRIK CASIMIR II. volgde op dezen in den vroegen ouderdom van 15 jaren, beroemd door de verwijdering tuſſchen hem en zijnen Neef Prins WILLEM III. Hij ſtierf in 1696, en was gehuwd aan AMELIA, *Princes van Anhalt*, bij wien hij vele kinderen naliet.

Na den dood van Prins WILLEM II. werd, door de Staten van *Holland*, het beſluit genomen, om de waardigheid van Stadhouder in hun Gewest voor eeuwig afteſchaffen, welk beſluit, in de Vaderlandſche Geſchiedenis, onder den den naam van *Eeuwig Edict*, bekend is. Ondertuſſchen werd de Staat, gedurende het tijdvak der Stadhouderlooze Regeering, in gedurige oorlogen met *Engeland* en *Frankrijk* ingewikkeld; en de laatſte Mogendheid had, omſtreeks den jare 1672, den Staat zoo zeer benaauwd, dat reeds verſcheidene Gewesten in 's vijands magt waren, en het was deze omſtandigheid, welke veel toebragt, om het *Eeuwig Edict* te vernietigen, en de plaats van Stadhouder weder te vervullen. De vereenigde Nederlanden hadden toen twee Stadhouders, uit twee liniën van het Nasſauſche Huis; want *Holland*, *Zeeland*, *Utrecht*, *Gelderland* en *Overijsſel* verkoren WILLEM de III.; terwijl *Groningen* en *Friesland* reeds HENDRIK CASIMIR tot hunnen Stadhouder hadden.

WILLEM HENDRIK werd, zoo als wij reeds

reeds gezegd hebben, in 1672, Stadhouder van *Holland*, evenwel niet, dan na vele voorafgaande ſchokken en eene lange tegenkanting der geenen, welke, door het gedrag van zijnen vader, WILLEM II., tegen hem en zijn huis waren vooringenomen geworden. Deze Vorst, gehuwd met MARIA, de dochter van JACOBUS II., *Koning van Engeland*, beklom naderhand zijn ſchoonvaders troon; doch daar hij zich, zoo min in *Engeland*, als hier te lande, bemind maakte, werd hij wel eens Koning van *Holland* en Stadhouder van *Engeland* genoemd. Hij overleed in den jare 1702, zonder lijferven natelaten. Daar nu zijne waardigheid erfelijk verklaard was, meende men: dat zijn nabeſtaande, JAN WILLEM FRISO, destijds Erfſtadhouder van *Friesland* en *Groningen*, hem ook in die waardigheid zou zijn opgevolgd, in welk geval het Gemeenebest wederom een algemeen opperhoofd zou gehad hebben: doch zulks geſchiedde niet, en de aanzienlijkſte Gewesten bleven wederom, eenen geruimen tijd, onder de Stadhouderlooze Regeering.

In *Friesland*, was de Stadhouderlijke waardigheid erfelijk in het huis van *Nasſau Dietz*. JAN WILLEM FRISO, welke, bij het overlijden van Koning WILLEM, aldaar de Stadhouderlijke waardigheid bekleedde, huwde in 1709, aan MARIA LOUISA, *Princes van Heſſen-Caſſel*. Hij ſtreefde, in den tweeden veldtogt van de ſucceſſie-oorlog, de voormaamſte Veldheeren, EUGENIUS, MARBOURG en NASSAU

OUWERKERK, dapper op de zijde: hij ſtierf jong, en op eene ongelukkige wijze. Naar den *Haag* vertrokken zijnde, om met den Koning van *Pruiſſen* een mondgeſprek, ter vereffening der geſchillen over de nalatenſchap van WILLEM III. te houden, verdronk hij, bij het overvaren aan het *Strijen Sas*, eene zwangere weduwe nalatende, welke, kort daarop, moeder werd van WILLEM KAREL HENDRIK FRISO, ſedert, onder den naam van WILLEM IV. beroemd geworden.

Deze Vorst werd wel, even als zijne voorzaten, als Erfſtadhouder van *Friesland* gekozen, en werd wel in 1718, tot Stadhouder van *Groningen* en *Drenthe*, en later, in 1722, tot Stadhouder van *Gelderland* benoemd; doch de Stadhouderlijke waardigheid bleef in de andere Gewesten nog onvervuld. Hij huwde aan ANNA, *Princes van Engeland:* door verſtandige geleerden onderwezen, was hij, door wijsheid en kennis, der regeering waardig: echter liep het aan tot in den jare 1747, eer de Staat, gelijk bij de verheffing van WILLEM III., in eenen moeijelijken oorlog met *Frankrijk* ingewikkeld, hem niet ſlechts tot de hooge waardigheden der vorige Stadhouders verhief; doch ook, in zijn perſoon, deze hooge ambten en waardigheden erfelijk verklaarde, in de mannelijke en vrouwelijke linie. Zoo zeer was deze Vorst bemind, dat elk zich tot zijne verheffing beijverde, en alles, ja zelf meer dan men konde, wegſchonk. Gedurende den tijd zijner korte regeering, gaf hij blijken, dat hij den

den aard dezer Volken beter dan eenig Stadhouder kende, en wist zich van deze kennis meesterlijk te bedienen, om de rust en de eensgezindheid, benevens den luister van den Staat, welken hij als de grootheid van zijn eigen huis beſchouwde, te bevorderen. Hij ſtierf in 1751, eenen eenigen zoon, WILLEM V., nalatende, welke ten tijde zijner meerderjarigheid, in 1766, in de erfelijke waardigheden van zijnen vader opvolgde.

Het begin van de regeering van dezen laatſten Vorst was rustig, en den Staat genoot, tot op den noodlottigen Engelſchen oorlog, welke in 1780 uitbarstte, eene langdurige rust. Elk lezer weet, wat 'er in dit noodlottig tijdvak gebeurde: hoezeer de Staatkundige gevoelens den Staat en den Stadhouder verdeelden, en tot welk eene verregaande uitſporigheid de ingezetenen in deze verſchillen aandeel namen: dat deze verſchillen echter, in 1787, door de Pruiſiſche legermagten, voor eenen korten tijd, ten voordeele van den Stadhouder en zijne aanhangelingen, beſlist werden.

Wij zeggen: voor eenen korten tijd; want, bij de herſtelling van het Stadhouderſchap, in 1787, werkte reeds in het naburig *Frankrijk* eene geweldige gisting, die twee jaren later, reeds in volle werking kwam, en zulke geweldige ſtaats-ſchokken na zich ſleepte, dat daarbij den Franſchen troon omvergeworpen werd, en de Franſche Natie, in het krijgskundige, zulk eene groote hervorming onderging, dat alles, langzamerhand, voor de magt van deszelfs

wapenen moest bukken. Tegen zulke gebeurenisſen was deze Staat niet beſtand; na dat de Franſche Conventie, in 1793, ook, onder anderen, den oorlog aan den Stadhouder van *Holland* verklaard had, viel de veldtogt van het jaar 1794, zoo ongelukkig voor de gecoaliſeerde Mogenheden, en inzonderheid voor dezen Staat, uit, dat reeds in Januarij 1795, de geheele omwenteling hier te lande voltooid was, waarna de regeeringsvorm, na vele ſchokken en gedurige veranderingen, eindelijk op dien voet kwam, welke, ſedert twee-en-een half jaar heeft ſtand gegrepen, toen onzen tegenwoordigen Koning, LODEWIJK NAPOLEON, den Broeder van NAPOLEON DEN GROOTEN, aan het roer der regeering kwam, wiens wijs en zagtmoedig beſtuur aan het geſchokte vaderland en aan alle de bronnen van deszelfs beſtaan, eendragt, rust en welvaart doet hoopen.

Gezag en voorregten der Stadhouders.

Men heeft, uit het opgegevene, reeds kunnen zien: dat de Ambten van Stadhouder en Kaptein Generaal zeer aanzienlijk moeten geweest zijn. Het is niet mogelijk te bepalen, hoe ver zich hun gezag hebbe uitgeſtrekt; beter leert de geſchiedenis wat zij verricht hebben, dan het geen zij, met regt, hebben kunnen verrigten. In ſommige opzigten, hadden zij meer gezag dan onder Heeren dezer landen, en niet ſlechts de domme menigte, maar zelfs perſoonen

nen van aanzien, als bij voorbeeld, S. VAN LEEUWEN, ſubſtituut Griffier van den Hoogen Raad, in zijne *Batav. Illust. Cap.* XIII. bladz. 1339, 1340 en 1884, beſchouwden de Stadhouders als wettige Princen en Souvereinen des Lands. Zij voerden den tijtel van *Excellentie*, tot op den tijd dat FEDRIK HENDRIK van *Frankrijk* dien van *Hoogheid* verkreeg. Sommige der Stadhouders, als FREDRIK HENDRIK en WILLEM II., zijn aan geene bijzondere inſtructien bepaald geweest. Aan WILLEM I. werd, bij zijnen lastbrief van 1576, een groot gezag opgedragen. Offchoon de lastbrief, welken Prins MAURITS in 1585 verkreeg, iets meer bepaald was, verhinderde deze niet, dat hij naderhand een vrij onbepaald gezag uitoefende.

Geen Stadhouder kon nogtans meer gezag hebben, dan hem, door de bijzondere Gewesten, welke het regt hadden, hem te mogen af- en aanſtellen, werd opgedragen, en aan deze Gewesten bleef natuurlijk het regt, om te beoordeelen, of, en in hoe verre, een Stadhouder de palen van zijn verkregen gezag te buiten ging.

Maar laat ons meer in het bijzonder opgeven, welk gezag het ambt van Stadhouder medebragt? 1°. Moest hij de regten en vrijheden der Gewesten en Steden, over welke hij geſteld was, voorſtaan en beſchermen. 2°. Uit eene benoeming door de Staten gemaakt, verkoos hij in de meeste Geregtshoven der bijzondere Gewesten eenen Voorzitter. 3°. Mogt

bij,

hij, des noods, buitens tijds, de regeeringen der ſteden, welke geen bijzonder voorregt hadden, hunne eigene Wethouderſchap te verkiezen, veranderen: ſomtijds geſchiedde zulks echter ook in ſteden, welke dat regt bezaten, wanneer de gemeene zaak zulks ſcheen te vorderen. 4°. De Stadhouders begaven verſcheidene hooge ambten; dan, volgens het derde artikel van MAURITS's inſtructie, mogt deze begeving niet dan met bewilliging der Staten geſchieden. 5°. De Stadhouder had wijders het regt, om vergiffenis aan misdadigen te verleenen; doch Prins MAURITS mogt zich van dit regt niet bedienen, dan met goedvinden der Gedeputeerde Staten, en, na alvorens de conſideratien van de Wethouders der plaats, alwaar de misdaad was voorgevallen, te hebben ingenomen; en mogten de Stadhouders ook dit regt niet uitoefenen omtrent voorbedachte doodſlagers en zware misdadigers. 6°. De Stadhouders waren verpligt te zorgen, dat de bevelen en wetten der Gewesten, over welke zij in die hoedanigheid geſteld waren, ten uitvoer werden gebragt. 7°. Bij de *Unie van Utrecht*, werden de Stadhouders van dien tijd tot ſcheidsmannen in de verſchillen der Gewesten benoemd, welke Gewesten ook, ſedert dien tijd, zich, in meer dan een geval, aan de uitſpraak der volgende Stadhouders gehouden hebben.

Deze waren de voornaamſte hoofdzaken in welke de magt der Stadhouders, voor zoo verre het ſtaatkundige betrof, beſtond. Het amb-

ambt van Kaptein Generaal bekleedden, zij in eene tweeledige betrekking. Zij waren Kaptein Generaal van de Unie, en dikwijls ook over de bijzondere Gewesten, waarvan zij Stadhouders waren. Als Kaptein Generaal van de Unie, deden zij den eed van getrouwheid aan de Algemeene Staten: maar dit ambt gaf hun geen gezag over het krijgsvolk in de ſtemmende Gewesten; zij mogten alleen dit gezag te velde, of in plaatſen, welke onmiddelijk van de Generaliteit afhingen, uitoeſenen. Dit ambt gaf hun toegang tot de vergadering der Algemeene Staten, en zitting in het Kollegie van den Raad van State. De bijzondere Gewesten, aan welken het oppergezag over het krijgsvolk en het beſtuur der zaken van oorlog in hun eigen reſort toekwam, droegen ook doorgaans het ambt van Kaptein en Admiraal Generaal over derzelver krijgsmagt, te water en te lande, aan hunne Stadhouders op, en deze oeffenden, in die hoedanigheid, een aanmerkelijk gezag in de zaken van oorlog, welke het Gewest betroffen. De Stadhouders begaven de krijgsambten, of in de hoedanigheid van Stadhouder, of in die van Kaptein Generaal van een bijzonder Gewest. De krijgsknegten deden niet alleen den eed van getrouwheid aan de Algemeene Staten en die der bijzondere Gewesten, maar ook aan den Stadhouder. Hij verkoos de bevelhebbers der vestingen benevens de officieren der Armée, uit een grooter getal, welke hem door de Staten werd opgegeven. Doch, wanneer hij te velde was, ſtelde hij dikwijls

wijls alleen de legerhoofden aan, zonder daarin de Staten te kennen.

Zonder de bijzondere bewilliging der Algemeene Staten, vermogt de Stadhouder geenen krijgstogt te ondernemen, eenige ſtad te belegeren, of in 's vijands land te vallen: had hij zulk een plan ontworpen, dan verſcheen hij in de vergadering der Algemeene Staten, ten einde hunne toeſtemming op zijnen voorſlag te verzoeken. Ingevalle die voorſlag werd goedgekeurd, voegde men hem dikwijls twee of drie leden, uit de Algemeene Staten Vergadering, toe, wien hij het eigenlijk geheim van het gemaakte plan openbaarde, welke leden daarvan zoo veel in de volle Vergadering bragten, als zij nuttig oordeelden. Drie, vier of meer leden der Algemeene Staatsvergadering verzelden hem te velde, om hem tot Raden te verſtrekken, en de beſluiten des Stadhouders, tot welzijn van den lande genomen, te bekragtigen. Nogtans mogten de Stadhouders afzonderlijke krijgsraden beleggen, krijgswetten maken, en tot alles beſluiten, wat de goede krijgstugt, en de gemaakte ontwerpen bevorderen kon.

Het ambt van Admiraal Generaal werd, wanneer men WILLEM III. uitzondert, nooit door Stadhouders in perſoon waargenomen.

Bij dit alles moet men aanmerken, dat velen dezer Stadhouderlijke voorregten, ten tijde van WILLEM IV. zijn vermeerderd geworden, en tot op de Staats-omwenteling van 1795, door zijnen opvolger zijn genoten gebleven.

Voor-

Digitized by Google

Voormalige Stadhouderlijke Domeinen.

WILLEM III. vele aanzienlijke goederen nagelaten hebbende, rees 'er tusschen den Koning van *Pruisen* en den Erfstadhouder van *Friesland*, JAN WILLEM FRISO, een verschil, wegens het aandeel, dat elk hunner, als erfgenaam, in die goederen zou hebben, en dit verschil werd niet eer, dan bij de meerderjarigheid van WILLEM IV., in 1732, te *Berlijn*, in der minne vereffend. De Prins van *Oranje* verkreeg tot zijn aandeel: 1. Het Markgraafschap *Vlisſingen* en *Veere* in *Zeeland*. 2. De Graafschappen *Buren* in *Gelderland*, benevens *Leerdam* en *Acquoi* in *Zuid-Holland*. 3. De Baronnie *IJsſelſtein* in *Zuid-Holland*. 4. De Heerlijkheid *Grimbergen*; de Baronnien *Diest*, *Breda*, *Grave* en *Kranendonk*; de Heerlijkheden *Sichem*, *Scherpenheuvel*, *Meerhout*; voorts, *Steenbergen*, *Rozendaal*, *Nispen*, *Oosterhout*, *Dongen* en *Eindhoven*, allen in het *Brabandſche* gelegen. 5. De Heerlijkheden *Geertruidenberg*, de *Klundert* of *Niervaart*; de Heerlijkheden *Willemſtad*, *Zevenbergen* en *Ruigenhil*, allen in *Zuid-Holland*. 6. *Kolijnsplaat* en andere goederen in *Noord-Beveland*. 7. De Heerlijkheden *St. Martensdijk* en *Scherpenisſe*, op het Eiland *Tholen*. 8. *Vianden* en *St. Vith*, in het *Luxemburgſche*. 9. Het Burggraafschap van *Antwerpen*. 10. De Heerlijkheid *Princenland*. 11. Het land van *Kuik*, of de landſtreek

ſtreek om de *Graaf* gelegen. 12. Het ambt *Breedevoort* in *Gelderland*. 13. De Kommanderij-goederen van *Brake*. 14. Het huis *Nieuwburg* bij *Rijswijk*. 15. Het huis in het *Bosch*, in den *Haag*. 16. *Soestdijk*, in het *Sticht*. 17. *Dieren* en het *Loo*, in *Gelderland*. 18. *Half-Loosduinen*, bij den *Haag*. 19. Het *Hondenhuis*, in den *Haag*. 20. Het huis *Kruidberg*. 21. Het Paleis te *Brusſel*. 22. De Vlaamſche goederen, in *Hulſter-Ambacht*. 23. Ingelijks de goederen van *Weernhout*, *Butgenbag*, *Daasburg* en *Warneton*. 24. De *Tienden* van *Buren*. 25. De *Tienden* onder de ſtad *Delft* en *Monſter*. 26. De Heerlijkheden *Monſter* en *Terheide*. 27. De Leenen van *Polanen* en de Hoeve achter het huis *Nieuwburg*.

De Koning van *Pruiſſen* behield, behalve de Duitſche Domeinen, de Heerlijkheden *Hooge* en *Lage Zwaluwe*, *Naaldwijk*, *Hoenderland*, *Wateringen*, *Oranje Polder* en *'s Gravenzande*, allen in *Holland*. Het huis in den *Haag* en *Hondsholredijk*, welke Domeinen te zamen, met die van *Klein-Waspik*, *Twintighoeven* en *Zand-Ambacht*, welke de Koning reeds te voren bezeten had, in 1754, ten behoeve van WILLEM V., voor de ſom van zeven-maal-honderd-duizend Gulden, en nog vijf-duizend Gulden, voor de huisſieraden op *Hondsholredijk*, werden afgeſtaan.

Alle deze goederen werden, door eenen Domein-Raad, 's Princen-Raad genoemd, welke, ſedert het einde der zestiende Eeuw, van *Breda*

naar

naar den *Haag* verplaatst werd, en belast was met het opnemen en sluiten der rekeningen en tot het afdoen der zaken, welke, bij beroep van de vonnissen der Regters, in de Steden van 's Princen Landen, voor denzelven gebragt werden. Hij bestond uit drie Raden en Rekenmeesters, eenen Secretaris, eenen Thesaurier en eenen Auditeur.

WILLEM V. bij de Staatsomwenteling van 1795, naar *Engeland* gevlugt zijnde, werden zijne Domeinen terstond onder de beheering van een bijzonder Kollegie gesteld, onder den tijtel van Raad van Super-intendentie over de goederen, herkomstig van den Vorst van *Nassau*, en na den vrede van *Amiens*, nam het *Bataafsch Gemeenebest*, bij het plan van schadeloosstelling, alle de goederen met de schulden, waarmede dezelve bezwaard waren, van den Vorst van *Nassau* over, voor de som van vier millioenen, en werden de landen en Districten, welke deze Domeinen uitmaakten, onder de verschillende Departementen gebragt, waarin zij gelegen waren, en op denzelfden voet als deze behandeld. Sommigen dezer Domeinen zijn, zoo als wij op zijn tijd zien zullen, aan den tegenwoordigen Koning afgestaan.

Bezittingen en Volkplantingen.

Deze Staat bezit vele aanzienlijke Volkplantingen, in de *Oost-* en *West-Indien*, welke weleer in grooten bloei waren; doch, door de

gedurige oorlogen, welke ſedert 1780, elkander opgevolgd zijn, aanmerkelijk geleden hebben, en voor het tegenwoordige in eenen ſtaat van volſtrekte kwijning zijn.

Voor dat de Zeevaart en Aardrijkskunde tot eene meerdere volmaaktheid gebragt waren, werd de handel op de *Oost-Indien* uit de Roode-zee, langs de Aziatiſche kusten gedreven. De Egyptenaars, als daartoe het best in de gelegenheid zijnde, hebben dien al vroeg behartigd, en in verſcheidene Afrikaanſche Havens vlooten uitgerust, welke den handel op *Indien* met groot voordeel dreven. De Romeinen maakten 'er zich naderhand meester van; doch verwaarloosden, nadat het westersch Keizerrijk door vele woeste volken overſtroomd was geworden, denzelven ten eenemaal. De dolle drift der Europiſche volken, om het Heilige Land te veroveren, in de twaalfde Eeuw, door de ſtaatzucht der Kerkvoogden, ontſtoken, gaf aanleiding, dat men kennis kreeg, dat de Saraſeenen, de toenmalige bewooners van de landen, tusſchen de Perſiſche en Arabiſche Golven, dien handel met veel voordeels dreven. Zij ontvingen vele ſpecerijen van *Malabaar* en *Cambaai*, welke te *Aden* aangebragt, en in vaartuigen naar *Chus* overgeſcheept werden, van waar zij naar *Caïro* en verder naar *Alexandriën* overgebragt werden. In dien tijd kwamen de Indiſche waren, en bijzonderlijk de ſpecerijen, over *Venetiën* herwaards.

In *Europa* waren de Portugezen de eerſte, welke de vaart op de *Indien* herſtelden, en in

in het begin der vijftiende Eeuw ſchepen uitrusteden, om onbekende landen optezoeken. Op het einde van die Eeuw zeilden zij het eerst om de *Kaap* naar de *Indien*; en kort daarop verbonden zich de Spanjaarden en Portugezen, om de *Indien* onder elkander te verdeelen, en de laatſten vestigden zich reeds vroegtijdig te *Goa*. Onze kooplieden, door de voordeelen der Portugezen wakker geworden, beproefden, op het einde der zestiende Eeuw, eenen doortogt om de Noord, welke, gelijk naderhand, altijd vruchteloos afliep. Zekeren CORNELIS HOUTMAN, in *Portugal* eene naauwkeurige kennis van de gelegenheid der *Indien* verkregen hebbende, gaf hij aan eenige Amſterdamſche kooplieden zoo veel lichts, dat men beſloot, eene Maatſchappij opterigten, en vier ſchepen, onder zijn bevel, naar de *Indien* te zenden. HOUTMAN vertrok in den jare 1595, en kwam, na verloop van twee jaren en vier maanden, weder behouden te huis, en ſchoon voor ditmaal de winſten niet aanmerkelijk waren, nam men eene tweede proef, en zond, in 1598, acht ſchepen, onder het geleide van JAN VAN NEK, en deze togt, gelijk andere welke, kort daarna, ondernomen werden, gelukte zoo wel, dat de Algemeene Staten beſloten alle de bijzondere rederijen tot een ligchaam te brengen, en aan hetzelve de vrije vaart op de *Indien*, benevens verſcheidene merkwaardige voorregten, te vergunnen; hetwelk dan ten gevolge had: dat, in den jare 1602, de *Nederlandſche Oost-Indiſche Maatſchappij* werd

opgerigt, aan welke de Algemeene Staten voor den tijd van één-en-twintig jaren de vrije vaart toeſtonden. Men bragt eene hoofdſom van meer dan vier-en-zestig tonnen gouds Bankgeld bij één, waaraan de zes Kamers der Maatſchappij, te *Amſterdam*, in *Zeeland*, *Delft*, *Rotterdam*, *Hoorn* en *Enkhuizen* gevestigd, ieder het volgend aandeel droegen.

Amſterdam . . .	*f* 3	686	430
Zeeland	- 1	275	654
Delft	-	466	562
Rotterdam . . .	-	174	562
Hoorn	-	268	430
Enkhuizen . . .	-	568	562
te ſamen	*f* 6	440	200

en deze ſom werd in Actien van drie-duizend verdeeld, waarvan elk, naar zijn believen, aandeel verkrijgen kon. Deze Maatſchappij dreef haren handel zoo voordeelig, dat, in het midden der voorgaande Eeuw, deze Actien het zesvoudige aan oud kapitaal waarde hadden. De Portugezen intusſchen alles te werk ſtellende, om den handel der Hollanders te beletten, begon de Maatſchappij reeds eenen openbaren oorlog met de Portugezen te voeren. Zij bemagtigde de veſting die deze op *Amboina* geſticht hadden, benevens de *Molukſche Eilanden*. In 1619 ſtichten zij, op *Java*, de hoofdſtad van *Neêrlandsch Indien*, *Batavia* genaamd. Zij ſloot, in 1611, een verbond van

van koophandel met den Keizer van *Japan*. Naderhand verdreven zij de Portugezen van de kust van *Coromandel*, maakten zich meester van *Malacca*, en ſtelden zich door het innemen van *Gala* en *Kolombo*, op *Ceilon*, in het bezit van den Kaneel-handel, welke Volkplanting de Hollanders, bij de vrede van *Amiens*, aan *Engeland* hebben afgeſtaan. Deze oorlog duurde tot in 1661, toen 'er een vrede tuſſchen de Staten en *Portugal* getroffen werd, bij welken *Brazil* aan de Portugezen werdt afgeſtaan, onder beding, dat de Maatſchappij alle hare veroverde bezittingen behouden zou. De Portugezen onderhielden echter niet lang dezen gemaakten vrede: dan de oorlog, welken zij op nieuw hervatten, deed hun zulke groote verliezen lijden: dat zij niets meer dan *Goa*, *Diu*, en eenige andere plaatſen van weinig aanbelang behielden.

Het land, dat de Maatſchappij bezit, heeft veel grooter uitgeſtrektheid dan het Moederland; en men kan haar als eene ſoort van ſtaat in eenen ſtaat aanmerken. Zij oefent in de *Indien* een onbepaald gezag; zij benoemt haren Gouverneur Generaal en andere leden der Indiſche Regeering, maakt vrede en oorlog, en ontvangt de afgezanten der Indiſche Koningen. Zij ſticht nieuwe Volkplantingen, bouwt ſteden en ſterkten, onderhoudt eene aanzienlijke krijgsmagt, en heeft hare eigene muntſpecie. Nogtans was de Maatſchappij altijd aan de Algemeene Staten onderworpen, in welker naam de verbonden met de Indiſche

Vorſten geſloten werden. De Maatſchappij onder de beſcherming der Algemeene Staten ſtaande, was gehouden hare afhankelijkheid, door het verzoeken van de vernieuwing van haar Octrooi, te erkennen.

Het Beſtuur der Maatſchappij was altijd, voor zoo verre het oppergezag aanging, hier te lande gevestigd; het was aan vijf-en-zestig Bewindhebbers toevertrouwd; welke in, de zes bovengenoemde Kamers, verdeeld waren. Zij werden uit de Hoofddeelgenoten verkoren. Wie in de Kamers van *Delft*, *Rotterdam*, *Hoorn* en *Enkhuizen* drie-duizend Gulden oud kapitaal, en in de Kamers van *Amſterdam* en *Middelburg* zes-duizend aandeel had, werd als een Hoofddeelgenoot aangemerkt. Bij het overlijden of het afſtand doen van eenen Bewindhebber, werden de Hoofddeelgenoten bijeengeroepen, om uit hun midden zoo vele Gemagtigden te kiezen als 'er Bewindhebbers waren, ten einde, met en benevens de Bewindhebbers, een drietal van Hoofddeelgenoten te maken, uit hetwelk de regeerende Burgemeesters der ſtad 'er eenen kozen. Uit de Kamers der Bewindhebbers werden zeventien leden afgevaardigd, welke driemaal 's jaars eene algemeene vergadering hielden, bekend onder den naam van de *Vergadering der Zeventienen*, en welke de gewigtigſte zaken, in naam der Maatſchappij afdeed. 'Er beſtond nog eene *Vergadering van Tienen*, welke het *Haagſche Beſogne* waarnam, en de werkzaamheden voor de *Vergadering van Zeventienen* voorbereidde.

Voor

Voor het tegenwoordige is het beſtuur der Oost-Indiſche zaken aan den Minister van Koophandel en Kolonien aanbetrouwt, welke bijzonderlijk met de beheering en verdediging der Colonien van het Rijk, in *Azia*, *Africa* en *America* belast is.

Aan het Hoofdbeſtuur in het Moederland was, gelijk als nog, het Beſtuur in de *Indien* onderworpen. Het beſtond, gelijk als voor het tegenwoordige, uit eenen *Gouverneur Generaal*, welke zijn Hof in het kasteel van *Batavia* houdt, en eenen koninklijken ſtoet voert; eenen *Directeur Generaal;* eenen *Raad van Indie*, uit achttien leden beſtaande; eenen *Raad van Juſtitie*, uit eenen Preſident en acht gewoone Raden beſtaande, eenen Advocaat-Fiscaal, eenen Water-Fiscaal, en andere Ambtenaars.

West-Indiſche Volkplantingen.

Men begon al kort, na de oprigting der Oost-Indiſche Maatſchappij, aan den handel op de *West-Indien* te denken. VAN OLDENBARNEVELD arbeidde meer dan iemand aan dit ontwerp, en ſchoon het hem niet gelukte hetzelve, voor zijnen ongelukkigen dood, tot ſtand te brengen, werd nogtans de West-Indiſche Maatſchappij reeds in den jare 1621 opgerigt. Bij zijn leven, begunſtigden 's Lands Staaten, door zijnen invloed, den overzeeſchen handel, al in zoo verre, dat in den jare 1615, elk, die eenige nieuwe landen ontdekte, vrijheid

verkreeg, om dezelve, met uitſluiting van anderen, gedurende den tijd van vier jaren lang, te bevaren; het geen aan LE MAIRE en SCHOUTEN gelegenheid gaf dat zij de Straat van *le Maire* ontdekten, door welke zij in de Zuidzee kwamen: te huis gekomen zijnde, wakkerden zij, door hunne berigten, de lust tot de vaart op de *West-Indien* op. Een Antwerpsch koopman, WILLEM USSELINKS, door de kunde van den Predikant PLANCIUS geholpen, wist deze lust nog meer aantewakkeren: waarop de West-Indiſche Maatſchappij opgerigt werd, welke de vrijheid verkreeg, om op de Africaanſche kusten, en van de kreefts-keerkring af, tot aan de *Kaap de Goede Hoop*; en in *America*, van het zuideinde van *Terra-Neuve* tot door de Straten van *Magellaan* en *le Maire*, in de Zuid-zee, en op de Eilanden, tuſſchen beide gelegen, te handelen. Ook kreeg deze Maatſchappij verlof, om met de West-Indiſche Koningen verbonden te ſluiten, ſchanzen en ſterkten te ſtichten, Volkplantingen opterigten, krijgsvolk, onder het beleid van de Staten en den Prins, aantenemen, regt te oefenen, en verder alles te doen, wat ter bevordering van den handel in deze landen ſtrekken kon, terwijl de Algemeene Staten de nieuwe Maatſchappij drie kloeke oorlogſchepen vereerden.

In het eerst was deze Maatſchappij gelukkig: men maakte zich meester van *San Salvador*, dat echter, in 1615, weder verloren werd: drie jaren later, veroverde PIET HEIN de zilveren vloot, voor 2 700 000 Guldens aan zil-

zilver; 3 600 000 Gl. aan koopmanſchappen en 4 000 000 Gl. aan ſcheeps- en krijgsbehoeften, aan waarde hebbende. Na eenige tegenſpoeden in *Brazilien*, werd Graaf JAN MAURITS VAN NASSAU, een bloedverwant van FREDERIK HENDRIK, met drie-duizend uitgelezene manſchappen, naar *Brazil* gezonden, welke alles naar wensch deed afloopen. De Portugeezen *Spanje* afgezworen hebbende, ſloten in 1641, met de Staten een tienjarig beſtand; MAURITS daarop naar huis gekeerd zijnde, en een groot gedeelte zijner troepen medegenomen hebbende, verbraken de Portugezen, aan wien, van 's Pauzen wege, aflaat voor het ſchenden van het beſtand beloofd was, het gemaakt verdrag, en eenige Hollanders waren ſlecht genoeg, om verſcheidene ſterkten en ſteden der Maatſchappij aan de Portugezen te verkoopen. Van dien tijd af, gingen de zaken der Maatſchappij ten achteren, zoo dat zij, in 1671, vernietigd en eene nieuwe in derzelver plaats werd opgerigt, welke naderhand in ſtand gebleven is.

De West-Indiſche Maatſchappij ſtond onder het beſtuur van Bewindhebbers, verdeeld in de Kamers van *Amſterdam*, van *Zeeland*, van de *Maas*, van het *Noorder-kwartier* en van *Stad en Lande*; terwijl de gewigtigſte zaken der Maatſchappij, door eene *Vergadering van Tienen*, werden afgedaan, welker verſchillen aan de uitſpraak van Hunne Hoog Mogende verbleven was. Thans zijn de West-Indiſche zaken onder de beheering van Zijne Excel-

lentie den Minister van Koophandel en Kolonien gesteld.

Societeit van Surinamen.

Toen de Zeeuwen, in 1666, *Surinamen* op de Engelschen veroverd hadden, bleven de Staten van *Zeeland* eenige jaren in het bezit dezer veroverde Volksplanting; doch zij stonden dezelve, in 1682, aan de West-Indische Maatschappij af, voor de som van 2 600 000 Guldens. Doch, de Maatschappij bespeurende, dat het haar zeer veel zoude kosten eer zij aanmerkelijke voordeelen van deze Volkplanting zou kunnen trekken, stond zij van dezelve twee derde deelen af; waarvan een derde door de stad *Amsterdam*, en een derde door K. VAN AARSENS, Heer van *Sommelsdijk*, werd overgenomen: behoudende nogtans de Algemeene Staten de opperheerschappij over deze Colonie. De Heer van *Sommelsdijk*, als Gouverneur, naar *Suriname* vertrokken, en eenige jaren daarna, in eenen opstand, om het leven gebragt zijnde, zijn deszelfs erfgenamen in dit Genootschap getreden, welke met de stad *Amsterdam* en de West-Indische Maatschappij, sedert eene Societeit, onder den naam van *Societeit van Surinamen*, hebben uitgemaakt. De Gouverneur, die het gebied over deze Volkplanting voert, werd, onder goedkeuring der Algemeene Staten, door deze Societeit verkoren, en was tevens Kolonel over het krijgsvolk aldaar, hetwelk uit vier compagnien bestond.

De

De Volkplanting de Berbice.

Deze Maatſchappij werd door negen Directeurs, welke uit de Hoofddeelgenoten verkoren werden, en te *Amſterdam* hunne bijeenkomſten hielden, beſtuurd. In den jare 1732, verkregen zij, op hun verzoek, van de Algemeene Staten vrijheid, om de vaart op hunne Volkplanting voor elk, het zij Blanken, het zij Negers, open te zetten, en zoo wel van de opgezetenen, het zij Blanken of Negers, als van de inkomende en uitgaande ſchepen, zekere belastingen te vorderen.

Koophandel op andere Gewesten.

'Er zijn weinige Gewesten, op welken de Hollanders geen handel drijven: het zij zij alleenlijk op vracht varen, in welk geval zij hunne ſchepen aan anderen verhuren: het zij zij zelve hunne waren derwaards, en anderen van daar herwaards overbrengen.

Onder de velerlei waren welke de Hollanders met andere Volken verhandelen, zijn de Oost- en West-Indiſchen de voornaamſten. In hunnen handel komt de Levantſchen vooral in aanmerking, tot welken, in 1624, te *Amſterdam* eene Kamer van Directie werd opgerigt. Onder den naam van Levant verſtaat men alle de landen van het Turkſche gebied, welke aan de Middellandſche Zee gelegen zijn, en

en bijzonderlijk den handel op de ſteden *Conſtantinopolen*, *Smirna*, *Scandrona* en *Alexandrie;* hoewel de ſchepen, welke derwaards afvaren, eerst *Livorno*, *Marſeille* en andere Zeehavens van het gebied der Europiſche Mogenheden aandoen. De waren, die men van daar ontvangt, zijn Levantſche Koffijboonen; rood, geel en blaauw Turksch Leder; Kemels en Geitenhaar, Zijde, Katoen of Boomwol, Vloertapijten, Dimetten, Galnoten, Arabiſche Wierook, Gommen en Drogerijen, welke in de Geneeskunde gebruikt werden, benevens nog vele anderen. De vaart op deze landen is, wegens de zeerovers van *Algiers*, *Tunis* en *Tripoli* zeer gevaarlijk, waarom de ſchepen, op de *Levant* varende, gemeenlijk wel gewapend, ſterk bemand en van pasſen voorzien zijn: men noemt deze ſchepen, wegens de Straat van *Gibraltar*, welke zij moeten doortrekken, Straatvaarders.

Op *Spanje* drijven de Hollanders eenen uitgebreiden handel. Zij hebben zelfs deelgenootſchap in de waren, welke 's jaarlijks uit de Spaanſche wingewesten worden aangebragt, en men brengt uit dit Rijk, en bijzonderlijk uit de Havens van *Barcelona*, *Alicante* en *Mallaga* Wijnen, Olijven-olie en Wolle herwaards over.

Uit *Portugal* ontvangt men Zout, voornamelijk uit de Haven van *St. Ubes:* en uit *Liſſabon* Goud, Zilver, Diamanten, Tabak, Amandelen, Citroenen, Oranje-Appels en *Port à Port* Wijn.

De

De handel op *Frankrijk* beſtaat voornamelijk uit Wijnen en Vruchten, welke uit de Havens van *Baijonne*, *Bourdeaux*, *Livourne*, *Rochelle*, *Nantes* en anderen, herwaards worden overgebragt.

De handel op de Britſche Eilanden is zoo voordeelig niet, dan die welke op andere landen gedreven wordt, omdat reeds onder het Protectorſchap van CROMWELL de invoer van verſcheidene Hollandſche waren verboden en andere daarenboven zwaar belast werden. Men pleeg uit *Engeland* Lakens, Zijden en Wollen Stoffen, Flenellen, Hoeden, Kousſen en andere Manufacturen, als ook Tin, Lood, Vitriool, Mout, Spiegel- en Drinkglazen, Horologiën, Aardewerk, Steenkolen, enz. te ontvangen. — Uit *Schotland* ontvangt men grove Lakens, Sergiën, Baaijen, bereide Vellen, gerookte Salm en andere waren. — Uit *Ierland* gezouten Vleesch, Huiden, Boter, Kaas, Talk, Wasch, Rood-fries, Baaijen, grove Kousſen en eenige Granen.

De handel op de Noordſche Rijken, te weten op *Denemarken*, *Noorwegen*, *Zweden* en *Rusland*, is zeer aanmerkelijk. Voor de waren, welke derwaards gezonden worden, haalt men van daar Grenen- en Vuren-hout, Matten, Pek, Teer, Zwavel, Hennip en andere ſcheepsgereedſchappen; alsmede Koper en IJzer; alle ſoorten van Pelterijen, grove IJslandſche Kousſen, Wanten, Stokvisch en vele andere voortbrengſelen dezer landen.

Polen, *Pruiſſen* en *Courland* verſchaffen eene

eene groote menigte van alle ſoorten van Granen, welke de Hollanders, voor een gedeelte in hun eigen land gebruiken, en, voor een groot gedeelte, naar andere Europiſche landen vervoeren.

De handel op *Duitschland* is mede vrij aanmerkelijk; van daar ontvangt men, langs den Rhijn-ſtroom, Rhijnſche- en Moezel-wijnen, Neurenburger-waren. Ook is de handel op de rivieren de *Elbe*, de *Wezer*, en voornamelijk op *Hamburg*, zeer aanmerkelijk.

Uit *Luikerland* ontvangt men, langs de *Maas*, en ook wel te lande, door *Braband* en de *Meijerije*, Marmer, Blaauwe-ſteenen, Molenſteenen, Steen-kalk, Steen-kolen, Spijkers, IJzerwerk en Schietgeweren.

En uit de voormalige *Oostenrijkſche Nederlanden*, thans de noordelijke Departementen van het Franſche Keizerrijk, Hennip, Vlas, Lijwaten, Garens, gewerkte Kanten.

'Er is dus bijna geen land, hetwelk de Hollandſche ſchepen, in tijd van vrede (want door den langdurigen oorlog is dit alles zeer achter uit gegaan) ter voortzetting van den handel, niet bezoeken. Ook was altijd de Regering zorgvuldig in het aangaan van Commercie-Tractaten met vreemde Mogenheden, en gelastten hunne gezanten aan de vreemde Hoven, en de Conſuls in de zee-havens en handelſteden, naauwkeurig acht te geven, dat alle de voorwaarden der Tractaten, zoo veel mogelijk, ſtiptelijk onderhouden werden.

De

Digitized by Google

De Visscherijen.

Behalve den Handel, is de Visscherij een der grootste bronnen van den welvaart der ingezetenen van dit land. Men onderscheidt dezelve in de groote en kleine Visscherij en de Walvischvangst.

Onder de benaming van groote Visscherij, wordt de Haring-visscherij bedoeld, welke daarom den naam van groote Visscherij draagt, om dat zij voor de ingezetenen van groot belang is; want, volgens de begrooting van deskundigen, vonden, ten tijde, dat deze Visscherij in vollen bloei was, meer dan twintig-duizend huisgezinnen daaraan een rijkelijk bestaan.

Voor omtrent drie en eene halve Eeuw, toen de kunst, van Haring te kaken en intezouten, nog niet was uitgevonden, werd dezelve, gelijk andere Visch, versch gegeten, en om die reden kon 'er geenen anderen dan eenen binnenlandschen handel mede gedreven worden: maar toen WILLEM BEUKELSZOON, een Visscher van *Biervliet*, in het voormalig *Staats-Vlaanderen*, in het laatst van de veertiende Eeuw, of volgens sommigen, in het laatst van de vijftiende Eeuw, deze kunst had uitgevonden (welke sedert ook naar zijn naam *beukelen* genoemd werd) en aan zijne landslieden onderwezen, is de Haringvisscherij, door hare voordeelen sedert dien tijd, de voornaamste handel der Nederlanders geweest. De bewooners der Zeeuwsche Eilanden maakten, voor den

tijd

tijd der Spaanſche en latere oorlogen, veel werks van die Viſcherij; doch naderhand meer ſmaaks in den Kaap-vaart vindende, veronachtzaamden zij dezelve eenen geruimen tijd, en week deze Viſcherij voornamelijk naar *Noord-* en *Zuid-Holland*, wordende de Haring-handel het meest gedreven in *Amſterdam*, *Rotterdam*, *Enkhuizen*, *Schiedam*, *Vlaardingen* en de dorpen *Delftshavan* en *Maaslandſluis*.

Men vangt den Haring omtrent de kusten van de Britſche Eilanden, te weten: van *St. Jan* tot *St. Jacob*, of van den 24 Junij tot den 25 Julij, op *Hittland*, *Fairhill* en *Boekenes*; van *St. Jacob* tot *Kruis-verheffing*, of van den 25 Julij tot den 14 September, omtrent *Boekenes* of *Seveniot*; en van *Kruis-verheffing* tot *St. Catharijn*, van den 14 September tot den 25 November, in het *Diepwater* beöosten *Yarmouth*; en niet verre van daar, vangt men nog Haring tot in het einde van Januarij. Deze vangst is, bij vastgeſtelde plakkaten, van wegens 's lands Overheid in vroeger tijd geregeld geworden: zoo is het, bij plakkaat van den 12 Meij 1620, uitdrukkelijk verboden eenigen Haring binnen de *Ierſche* klippen, *Hitland* of *Noorwegen* te vangen, omdat deze ongeſchikt is om gezouten te worden; en voor den 24 Junij mogen geene netten in zee geworpen worden. De buislieden (zoo noemt men het volk van de ſchepen of buizen,) mogen elkander de vangst niet beletten noch elkanders netten beſchadigen. Zij, die niet vangen kunnen of willen, moeten terſtond weer naar huis gaan.

Digitized by Google

gaan. Het ſcheepsvolk mag geen Haring in zee verkoopen, enz.

De Haring, tuſſchen *St. Jan* en *St. Jacob* gevangen, moet met gekeurd grof Zout gezouten worden, en draagt daarom den naam van grofzouten Haring; die, welke, na dien tijd gevangen wordt, zout men met fijn of gezoden Zout. Geen Haring, die na *St. Jansdag* gevangen is, mag ter ſleete verkogt worden, zoo hij niet ten minſte tien dagen op zijn eerſte pekel gelegen hebbe.

Behalve de gezouten Haring wordt vele van die Viſch verſch gevangen, gerookt en onder den naam van Bokking, Braadharing of Panharing verkogt: men vangt 'er vele van die ſoort in de Zuiderzee, die te *Harderwijk*, *Enkhuizen* en *Amſterdam* gerookt wordt.

De gezouten Haring en ook vele gerookte wordt buitenslands, voornamelijk naar de *West*, naar *Polen* en *Duitschland*, en vooral, in groote menigte, naar de ſteden *Hamburg* en *Bremen* verzonden.

De Hollandſche ſteden, welke zich met de Haringvangst generen, ſtellen eenen Bewindsman, onder den naam van Penningmeester der groote Viſcherij, aan; deze maken met elkander een Kollegie uit, hetwelk met de regeering zorg draagt voor het behoorlijk in acht nemen der keuren en ordonnantien, welke aangaande deze Viſcherij beſtaan, welke keuren en ordonnantien niet gemaakt noch veranderd worden, zonder den raad en de bedenkingen van dit Kollegie te hebben ingenomen.

De Haringvisſcherij is echter aanmerkelijk afgenomen. In 1601, zouden 'er vijftien honderd buizen uit deze landen ter haringvangst gegaan zijn. Volgens eene naauwkeurige lijst, werd 'er uit *Holland*, in 1736, een aantal van twee honderd-en-negentien afgezonden: ſedert is dit getal nog al meer verminderd; en thans is deze Visſcherij, door den langdurigen oorlog, bijna te niet.

De *kleine Visſcherij* is die, welke langs de zeekusten, als ook op de *Doggersbank*, in de Noord-zee, geoefend wordt; zij is voornamelijk geſchikt om Kabeljauw, Schelvisch, Roch, Schol, Bot, Tonge, en andere verſche Zeevisch te vangen, welke terſtond aangevoerd, en tot dagelijks gebruik verkogt wordt.

De *Walvisch-vangst* is ook voor de Hollanders van aanmerkelijk aanbelang. Zij werd, in den jare 1614, tot een bijzonder Genootſchap, onder den naam van *Noordſche Kompagnie*, onder goedkeuring, en met toeſtemming van Hunne Hoog-Mogende, vereenigd. Deze Kompagnie heeft echter niet langer, dan tot in den jare 1645, ſtand gehouden, wanneer dezelve, omdat de deelnemers meer ſchade dan voordeel hadden, weder geſcheiden, en in bijzondere Rederijen veranderd is, welke voor een gedeelte nog in wezen zijn.

Deze Visſcherij wordt in de *Yszee* geoefend; want offchoon deze ſoort van Visſchen wel overal in de zee gevonden wordt, zijn echter de Walvisſchen, welke in de *Yszee*, en, in de nabijheid van den Noordpool gevonden worden groo-

grooter, dan die; welke men elders aantreft. Men vischte voor dezen onder de kusten der Eilanden, die in de *Yzee* gelegen zijn, als: *Nova-Zembla*, *Spitsbergen*, *Jan-Maijen* en *Beeren-Eiland*, als ook op de kusten van *Groenland:* dan de Visch, sedert de gedurige jagt, die men op dezelve maakte, schuw geworden zijnde, heeft ze zich verder in zee onder het ijs verscholen, en sedert is men genoodzaakt geworden, dezelve aldaar optezoeken. Deze Visscherij is dus, in plaats van een Kust-visscherij, eene Zee-visscherij geworden, waardoor zij moeijelijker en gevaarlijker dan voor dezen geworden is.

Meen pleeg 's jaarlijks doorgaans, tusschen de twee- en drie-honderd schepen, tot de Visscherij uitterusten, waarvan sommige vroeger, andere later vertrekken; naar dat zij een langer of korter togt te volbrengen hebben. Zij, die naar de *Straat-Davids* gaan, hebben den verssten togt, en vertrekken gemeenlijk in het laatst van Februarij; anderen in Maart of later. Elk der schepen is van vijf, zes, of meer sloepen voorzien, welke op zijde worden vastgemaakt. Men bedient zich van deze sloepen, om, wanneer men eenen Visch ontdekt heeft, denzelven natejagen; wanneer men is genaderd, schiet de harpoenier hem met zijn harpoen, die aan eene lange lijn vast is gemaakt, in het ligchaam: hetwelk zoo dikwijls herhaald wordt, tot dat de Visch uitgeloopen en gestorven is; wanneer men hem met de sloepen aan boord van het schip boegseert, en hem zijn spek en

baarden uitſnijdt. Het ſpek dient om 'er traan van te kooken. De baarden, van het vleesch en andere onreinigheden gezuiverd zijnde, leveren de baleinen op.

Tot de Visſcherij kan ook nog gerekend worden, die, welke zoo wel door de Hollanders als andere Europeſche Volken, bij de groote Bank, anders de Bank van *Terre-Neuve*, op de oostelijke kust van *Noord-America*, plaats heeft, alwaar men niet dan Kabeljaauw vangt, welke ingezouten zijnde, onder den naam van Labberdaan, voor een gedeelte binnen 's Lands geſteten, en voorts alom verzonden wordt.

's Lands Finantiën.

De zware oorlogen, waarin den Staat onophoudelijk gewikkeld was, hebben vele ſchattingen veroorzaakt, welke de ingezetenen der vereenigde Nederlanden moesten opbrengen. De inkomſten van den Staat beſtonden voornamelijk uit de belastingen, welke in de bijzondere Gewesten en in de Generaliteits-Landen geheven werden. Van ouds, en vooral in vredestijden, wist men hier te lande van geene altoosdurende ſchattingen en belastingen. De Landsheeren leefden uit hunne eigene goederen en inkomſten, en wanneer zij konden voorgeven, eenige penningen tot 's lands dienst nodig te hebben, waren zij gewoon dezelve, voor eenen korten tijd, bij wijze van beden, te verzoe-

zoeken. De Staten kwamen ongaarne tot het inwilligen van eenige altijddurende geldmiddelen. Keizer KAREL V. kon, hoe ſterk hij 'er op aandrong, geen ſtuiver van ieder morgentale vaste ſchatting bekomen, en zijn zoon PHILIPS II. verkreeg niet, dan met veel moeite, eene negenjarige bede, om den oorlog tegen *Frankrijk* te kunnen voeren. Maar de langdurige oorlog met *Spanje* maakte het opſtellen van nieuwe en zware belastingen welhaast noodzakelijk, en men gevoelde toen zoo veel afkeer tegen *Spanje*, dat men ter liefde van het land en van de vrijheid, alles zou gegeven hebben, om den tienden penning aan ALVA niet optebrengen. Schoon nu de Staat, van tijd tot tijd, wel eens vrede genoot, waren de lasten der zware oorlogen altijd zoo drukkend geweest, dat 'er aan geene vermindering van impoſitiën kon gedagt worden, en meestal de onkosten van eenen nieuwen oorlog door geldleeningen, of vrijwillige giften, moesten beſtreden worden.

Men kan niet alle de bijzondere lasten optellen, welke in de Gewesten, en inzonderheid in *Holland*, dat altijd het meeste droeg, moesten opgebragt worden: alles was 'er belast, behalve de lucht, welke men 'er inademde; en een beroemd Staatsman zegt 'er van: „ te *Romen* hadt men, om den vrijen Staat „ volkrijk te maken, den ongehuwden eene „ ſchatting opgelegd: maar in *Holland* en *Zee-* „ *land* moet men ook van het trouwen be- „ talen, en het is 'er niet geöorloofd te ſter-

„ven, zonder boete te geven." Ondertusschen kon men de belastingen onder deze drie tijtels brengen: *Regten op uitgaande en inkomende goederen. Belastingen op de vaste goederen, erfenisſen en perſoonen*, en *Imposten op de verteeringen en huiſelijken omſlag.* Van alle deze imkomſten werd, door de Staten der Gewesten (daar dezelve door hare eigene ingezetenen werden opgebragt) een groot gedeelte voor de noodwendigheid van elk Gewest beſteed; doch een ander gedeelte daarvan werd 's jaarlijks in de Kas van de Generaliteits Rekenkamer overgeſtort, om ter betaling van 's Lands algemeene uitgaven te worden beſteed, en vooral tot de kosten des oorlogs. Deze laatſte quotiſatie was gerepartitiëerd naar het vermogen van elk Gewest; en na dat de Gewesten lang daarover onderling getwist hadden, werd deze quotiſatie, in den jare 1612, op eenen vasten voet geſteld, en bepaald dat ten honderd zou betaald worden door

Gelderland . . .	*f* 8	12	13
Holland	58	6	$4\frac{1}{2}$
Zeeland	9	8	8
Utrecht	5	16	$7\frac{1}{2}$
Friesland	11	13	$2\frac{3}{4}$
Overiſsel	3	11	5
Groningerland . . .	5	16	$7\frac{1}{4}$
	f 100	—	—

waarbij nog door het landſchap *Drenthe* eenen Gulden betaald werdt. 's Lands algemeene geld-

mid-

middelen waren, tijdens het vorig Beſtuur, onder de beheering van den Raad van State. Boven en behalve deze quotiſatien der Gewesten, kwamen nog de gelden, welke uit de Generaliteits-Landen werden opgebragt, benevens die, welke in oorlogstijden uit de brandſchattingen, verbeurdverklaringen, enz. getrokken werden. Bij het 23 Artikel van de Unie van *Utrecht*, waren de inwoners van de vereenigde Gewesten en hunne goederen voor de voldoening der ingewilligde quotiſatie in regten verbonden. In oorlogstijden kostte het dikwijls veel moeite om de Gewesten tot het opbrengen der ingewilligde lasten te brengen. *Holland* was doorgaans gereed genoeg: maar vele andere Gewesten bleven dikwijls ten achteren: men moest wel eens bezendingen, en nu en dan bedreigingen doen, om een gedeelte van de ſchuld afbetaald te krijgen. *Holland* werd zelfs daartoe, in 1586, genoodzaakt, en hetzelfde lot is andere Gewesten, ſedert dien tijd, tot in 1639, te beurt gevallen.

Door het gedurig te kort komen, in 's lands middelen, moest men, nu en dan, buitengewone middelen ter hand nemen: het geen de ſchulden van den Staat van tijd tot tijd vergrootte. In volgende tijden zijne deze ſchulden aanmerkelijk vermeerderd, en vooral met, en ſedert de Staatsomwenteling van 1795: de langdurige oorlogen welke daarop gevolgd zijn, en het aandeel dat wij in dezelve hadden, en nog hebben, heeft 's lands ſchulden aanmerkelijk

vermeerderd, zoo dat de opbrengſten van vroeger jaren, ter betaling der interesſen, niet voldoen konden. Men moet hier bijvoegen: dat het ſtelſel van belastingen thans ook op eenen algemeenen en gelijken voet gebragt is, en op eene andere wijze geheven en ingevorderd werd, en dat het eene van de voornaamſte zorgen des Konings is den ſtaat der Finantiën te verbeteren.

Verandering der Kusten en loop der Rivieren.

De voordeelen, welke de gelegenheid van de Noord-zee den ingezetenen van ons land aanbrengt, is in een ander opzigt voor de Gewesten, welke het naast aan dezelve gelegen zijn, zeer zorglijk en kostbaar, wegens de duurte der middelen, welke op verſcheidene plaatſen moeten in het werk geſteld worden, om de laagliggende binnenlanden tegen de overſtrooming der zee te beveiligen.

Voor zoo verre de Noord-zee langs de kusten van *Holland* loopt, is dit gevaar zoo groot niet; dewijl de zee, door de zandduinen, welke tot natuurlijke zeedijken verſtrekken, weêrhouden en perk geſteld wordt.

Maar op ſommige plaatſen zijn deze duinen, door de menigvuldige westelijke en noordwestelijke winden, die het zeewater tegen dezelve zeer hoog opdrijven en doen aanſlaan, allengs afgenomen; zelfs zijn zij op andere plaatſen reeds

reeds doorgebroken, alwaar de zee eene groote inbraak gemaakt en de ſchoonſte landen overſtroomd en ingezwolgen heeft. Dit lot is *Zeeland* te beurt gevallen: deszelfs noordwestelijke kust liep te voren regt door, (twee kleine openingen nogtans uitgezonderd, door welke zich te voren de *Maas* en de *Schelde* ontlasteden) en was met de kust van *Holland* vereenigd: thans is dit Gewest door wijde en op vele plaatſen gevaarlijke ſtroomen, die de volle zee geſtadig in- en uitlaten, in Eilanden van elkander geſcheurd. 'Er zijn op de Noordwestelijke kusten dezer Eilanden ſlechts eenige duinen overgebleven; en derzelver verderen omtrek word thans door dijken en inlaagdijken tegen de zee en het water der ſtroomen beveiligd.

Ook was, voor dezen, de kust van *Holland* met die der Eilanden *Texel*, *Vlieland*, *Terſchelling*, *Ameland*, *Schiermonnikoog* en anderen vereenigd, welke Eilanden niet ſlechts voor dezen onderling met elkander, maar ook met *Friesland* en *Groningen* vereenigd waren. Deze Eilanden zijn naderhand door inbraken der zee van het vaste land geſcheiden, en hebben een breed zee-water tuſschen beiden gelaten, dat thans *Wadden* genoemd wordt. Indien de Geſchiedenis de waarheid hiervan niet bewees, zou het genoeg zijn, zijn oog aandagtig op de kaart te vestigen, om uit natuurkundige gronden optemaken, dat deze Eilanden voor dezen met het vaste land vereenigd zijn geweest. De geheele *Zuider-zee*, welke eene

zee-boezen, ter lengte van twintig Hollandſche uren maakt, en op omtrent zeventig uren in den omtrek begroot werd, is tevens door deze inbraken daargeſteld, en heeft, door de ſtroomen, welke de voornoemde Eilanden van elkander ſcheiden, met de *Noord-zee*, van welke zij thans een zee-boezem uitmaakt, gemeenſchap verkregen. Hoewel men nu, bij gebrek van aanteekeningen, geen echt naricht heeft, op welke wijze deze groote phyſieke omwenteling van onzen grond hebbe plaats gehad, en men dienvolgens aan de waarheid daarvan zou kunnen twijfelen, zoo blijkt het uit POMPONIUS, MELA, TACITUS en andere oude ſchrijvers, door J. C. CELLARIUS, in zijne *Geogr. Antiq. P. I. p.* 206 aangehaald, dat het vaarwater, dat men thans de *Zuider-zee* noemt (misſchien wel dezen naam dragende, omdat de invaart van het Noorden naar het Zuiden geſchied) voorheen een klein meer geweest is, bij deze ſchrijvers *Lacus Flevus* genoemd; dat in dit meer de noordelijkſte arm van den *Rhijn* uitwaterde, en dat verder dit meer door eene Rivier, *Flevus* genoemd, (van waar de tegenwoordige naam *Vlie-ſtroom* waarſchijnlijk afkomt) met de *Noord-zee* gemeenſchap had: zoo dat *Noord-Holland* en *Friesland* te voren vereenigd waren door een land waardoor de Rivier *Flevus* ſtroomde, waaruit dan ook de benaming van *West-Friesland*, welke altijd aan *Noord-Holland* gegeven werd, kan verklaard worden. Een tweede bewijs van het beſtaan van een vast land, tuſſchen *Noord-Hol-*

Holland en *Friesland*, vindt men in eenen ſtraat-weg tuſſchen *Stavoren* en *Enkhuizen*, welke nog op den bodem van de Zuider-zee voorhanden is, en welke bij ſtil en gunſtig weer gepeild, en een goed eind wegs kan achtervolgd worden.

Het is op gelijke wijze dat de *Dollart*, tuſſchen *Groningen* en *Oost-Friesland*, ontſtond. *Holland* heeft ten allen tijde geweldig van de Noordweste zee-ſtormen en van de zware vloeden, die dezelve gewoonlijk verzellen, te lijden gehad.

De oudſte vloed, waarvan de Geſchiedenis gewag maakt, is de *Kimbriſche:* hij rigtte zijne ſchrikkelijke verwoestingen aan op de Deenſche en Noordſche kusten. Volgens ſommiger gevoelen zou *Engeland* toen van het vaste land zijn afgeſcheurd, hetgeen, hoe zeer het door ſommige in twijfel getrokken is, met hetgeen WALLIS omtrent de ſtrekking der tegenoverliggende kusten heeft opgemerkt, zeer wel ſtrookt, en hetwelk ook met bijzondere bekende omſtandigheden, vergeleken met de geſteldheid, welke de *Noord-zee*, bij het aanwezen eener land-engte moet gehad hebben, meer waarſchijnlijkheid verkrijgt, terwijl bovendien het doorbreken van land-engten in de Geſchiedenis van den Aardbol geen vreemd verſchijnſel is.

Immers indien deze land-engte eens eenmaal beſtaan mogt hebben, moet de werking der vloeden in de *Noord-zee*, welke benoorden *Schotland*, op aanmerkelijke noorder-breedte moes-

moesten heenwerken, veel minder dan thans geweest zijn, terwijl ten zuidwesten van die land-engte de vloeden even als thans in de volle kragt hunner werking zijnde, daarin eene natuurkundige reden kan gevonden worden om het doorbreken dezer land-engte te verklaren. Is dit zoo, dan zou men veeleer de *Kimbrische vloed* als een gevolg van het doorbreken van deze land-engte kunnen aanmerken, dan dezelve aan een andere oorzaak toeschrijven, en men zou daaruit, en omdat, na het doorbreken der land-engte, de vloeden in de *Noordzee* aanmerkelijk grooter moeten geworden zijn, eene voldoende reden kunnen afleiden, waarom dit land, dat uit zijne natuur laag gelegen is, onophoudelijk overstroomd werd, zoo dat deszelfs eerste bewoners zich genoodzaakt vonden hetzelve te verlaten, waardoor het eenen geruimen tijd onbewoond bleef, tot dat onze voorouders zich in hetzelve nederzetten, en dit land door het opwerpen van dijken en zeeweeringen, op nieuw bewoonbaar maakten. Behalve dezen beruchten *Kimbrischen vloed* heeft dit land door vele anderen moeten lijden.

De Vaderlandsche Geschiedenis maakt gewag van den vloed, van den jare 365, welke, volgens de opgave, zeer schrikkelijk moet geweest zijn: de omstandigheden zijn nogtans niet bekend.

In de jaren 516 en 570, leed *Friesland* door geweldige watervloeden; bij den laatsten verzonk zelf het lustslot van den Frieschen Koning ODELBALD.

Op

Op tweeden Kersdag van 833, werd de zee door eenen geweldigen ſtorm zoo hevig tegen onze kusten aangedreven, dat de Rivieren bovenmatig hoog zwollen, vele binnenlanden overſtroomden, geheele bosſchen ontworteld werden, en wel 20000 menſchen het leven verloren.

De XII Eeuw was geducht in hevige watervloeden. De *Juliana's-vloed*, aldus naar den Feestdag van de Martelaresſe *Juliana*, welke op den 16 Februarij invalt, genaamd, bedreigde *Friesland* met eenen onvermijdelijken ondergang. Zes jaren later, in 1170, viel op den 1 November den *Allerheiligen-vloed* voor, waardoor *Vlaanderen*, *Zeeland*, *Holland* en *Friesland* geweldig leden: verſcheinene ſtreken, welke te voren door kreken geſcheiden waren, kregen geheele zeeën tusſchen beide. Het land tusſchen *Texel*, *Medemblik* en *Staveren* verdronk, en zelfs zou de vloed zich tot voor de muren van *Utrecht* vertoond hebben.

De Kersvloed van 1277, was mede allergeweldigst, en deed bij *Embden* den *Dollart* geboren worden.

Wij gaan met ſtilzwijgen de vloeden van 1304, 1334, 1362, 1372, 1376, 1377, 1404, 1407, voorbij; gelijk ook die, welken na dezen tijd plaats hadden, en deze optelling beſluiten met den vloed van den 19 November 1421, toen de 72 dorpen verdronken, en *Dordrecht* in een Eiland hervormd werd.

Daar

Daar de zee-duinen de natuurlijke grenzen der Noord-zee uitmaken, kan men ligtelijk nagaan: dat daar ter plaatſe, alwaar zij zwak zijn, of in het geheel niet beſtaan, het land, door zware zee-dijken, tegen de zee moet beveiligd worden: deze hebben eene langzame glooijing en werden, voor dezen, door palen bezet, om den ſlag van de zee-baren te breken: doch, daar het gewormte, in het begin der vorige Eeuw, deze palen begon doortevreten, worden thans deze gloijingen met ſteenen belegd, en men geeft door krammingen aan dezelve de behoorlijke vastheid. Zulke zeedijken vindt men in *Zeeland*, langs de ſtranden der *Zuider-zee*, en ook vooral in *Friesland* en *Groningerland*.

Het Koningrijk *Holland* wordt door drie Hoofd-rivieren en vele mindere Rivieren doorſtroomd, welke den binnen-en buitenlandſchen handel, voornamelijk op *Duitschland* en *Frankrijk*, zeer veel gemak aanbrengt.

De Hoofd-rivieren zijn de *Rhijn*, de *Maas* en de *Schelde*.

De *Rhijn*, in het Latijn *Rhenus*, ontſpringt in *Zwitzerland*, van waar hij tuſſchen de Duitſche Staaten en het Franſche Keizerrijk, waarvan hij thans de natuurlijke grenslijn uitmaakt, ſtroomt. Hij begint bij *Schenkenſchans* den Hollandſchen bodem aantedoen. Voor dezen plagt hij zich aldaar in twee armen te verdeelen, waarvan de eene, namelijk de noordelijkſte, den naam van *Rhijn* behield; ſtroomen-

mende voorbij *Arnhem*, *Wageningen*, *Wijk-bij-Duurſtede*, *Utrecht*, *Woerden*, *Leijden*, tot aan het dorp *Katwijk*, alwaar hij in zee viel. De zuidelijke arm nam daar zij den eerſten verlaat, den naam van *Whaal*, in het Lat. *Vahalis*, aan, loopt langs *Nieuwmegen*, *Thiel*, *Bommel*, enz. Zoodanig is ten minſte het berigt dat TACITUS ons geeft. VIRGILIUS noemde deze Rivier *Rhenus Bicornis*, waarſchijnlijk wel wegens de twee takken, waarin hij zich verdeelde, en welke het Eiland der Batavieren inſloot.

Doch in later tijd, heeft deze Rivier hier te lande aanmerkelijke veranderingen ondergaan: in plaats van in twee, werd zij in vier armen verdeeld. Het ſchijnt, dat het overtollig water, dat des winters komt afzakken, door deze twee killen, den *Rhijn* en de *Whaal*, niet kunnende verzwolgen worden, de binnenlanden, eer zij nog van bekwame dijken voorzien waren, te zeer overſtroomden, en dat men, om zulks voortekomen, op middelen zal bedacht geweest zijn, om, door meer verdeelingen aan de Rivier te geven, deze waterloozing gemaklijker te maken.

Men vindt bij TACITUS (*Annal. Lib. II.*) aangeteekend: dat DRUSUS, een ſtiefzoon van Keizer TIBERIUS, het Rhijn-water, door een kanaal heeft afgeleid: deze afleiding beſtaat in de vereeniging van den *Rhijn* met den ouden *Yſſel*, veeltijds Gelderſchen *Yſſel* genoemd, welke in het voormalig *Munſterland* ontſpringt, door een kanaal, even boven *Arnhem* tot aan

Does-

Doesburg loopende, en hetwelk nog heden ten dage de *Druſus-vaart* (*Druſi Foſſa*) genoemd wordt: hierdoor verkreeg de *Rhijn* zoo goed als eenen derden arm; want de *Yſſel* vereenigde zich te voren met het meer *Flevus*, en had door hetzelve met de *Vlieſtroom* en de *Noord-zee* gemeenſchap; thans loopt hij voorbij *Deventer* en *Campen*, ontlast zich in de *Zuider-zee*.

De vierde en laatſte arm wordt de *Lek* genoemd, welke van beneden *Wijk-bij-Duurſtede* begint, en langs *Kuilenburg*, *Vianen* en *Schoonhoven* voortloopt, tot dat zij zich bij het dorp *Krimpen* met de *Maas* vereenigd. Deze laatſte arm trekt een groot gedeelte van het water na zich, dat weleer, door *Utrecht*, *Woerden* en *Leijden* bij *Katwijk* in zee liep. De mond van dezen arm zou, zoo ſommigen meenen, in den jare 860, door eenen ſtormwind, welke eene overſtrooming in geheel *Holland* veroorzaakte, door zand-duinen verſtopt geraakt zijn. Thans is van dezen tak des *Rhijns* niets overgebleven dan een ſmal watertje, hetwelk bij *Wijk-bij-Duurſte*, zich door een duiker-ſluis met de *Lek* vereenigd, welk watertje tot aan *Utrecht* den naam van *Kromme Rhijn* draagt, en van daar, door *Woerden*, *Alphen*, tot op *Leijden*, tot eene trekvaart dient, van welke laatſte plaats dit water door eene uitwatering in de nabijheid van *Katwijk* met de *Noord-zee* vereenigd is: hebbende deze vereeniging, welke thans tot ſtand gebragt is, ten doel, om *Rhijnland* op eene gemaklijke

en

en natuurlijke wijze van het overtollig water te ontlasten.

De loop des *Rhijnſtrooms* heeft, in de vorige eeuw, eene aanmerkelijke verandering ondergaan. Voor dezen vereenigde zich de *Whaal* met den *Rhijn*, even boven *Schenkenſchans*: maar, ſedert de ondervinding, in 1672, had doen zien, dat het Franſche leger, bij het Tolhuis, omſtreeks het dorp *Lobith*, deze Rivier had doorwaad, en het daaruit gebleken was, dat de *Rhijn* aan dien kant geene genoegzame beveiliging aan het grondgebied geven kon, en de vijand zonder ſchipbrug kon doen overkomen, vond men, op raad van den Generaal KOEHOORN, goed, eene andere en lagere doorſnijding te graven, die altijd, ja zelfs in de droogſte zomers, meer waters zou voeren. Dit ontwerp werd, in den jare 1701, ten uitvoer gebragt, en beneden het dorp *Panderen* een kanaal, ter diepte van zeven voeten, op de breedte van twaalf roeden, gegraven, door hetwelk het water uit de *Whaal* naar den *Rhijn* werd afgeleid, hetwelk ten gevolge had, dat de *Oude Kil*, door welke het Rhijnwater weleer, boven *Schenkenſchans*, naar *Arnhem* liep, allengs begon te verzanden en optedroogen; terwijl integendeel de doorgraving bij *Panderen*, naderhand, onder de benaming van het *Panderſche kanaal*, bekend geworden, zoo veel waters uit de *Whaal* naar den *Rhijn* afbragt, dat daardoor de *Lek*, die bij *Wijk* al dat Rhijn-water overneemt, te naauw werd om zulk eene groote hoeveelheid te laten door-

vloeijen, en daardoor bij de minſte zwelling te hoog rees, waardoor de Lekken-dijken in zeer groot gevaar van doorbreken gebragt werden. Het afgevoerde water ſchuurde op de bedding van dit nieuwe kanaal met zulk eene kracht, dat, reeds vijf-en-twintig jaren na de doorgraving, dit kanaal van zeven tot drie-en-twintig voeten diepte, en van twaalf tot zes-en-dertig roeden breedte verkregen had, en daar al dit afgeſchuurde zand en ſlib naar de *Lek* gedreven werd, is deze Rivier daardoor aanmerkelijk verergerd geworden. Dan, zoo wij bij deze dingen ſtaan bleven, zouden wij te ver in het waterloopkundige vervallen: wij voegen 'er nog bij: dat, in 1775, ten einde zoo veel mogelijk dit gebrek te verbeteren, het *Bijlandſche kanaal* gegraven werd, waardoor de *Whaal* eene genoegzame regtlijnige rigting verkrijgende, het water gemaklijker langs dezelve afgevoerd wordt, met dat gevolg, dat ook thans de oude bovenmond van de *Whaal* allengs begint te verzanden.

De tweede Hoofd-rivier is de *Maas* (in het Latijn *Moſa*,) deze begint op de grenzen van het voormalig *Champagne* en *Lotharingen*, van waar zij door *Namen*, *Luik* en *Opper-Gelderland* loopt, en vervolgens zich tweemaal met de *Whaal*, eerst bij de Schans *St. Andries*, en daarna bij *Loevenſtein* verëenigt. In het midden der voorgaande Eeuw, waren beide deze Rivieren nog tweemalen, namelijk bij het dorp *Hervoorden* en bij de oude Schans *Voorn*, verëenigd: dan, daar de *Whaal* door deze

deze gaten, het *Herwaardſche* en *Voornſche* Gat genoemd, te veel waters verloor, en de *Whaal* daardoor des zomers, bij *Thiel* en *Bommel*, bijna onbevaarbaar werd, zijn deze gaten ſedert toegedamd, zoo dat de *Maas* met deze Rivier alleenlijk, bij *St. Andries* en *Loevenſtein*, vereenigd is.

Beneden *Loevenſtein*, alwaar zich de *Maas* ten tweedemaal met de *Whaal* vereenigt, nemen beide den naam van *Merwe* aan, welke, na zich gedeeltelijk door de *Bakkers* en andere killen op den *Bieschbosch* ontlast te hebben, tot *Dordrecht* loopt, alwaar zij zich wederom in twee armen verdeelt, waarvan de regter-arm, die langs *Rotterdam* loopt, dan eens *Maas* en dan eens *Merwede* genoemd wordt, terwijl de linker-arm beſtendig den naam van *Oude-Maas* draagt, en zich met den regter-arm op nieuw, bij *Vlaardingen* of bij het Eiland *Roſenburg*, vereenigt, en van daar, bij den *Briel*, in zee ſtort.

Voor dezen had op deze Rivier eene ſterke vaart plaats, voornamelijk uit *Luikerland* herwaards: dan, daar de Mogendheden, door wier landen deze Rivier loopt, de tollen te zeer vermeerderden, is deze vaart langzamerhand te niet gegaan, en worden nu de meeste waren, welke van daar komen, met karren, door den *Bosch* en *Breda*, aangevoerd.

De derde Hoofd-rivier is de *Schelde*, in het Latijn *Scaldis*, in het Fransch *l'Escaut* genoemd: deze neemt alle kleine Rivieren op, welke in de noordelijke Departementen van

Frankrijk, tusſchen de *Maas* en de *Noordzee*, gevonden worden. Zij ontſpringt bij *Canelet*, in het voormalig *Picardiën*, en ſtroomt noordwaards, door de landen, welke te voren onder de benaming van *Henegouwen* en *Vlaanderen* bekend waren, tot aan *Gend*, alwaar zij de *Leij*, die eene van hare voornaamſte takken is, opneemt, en van daar, in zeer vele bogten, langs *Dendermonde* en *Antwerpen*, tot *Zandvliet* voortvloeit: daar ter plaatſe verdeelt zij zich in twee armen, waarvan de een, de *Ooster-Schelde* genoemd, langs *Bergen op den Zoom*, in de Zeeuwſche ſtroomen vloeit, en de tweede, onder den naam van *Wester-Schelde*, of ook wel *Hond*, eenen breeden water-boezem maakt, welke *Zeeland* van het voormalig *Vlaanderen* afzondert, en bij *Vliſſingen* met de *Noord-zee* vereenigd wordt.

De Zeeuwſche ſtroomen door de ſcheuring van het land ontſtaan zijnde, kunnen onder de benaming van Rivieren, welke altijd uit gebergten ontſtaan, niet begrepen worden; echter moeten wij dezelve optellen. Zij hebben met de *Maas* of *Merwede*, door de Dordſche kil, bij *'s Gravendeel*, en verder, door de killen van den *Bieschbosch*, met het *Hollandsch-diep* gemeenſchap, hetwelk voorbij de *Willemſtad* den naam van *Haringvliet* aanneemt, en tusſchen de Eilanden *Strijen*, *Voorn* en *Putten* en het Zeeuwſche Eiland *Overflakkée* heenſtroomt, en bij *Helvoetſluis* en *Goederede* met de *Noordzee* gemeenſchap heeft. Bij de *Willemſtad*, tusſchen *Overflakkée*, *Prince land*, *Philipsland* en

en *Tholen* is eene groote ſtroom, bekend onder den naam van de *Bieningen* of *Grevelingen*, welke voornamelijk de nu vereenigde Eilanden van *Overflakkée* en *Goederede* van *Schouwen* affcheidt, en in de nabijheid van *Brouwershaven* bij den *Springer* in zee valt. In deze ſtroom ontlasten zich de Riviertjes de *Dintel*, de *Donge:* Hij is met de *Oostor-Schelde* door twee kanalen vereenigd, waarvan het eerſte, dat voorbij *Tholen* loopt, de *Eendragt;* en het tweede, waardoor het Eiland *Tholen* van *Schouwen* afgeſcheiden is, de *Keeten* genoemd wordt. Tuſſchen de *Oosfer-Schelde* en de *Hond* zijn de Eilanden *Zuid-Beveland*, *Noord-Beveland*, *Wolphaarsdijk* en *Walcheren* gelegen, welke door eenige kreeken en kanalen, waarvan het *Sloe*, tuſſchen *Walcheren* en *Zuid-Beveland*, en het *Goeſche-diep* de voornaamſte zijn, zijn afgeſcheiden.

Vele Aardrijksbeſchrijvers tellen het *Y* voor *Amſterdam* onder de Rivieren: het kan echter niet meer dan als eenen bijzonderen zee-boezem van de *Zuider-zee* worden aangemerkt, met hetwelke, wel is waar, verſcheidene kanalen en vaarten vereenigd zijn; doch welke den naam van eigenlijk gezegde Rivieren niet verdienen.

Onder de mindere of kleine Rivieren des Lands, die niet als takken van grootere Rivieren kunnen aangezien worden, zijn:

Vooreest de *Eems*, welke bij *Kaunitz*, niet ver van *Riltberg*, in het Munſterſche, haren oorſprong neemt, verder noordwaards voorbij *Lingen*, *Meppen*, *Leer* voortloopt, en, bij

Emkden in *Oost-Friesland*, in den *Dollart* valt, en zich aldaar in de *Noord-zee* ontlast.

De *Oude Yssel*; want offchoon dit Riviertje, zoo als wij gezegd hebben, door DRUSUS met den *Rhijn* vereenigd is, (zie pag. 80) is die Rivier door de natuur geen arm of tak van eene grootere.

De *Eem*, (niet met de *Eems* te verwarren) welke op de Gelderfche grenzen ontftaat, voorbij *Amersfoort* loopt, en tusfchen *Bunfchoten* en *Huizen* in de *Zuider-zee* valt.

De *Vecht*, van *Utrecht*, door een gedeelte van *Holland*, langs *Maarfen*, *Loenen* en *Weesp* ftroomende, en bij *Muiden* in de *Zuider-zee* vallende.

De *Amftel*, welke twee armen heeft, de *krommen Amftel* en *Amftel* genoemd, welke zich bij *Ouderkerk* vereénigen, en bij *Amfterdam* in het *Y* valt.

De *Overijsfelfche Vecht*, welke, na verfcheidene beeken te hebben opgenomen, zich tusfchel *Hasfelt* en *Zwol* met het Zwolfche Diep vereenigt, en voorts in de *Zuider-zee* valt.

Het *Loopen-diep*, in het Departement *Groningen*, hetwelk in *Groningerland* ontfpringt, en verfcheidene takjes heeft, langs *Groningen* loopt, en zich in de *Noord-zee* ontlast.

In het algemeen, moet men aanmerken: dat *Holland* in riviertakjes, vaarten en kanalen zeer waterrijk is: de optelling van die allen, in dezelver zamenhang en wijze, op welke zij door werken van de kunst in verband ftaan, zou meer

meer dan een Boekdeel vereisschen: ook zou deze beschrijving meer eene Waterloop- dan Aardrijkskundige beschrijving worden. In het algemeen, moeten wij aanmerken: dat velen dezer Rivieren en Riviertakjes, door schutsluizen van de Hoofd-rivieren zijn afgescheiden, en daardoor als binnenlandsche kanalen, welke door kunst op een gelijk waterpas gehouden worden, kunnen worden aangemerkt. De meeste dezer, ten minste die, welke tusschen laag land gelegen zijn, waren waarschijnlijk, in overoude tijden, kreeken der Hoofd-rivieren, welke bij het wassend water het omliggende land dras maakten: deze heeft men eerst met dijken binnen hunne oevers gehouden, en daarna door dammen van de Hoofd-rivieren afgescheiden, en gedwongen op een bepaald waterpas te blijven, gelijk uit de benamingen van dam, dat zoo veel als sluis kan beteekenen, genoegzaam kan afgeleid worden. Alzoo is, bij *Amsterdam* den *Amstel* van het *Y*, bij *Rotterdam* en *Schiedam* de *Rotte* en de *Schie* van de *Maas*, bij *Alblasserdam* en *Werkendam* den *Alblas* en de oude *Werken* van de *Merwede*, bij *Sparendam* het *Spaarne* van het *Y*; bij *Edam* de *Ye*, en bij *Monnikendam* het *Monnikermeer* van de *Zuider-zee*, door sluizen, afgescheiden.

Velen dezer kanalen zijn door menschenhanden gegraven, om de binnenlandsche vaarten, welke de natuur gemaakt en de kunst ingedijkt had, te vereenigen, ten einde te gemaklijker van de eene naar de andere plaats

te kunnen varen, en de binnenlandſchen handel te bevorderen.

Men vindt in het land vele Meeren, waarvan het *Haarlemmermeer*, hetwelk door eene ſluis, bij het huis *Zwanenburg*, met het Y gemeenſchap heeft, het voornaamſte en grootſte is. Het heeft, door het *Spaarne*, met *Haarlem*, en een kanaal, de *Wetering*, met *Amſterdam*, door de *regte* en *kromme Zijl* met *Leijden*; door de *Oude Wetering*, met de *Braaſem Meer*, de *wijde Aa* en de *Does* met den *Rhijn*, tuſſchen *Leijderdorp* en *Kouderkerk* gemeenſchap.

In *Amſtelland*, en voornamelijk in het voormalig *Noord-Holland*, vindt men vele Vaarten; nog meer in *Friesland*, welke op zijnen tijd zullen opgeteld worden.

HET

HET TEGENWOORDIG STAATSBESTUUR

VAN HET

KONINGRIJK HOLLAND.

Bij de groote omwenteling van den jare 1795, werdt, zoo als gezegd is, het aloude Staatsbeſtuur geheel van gedaante veranderd, en nam dit land den tijtel van het *Bataafſche Gemeenebest* aan. In de Gewesten en voornaamſte Steden werden, bij ſtemming van Wijk- en Grond-vergaderingen, Proviſioneele Repreſentanten verkoren; de tijtel van Hunne Hoog-Mogende bleef nog, tot dat men, in het begin van 1797, was overeengekomen eene Nationale Vergadering bijëén te brengen, welke een plan van Conſtitutie ontwerpen, en ter goed- of afkeuring den Volke zou aanbieden. Het plan dat deze Vergadering ontwierp, werd echter in den zomer, des jaars 1797, verworpen. Eene tweede Nationale Vergadering, welke bijeen geroepen was, en welke, bij eene uitzetting van ſommige van derzelver Leden, den 22 Januarij 1798, den naam van Conſtitueerende Vergadering had aangenomen, ontwierp een tweede plan: dat, in April deszelfden jaars, door die Burgers, die geſchikt geoordeeld werden, ter Grond-vergadering optekomen, werd aangenomen. Deze Conſtitutie werd echter, in

den jare 1801, door eene nieuwe vervangen, welke, tot in 1805, ſtaande bleef, welke wederom voor eene andere plaats maakte, bij welke het voornaamſte bewind aan eenen Raadpenſionaris werd aanbetrouwd. Ook dit nieuwe beſtuur duurde naauwelijks één jaar, toen, op den 24 Meij, des jaars 1806, eene Staats-commiſſie aan Prins, LODEWIJK NAPOLEON, derde broeder des Franſchen Keizers, en *Conétable* van het Franſche Keizerrijk, de kroon van *Holland* plegtig opgedragen, en door Hoogstdenzelven werd aangenomen; waarop kort daarna, zijne Majeſteit, met Hoogstdeszelfs Gemalinne, herwaards overkwam, en zijne plegtige intrede in den *Haag* deed. Sedert dit oogenblik, is de regeeringsvorm van dit Koningrijk op eenen vasten voet gebragt. Om 'er zich een duidelijk denkbeeld van te maken, hebben wij begrepen de Staats-wet, welke dien vorm bepaald, hier in haar geheel te moeten plaatſen.

CONSTITUTIE VAN HET KONINGRIJK.

Algemeene Bepalingen.

1. De Regeering van *Holland* is Monarchaal, gewijzigd en geregeld door de Conſtitutie.

2. Het groot beginſel der Maatſchappelijke Vrijheid beſtaat daarin, dat de Wet gelijke Regten verzekere en gelijke pligten oplegge aan alle Burgers, zonder onderſcheid van rang of geboorte.

Alle Privilegiën, in het ſtuk van Belasting, blijven vernietigd.

3. In-

3. Ieder is onſchendbaar in zijne woning; zijnes ondanks mag niemand in dezelve treden, ten zij uit krachte van een bevel der daartoe bevoegde Magt.

4. Niemand kan in hechtenis genomen worden, dan volgens de Wet; niemand kan veroordeeld worden, dan door den Regter, dien de wet hem toekend, en na alle middelen van verdediging, bij de Wet bepaald, te hebben gehad.

5. Ieder Burger heeft het regt, om Verzoéken of Voordragten aan de daartoe bevoegde Magt ſchriftelijk intedienen, mits die perſoonlijk, en niet uit naam van meerderen worden onderteekend; welk laatſte alleen zal kunnen geſchieden door of van wegens Ligchamen, wettig zamengeſteld, en als zoodanig erkend, en dan nog niet anders dan over onderwerpen, tot derzelver bepaalde werkzaamheden behoorende.

6. De Koning en de Wet verleenen gelijke beſcherming aan alle de Godsdienſten, welke in den Staat worden uitgeöefend; door hun gezag wordt bepaald al het geen noodzakelijk geöordeeld wordt, betreffende de organiſatie, de beſcherming en de uitoefening van alle Eerdienſten.

Alle uitoefening van Godsdienst wordt binnen de muren van de kerken der verſchillende gezindheden bepaald.

7. De Burgerlijke, Staatkundige en Godsdienſtige Wetten, tegenwoordig in *Holland* in gebruik, waarvan de uitoefening overeenkomſtig is met de bepalingen van het Tractaat, op den 24 Meij dezes jaars tuſſchen Zijne Majesteit den Keizer der Franſchen en Koning van *Italiën* en de *Bataafſche Republiek* geſloten, zijn in haar geheel bewaard: zij kunnen niet worden veranderd dan door de Wet.

8. Geene verandering zal in het gehalte of gewigt der Muntſpeciën gemaakt worden, ten zij uit kragte van eene bijzondere Wet.

9. De publieke ſchuld van den Staat wordt bij dezen gewaarborgd.

10. De Hollandſche Taal zal bij voortduring, uitſluitender wijze, gebruikt worden voor de Wetten, Publicatiën, Ordonnantiën, Vonnisſen, en voor alle andere publieke Documenten, zonder eenige uitzondering.

11. De

11. De Ambten en Bedieningen van den Staat, buiten die geene, welke behooren tot den perſoonlijken dienst van het Huis des Konings, zullen aan geene anderen dan aan Nationalen kunnen worden toevertrouwd.

12. De Regeering der Hollandſche Koloniën wordt door bijzondere Wetten bepaald: de ontvangst en uitgave der Koloniën zullen beſchouwd worden, als uitmakende een gedeelte der ontvangst en uitgave van den Staat.

13. Het Rijk is één, en blijft verdeeld in Departen, Ringen en Gemeenten.

De Wet bepaalt de inrigting van de Departementale- en Gemeente-Beſturen.

14. De Wet bepaalt de vereischten tot de uitoefening van het Stemregt, en de wijze, waarop hetzelve zal worden uitgeöefend.

Deze Wet zal echter nimmer kunnen ſtrijdig zijn met de beginſelen van perſoonlijke onafhankelijkheid en eigendom.

15. De Wet bepaalt de wijze, waarop de Leden der Vergadering van Hun Hoog Mogende, van de Departementale- en Gemeente-Beſturen verkozen worden.

Het Gemeente-Beſtuur van de Reſidentie wordt benoemd, volgens de bepaling bij Art. 46 gemaakt.

16. Leeraren van eenige Godsdienſtige Gezindheid zijn niet verkiesbaar tot eenige Posten van politiek Beſtuur.

17. Krijgslieden ſtemmen niet, dan ter plaatſe hunner vaste woning, afgeſcheiden van de plaats hunner Guarniſoenen.

18. De Eed van Getrouwheid is van den volgenden inhoud:

„ *Ik zwere gehoorzaamheid aan de Conſtitutie*
„ *van het Koningrijk, en getrouwheid aan den*
„ *Koning.*"

Van den Koning.

19. De Kroon van *Holland* behoort aan Zijne Majeſteit, LODEWIJK NAPOLEON, ten einde bekleed te wor-

worden door hem, en door zijne natuurlijke, wettige en mannelijke afſtammelingen, bij orde van eerstgeboorte, bij altoosdurende uitſluiting der vrouwen en van derzelver afſtammelingen.

20. De perſoon des Konings is onſchendbaar.

21. De Kroonen van *Frankrijk* en *Holland* kunnen nimmer op het zelfde Hoofd vereenigd worden.

22. De Koning van *Holland* zal altoosdurend Groot Dignitaris van het Keizerrijk zijn, onder den tijtel van *Connétable*.

23. In geval van minderjarigheid, behoort het Regentſchap van regtswege aan de Koningin. Bij ontſtentenis van Hoogstdezelve, wordt de Regent van het Koningrijk door den Keizer der Franſchen, in hoedanigheid van altoosdurend Opperhoofd der Keizerlijke Familie benoemd, uit de Prinſen van den bloede, en bij ontſtentenis uit de Nationalen.

De minderjarigheid der Koningen eindigt met den vollen ouderdom van achttien jaren.

24. De Regent zal voorzien zijn van eenen Raad van Nationalen, waarvan de zamenſtelling en attributen bij eene bijzondere Wet zullen worden bepaald.

De Regent zal niet perſoonlijk verantwoordelijk zijn voor de daden van zijn Beſtuur.

25. Bij den dood des Konings, zal het toevoorzigt over de perſoon van den minderjarigen Koning ſteeds toebetrouwd zijn aan de Koninginne Moeder, en bij ontſtentenis aan zoodanig perſoon, als daartoe door den Keizer der Franſchen zal worden aangewezen.

26. De Koning heeft, bij uitſluiting en zonder reſtrictie, de volle uitoefening der Regeering en van alle de Magt, benoodigd om de uitvoering der Wetten van den Staat te verzekeren, en dezelve te doen eerbiedigen.

27. Het Generaal Beſtuur des Koningrijks is onder het onmiddelijk toevoorzigt van Miniſters van Staat: de Koning benoemt dezelve, en bepaalt hun getal en werkzaamheden.

28. De Koning heeft de aanſtelling en benoeming der Groot-Officieren van het Rijk. Hij regelt hun rang, getal en attributen.

29. De Koning benoemt eenen Staatsraad; de Miniſters hebben rang, zitting en delibereerende ſtemmen in den Staatsraad.

30. De

30. De Ministers van Staat en Leden van den Staatsraad moeten zijn Stemgeregtigde Burgers, den vollen ouderdom van dertig jaren bereikt hebbende, geboren in het Rijk, of in een der Koloniën van den Staat, en in het Rijk gedurende de laatste zes jaren vóór de verkiezing hebben gewoond; het vereischte van inwoning sluit niet uit de zoodanigen, die *Reipublicæ causa* zijn afwezig geweest.

31. De Koning vraagt van den Staatsraad deszelfs consideratiën en advis over alle zoodanige zaken, als hij zal goedvinden.

Hij neemt geen besluit tot voordragt der Wet aan de Vergadering van Hun Hoog Mogende, dan na alvorens den Staatsraad, omtrent het ontwerp dier Wet, te hebben gehoord.

32. De Koning is het Opperhoofd van de Vloten en Legers.

De militaire rangen worden door Hem bepaald en toegewezen.

33. De Koning heeft de aanstelling van alle Buitenlandsche Ministers, alle Zee- en Land-Officieren, alle Nationale Ambtenaren van den Staat, alle de Officieren van Justitie, en eindelijk van alle de Leden van Regtbanken, tot de zaken van het Algemeene Bestuur behoorende.

De Leden van de Nationale Rekenkamer en van het Nationaal Geregtshof, mitsgaders de Procureurs Generaal bij dit Geregtshof en bij de Departementale Geregtshoven, worden gekozen op den voet, bij Art. 45 en 72 bepaald.

34. De Koning zorgt voor de veiligheid en de waardigheid van den Staat, voor de handhaving en maarkoming der Wetten, voor de ongestoorde administratie der Justitie, alsmede voor de Hooge Politie, zoo wel in burgerlijke als Kerkelijke zaken.

35. De Koning bekrachtigt alle Tractaten en Overeenkomsten met vreemde Mogendheden. — Dezelve worden als Wetten afgekondigd, na door den Koning aan de Vergadering van Hun Hoog Mogende te zijn medegedeeld.

De geheime Artikelen zijn onder deze mededeling niet begrepen; zij mogen echter niet strijdig zijn met de openbare Artikelen.

36. De bestiering der Koloniën, en van alles wat der-

derzelver innerlijke Regeering betreft, behoort bij mitsluiting aan den Koning.

37. De Munten van Staat worden met de Beeldtenis van den Koning geslagen.

38. De Koning heeft het regt van gratie, abolitie of remissie van straffen, bij Regterlijke Vonnissen opgelegd. Niettemin vermag hij dat regt niet oefenen, dan na alvorens de Leden van het Nationaal Geregtshof, in geheimen Rade, te hebben gehoord.

39. De Koning opent en sluit de zittingen van het Wetgevend Ligchaam.

40. De Koning begeeft zich in persoon naar de Vergadering van Hun Hoog Mogende, zoo dikwijls hij zulks zal goedvinden.

De functiën van President der Vergadering houden op gedurende den tijd, dat de Koning zich in dezelve bevind.

De Vergadering van Hun Hoog Mogende raadpleegt nimmer in tegenwoordigheid des Konings.

De Concept-Wetten worden namens den Koning bij deze Vergadering ingediend, door eene Commissie uit den Staatsraad.

41. De Koning heeft het opperbestuur van de Nationale Geldmiddelen. Hij bepaalt de vaste Jaarwedden der Nationale Ambtenaren.

42. De Koning beschikt niet anders over de Geldmiddelen van den Staat, dan overeenkomstig de Wet.

43. De Koning verleent Pensioenen, volgens de bepalingen daaromtrent door de Wet gemaakt.

44. In het begin van elke gewone Zitting, levert de Koning aan het Wetgevend Ligchaam in, eene algemeene en uitgewerkte begrooting van Staatsbehoeften over het volgend jaar.

De Vergadering van Hun Hoog Mogende kan daar in geene verandering maken; dezelve bewilligt daar in, of verwerpt deze algemeene begrooting.

45. 'Er zal eene Nationale Rekenkamer zijn; bij vacature, zendt de Vergadering van Hun Hoog Mogende aan den Koning eene Nominatie van zes personen, welke door den Koning tot op de helft wordt verminderd, waaruit de Vergadering van Hun Hoog Mogende de verkiezing doet.

46. De

46. De Koning heeft de beſtiering van de Regeering der Plaats, alwaar het Gouvernement reſideert.

47. Het Domein van de Kroon zal beſtaan:

In *de eerſte plaats:* uit een Paleis in den *Haag*, het geen tot verblijf van het Koninklijk Huis beſtemd zal zijn.

In *de tweede plaats:* uit het Paleis in het Haagſche Bosch.

In *de derde plaats:* uit het Domein van Soestdijk.

In *de vierde plaats:* uit een inkomen van vijfmaal honderd-duizend Guldens in vaste goederen.

De Wet van den Staat verzekert daarenboven aan den Koning, eene jaarlijkſche ſomme van vijftienmaal honderd-duizend Guldens Hollandsch Courant Geld, iedere maand bij twaalfde gedeelten te betalen.

48. Het Lijftogtgoed der Koningin zal bij Huweſche Voorwaarden bepaald worden; voor ditmaal is overeengekomen, dat hetzelve eene jaarlijkſche ſomme van tweemaal honderd en vijftig duizend Guldens zal bedragen, welke uit het Domein van de Kroon opgebragt zal worden. Na aftrek van deze ſomme, zal de helft van de overblijvende inkomſten van de Kroon dienen tot bekostiging van het onderhoud van het Huis van den minderjarigen Koning, terwijl de andere helft voor de onkosten van het Regentſchap zal beſtemd zijn.

49. De Koning geniet in zijne Paleizen, mitsgaders in alle plaatſen alwaar hij reſideeren zal, de vrije en openbare uitoefening van zijnen Godsdienst.

50. De Eed des Konings luidt aldus:

„ *Ik zwere, dat ik de Conſtitutie van het Ko-*
„ *ningrijk zal achtervolgen; dat ik de integriteit*
„ *van deszelfs Grondgebied zal handhaven; dat*
„ *ik zal eerbiedigen en doen eerbiedigen de vrij-*
„ *heid van Godsdienst, de gelijkheid van Regten,*
„ *en de Staatkundige en Burgerlijke Vrijheid;*
„ *dat ik geene Belastingen zal opleggen, dan uit*
„ *krachte der Wet, en dat ik in mijne Regeering*
„ *geen ander doel zal hebben, dan eenigtijk de*
„ *bevordering van het Belang, de Welvaart, en*
„ *de Roem der Natie.*"

Van

Van de Wet.

51. De Wet wordt in *Holland* vastgeſteld door zamenſtemming van den Koning en het Wetgevend Ligchaam.

De Koning kan in ſommige gevallen door de Wet ſpeciaal worden geautoriſeerd, om het Wetgevend gezag, zonder de medewerking der Vergadering van Hun Hoog Mogende, uitteoefenen.

52. De Leden der Vergadering van Hun Hoog Mogende moeten zijn Stemgeregtigde Burgers, den vollen ouderdom van dertig jaren bereikt hebbende, geboren binnen het Koningrijk, of in de Koloniën of Bezittingen van den Staat, en binnen dat Departement, van wegens hetwelk zij benoemd worden, gedurende de laatſte zes jaren vóór hunne benoeming hebbende gewoond; zij mogen elkanderen niet beſtaan tot in den derden graad van Bloedverwantſchap óf Zwagerſchap, dat is de betrekking tuſſchen de Man en zijner Vrouwe Bloedverwanten.

Het vereischte van inwoning ſluit uit de noodanigen, die *Reipublicæ cauſa* zijn afwezig geweest.

53. De Leden van Hun Hoog Mogende mogen te gelijker tijd, noch Ministers van Staat, noch effective Leden van den Staatsraad, noch van eenig Nationaal Kollegie, noch Leden van een Departementaal Beſtuur, Raad van Finantiën óf eenig Geregtshof zijn, noch te gelijker tijd een der voorname comptabele of andere hooge Ambten bekleeden.

54. Dadelijk, na de opening van elke Zitting, zal de Vergadering van Hun Hoog Mogende overgaan tot de benoeming van een Preſident, gekozen uit de Leden der Vergadering.

55. Het Wetgevend Ligchaam vergadert gewoonlijk eenmaal in het jaar, en wel bepaaldelijk op den derden Dingsdag in de maand November; de Vergadering blijft twee maanden bij elkander.

De Vergadering kan door den Koning buitengewoon worden bijeengeroepen, zoo dikwerf Zijne Majeſteit zulks zal goedvinden.

Op den eerſten dag van iedere gewone Zitting treedt het oudſte vijfde gedeelte der Leden van de Vergadering van Hun Hoog Mogende af.

De eerſte aftreding zal in 1807 plaats hebben, en wordt door het Lot bepaald.

De aftredende Leden zijn altijd weder verkiesbaar.

56. De Leden der Vergadering van Hun Hoog Mogende brengen hoofdelijk hunne ſtem uit, en ſtemmen zonder eenigen last, van wie het ook zij, te ontvangen.

57. De Vergadering van Hun Hoog Mogende beraadſlaagt over geene andere onderwerpen, dan over de zoodanige, welke haar door den Koning worden voorgedragen.

Dezelve vereenigt zich met de Voordragt, of verwerpt dezelve, zonder daarin eenige verandering of wijziging te maken.

58. Hun Hoog Mogende, de voorgedragene Wet hebbende goedgekeurd, geven daarvan onmiddelijk kennis aan den Koning, welke met de promulgatie en executie daarvan belast is. — Wanneer Hun Hoog Mogende de voorgedragene Wet verwerpen, geven zij daarvan, met opgave der redenen van weigering, kennis aan den Koning, welke alsdan hetzelfde Ontwerp, nader gemotiveerd of met eenige verandering, andermaal kan voordragen.

59. Alle Beſluiten van de Vergadering van Hun Hoog Mogende worden geteekend door den Preſident, en gecontraſigneerd door den Griffier hunner Vergadering.

60. Het Wetgevend Ligchaam zal buiten deszelfs midden een Griffier met meerderheid van ſtemmen benoemen.

61. 'Er kan geene Oorlogsverklaring plaats hebben, dan na een voorafgaand Beſluit van Hun Hoog Mogende, op Voordragt van den Koning genomen.

Van de Departementale- en Gemeente-Beſturen.

62. De Departementale Beſturen zijn belast met het doen uitoefenen der Wetten en Bevelen, welke aan hun van wegens het Gouvernement worden gegeven.

63. De Gemeente-Beſturen zijn bevoegd tot het regelen van hunne huishoudelijke belangen, op den voet en wijze bij de Wet bepaald.

64. Le-

64. Leden van Gemeente-Besturen kunnen onder geen voorwendsel in persoon voor het Departementaal Bestuur tot verantwoording worden opgeroepen; zij kunnen alleen, wegens misdrijf of verzuim in hunne Bediening, voor het Departementaal Geregtshof worden te regt gesteld.

Van de Regterlijke Magt.

65. Het Regt wordt in naam en van wegens den Koning uitgeoefend.

66. De Regterlijke Magt wordt alleen uitgeoefend door Regters, ingevolge de Wet aangesteld. Geene politieke Magt vermag de onafhankelijkheid der Regters in de uitoefening van eenig gedeelte van hunne werkzaamheden te belemmeren.

67. In geene Regtbanken zullen de Leden bij derzelver aanstelling elkander onderling, of ook de publieke Aanklagers bij dezelve, bestaan, tot in den vierden graad van Bloedverwantschap of Zwagerschap. — Niemand kan den post van Regter of publieke Aanklager waarnemen, die niet is Stemgeregtigd Burger, en den vollen ouderdom van 25 jaren bereikt heeft.

68. In alle Crimineele Vonnissen wordt het misdrijf van den Veroordeelden uitgedrukt, op pœne van nulliteit.

69. Alle Vonnissen moeten met opene deuren worden gepronuntiëerd. — Nimmer heeft eenige verbeurtverklaring van goederen plaats.

70. Het Krijgsvolk te Water en te Lande blijft, met betrekking tot alle civile zaken en commune delicten, onderworpen aan den Burgerlijken Regter.

71. 'Er zal een Hoog Nationaal Geregtshof zijn; de Leden zullen ten aanzien van ouderdom en inwoning dezelfde vereischten moeten bezitten, als bij Art. 52. voor de Leden der Vergadering van Hun Hoog Mogende zijn bepaald, en zich, overeenkomstig het gestatueerde bij Art. 67., niet mogen bestaan in of binnen den vierden graad van Bloedverwantschap en Zwagerschap.

72. Bij vacature zenden de overige Leden eene

Nominatie van drie perſoonen aan de Vergadering van Hun Hoog Mogende, welke daaruit de verkiezing doet.

De Koning heeft de aanſtelling van den publieken Aanklager bij het Nationaal Geregtshof, en van de publieke Aanklagers bij de Departementale Geregtshoven, uit eene Nominatie van drie perſoonen, door het Hof, bij hetwelk de vacature vóorvalt, te formeeren.

73. De Leden der Vergadering van Hun Hoog Mogende en van den Staatsraad zijn nimmer verantwoordelijk voor de door hun uitgebragte adviſen.

De Ministers van Staat en Leden van alle Adminiſtrative Raden zijn allen aan den Koning verantwoording ſchuldig; ingevalle zij deswegens in regten mogten betrokken worden, zullen zij voor het Hoog Nationaal Geregtshof worden aangeſproken.

De Leden der Vergadering van Hun Hoog Mogende, de Ministers van Staat, de Leden van den Staatsraad, en de Hooge Ambtenaren van Staat, zullen voor het Hoog Nationaal Geregtshof ten allen tijde te regt ſtaan wegens misdrijven, welke zij in de waarneming van hunne posten mogten hebben begaan; alsmede wegens misdaden, welke zij mogten hebben bedreven, gedurende den tijd, dat zij deze posten bekleeden; doch tot het gewone leven terug gekeerd, zullen zij wegens laatstgemelde, voor hunnen gewonen Burgerlijken Regter worden te regt geſteld.

74. Het Nationaal Geregtshof oordeelt over alle Actiën, waarin de Staat als Gedaagde wordt aangeſproken.

75. Wanneer de Staat, of wel eenige Gemeenelands Kollegiën, Ontvangers, Rentmeesters of andere Agendarisſen, in derzelver qualiteit voor het Nationaal Geregtshof in regten berrokken worden, zullen Hun Hoog Mogende, op voordragt van den Koning, het algemeen belang zulks vorderende, hetzelve Hof kunnen aanſchrijven, om met de cognitie der zaak, het zij voor eenen bepaalden, het zij voor eenen onbepaalden tijd te ſuperſedeeren, en is het Nationaal Geregtshof verpligt, aan zoodanige aanſchrijving te defereeren; zullende de Koning, Hun Hoog Mogende niet vergaderd zijnde, tot het doen van eene pro-

proviſionele aanſchrijving tot dat oogmerk, bevoegd zijn.

76. Het Nationaal Geregtshof heeft ſpeciaal toezigt over de Geregtshoven en Regtbanken in het Koningrijk; het kan derzelver Vonniſſen en Handelingen, voor zoo verre deze met de Wetten, aangaande de adminiſtratie der Juſtitie, en de form van Regtspleging ſtrijdig zijn, ſchorſen en vernietigen; hetzelve zal echter nimmer bevoegd zijn, zich in de beöordeeling der zaak zelve intelaten.

77. Aan het Nationaal Geregtshof valt hooger beroep van alle gewijsden in zaken, welke ter eerſter inſtantie gediend hebben voor de Departementale Geregtshoven.

78. Het Nationaal Geregtshof verleent ſurcheance van betaling, Brieven van Sureté de Corps, en voorts zoodanige dispenſatiën, als door de Wet aan hetzelve zullen worden opgedragen.

79. Met betrekking tot alles wat tot de Regterlijke Magt behoort, het getal en de organiſatie van Geregtshoven en Regtbanken, het zij Burgerlijke, het zij Militaire, wordt aan den Koning overgelaten, om daaromtrent aan de Vergadering van Hun Hoog Mogende zoodanige veranderingen en verbeteringen voortedragen, als in vervolg van tijd wenſchelijk zullen bevonden worden.

Sedert de komst van Zijne Majeſteit tot den troon, zijn alle de deelen dezer Staatswet in werking gebragt.

De Koning.

De Koning, ſedert den 24 Meij 1806, Koning van *Holland* en *Connétable* van het Franſche Keizerrijk, is den 2 September 1778 geboren, en den 3 Januarij 1802 gehuwd aan HORTENSIA EUGENIA, Koningin van *Holland*,

land, den 10 April 1783 geboren. Zijne Majesteit, welke in het eerste jaar zijner regeering hoogstdeszelfs verblijf in den *Haag* hield, heeft in den winter van 1807—1808, *Utrecht* tot zijne verblijfplaats verkozen, werwaards ook de Ministers en Hooge Vergaderingen zijn verplaatst geworden: nogtans is, bij Koninglijk besluit, *Amsterdam* tot de Hoofdstad des Rijks benoemd, werwaards ook de Ministers en Staats-Kollegien verplaatst worden.

De Staats-Raad.

De *Staatsraad* bestaat uit dertien Leden, in gewonen dienst, in vijf Sectiën verdeeld. Wanneer dezelve in Algemeene Vergaderingen wordt bijeengeroepen, dan wordt in dezelve door den Koning gepresideerd. Deze Sectiën zijn: 1°. *De Sectie van Wetgeving en algemeene zaken.* 2°. *De Sectie van Marine.* 3°. *De Sectie van Finantiën.* 4°. *De Sectie van Koophandel en Koloniën.* 5°. *De Sectie van Oorlog.* Elke Sectie heeft haren bijzonderen Voorzitter, welken de Koning om de drie maanden benoemd. Boven en behalven deze gewone Leden van den Staatsraad, zijn 'er nog een groot aantal in buitengewonen dienst, welke gedeeltelijk uit de openbare Ambtenaren, uit de Leden der Geconstitueerde Magten of uit ingezetenen, welke door braafheid en kunde uitmunten, gekozen worden. Uit dezen Staatsraad worden door Zijne Majesteit de Sprekers van

van het Gouvernement benoemd: hij raadpleegt over alle onderwerpen, welke de Koning verlangt dat overwogen of voorbereid worden. Hij heeft eenen Secretaris Generaal. De verzoekſchriften der ingezetenen worden door de Auditeurs van den Staatsraad aangenomen.

Wetgevend Ligchaam.

Het *Wetgevend Ligchaam* beſtaat uit eenen Preſident en negen-en-dertig Leden. Het vergaderd gewoonlijk éénmaal in het jaar, en wel bepaaldelijk op den derden Dingsdag in November van elk jaar: echter wordt dit Ligchaam door den Koning buitengewoon bijeengeroepen. Deze Vergadering wordt door den Koning of door eenen Minister, welken de Koning daartoe benoemd, geöpend en geſloten. De voordragten en boodſchappen van Zijne Majeſteit geſchieden door eene Commisſie uit den Staatsraad, als Sprekers van het Gouvernement of worden door eenen Konings Auditeur aan den Voorzitter ter Vergadering overhandigd.

Minister Secretaris van Staat.

Tot het Gouvernement behoort eene Staats-Secretarij en de Miniſteriëele Departementen.

De eerſte, namelijk de Staats-Secretarij, beſtaat uit eenen Secretaris van Staat, welke onder zich eenen Secretaris-Generaal, twee Hoofd-

Commiſen, zeven Commiſen-Notulariſſen, benevens eenen Commis-Expediteur, eenen Commis-Indexmaker, eenen Commis-Expediteur voor de geheime zaken, benevens eenen Archivarius met eenen Adjunct en Aſſiſtent heeft. De Minister-Secretaris van Staat contraſigneert alle Wetten en Beſluiten, welke wegens den Koning worden uitgevaardigd en genomen.

Minister van Juſtitie en Policie.

Het Departement van Juſtitie en Policie is aan eenen Minister van Juſtitie en Policie opgedragen: deze zorgt, bij zijne inſtructie, dat de Wetten betreklijk het Juſtitie-wezen, mitsgaders de onderſcheidene manieren van procedeeren in Burgerlijke en Lijfſtraffelijke zaken ſtiptelijk onderhouden en waargenomen worden. Hij doet aan Zijne Majeſteit de noodige voordragten, zoo ter verbetering van de reeds beſtaande Wetten, als ten aanzien van alle zaken welke tot het Judiciëele betrekking hebben. Hij waakt voor de zuiverheid der gevangeniſſen en voor de gezondheid en de goede behandeling der Gevangenen. Hij zorgt voor de naauwkeurige en dadelijke vervolging der fraudes en contraventiën, welke tegen de Wetten, de Impoſitiën en Revenuën, het Rijk rakende, begaan worden. Hij zorgt: dat geene doodvonniſſen worden uitgevoerd voor dat de veroordeelden gelegenheid gehad hebben, gratie te vragen, en Zijne Majeſteit heeft kunnen onder-

zoe-

zoeken of daartoe eenige termen voorhanden zijn: in welk laatſte geval hij ſurcheance van Executie in alle crimineele vonnisſen verleent. Hij correspondeert met alle Hoven, Regtbanken, Advocaten-Fiscaals, Procureurs en andere Officieren van Juſtitie, en draagt zorg, dat de misdaden achtervolgd en geſtraft worden. Hij beſchermt elken inwoner van het Rijk tegen alle daden van politiek gezag, welke met de Conſtitutie ſtrijdig zijn, en zorgt, dat de onafhankelijkheid van de Regterlijke Magt ongeſchonden bewaard blijve. Hij is waakzaam in alles, wat tot de rust en de veiligheid van het Rijk betrekking heeft, is tot dat einde met alle Geconſtitueerde Magten in correspondentie, en heeft deswegens de magt om alle verdagte perſoonen te doen arreſteeren en ondervragen. Hij handhaaft eindelijk de vrijheid der Drukpers; doch zorgt tevens, dat geene geſchriften, zonder den naam van drukker, ſchrijver of uitgever voorzien, worden uitgegeven en verſpreid, en dat tegen de uitgevers of ſchrijvers van zulke geſchriften, welke tegen de veiligheid des Rijks zijn ingerigt, volgens de Wetten worde geprocedeerd. Hij heeft eindelijk de beheering over de Koninglijke Drukkerij. Een Secretaris-Generaal dient hem in voorkomende zaken van conſideratiën en advis. Zijn Ministerie is in twee diviſiën, de diviſie van Juſtitie, en de diviſie van Policie verdeeld, en hij heeft voorts drie Commisſarisſen-Generaal van Policie ten zijnen dienſte.

Minister van Binnenlandſche Zaken.

Het Departement van Binnenlandſche Zaken heeft aan deszelfs hoofd eenen Minister van Binnenlandſche Zaken, welke het oppertoezigt heeft over de Binnenlandſche Adminiſtratie der Departementen, voor zoo verre zulks niet concerneert de objecten onder andere Miniſterien reſorteerende; alsmede de executie der beſluiten van Zijne Majeſteit, nopens de aanſtelling van Leden van Politieke Kollegien en Ambtenaren. Hij heeft nog het oppertoezigt over den Waterſtaat, het hooger en lager Onderwijs; de bevordering der Kunſten en Wetenſchappen; de Geneeskundige Staatsregeling, den Landbouw, de Fabrieken en Trafieken, de Visſcherij, den Binnenlandſchen Handel en Scheepvaart, de Burgerwapening, het Armwezen, de Maten en Gewigten. Hij heeft onder zich eenen Secretaris-Generaal, benevens Commisſarisſen in de verſchillende vakken van zijn beſtuur; zijnde de algemeene directie van den Waterſtaat aan eenen Directeur-Generaal, en eenen Raad van Adminiſtratie over den Waterſtaat, uit vier Leden en eenen Secretaris-Generaal, opgedragen.

Minister van den Eerdienst.

Tot in het midden van dit jaar 1808, was ook het oppertoezigt over den openbaren Eeredienst aan den Minister van Binnenlandſche Za-

Zaken verbleven: dan, dit Departement van Beſtuur is ſedert aan eenen afzonderlijken Minister, onder den tijtel van Minister van den Eerdienst, opgedragen, welke in het bijzonder met dit vak van beſtuur belast is geworden.

Minister van Finantiën.

De Minister van Finantiën is belast met de Superintendentie over de invordering van de inkomſten van het Rijk, zoo wel van de Middelen te Lande, als van de Domeinen, Posterijen, Munten, Loterijen. enz., onder welke benaming deze ook voorkomen. Hij zorgt voor de handhaving der Plakkaten, rakende den ophef der Convooijen en Licenten, en voor het nakomen der Wetten tegen den handel met vijandelijke Mogenheden. Hij revideert jaarlijks het Tarif der uit- en inkomende Regten, het zij om dezelve te verminderen of te vermeerderen, naar dat de omſtandigheden zulks vorderen. Voorts onderzoekt en verifieert hij alle rekeningen en declaratien, welke zijn Ministerie betreffen; geeft voor alle te doene betalingen de noodige ordonnantien op de publieke ſchatkist af. Behalven van den Secretaris-Generaal en verdere benoodigde Ambtenaren en geëmploijeerden, bedient hij zich ook van de Leden van den Raad ter Judicature, over de middelen te water en te lande, het zij dezelve hem dienen van advis, het zij hij dezelve in eenig vak zijner Adminiſtratie onder zij-

zijne verantwoordelijkheid individueel gebruikt. De Raad van Judicature over de middelen te water en te lande, welke ook als Raden der Ministers worden aangemerkt, zijn zes in getal; drie derzelven adhisteeren den Minister in alle zaken de algemeene Administratie der Finantien rakende; de drie anderen in de zaken van de Convooijen en Licenten, door het dienen van derzelver consideratien en advis, over alle zaken aan hun gezamenlijk of individueel commissoriaal gemaakt; de drie eersten brengen tweemaal ter week, en de drie laatsten dagelijks den Minister de rapporten van derzelver bevindingen. De drie eersten sungeren gezamenlijk als Rekenmeesters voor de comptabiliteit der voorheen Nassausche Domeinen; de drie laatsten voor de comptabiliteit van de Convooijen en Licenten, waarvan echter de rekeningen en declaratien door den Minister zelve finaal gesloten worden. Voorts behooren nog tot dit Ministerie: 1°. *de Kamer der Archiven*, alwaar alle de Archiven, de generale Administratie der Convooijen en Licenten rakende, bewaard, gerangschikt en geregistreerd worden. 2°. *De Theorie* of de *Administratie van de publieke Schatkist*, alwaar alle inkomende maand- en weekstaten der Ontvangers-Generaal verzameld, geëxamineerd en geregistreerd worden, en 3°. *De Administratie der Convooijen en Licenten*, in twee afdeelingen gescheiden. 4°. *De Administratie der Nassausche Domeinen.* 5°. *De Conversie der Staatsschulden.* 6°. *De Commissie van Super-*

perintendentie tot de zaken der Verpondingen. 7°. *De Arondisſementen der Beſchrevene Middelen*, in de verſchillende Departementen.

Minister van Buitenlandſche Zaken.

De Minister van Buitenlandſche Zaken is belast met de inſtandhouding der Tractaten en Conventiën, zoo Politieke als Commerciëele; de correspondentie met de Ambasſadeurs, Ministers, Reſidenten, Politieke en Commerciëele Agenten, het zij van buitenlandſche Mogenheden bij den Koning van *Holland*, het zij van Zijne Majeſteit bij buitenlandſche Gouvernementen. Onder zijne bevelen ſtaan eenen Secretaris-Generaal van het Ministerie, eenen eerſten Commis met twee andere Commiſen.

Minister van de Marine.

Aan den Minister der Marine is het oppertoezigt en de Adminiſtratie over den aanbouw, de uitrusting, de reparatie en onderhoud van 's Konings Schepen en Vaartuigen opgedragen, gelijk ook dat van de Magazijnen, Werven en Gebouwen der Marine: het aannemen en afdanken der Scheeps-Equipagiën; het oppertoezigt over het Koninglijk Corps van de Marine; hij houdt de correspondentie met de Commisſarisſen-Directeurs van de Departementen der Ma-

Marine, benevens alle andere correspondentie, welke tot de Marine betrekking heeft: onder zijn beheering zijn de Hospitalen der Marine; de Quarantaine-plaatsen; het Lootwezen; de Telegraphische Seinen langs de kusten. Onder zijne orders staan een Secretaris-Generaal, eenen Griffier, een Commisaris van Finantiën, een Hoofd-Commis, benevens drie andere Commisen. Twee Commisarisen-Directeurs in de Buiten-Departementen, een te *Amsterdam* en een ander te *Rotterdam;* benevens drie Departementale Secretarisen en drie Betaalmeesters van de Marine.

Minister van Oorlog.

Aan den Minister van Oorlog is gedemandeerd de Organisatie, Inspectie, Superintendentie, Discipline, Administratie, Policie en mouvementen van de Landmagt; het personeel en materiëel van de Artillerie en Genie, Vestingen, Fortificatiën, Gensd'armerie, Veteranen, Grof-geschut-Gieterijen, Geweer Fabriek, Militaire Scholen, Pensioenen, Gagementen, Indemniteiten, Soldijen, Kortingen, Kleeding, Equipeering en Remonte, Geneeskundigen dienst, Casemeering, Extraordinaire Fournitures, Approvisiomenten van Vestingen, Militaire Transporten, Hospitalen, Provoosthuizen, Krijgsgevangenen, enz. Hij heeft onder zich eenen Secretaris-Generaal en verscheidene Bureaux; het Depot Generaal van Oorlog; het algemeen Bestuur der Magazijnen van Oorlog, enz.

Mi-

Digitized by Google

Minister van Koophandel en Koloniën.

De Minister van Koophandel en Koloniën is belast met het doen en opmaken van alle voorſtellen en rapporten over alle onderwerpen den uitgeſtrekten handel van dit Rijk betreffende; de zorg voor het goed beſtuur, de Adminiſtratie en de verdediging der Koloniën van het Rijk in *Aſiën*, *Afrika* en *Amerika*; de voorziening dezer bezittingen van al het noodige; de aanmoediging van den Akkerbouw en den inwendigen handel in dezelve; het te gelde maken van de producten van daar aangebragt; het toeverzigt over alles wat de Magazijnen der koloniale producten hier te lande aangaat, voor zoo verre deze publiek eigendom zijn, de voordragt van geſchikte perſoonen tot het vervullen der hooge Ambten in de Koloniën van het Rijk. Hij heeft onder zich eenen Secretaris-Generaal, Commisſarisſen te *Amſterdam*, *Middelburg* en *Rotterdam*, en twee Ontvangers in den *Haag*.

Beſtuur der Departementen en Gemeenten door het geheele Rijk.

Het Rijk is in elf Departementen verdeeld, welke ſtraks zullen opgegeven en beſchreven worden. Over elk Departement is een Land-Drost, en over elke Gemeente, welker bevolking vijf-duizend en meer zielen bedraagt, is

eenen

eenen Burgemeester gesteld. De werkzaamheden dezer Departemenen en stedelijke Regeeringspersoonen, met de Asfesforen en Vroedschappen in dezelve, zijn bij eene Publicatie van den 13 April 1807, op voordragt van Zijne Majesteit, door het Wetgevend Ligchaam, op de volgende wijze bepaald geworden:

Bestuur der Departementen.

1. In ieder Departement is een Land-Drost, met Asfesforen, en een Secretaris-Generaal. De Land-Drost heeft Drosten in de Kwartieren onder zich; hij kan met de werkzaamheden van den Drost belast worden, in het Kwartier waar de Hoofdplaats van het Departement gelegen is.

2. De Koning bepaalt het getal der Asfesforen; hetzelve is echter niet minder dan vier in het Departement *Drenthe*, en niet minder dan zes in ieder der overige Departementen.

3. De Koning benoemt en herroept de Land-Drosten; Asfesforen, Secretarisfen-Generaal en Drosten.

4. De Land-Drosten, Asfesforen, Secretarisfen-Generaal en Drosten, moeten alle geboren zijn binnen het Rijk of de Koloniën; de Asfesforen, Secretarisfen-Generaal en Drosten daarenboven de zes laatste jaren in het Departement hebben gewoond, afwezendheid voor publieke dienst mede daaronder begrepen. Zullende alleen de Land-Drost, zonder onderscheid, over het geheele Koningrijk kunnen worden gekozen. Allen moeten den vollen ouderdom van vijf-en-twintig jaren hebben bereikt.

De Land-Drost, Asfesforen en Secretarisfen-Generaal zullen aan elkander onderling, niet bestaan tot in den vierden graad van Bloedverwantschap of Zwagerschap; de bepaling, in dit Artikel, omtrent de inwoning voorkomende, zal op de Departementen *Amstelland* en *Maasland* voor de eerstemaal niet toepasselijk zijn; zullende het, om in voornoemde Depar-

partementen voor de eerſtemaal benoemd te worden voldoende zijn, gedurende voorſz. tijd in het tegenwoordig Departement *Holland* gewoond te hebben.

5. Hooge Ambtenaren of Geëmploijeerden van het Rijk; Leden of Secretarisſen van eenig Lands-Collegie of van eenige Regtbanken of Gemeente-Beſturen, gelijk mede perſoonen aan den Krijgsdienst verbonden, of die eenig comptabel Ambt bekleeden, tot Land-Drost of Aſſeſſor aangeſteld wordende, moeten; eer zij in hunne functie kunnen treden, van gemelde posten afſtand doen, of wel gedurende hunne functie bij het Beſtuur in de voorſchreve posten zoodanig door anderen vervangen worden, dat zij niet in het minſte in de waarneming van dezelve zich inlaten, noch wegens dezelve eenigerhande voordeelen genieten.

Staats-Raden, in buitengewonen dienst, zijn onder de bepaling van dit Artikel niet begrepen.

6. De Land-Drost is bijzonder belast met het toezigt over de Policie en de rigtige uitvoering van alle Wetten en bevelen in het Departement; hij regelt bovendien alle de werkzaamheden van Aſſeſſoren, alles in voegen, zoo als hierna breeder zal worden omſchreven.

7. Alle Wetten, Decreten, Orders, Beſluiten, Miſſives, Requesten, Berigten, Advisen, Rapporten, Voordragten en andere Stukken, worden aan den Land-Drost geadreſſeerd; alle Beſluiten worden op zijn naam uitgegeven.

8. De Land-Drost is uitſluitend belast met, en verantwoordelijk, voor al het geen het oppertoezigt van de Politie, en de executie van alle Wetten en bevelen betreft, welke hem door de onderſcheidene Ministers worden gezonden. Hij correspondeert met ieder van de Ministers, voor zoo zoo veel de zaken van hun Departement betreft; maar behoort meer bijzonderlijk bij het Ministerie van Binnenlandſche Zaken.

De Land-Drost behoort onmiddelijk onder den Minister van Juſtitie en Politie, in alle zaken, welke tot de adminiſtratie der Juſtitie en Politie betrekkelijk zijn.

9. In zoodanige Juſtitiële zaken, welke bij Artikel

9 aan Land-Drost en Asfesforen worden opgedragen, zit de Land-Drost in de Vergadering voor, en heeft eene concludeerende ſtem, doch zonder eenig meerder gezag, dan dat van Preſident, uitteoefenen.

10. Hij roept Asfesforen bij elkanderen, zoo dikwijls hij goedvindt, en zoo dikwijls de behandeling van alle zoodanige zaken, als aan den Land-Drost en Asfesforen gezamenlijk zijn opgedragen, het vereischt.

11. Land-Drost en Asfesforen, behandelen gezamenlijk zoodanige zaken, als hun bij ſpeciale Inſtructie door Zijne Majeſteit zullen worden opgedragen, alsmede die gene, welke in de volgende Artikelen worden omſchreven.

Wanneer bij de behandeling dezer zaken het gevoelen der meerderheid van het zijne verſchilt, brengt hij dezelve ter kennis van den Minister tot wiens Departement de zaak behoort, wacht zijne beſlisſing af, en zorgt, dat alles inmiddels blijve in zijn geheel.

Bijaldien deze beſlisſing, zonder groote zwarigheden niet kan worden afgewacht, is de Land-Drost verpligt volgens zijn gevoelen te beſluiten, en daar van aan den Minister kennis te geven.

Hij is voor dit verrigte ſpeciaal verantwoordelijk.

12. Land-Drost en Asfesforen trachten alle geſchillen tuſſchen plaatſelijke Beſturen of andere Kollegiën en Corporatiën in het Departement, voor zoo ver deze Kollegiën tot geen ander verheven Adminiſtratie behooren, in der minne bij te leggen; zij zullen, zoo deze pogingen vruchteloos zijn, dezelve beſlisſen, behalve in zaken welke notoir behooren tot de cognitie van den Regter, als welken aan denzelven zullen moeten worden verwezen.

13. De Land-Drost moet Asfesforen raadplegen zoo dikwijls eenige Reglementen van Beſtuur of Politie verlangd worden, of dat hij denkt dezelve te moeten voorſtellen. Hij kan dezelve in geen geval, noch alleen, noch met Asfesforen finaal arreſteeren, maar is verpligt de Ontwerpen aan den Minister van Binnenlandſche Zaken te zenden, om ter kennis van Zijne Majeſteit te worden gebragt.

De Land-Drost zal zich ten aanzien van Keuren, wel-

welke door de Gemeente-Beſturen mogten worden gemaakt of voorgeſteld, moeten gedragen naar het geen hier onder Art. 10 en 19 zal worden bepaald.

14. Land-Drost en Aſſeſſoren ſtaan te zamen over de Leverantiën en Aanbeſtedingen, welke in het Departement moeten worden gedaan.

15. Land-Drost en Aſſeſſoren, kunnen door Zijne Majeſteit geautoriſeerd worden, om aan minderjarigen, Brieven van *Venia Ætatis*, gelijk mede Brieven van *Creatie van Notaris*, op de gebruikelijke wijze, na dat de Aspiranten tot het Notaris-Ambt, alvorens door het Geregtshof over het Departement zijn onderzocht en bekwaam geoordeeld.

16. Land-Drost en Aſſeſſoren nemen kennis van, en beſluiten op alle aan hun gedane verzoeken en voordragten om zoodanige Admisſiën, Vergunningen en Octroijen, waarvan de Concesſiën bij expreſſe Wetten, ſedert het arreſteeren van het nieuw ſtelſel van algemeene Belastingen, op den 19 Julij 1805, aan het Departementaal Beſtuur of aan de Raden van Finantiën in de Departementen is gedemandeerd, en thans wordt uitgeoefend.

17. Zij zullen het oppertoezigt hebben over de tijdelijke Zetting van het Brood, in het Departement.

18. De Land-Drost is alleen belast met de executie van het geen door hem en Aſſeſſoren is behandeld.

19. Land-Drost ee Aſſeſſoren hebben het toezigt op, en de adminiſtratie over de Middelen, zoo in diervoegen, als thans door de Raden van Finantiën wordt geëxerceerd. Zij hebben proviſioneel en tot daaromtrent nader of anders zal zijn gedisponeerd, de Judicature over de Middelen te Lande, zoodanig als dezelve aan de Raden van Finantiën is opgedragen geweest. Zij oefenen deze Judicature uit, op den voet en wijze bij de generale Ordonnantie en bijzondere Reglementen of Inſtructiën bepaald of nader te bepalen,

20. De plaatſelijke Beſturen en andere Kollegiën of Ambtenaren, aan welke de adminiſtratie der Politie is toegekend, zijn verpligt de orders en bevelen van den Land-Drost, betrekkelijk tot zaken, waarover de beſchikking en toezigt aan de Land-Drost of aan de

Land-Drost en Asſesſoren is opgedragen, te reſpecteeren, en te doen reſpecteeren.

21. Alle hoogere en lagere Regtbanken, mitsgaders alle plaatſelijke Beſturen en andere Kollegiën en perſoonen, aan welke de adminiſtratie der Politie is toegekend, mitsgaders alle andere Kollegiën en Ambtenaren in het Departement fungeerende, en eenige zaken adminiſtreerende, waarover de Land-Drost, of Land-Drost en Asſesſoren, eenige beſchikking hebben, zullen aan dezelve en aan den Drost over hun Kwartier, ten aanzien van alle zoodanige zaken, des gevorderd, dienen van berigt, of van conſideratiën en advis, op alle Stukken welke daartoe in derzelver handen zullen worden geſteld.

22. De Land-Drost zal voor het Hoog Nationaal Geregtshof, ten allen tijde te regt ſtaan wegens misdrijven, welke hij in de waarneming van zijnen post mogt hebben begaan, alsmede wegens alle andere misdaden, wanneer ook bedreven, zoo lang hij dezen post bekleedt; doch tot het gewone leven terug gekeerd, zal hij wegens laatstgemelde voor zijnen gewonen Burgerlijken Regter worden te regt geſteld.

Asſesſoren en Secretarisſen-Generaal, ſtaan in het crimineele te regt voor het Departementaal Geregtshof, in die zelfde gevallen in welke de Land-Drost aan de Jurisdictie van het Hoog Nationaal Geregtshof is onderworpen.

23. Land-Drost, Asſesſoren, Secretarisſen-Generaal en Drosten, zullen geen aandeel mogen hebben in eenige Lands of Stedelijke Pachten of Collecten van Belasting, of Leverantie in het Departement, direct noch indirect.

24. De Drosten hebben in ieder Kwartier, onder den Land-Drost het toezigt over de uitoefening der Politie; zij adſiſteeren denzelven in alles wat de executie van Wetten, Orders en Bevelen betreft, en zijn aan hem verantwoordelijk, ten ware Zijne Majeſteit in ſommige gevallen dienſtig mogt oordeelen zijne bevelen onmiddelijk door een der Ministers aan den Drost te zenden, als wanneer zij aan dezen, wegens derzelver uitvoering verantwoordelijk zijn, en geeft de Drost, in dat geval, na de ontvangene be-

bevelen ter executie gelegd te hebben, van de zaak onverwijld kennis aan den Land-Drost.

25. Zij hebben het oppertoezigt over het Beſtuur van alle de Gemeenten in hun Kwartier zonder onderſcheid. — Zij adſiſteeren, zulks in ſommige gevallen noodzakelijk oordeelende, bij de Vergaderingen van Burgemeester en Wethouderen of Vroedſchap, of onder welke andere benaming het Gemeente-Beſtuur ook mag zijn te zamengeſteld, en zitten alsdan in dezelve voor.

26. De Drost ſtaat in het crimineele voor denzelfden Regter als de Asſesſoren te regt.

27. De Koning regelt verder de bijzondere werkzaamheden van den Land-Drost, Asſesſoren en Drosten.

Van het Beſtuur der Gemeenten.

1. Alle Gemeenten van het Rijk, worden in twee Klaſſen verdeeld.

2. Alle Steden welke vijf duizend zielen of meerder bevatten, behooren tot de eerſte Klaſſe.

3. Zijne Majeſteit kan Steden, welker bevolking minder dan vijf duizend zielen bevat, onder de Gemeente van de eerſte Klaſſe rangſchikken, voor zoo ver derzelver ligging of middelen van beſtaan, zulks nuttig doet voorkomen.

4. In iedere Gemeente van de eerſte Klaſſe is het Beſtuur in handen van een' Burgemeester, die door den Koning wordt benoemd, voor den tijd van twee jaren, doch telkens wederom verkiesbaar is, en van Wethouders. Deze hebben Plaatsvervangers.

'Er is in iedere Gemeente een *Vroedſchap*.

De Koning bepaalt het getal van de *Wethouders* en derzelver *Plaatsvervangers* en van de Leden der *Vroedſchappen* in ieder Gemeente.

Om *Burgemeester* of *Wethouder* te kunnen zijn, zal men de vijf, en om *Vroedſchap* te kunnen zijn, de twee laatſte jaren in de Gemeente moeten gewoond hebben; afwezendheid voor publieken dienst mede daaronder begrepen.

5. De *Wethouders* worden jaarlijks voor een bepaald getal jaren verkoren, zoo dat 'er jaarlijks een aftreedt, die echter altijd weder verkiesbaar blijft.

De Vroedschappen worden voor vijf jaren verkoren.

De Koning bepaalt de tijd van aftreding zoodanig, dat alle de Vroedschappen in den tijd van vijf jaren aftreden; aftredende Vroedschappen zijn altijd weder verkiesbaar.

6. De Koning benoemd de Wethouders en Vroedschappen. — Gedurende het eerste jaar na de introductie dezes, zonder eenige Nominatie, voor de aftredende Wethouder en zijn Plaatsvervanger, gelijk mede voor de aftredende Vroedschappen en de Vroedschapsplaatsen, welke in den loop van het jaar zijn komen te vaceeren, doet Zijne Majesteit de keuze uit twee Nominatiën, ieder van een dubbeltal, waar van de één door den Land-Drost en de andere door Burgemeester en Vroedschappen wordt ingeleverd; *Vroedschappen*, kunnen tot Wethouders benoemd worden, maar in dat geval vallen zij als Leden der Vroedschap uit, en worden door anderen vervangen.

7. De Burgemeester, Wethouderen en Vroedschappen mogen elkanderen niet bestaan tot in den derden graad van Bloedverwantschap.

8. De Burgemeester heeft onder zijne verantwoordelijkheid het oppertoezigt over de Politie, en de uitvoering der Wetten en Orders van het Gouvernement, niets wordt afgekondigd dan op zijn bevel; hij is het hoofd der Gemeente en van Wethouderen, en zorgt dat zij niets doen, hetwelk aanloopt tegen de algemeene belangen of die der Gemeente.

9. Burgemeester en Wethouders hebben, onder hunne verantwoordelijkheid, het Bestuur van de Politie, de behandeling der dagelijksche zaken en de beheering van de Geldmiddelen der Gemeente.

10. Zij kunnen onder approbatie van den Drost, Keuren maken de dagelijksche Politie betreffende, welke de straf eene boete van vijftig Guldens of eene driedaagsche Gevangenis niet te boven gaat.

De Drost geeft kennis van die Keuren aan den Land-Drost.

In alle andere gevallen moeten de ontworpene Keuren

ren aan den Land-Drost worden gezonden, die dezelve aan den Minister van Binnenlandsche Zaken zendt, om aan Zijne Majesteit met zijne consideratiën te worden aangeboden.

11. Burgemeester en Wethouderen kunnen geenerlei Regterlijke bedieningen waarnemen.

12. De Vroedschap vergadert nimmer, dan wanneer dezelve door den Drost wordt bijeengeroepen, en op deszelfs uitdrukkelijke vergunning. De Burgemeester zit in dezelve voor.

13. Dezelve wordt jaarlijks bijeengeroepen tot de behandeling der volgende zaken: *a.* Om de Nominatie van Wethouderen, hunne Plaatsvervangers en van Vroedschappen te maken. *b.* Om de Rekening van het vorige jaar optenemen. De Drost moet bij het doen der Rekening in de Vroedschap voorzitten. *c.* Om den Staat van Ontvangst en Uitgave voor het volgend jaar optemaken, en de middelen te beramen om in het kort te voorzien. Ontwerpen van Belasting moeten aan den Land-Drost worden gezonden, die dezelven aan den Minister van Binnenlandsche Zaken zendt, om, met deszelfs consideratiën aan Zijne Majesteit te worden gebragt. *d.* Om zich over de belangen der Gemeente te beraadslagen, en hunne klagten, remonstrantiën en verzoeken dienaangaande, naar bevind van zaken, of aan den Drost, of aan den Burgemeester toe te zenden of mede te deelen.

14. De jaarlijksche Rekening en Begrooting worden aan den Drost gezonden, die dezelve met zijne aanmerkingen aan den Land-Drost doet toekomen. Deze zendt dezelve, insgelijks, met zijne aanmerkingen voorzien, aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, om aan den Koning ter approbatie te worden voorgedragen.

15. De Vroedschap kan over belangrijke zaken, buitengewoon op order van Zijne Majesteit worden bijeengeroepen. Doch behandelt in die gevallen geene andere zaken, dan voor welke dezelve is te zamen gekomen.

Naar vereisch van zaken zit de Drost, Burgemeester of Land-Drost in dezelve voor.

16. Het Bestuur over de Gemeente van de tweede Klasse, blijft zoo na mogelijk, op den tegenwoor-

digen voet, en, behoudens de wijzingen welke de Koning noodzakelijk zal oordeelen.

17. De Drost zit bij deze Gemeente-Besturen voor, zoo dikwijls hij zulks goedvindt, en in Plaatsen, waar het bestuur aan een enkelden Ambtenaar is toevertrouwd, is deze onmiddelijk verantwoordelijk aan den Drost.

18. De jaarlijksche Rekening en Begrooting in de Gemeenten van de tweede Klasse, wordt aan den Drost gezonden, die dezelve naziet, en, daartoe termen vindende, aan den Land-Drost inzendt, om ten dezen opzigte te handelen, zoo als in Art. 10. is gezegd.

Ontwerpen van Belasting moeten in alle gevallen onder het oog van den Koning worden gebragt, op den voet van Art. 13 Litt. C. bepaald.

19. Keuren, welke straf niet meer dan *f* 50:- of driedaagsche gevangenis bedraagt, kunnen, onder approbatie van den Drost, door het Bestuur der Gemeente van de tweede Klasse worden gemaakt; wanneer de straf hooger loopt, moet daaromtrent worden gehandeld, zoo als hier voren Art. 11, is bepaald.

20. De Koning regelt de verdere werkzaamheden van alle de Gemeente-Besturen, en al het geen tot dezelve betrekkelijk is, en zorgt meer bijzonderlijk, dat de administratie van de Justitie en Politie in die Plaatsen, alwaar dezelve tot nu toe is gecombineerd geweest, en zoo veel mogelijk behoord te worden afgescheiden, op eene behoorlijke wijze worde gereparéerd.

Administratie van het Judiciëele in het Burgerlijke en Crimineele.

Hier komt in de eerste plaats in aanmerking het Hoog Nationaal Geregtshof, bestaande uit eenen President en acht Leden, benevens eenen Procureur-Generaal, eenen Griffier en substituut Grif-

Griffier. Het velt geene definitieve vonnisſen, ten zij 'er ten minſte twee derde der Leden tegenwoordig zijn. Voor dit Geregtshof worden ter verantwoording in Regten betrokken, de Ministers van Staat, Staats-Raden, Leden van het Wetgevend Ligchaam, Hooge Ambtenaars van Staat, en voorts alle zoodanige perſoonen, aan welke het beſtuur in de Departementen is opgedragen, zoo wegens misdrijven in de waarneming hunner posten, als wegens misdrijven, welke zij gedurende de waarneming hunner posten mogten bedreven hebben: doch tot het gewoone burgerlijk leven terug gekeerd zijnde, worden zij voor hunnen gewoonen Regter te regt geſteld. Voorts oordeelt dit Hof over alle zaken, waarin de Staat, als gedaagde, wordt aangeſproken. Men kan aan hetzelve appelleeren over alle zaken, welke ter eerſter inſtantie voor de Departementale Geregtshoven gediend hebben, benevens van alle ſententiën en diſpoſitiën, in de respective Kolonien of Bezittingen van den Staat, gewezen of verleend. Ook komen nog aan dit Hof in appel de ſententien van den Raad van Judicature over de Middelen te Water en te Lande. 1°. Wanneer in civile zaken de eisch van den Fiscaal geheel of gedeeltelijk is geadjudiceerd, in het geval, dat deze zaak over de *f* 600 importeert. 2°. Wanneer dezelve gewezen zijn wegens beſchuldigingen van delicten door Ambtenaren *in officio* gepleegd. Wijders verleent het Nationaal Geregtshof ſurcheance van betaling en Brieven

van Sureté de Corps. Alle verſchillen omtrent Jurisdique questiën zijn aan de beſliſſing van dit Hof onderworpen, indien de partijen niet onder hetzelfde Departementaal Geregtshof behooren; en in de uitoefening van het regt van gratie hoort de Koning alvorens de Leden van dit Hof in geheimen Rade. Het houdt tot nog toe deszelfs zittingen in den *Haag*.

In het Judiciëele blijven voor het overige de Departementale Geregtshoven op denzelfden voet als voor dezen, tot dat bij de invoering van een algemeen Wetboek daaromtrent nadere ſchikkingen zullen worden vastgeſteld. Deze Geregtshoven ſpreken regt in alle zaken in dit Departement voorvallende, en aan dezelve wordt van alle zaken geäppelleerd, welke, ter eerſter inſtantie, voor de ſtedelijke en plaatſelijke Regtbanken gediend hebben.

Deze Geregtshoven zijn: 1°. het Departementaal Geregtshof van *Holland* in den *Haag*, beſtaande uit eenen permanenten Preſident, tien Raden, een Advocaat-Fiscaal en Procureur-Generaal in het Crimineele; een Advocaat-Fiscaal der Domeinen, een Griffier en twee Secretarisſen. 2°. Het Departementaal Geregtshof van *Gelderland*, uit eenen Preſident en acht Leden, twee Procureurs-Generaal, eenen eerſten en tweeden Griffier beſtaande. 3°. Het Departementaal Geregtshof van *Braband*, uit eenen Preſident, acht Raden, een Griffier, Secretaris en Procureur-Generaal beſtaande. 4°. Het Departementaal Geregtshof van *Friesland*, uit

uit twaalf Leden, eenen Procureur-Generaal en Griffier, twee ſubſtituut Procureurs-Generaal en eenen ſubſtituut Griffier beſtaande. 5°. Het Departementaal Geregtshof van *Overijſſel*, uit eenen Preſident, zes Raden, eenen Procureur-Generaal en eenen Griffier beſtaande. 6°. Het Departementaal Geregtshof van *Stad en Lande van Groningen*, uit negen Raden, waarvan de drie oudſte bij toerbeurten het *preſidium* waarnemen, eenen Procureur-Generaal en twee Secretariſen beſtaande. 7°. Het Departementaal Geregtshof van *Zeeland* beſtaat uit eenen Preſident, acht Raden, eenen Procureur-Generaal, eenen Griffier, een ſubſtituut Griffier. 8°. Het Departementaal Geregtshof van *Utrecht* beſtaat uit negen Raden, met eenen Procureur-Generaal en twee Griffiers. 9°. Het Departementaal Geregtshof van *Drenthe*, onder den naam van *Etſtoel*, beſtaat uit eenen Preſident, zes Raden, eenen Procureur-Generaal en eenen Secretaris. Vermits eerlang bij de invoering van het nieuwe Wetboek andere bepalingen aangaande de Jurisdictie en de wijze van regtspleging zullen gemaakt worden, zullen wij de bijzonderheden deze onderſcheidene Geregtshoven rakende, en de costumen aldaar in gebruik zijnde, daar zij te wijdloopig zijn, om alhier plaats te vinden, met ſtilzwijgen voorbijgaan. Evenwel moet men in het algemeen doen opmerken dat alle vonniſen moeten inhouden condemnatie of abſolutie, dat zij in de Hollandſche taal geſteld en, met open deuren, op naam

des

des Konings moeten worden uitgeſproken; zij moeten bij meerderheid van ſtemmen bij vijf of zeven Regters worden geveld; in crimineele vonniſen moet op pœne van nulliteit de misdaad worden uitgedrukt; dat ook de Regter in dit geval zich van het formulier, prefererende gratie voor rigeur van Juſtitie, mag bedienen.

KERK-

KERK-BESTUUR

DER GODSDIENSTIGE

GENOOTSCHAPPEN.

Van het Hervormd Kerkgenootſchap.

Het Hervormd Kerkgenootſchap beſtaat uit 1260 Gemeenten, welke door 1541 Predikanten bediend worden; waarvan 1216 Gemeenten en 1473 Predikanten tot de Nederduitſche; 35 Gemeenten en 56 Predikanten tot de Franſche; 9 Gemeenten en 12 Predikanten tot de Engelſche Gemeente behooren. In de voormalige Gewesten en het Landſchap *Drenthe* zijn deze Gemeenten onder de beheering van afzonderlijke Synoden, waarvan 'er in *Holland* twee zijn, gebragt, welke onder elkander den rang houden, welke voor dezen bij de Gewesten in acht werd genomen, zoo dat dezelve in de volgende rangorde voorkomen: de Synode van *Gelderland*, *Zuid-Holland*, *Noord-Holland*, *Zeeland*, *Utrecht*, *Friesland*, *Overijſſel*, *Stad en Lande van Groningen* en *Drenthe*. De Kerken van voormalige Generaliteits Landen waren verdeeld onder de Synoden van *Gelderland*, *Zuid-Holland* en *Zeeland*, waaronder dan de Gereformeerde Gemeenten in het Departement *Braband* behooren. Elk dezer Synoden beſtaat uit Claſſen, en deze wederom uit Ringen.

De

De SYNODE van GELDERLAND beſtaat uit negen Deputaten, en is verdeeld in de volgende Claſſen:

Van *Nijmegen* verdeeld in de zes Ringen van
- de *Stad*
- het *Rijk van Nijmegen*
- het Land tuſſchen *Maas* en *Waal*
- de *Betuwe* boven de *Grift*
- de *Betuwe* beneden de *Grift*
- het *Land van Kuik.*

I. De Ring der *Stad* wordt bediend door vier Predikanten.

II. Tot den Ring van het Rijk van *Nijmegen* behooren de Gemeenten: 1. *Heumen* en *Groesbeek.* 2. *Wichen*, *Leur* en *Diden.* 3. *Nistrik*, *Balgoij* en *Keent.* 4. *Beek* en *Ubbergen.* 5. *Ooy* en *Perſingen.* 6. *Nederbosch*, *Heesch* en *Weurt.* 7. *Beuningen* en *Ewijk.*

III. Tot den Ring van het *Land tuſſchen Maas en Waal* behooren de Gemeenten van: 1. *Winſen.* 2. *Burgharen* en *Hernen.* 3. *Puflijk* en *Leeuwen.* 4. *Batenburg.* 5. *Wamel* en *Dreumel.* 6. *Altforſt* en *Appeltern.* 7. *Maas-Bommel* en *Alphen.* 8. *Over-Aſſelt* en *Neder-Aſſelt.* 9. *Horſen.* 10. *Ooijen.* 11. *Afferden*, *Druten* en *Deest.*

IV. De Ring van de *Betuwe boven de Grift* bevat de volgende Gemeenten: 1. *Herwen*, *Aart* en *Pannerden.* 2. *Schenkenſchans*, *Millingen* en *Zeeland.* 3. *Reſſen.* 4. *Angeren.* 5. *Gent* en *Douanenburg.* 6. *Lent* en 7. *Bemmel.*

V. De

V. De Ring van de *Betuwe beneden de Grift* bevat de Gemeenten: 1. *Hervelt.* 2. *Slijk*, *Ewijk* en *Oosterhout.* 3. *Elden* en *Driel.* 4. *Zetten* en *Andelst.* 5. *Heteren.* 6. *Hemmen.* 7. *Valburg* en *Homoet.* 8. *Elst* en 9. *Randwijk* en *Lakemond.*

VI. En de Ring van het *Land van Kuik* beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Grave* en *Mil.* 2. *Kuik* en *Beers.* 3. *Beugen* en *Beers.* 4. *Vierlingsbeek* en *Sambeek.*

De Clasſis van *Tiel* is in geene Ringen verdeeld; zij beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. De Stad *Tiel.* 2. *Kerk-Avezaat* en *Kapel-Avezaat.* 3. *Zoelen.* 4. *Ravenswaaij.* 5. *Rijswijk.* 6. *Maurik.* 7. *Eik* en *Wiel.* 8. *Ingen.* 9. *Ommeren.* 10, *Lijnden.* 11. *Kesteren.* 12. *Opheusden.* 13. *Hien* en *Doodewaard.* 14. *Ochten.* 15. *Yzendoorn* en 16. *Echteld.*

B. De Clasſis van *Zalt-Bommel* is in de Ringen van den *Bommelerwaard* en van den *Tielerwaard* verdeeld.

I. De Ring van den *Bommelerwaard* is verdeeld in de Gemeenten van: 1. *Zalt-Bommel*, welke door twee Predikanten bediend wordt. 2. *Gameren.* 3. *Bruchem*, *Kerkwijk* en *Delwijnen.* 4. *Zuilichem* en *Nieuwaal.* 5. *Brakel.* 6. *Poederoijen.* 7. *Aalst.* 8. *Nederhemert.* 9. *Well*, *Amerzoden* en *Wordragen.* 10. *Hedel.* 11. *Driel.* 12. *Rosſum.* 13. *Hurwene.* 14. *Heerewaarden* en *St. Andries.*

II. De Ring van den *Tielerwaard* beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Vuren* en *Dalem.* 2. *Her-*

2. *Herwijnen.* 3. *Haaſten.* 4. *Tuijl.* 5. *Waardenburg* en *Neerijnen.* 6. *Opijnen* en *Heesſel.* 7. *Varik.* 8. *Ophemert.* 9. *Drumpt.* 10. *Wadenoijen.* 11. *Est.* 12. *Meteren.* 13. *Geldermalſum.* 14. *Deil* en *Enspijk.* 15. *Beest* en *Marienwaard.* 16. *Gellikum* en *Renooij* en 17. *Rumpt.*

C. De Claſſis van *Zutphen* is in vier Ringen, die geene bijzondere benamingen hebben, verdeeld.

I. De eerſte Ring bevat de volgende Gemeenten: 1. *Zutphen*, bediend door vijf Predikanten. 2. *Lochem*, door twee Predikanten bediend. 3. *Almen.* 4. *Gorſel.* 5. *Laren.* 6. *Vorden.* 7. *Warnsveld.*

II. De tweede Ring, beſtaande uit de Gemeenten van: 1. *Groenloo*, door twee Predikanten bediend. 2. *Borculoo.* 5. *Eibergen.* 4. *Geesteren.* 5. *Gelſelaar.* 6. *Hengeloo.* 7. *Nede.* 8. *Rekken.* 9. *Buurloo.* 10. *Zelhem.*

III. De derde Ring beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Deutichem*, door twee Predikanten bediend. 2. *Wenterswijk*, ingelijks door twee Predikanten bediend wordende. 3. *Aalten.* 4. *Bredevoort.* 5. *Dinksperloo.* 6. *Gendringen.* 7. *Lichtenvoorde.* 8. *Silvolde.* 9. *Terborch* en *Etten.* 10. *Varſeveld.*

IV. De vierde Ring beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Doesburg*, door twee Predikanten bediend. 2. *Angerlo.* 3. *Didam.* 4. 4. *Drumpt.* 5. *Hummelo.* 6. *'s Heerenberg* en *Etten.* 7. *Olden*, *Keppel* en *Keppel binnen.* 8. *Lathum.* 9. *Steen-*

9. *Steenderen* en *Bronkhorst*. 10. *Westervoort* en *Zeddam*.

D. De Clasſis van de *Overveluwe* is verdeeld in de Ringen van *Arnhem*, van *Wageningen* en van *Appeldoorn*.

I. De Ring van *Arnhem* beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Arnhem*, door vijf Predikanten bediend wordende. 2. *Renkum* en *Heelzum*, 3. *Oosterbeek*. 4. *Rozendaal*. 5. *Velp*. 6. *Rhede*. 7. *Elkum*. 8. *Spankeren*. 9. *Brummen* en 10. *Hal*.

II. De Ring van *Wageningen* beſtaat uit de Gemeen van: 1. *Wageningen*, door twee Predikanten bediend. 2. *Bennekom*. 3. *Ede*. 4. *Lunteren*. 5. *Otterloo*. 6. *Scherpenzeel* en 7. *Hoevelaken*.

III. De Ring van *Appeldoorn* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Appeldoorn*. 2. *Loenen*. 3. *Beekbergen*. 4. *Nieuwbroek*. 5. *Terwolde*. 6. *Wilp*. 7. *Twello* en 8. *Voorst*.

E. De Clasſis van *Nederveluwe* beſtaat uit drie Ringen, welke geene bijzondere benamingen dragen.

I. De eerſte Ring beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Harderwijk*, door drie Predikanten bediend. 2. *Nijkerk*, door twee Predikanten bediend. 3. *Hierden*. 4. *Ermello*. 5. *Putten*. 6. *Garderen*. 7. *Voordhuizen*. 8. *Barneveld*.

II. De tweede Ring uit de Gemeenten van: 1. *Hattem*, door twee Predikanten bediend. 2. *Oene*. 3. *Heerden*. 4. *Eepe*. 5. *Voigten*. 6. *Veesſen* en 7. *Vaasſen*.

III. De derde Ring beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Elburg*, door twee Predikanten bediend. 2. *Oosterwolde*. 3. *Nunſpeet*. 4. *Oldebroek*. 5. *Doornſpijk*. 6. *Elſpeet* en 7. *Kootwijk*.

F. De Clasſis van *'s Hertogenbosch* is in de Ringen van de *Stad*, van *Maasland*, en van *Oosterwijk* verdeeld.

I. De Stad wordt door vijf Predikanten bediend.

II. De Ring van *Maasland* bevat de Gemeenten van: 1. *Michiel Gestel*, *Gemunde* en *den Dungen*. 2. *Berlikum*, *Middelrode* en *Kaathoven*. 3. *Heeswijk*, *Dinter* en *Nettelrode*. 4. *Geſſen* en *Nuland*. 5. *Osch*, *Heesch* en *Berchem*. 6. *Raveſtein*. 7. *Lith*, *Lithoſjen* en *Keſſel*. 8. *Alem* en *Maren*. 9. *Rosmalen* en *Empel*.

III. De Ring van *Oosterwijk* bevat de Gemeenten van: 1. *Drunen* en *Nieuwkuik*. 2. *Waalwijk*. 3. *Loon op Zand*. 4. *Tilburg* en *Goirle*. 5. *Hilvarenbeek*, *Dieſſen*, *Hooge Mierde* en *Lage Mierde*. 6. *Oosterwijk*, *Udenhout* en *Moergeſtel*. 7. *Helvoirt* en *Haren*. 8. *Vucht* en *Kromvoirt*. 9. *Boxtel* en *Esch*.

G. De Clasſis van *Peel* en *Kempeland* beſtaat uit de Ringen van *Peelland* en van *Kempeland*.

I. De Ring van *Peelland* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Helmond*, *Rixtel* en *Aarle*. 2. *Vegchel*, *Erp*, *Beek* en *Lieshout*. 3. *Deurne*, *Vlierden*, *Lieſſel* en *Bakel*. 4. *Asten*

Digitized by Google

ten en *Ommelen*. 5. *Zomeren* en *Lierop*. 6. *Budel*, *Maashees* en *Zoerendonk*. 7. *Hees* en *Leende*. 8. *Meerloo*, *Stiphout* en *Geldrop*. 9. *Nuenen*, *Geruen* en *Nederwetten*. 10. *St. Oederrode* en *Zon*. 11. *Schijndel*.

II. De Ring van *Kempeland* is verdeeld in de Gemeenten van: 1. *Eindhoven*, *Strijp* en *Stratum*. 2. *Woenſel* en *Tongelre*. 3. *Waalre* en *Aalst*. 4. *Valkenswaard* en *Dommelen*. 5. *Bergeik*, *Rijthoven* en *Westerhoven*. 6. *Lommel*. 7. *Eerſel*, *Duiſel* en *Steenſel*. 8. *Bladel*, *Hapert*, *Reuſel* en *Neterſel*. 9. *Hogeloon*, *Veſem*, *Ratteren* en *Knechtſel*. 10. *Velthoven*, *Blaarthem*, *Gestel*, *Oers*, *Zeels* en *Meereveldhoven*. 11. *Oirſchot*, *Rest* en *Beerſen*.

De SIJNODE van ZUID-HOLLAND beſtaat uit acht Deputaten, en is in de navolgende Clasſen verdeeld:

A. De Clasſis van *Dordrecht* is in de Ringen van de *Stad*, van *Papendrecht*, van *Zwijndrecht*, van *Strijen* en van den *Overwaterſchen* Ring verdeeld.

I. De *Stad* wordt door acht Predikanten bediend.

II. De *Papendrechtſche* Ring beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Papendrecht*. 2. *Alblas*. 3. *Alblasſerdam*. 4. *Sliedrecht*, 5. *Wijngaarden*. 6. *Bleskensgraaf*. 7. *Molenaarsgraaf*. 8. *Lekkerland*. 9. *Streefkerk*. 10. *Brandwijk* en *Gijbeland*. 11. *Gieſen-Oudkerk* 12. *Gieſen-Nieuwkerk*. 13. *Ottoland* en *Nederblokland*. 14. *Goudriaan*.

III. De *Zwijndrechtſche* Ring beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Zwijndrecht.* 2. *Dubbeldam.* 3. De *Lend* en *Oudelands-Ambacht.* 4. *Rijsoort.* 5. *Hendrik-Ido-Ambacht.* 6. *Heerjansdam* en *Kijfhoek.* 7. *Barendrecht* en 8. *Ridderkerk.*

IV. De *Strijenſche* Ring bevat de volgende Gemeenten: 1. *'s Gravendeel.* 2. *Puttershoek.* 3. *Maasdam.* 4. *Strijen.* 5. *Mijns-Heerenland van Moerkerken.* 6. *Antonij-Polder.* 7. *Cillershoek.* 8. *West-Maas.* 9. *Klaas-Waal.* 10. *Nieuw-Beijerland.* 11. *Zuid-Beijerland* of den *Hitzerd.* 12. *Oud-Beijerland*, door twee Predikanten bediend. 13. *Heinenoord.* 14. *Buitenſluis* of *Numans-Dorp.*

V. De *Overwaterſche* Ring beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Geertruidenberg.* 2. *Willemſtad.* 3. *Klundert.* 4. *Zevenbergen.* 5. *Bezoijen.* 6. *'s Grevelduin Kapel.* 7. *Waspik.* 8. *Duſſen.* 9. *de Fijnaart.* 10. *'s Gravemoer.* 11. *Made* en *Dremmelen.* 12. *Raamsdonk.* 13. *Sprang.* 14. *Hooge Zwaluwe* en *Lage Zwaluwe.*

B. De Clasſis van *Delft* en *Delfsland* beſtaat uit de Ring van de *Stad*, de *Weſterring* en *de Ooſterring.*

I. De *Stad* wordt door zeven Predikanten bediend.

II. De *Weſterring* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Vlaardingen* en 2. *Maasſluis*, elk door drie Predikanten bediend wordende. 3. *Naaldwijk* en *Hondsholredijk.* 4. *Maasland.*

Digitized by Google

land. 5. De *Lier* met derzelver Parochiën. 6. *Kethel* en 7. *'t Woud.*

III. De *Oosterring* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Delfshaven* en *Schoonderloo*, door twee Predikanten bediend wordende. 2. *Noordorp*, *Nieuwveen* en *Hoogeveen.* 3. *Leijdſchendam.* 4. *Overſchie.* 5. *Rextel.* 6. *Schipluiden.* 7. *Wilsveen.* 8. *Zoetermeer* en *Segwaard.*

C. De Clasſis van *Leijden* en *Nederrhijnland* beſtaat uit de Ring van de *Stad*, de Ring van de *Hooge zijde*, en de Ring van de *Lage zijde.*

I. De *Stad* wordt bediend door elf Profeſſoren en Predikanten.

II. De Ring der *Hooge zijde* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Hillegom.* 2. *Liſſe.* 3. *Saſſenheim.* 4. *Voorhout.* 5. *Noordwijkerhout.* 6. *Noordwijk binnen.* 7. *Noordwijk aan Zee.* 8. *Katwijk aan Zee.* 9. *Katwijk aan den Rhijn.* 10. *Valkenburg.* 11. *Rhijnsburg.* 12. *Oestgeest.*

III. De Ring der *Lage zijde* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Warmond.* 2. *De Kage* en *Ade.* 3. *Woubrugge.* 4. *Koudekerk.* 5. *Leijderdorp.* 6. *Voorſchoten* en *Veur.* 7. *Zoeterwoude.* 8. *Benthuizen.* 9. *Hazertswoude.* 10. *Boskoop.*

D. De Clasſis van *Gouda* wordt verdeeld in drie Ringen: in de Ringen van *Gouda*, van *Schoonhoven* en van *Vianen.*

I. De eerſte Ring of de *Stad* wordt bediend door vijf Predikanten; dezelve bevat nog de Gemeenten van: 1. *Haastrecht.* 2. *Moor-*

drecht. 3. *Gouderak.* 4. *Berkenwoude* en den *Achterbroek.* 5. *Stolwijk* en het *Beijerſche.* 6. *Ouderkerk aan den Yſel*, *Krimpen aan den Yſel* en *Stormpolder.* 7. *Nieuwerkerk aan den Yſel.*

II. De Ring van *Schoonhoven* bevat de Gemeenten van: 1. *Schoonhoven*, door drie. 2. van *Oudewater*, door twee Predikanten bediend. 3. *Polsbroek.* 4. *Groot Ammers.* 5. *Berg-Ambacht.* 6. *Ammerſtol.* 7. *Lekkerkerk.* 8. *Krimpen aan de Lek.*

III. De Ring van *Vianen* beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Vianen*, door twee Predikanten bediend. 2. *Nieuwpoort.* 3. *Jaarsveld.* 4. *Ameiden* en *Tienhoven.* 5. *Lexmond* en *Lakerveld.* 6. *Heijkoop* en 7. *Meerkerk.*

E. De Clasſis van *Schieland* beſtaat uit de Ringen van de Steden *Rotterdam* en *Schiedam* en de Ringen van de *Schielandſche* en *Yſelmondeſche* Dorpen.

I. *Rotterdam* wordt door 12 Predikanten bediend.

II. *Schiedam* door vier.

III. De Ring van de *Schielandſche* Dorpen bevat de Gemeenten van: 1. *Hillegondsberg.* 2. *Bergſchen-hoek.* 3. *Bleiswijk.* 4. *Moercapelle.* 5. *Zevenhuizen.* 6. *Kralingen.* 7. *Kapelle aan den Yſel.*

IV. De Ring van de *Yſelmondeſche* Dorpen beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Yſſelmonde.* 2. *Charlois.* 3. *Pernis.* 4. *Hoogvliet.* 5. *Poortugal.* 6. *Rhoon.*

F. De Clasſis van *Gorinchem* beſtaat uit de Rin-

Ringen van *Arkel*, van *Altena*, en van *Heusden*.

I. De Ring van *Arkel* bevat de volgende Gemeenten: 1. *Gorinchem*, door drie Predikanten bediend. 2. *Schelluijnen*. 3. *Hardinxveld*. 4. *Giesendam* en *Neder-Hardinxveld*. 5. *Noordeloos*. 6. *Hoornaar*. 7. *Hoog-Blokland*. 8. *Nuland*. 9. *Leerbroek*. 10. *Asperen*. 11. *Heukelum*. 12. *Oosterwijk*. 13. *Kedichem*. 14. *Spijk*. 15. *Arkel*.

II. De Ring van *Altena* beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Woudrichem*. 2. *Loevestein*. 3. *Rijswijk*. 4. *Giesen*. 5. *Op-* en *Neder-Andel*. 6. *Uitwijk* en *Waardhuizen*. 7. *Almkerk* en *Emminkhoven*. 8. *Werkendam* en de *Werken*. 9. *Sleeuwijk*.

III. De Ring van *Heusden* bevat de volgende Gemeenten: 1. *Heusden*. 2. *Oud-Heusden* en *Herpst*. 3. *Engelen* en de *Schans*. 4. *Vlijmen* en *Hedikhuizen*. 5. *Baardwijk* en *Elshout*. 6. *Doeveren* en *Genderen*. 7. *Ethen* en *Drongelen*. 8. *Meeuwen* en *Haagoort*. 9. *Babiloniënbroek* en *Hill*. 10. *Veen*. 11. *Wijk*. 12. *Aalburg* en *Heesbeen*.

G. De Clasſis van *Voorne* en *Putten* is verdeeld in de Ringen van *Voorne*, van *Putten*, en van *Overflacquée*.

I. De Ring van *Voorne* bevat de Gemeenten van: 1. *den Briel*, door drie Predikanten bediend. 2. *Roſenburg*, *Blankenburg* en de *Ruige Plaat*. 3. *Briels-Nieuwsland*. 4. *Zwartewaal en op den Dam*. 5. *Oostvoorne*. 6.

Rockange en *Annexe Polders*. 7. *Nieuwen-Hoorn*. 8. *Nieuw-Helvoet*. 9. *Helvoetsluis*.

II. De Ring van *Putten* is verdeeld in de Gemeenten van: 1. *Geervliet*. 2. *Spijkenisse*. 3. *Hekelingen*. 4. *Heer-Simonshaven* en *Biert*. 5. *Piershille*. 6. *Koorndijk*. 7. *Zuidland*. 8. *Abbenbroek*. 9. *Heenvliet*. 10. *Ouden-Hoorn*.

III. De Ring van *Overflacquée* beſtaat uit de volgende Gemeen: 1. *Goedereede*, *Ouden Oostdijk* en *Stellendam*. 3. *Dirksland* en *Melisſand*. 4. *Herkingen*. 5. *Nieuwe Tonge*. 6. *Oude Tonge*. 7. *Ooltgensplaat*. 8. *Den Bommel*. 9. *Stad aan 't Haringvliet*. 10. *Middelharnis*.

H. De Clasſis van den *Haag* in geene Ringen verdeeld; zij bevat de volgende Gemeenten van: 1. den *Haag*, bediend door tien Predikanten. 2. *Voorburg*. 3. *Wasſenaar*. 4. *Scheveningen*. 5. *Loosduinen*. 6. *Terheide*. 7. *Monſter*. 8. *'s Gravenzande*. 9. *Wateringen*. 10. *Rijswijk*.

I. De Clasſis van *Woerden* is in twee Ringen, de Ring van de *Hooge zijde*, en de Ring van de *Lage zijde*, verdeeld.

I. De Ring van de *Hooge zijde* bevat de volgende Gemeenten: 1. *Woerden*, door twee Predikanten bediend wordende. 2. *Waarder* en *lange Ruigewaard*. 3. *Sluipwijk* en *Oudkoop*. 4. *Waddingsveen*. 5. *Rheeuwijk*. 6. *Zwammerdam*. 7. *Bodegraven*. 8. *Alphen*. 9. *Oudhoorn* en *Gnephoek*.

II. De Ring van de *Lage zijde* bevat de Ge-

Gemeenten: 1. *Aarlanderveen.* 2. *Nieuwkoop.* 3. *Noorden.* 4. *Zevenhoven.* 5. *Nieuwveen.* 6. *Langeraar.* 7. *Rhijnſaterwoude.* 8. *Oude Wetering.* 9. *Leijmuiden.* 10. *Kalsſlagen.*

K. De Clasſis van *Buren* is verdeeld in de Ringen van *Buren*, van *Kuilenburg*, van *Leerdam* en van *Yſſelſteijn.*

I. De Ring van *Buren* bevat de Gemeenten van: 1, *Buren.* 2. *Erichem.* 3. *Buurmalſum.* 4. *Tricht.* 5. *Asch.* 6. *Zoelmond.* 7. *Beuſichem.*

II. De Ring van *Kuilenburg* de Gemeenten van: 1. *Kuilenburg*, door twee Predikanten bediend. 2. *Everdingen.* 3. *Zijderveld.*

III. De Ring van *Leerdam* de Gemeenten: 1. *Leerdam*, door twee Predikanten bediend. 2. *Acquooi.* 3. *Schoonrewoerd.*

IV. De Ring van *Yſſelſteijn* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Yſſelſtein*, door twee Predikanten bediend, en 2. *Benſchop.*

L. De Clasſis van *Breda* beſtaat uit de Ringen van *Breda*, de *Oost-Ring*, en de *West-Ring.*

I. De Stad wordt door vier Predikanten bediend.

II. De *Oost-Ring* bevat de Gemeenten van: 1. *Oosterhout* en *den Hout.* 2. *Terheide.* 3. *Dongen.* 4. *Gilze* en *Reijen.* 5. *Alphen.* 6. *Baarle-Naſſau* en *Chaam.* 7. *Ginneke* en *Bavel.*

III. De *Wester-Ring* beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Rozendaal* en *Nispen.*

2. *Princeland.* 3. *Etten.* 4. *Leur.* 5. *Sprundel.* 6. *Zundert.* 7. *Princenhage.*

De SIJNODE van NOORD-HOLLAND beſtaat uit zes Deputaten en eenen Actuarius, dezelve is in de volgende Clasſen verdeeld:

A. De Clasſis van *Alkmaar* beſtaande uit de *Zuider-Ring*, *Middel-Ring*, *Noorder-Ring* en het Eiland *Texel.*

I. De *Zuider-Ring* bevat de Gemeenten van: 1. *Alkmaar*, door vijf Predikanten bediend. 2. *Bergen.* 3. *Egmond binnen* en *Egmond op den Hoef.* 4. *Egmond aan Zee.* 5. *Heiloo.* 6. *Oudorp* en *Oterleek.* 7. *Bedijkte Schermer.* 8. *Schermerhorn.* 9. *Groot-Schermer.* 10. *Driehuizen* en *Zuid-Schermer.* 11. *West-Graftdijk* en *Oost-Graftdijk.* 12. *Graft* en 13. *De Rijp.*

II. De *Middel-Ring* beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Pancras.* 2. *Koedijk.* 3. *Zuid-Scharwoude* en *Broek.* 4. *Noord-Scharwoude.* 5. *Oud-Carſpel.* 6. *Oude-Nieuwdorp*, *Zuidewind* en *Veenhuizen.* 7. *Nieuwe-Nieuwdorp.* 8. *Winkel.* 9. *Haring-Carſpel* en *Dirkshoorn.* 10. *Warmenhuizen.* 11. *Schoorl*, *Groet* en *Kamp.*

III. De *Noorder-Ring* bevat de Gemeenten van: 1. *Petten.* 2. *Calandsoog.* 3. *Huisduinen.* 4. *De Helder.* 5. *Noordzijpe.* 6. *Zuidzijpe* en *Eenigenburg.* 7. *St. Maarten* en *Valkoog.* 8. *Schagen*, 9. *Haringhuizen.* 10. *Barſingerhorn.* 11. *Kolhorn.* 12. *Wieringerwaard.* 13. *Hippoletushoef* en *Westerland* op *Wie-*

Wieringen. 14. *Oosterland*, *Stroo* en *den Oever* op *Wieringen.*

IV. De Ring van *Texel* beſtaat uit de Gemeenten: 1. *Oosterend.* 2. *Waal.* 3. *Koog.* 4. *Den Burg.* 5. *Oude Schild* en 6. *Hoorn.*

B. De Clasſis van *Haarlem* beſtaat uit de Ringen van de *Stad*, van het *Laag* en van het *Hoog.*

I. De *Stad* wordt bediend door acht Predikanten.

II. De Ring van het *Laag* beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Westzaandam*, door twee. 2. *Oostzaandam*, door twee Predikanten bediend. 3. *Oostzanen.* 4. *Wormer.* 5. *Jisp.* 6. *Knollendam* en *Marken binnen.* 7. *Wormerveer.* 8. *Zaandijk.* 9. *Koog aan de Zaan.* 10. *Westzaan.* 11. *Asſendelſt.* 12. *Krommenie.* 13. *Krommeniedijk.*

III. De Ring van het *Hoog* beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Beverwijk.* 2. *Uitgeest.* 3. *Akerſloot.* 4. *Limmen.* 5. *Castricum* en *Heemskerk.* 6. *Wijk aan Zee.* 7. *Velzen.* 8. *Spaarnwoude* en *Sparendam.* 9. *Bloemendaal.* 10. *Zandvoort.* 11. *Heemſtede.* 12. *Bennebroek.* 13. *Aalsmeer.*

C. De Clasſis van *Amſterdam* is in twee Ringen, de Ring van de *Stad* en den *Buiten Ring* verdeeld.

I. De *Stad* wordt thans door zes-en-dertig Predikanten bediend, waarvan 'er thans zeven overcompleet zijn.

II. De *Buiten Ring* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Naarden*, door twee Predikanten be-

bediend. 2. *Weesp*, door twee Predikanten bediend. 3. *Muiden*. 4. *Sloterdijk*. 5. *Sloten*. 6. *Amſtelveen*. 7. *Ouderkerk aan den Amſtel*. 8. *Waverveen*. 9. *Diemen*. 10. *Muiderberg*. 11. *Huijzen*. 12 *Blaricum* en *Laren*. 13. *Hilverſum*. 14. *'s Graveland*. 15. *Oude Loosdrecht*. 16. *Nieuwe Loosdrecht*. 17. *Loenen*.

D. De Clasſis van *Hoorn* is in geene Ringen verdeeld. De volgende Gemeenten behooren tot dezelve: 1. *Hoorn*, door vier Predikanten bediend. 2. *Berkhout*. 3. *Scharwoude*. 4. *Grosthuizen* en *Avenhorn*. 5. *Urſem*. 6. *Hensbroek*. 7. *Obdam*. 8. *Spanbroek* en *Opmeer*. 9. *Hoogwoud* 10. *Aartswoud*. 11. *Abbekerk* en *Lambertsſchaag*. 12. *Twisk*. 13. *Opperdoes*. 14. *Midwoud*. 15. *Oostwoud*. 16. *Hauwaart*. 17. *Benningbroek* en *Nibbixwoude*. 18. *Zijbecarſpel*. 19. *Wognum* en *Wadwaide*. 20. *Zwaag*. 21. *Ooster-* en *Wester-Blokker*. 22. *Schellinkhout*.

E. De Clasſis van *Enkhuizen* is niet in Ringen verdeeld; zij bevat de volgende Gemeenten: 1. *Enkhuizen*, door vijf Predikanten bediend. 2. *Medemblik*, door twee Predikanten bediend. 3. *Andijk*. 4. *Wervershoef*. 5. *Westwoud* en *Binnen-Wijzent*. 6. *Hoog-Carſpel*. 7. *Lutjebroek*. 8. *Grootebroek*. 9. *Boven-Carſpel*. 10. *Venhuizen*. 11. *Hem*. 12. *Oosterleek* en *Wijdenesſe*. 13. *Eiland Urk*. 14. *Oostvlieland*. 15 *Midsland* en *Hoorn* op *Terſchelling*. 16. *Westerſchelling*.

F. De Clasſis van *Edam* bevat de volgende Gemeenten: 1. *Edam* en *Volendam*, door drie

drie Predikanten bediend. 2. *Purmerend*, door twee Predikanten bediend. 3. *Oudendijk*. 4. *Beets*. 5. *Etershem* en *Schardam*. 6. *Warder*. 7. *Oosthuizen*. 8. *Hobrede*. 9. *Kwadijk*. 10. *Midlie*. 11. *Beemſter*. 12. *Purmerland*. 13. *Ilpendam*. 14. *Monikendam*. 15. *Broek in Waterland*. 16. *Watergang*. 17. *Landsmeer*. 18. *Buikſloot*. 19. *Nieuwendam*. 20. *Schellingwoude*. 21. *Durgerdam*. 22. *Ransdorp*. 23. *Zunderdorp*. 24. *Holijſloo*,. 25. *Uitdam*. 26. *Zuiderwoude*. 27. *Eiland Marken*.

De SYNODE van ZEELAND beſtaat uit de volgende Clasſis:

A. De Clasſis van *Walcheren* is in zes *Kreitzen* verdeeld.

I. De *Middelburgſche Kreitz*, beſtaande uit de Gemeenten van: 1. *Middelburg*, bediend door negen Predikanten. 2. *Grijpskerke*. 3. *St. Laurens* en *Brigdamme*. 4. *Arnemuiden*. 5. *Nieuwland* en *St. Joostland*.

II. De tweede *Kreitz* bevat de Gemeenten van: 1. *Ritthem*. 2. *Oostſouburg*. 3. *Weſtſouburg*. 4. *Koudekerke*.

III. De *Veerſche Kreitz* is verdeeld in de Gemeenten van: 1. *Veere*, door vier Predikanten bediend. 2. *Kleveskerke*. 3. *Gapinge*. 4. *Vrouwen Polder*.

IV. De *Weſtkappelſche Kreitz* bevat de Gemeenten van: 1. *Weſtkappel*. 2. *Meliskerke*. 3. *Zoutelande*. 4. *Bekerke*.

V. De *Domburgſche Kreitz*, bevattende de Ge-

Gemeenten van: 1. *Domburg.* 2. *Aagtskerke.* 3. *Oostkappel.* 4. *Serooskerke.*

III. De *Noord-Bevelandſche Kreitz* bevat de Gemeenten van: 1. *Cortgene.* 2. *Cats.* 3. *Colijnsplaat.* 4. *Wisſekerke.*

B. De Clasſis van *Schouwen* in *Duiveland* is in vijf Ringen verdeeld.

I. De Ring van de Stad *Zierikzee*, door vijf Predikanten bediend wordende.

II. De Ring van *Schouwen-Overdijk*, beſtaande uit de Gemeenten van: 1. *Brouwershaven*, door twee Predikanten bediend. 2. *Zonnemaar.* 3. *Noordgouwe.* 4. *Dreiſchor.*

III. De Ring van *Schouwen*, beſtaande uit de Gemeenten van: 1. *Elterzee.* 2. *Reneſſe* en *Noordwelle.* 3. *Haamſtede.* 4. *Burg.* 5. *Serooskerke.* 6. *Kerkwerve.*

IV. De Ring van *Duiveland*, beſtaande uit de Gemeenten van: 1. *Ouderkerk.* 2. *Nieuwerkerk.* 3. *Oosterland.* 4. *Bruiniſſe.* 5. *'s Heer Jansland.*

V. De Ring op het Eiland *Overflacquée*, beſtaande uit de Gemeente van *Sommelsdijk.*

C. De Clasſis van *Zuid-Beveland* is verdeeld in vier Ringen.

I De Ring van de Stad *Veere*, door vier Predikanten bediend.

II. De *West-Ring*, beſtaande uit de volgende: 1. *'s Heeren Hendrikskinderen* en *Wisſekerke.* 2. *'s Heer Arendskerke* en *Baardorp.* 3. *Heinkenszand.* 4. *'s Heerenhoek.* 5. *Borſelen.* 6. *Ovezande* en *Driewegen.* 7. *Ellewoutsdijk.*

Digitized by Google

dijk. 8. *Oudelande.* 9. *Baarland* en *Hoedekenskerke.* 10. *'s Gravenpolder.* 11. *Nisse.* 12. *'s Heer Abtskerke* en *Sinoutskerke.*

III. De *Oost-Ring* bevat de volgende Gemeenten: 1. *Kapelle.* 2. *Biesselinge* en *Everdsdijk.* 3. *Schore* en *Vlake.* 4. *Kruiningen.* 5. *Waarden.* 6. *Fort Bath.* 7. *Krabbendijke.* 8. *Yrzeke* en *Wemeldinge.* 9. *Cloetingen.* 10. *Kattendijke.*

IV. De Ring van het Eiland *Wolphaarsdijk* bestaat slechts uit eene Gemeente.

D. De Classis van *Tholen* en *Bergen op den Zoom* bestaat uit de *Zeeuwsche* en *Brabandsche Ringen.*

I. De *Zeeuwsche Ring* bevat de Gemeenten van: 1. *Tholen*, door twee Predikanten bediend. 2. *Poortvliet.* 3. *Scherpenisse.* 4. *St. Maartensdijk.* 4. *Stavenisse.* 6. *St. Annaland.* 7. *Oud-Vosmaar.* 8. *Broek en Roland Polder.* 9. *Nieuw-Vosmaar.* 10. *St. Philipsland.*

II. De *Brabandsche Ring* bevat de Gemeenten van: 1. *Bergen op den Zoom*, door drie Predikanten bediend. 2. *Vierbergen.* 3. *Halteren* en *Roover.* 4. *Wouw* en *Rees.* 5. *Ossendrecht*, *Woensdrecht*, *Hoogerheide* en *Pulte.* 6. *Kruisland.* 7. *Oud-Gastel* en *Nieuw-Gastel.* 8. *Ouden Bosch* en *Half-Rukveen.* 9. *De Hoeve* en *Half-Rukveen.* 10. *Stand daar buiten.*

De SYNODE van UTRECHT, uit vier primi en drie secundi Deputaten bestaande, is in de volgende Classen verdeeld:

A. De

A. De Clasſis van *Utrecht*, in zes Ringen beſtaande: de Ring van de Stad *Utreeht*, van de Stede van *Montfoort*, de *Jans-Ring*, de *Rhijn Ring* en de *Lek-Ring*.

I. De Ring van de Stad wordt door twaalf Predikanten bediend.

II. De Ring van de Stede van *Montfoort* bevat de Gemeenten van: 1. *Montfoort*, door twee Predikanten bediend. 2. *De Bilt*. 3. *Blaauw-Capel*. 4. *Tienhoven*. 5. *Maarſſen*. 6. *Breukelen*. 7. *Ter Aa*. 8. *Baambrugge*. 9. *Abcoude*.

III. De *Jans-Ring* bevat de volgende Gemeenten: 1. *Thamen aan den Uithoorn*. 2. *Uithoorn* en *Kudelſtaart*. 3. *Mijdrecht*. 4. *Wilnis* en *Oudhuizen*. 5. *Vinkeveen*. 6. *Cockengen* en *de Haar*.

IV. De *Rhijn-Ring* beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Zegveld*. 2. *Carmerik*. 3. *Linſchoten*. 4. *Harmelen*. 5. *Vleuten*. 6. *De Meeren*.

V. De *Lek-Ring* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Jutphaas*. 2. *Vreeswijk aan de Vaart*. 3. *Lopiker-Kapel*. 4. *Lopiker-Cabauw*. 5. *Willige Langerak* en *Zevender*. 6. *Langerak over de Lek*.

B. De Clasſis van *Amersfoort* beſtaat uit drie Ringen, welke geene bijzondere benaming hebben.

I. De eerſte Ring bevat de Gemeenten van: 1. *Amersfoort* en *Leusden*. 2. *Woudenberg*. 3. *Bunſchoten*.

II. De tweede Ring bevat de Gemeenten van:

van: 1. *Emmes buiten.* 2. *Emmes binnen.* 3. *Baarn* en *Eembrug.* 4. *Zoest.* 5. *Vuurſche.* 6. *St. Maartensdijk* en 7. *Weſtbroek* en *Achtienhoven.*

III. De derde Ring beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Zuilen.* 2. *Vreeland.* 3. *Nederhorſt-den-Berg.* 4. *Nichtevecht.* 5. *Ankeveen* en 6. *Kortenhoef.*

C. De Clasſis van *Rhenen* en *Wijk* beſtaat uit den *Boven-Ring*, *Middel-Ring* en *Beneden-Ring.*

I. Tot den *Boven-Ring* behooren de Gemeenten van: 1. *Rhenen*, door twee Predikanten bediend. 2. *Veenendaal.* 3. *Renswoude.* 4. *Doorn.* 5. *Leerſum* en 6. *Amerongen.*

II. Tot den *Middel-Ring* behooren de Gemeenten van: 1. *Wijk-bij-Duurſtede*, door twee Predikanten bediend. 2. *Overlangbroek.* 3. *Nederlangbroek.* 4. *Cothen.* 5. *Werkhoven* en 6. *Driebergen.*

III. Tot den *Beneden-Ring* behooren de Gemeenten van: 1. *Odijk.* 2. *Bunnik* en *Vechten.* 3. *Houten.* 4. *Schalkwijk.* 5. *Twaal* en *Honswijk* en 6. *Hageſtein.*

De SYNODE van VRIESLAND beſtaat uit zes primi en zes ſecundi Deputaten, en is in de volgende Clasſen verdeeld:

A. De Clasſis van *Leeuwaarden.* Deze bevat de volgende Gemeenten: 1. *Leeuwaarden*, door zes Predikanten en eenen Adjunct bediend. 2. *St. Anna Parochie.* 3. *Vrouwen Parochie.* 4. *Wier.* 5. *Berlikum.* 6. *Beetgum.* 7. *Engelum.* 8. *Marſum.* 9. *Minaldum.* 10.

Deijnum. 11. *Boxum* en *Bieſſum.* 12. *Hijlaard* en *Hijlons.* 13. *Beers en Jellum.* 14. *Weidum.* 15. *Jorwerd.* 16. *Huins.* 17. *Baard.* 18. *Mantgum* en *Schillaard.* 19. *Fintum* en *Hijum.* 20. *Hiens.* 21. *Britzum.* 22. *Korjum.* 23. *Jelſum.* 24. *Lekkum* en *Miedum.* 25. *Haizum.* 26. *Goutum* en *Zwichum.* 27. *Hempers* en *Teerns.* 28. *Wirdum*, door twee Predikanten bediend. 29. *Roordahuizum.* 30. *Idaard*, *Agum* en *Triens.* 31. *Grouw.* 32. *Warrega*, *Warſtiens* en *Wartena.* 33. *Bornbergum* en *Kortehemme.* 34. *Zuid-* en *Noord-Dragten.* 35. *Oudega*, *Nijega* en *Opeinde.* 36. *Rottevalle.* 37. *Oostermeer* en *Estrum.* 38. *Bergum.* 39. *Garijp*, *Zuameer* en *Eernewoude.* 40. *Zuawoude* en *Tietjerk.* 41. *Rijperkerk* en *Hardegarijk.* 42. *Oenkerk*, *Giekerk* en *Wijns.* 43. *Oudkerk* en *Roodkerk* in *Dentumadeel.* 44. *Hallum* en 45 *Marum* en *Nijkerk.*

B. De Clasſis van *Dokkum* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Dokkum*, door twee Predikanten bediend. 2. *Wanswert* en *Jellum.* 3. *Reitzum*, *Genum* en *Lichtaard.* 4. *Ferwert.* 5. *Blija* en *Hoogebeintum.* 6. *Holwert.* 7. *Waaxens* en *Brantgum.* 8. *Fondgum* en *Raard.* 9. *Hiaure* en *Bornwerd.* 10. *Hantum* en *Hantumhuizen.* 11. *Fernaard.* 12. *Nes* en *Wierum.* 13. *Paeſens.* 14. *Nijkerk.* 15. *Metzlawier* en *Nijawier.* 16. *Morra* en *Lioesſens.* 17. *Anjum.* 18. *Ee* en *Engwierum.* 19. *Oostrum* en *Jonswier.* 20. *Aalſum* en *Wetſens.* 21. *Birdaard* en *Janum.* 22. *Rinſu-*

ſumageest en *Sijbrandahuis*. 23. *Akkerwoude* en *Murmerwoude*. 24. *Veenwouden*. 25. *Dantumawoude*, *Drieſen* en *Wouterswoude*. 26. *Oudwoude* en *Westergeest*. 27. *Kollum*. 28. *Burum* en *Munnikszijl*. 29. *Augsbuur*, *Lutkewoude* en *Kollumerswaag*. 30. *Gerkesklooster*. 31. *Buitenpost* en *Lutkepost*. 32. *Twijzel* en *Koten*. 33. *Augustinusga* en *Surhuizum*. 34. *Drogeham* en *Harkema-Opeinde*. 35. *Zuiderhuisterveen* en 36. *Schiermonnikoog*.

C. De Clasſis van *Franeker* beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Franeker*, door twee en 2. *Harlingen*, door vier Predikanten bebediend. 3. *St. Jacobs Parochie*. 4. *Minnertsga*. 5. *Tjummarum* en *Firdgum*. 6. *Oosterbierum*. 7. *Sexbierum*. 8. *Pietersbierum*. 9. *Wijnaldum*. 10. *Midlum*. 11. *Harbaijum*. 12. *Achlum* en *Hetzum*. 13. *Yzum*. 14. *Peins* en *Sweins*. 15. *Schalzum*. 16. *Donjum*. 17. *Ried* en *Boer*. 18. *Schingen* en *Slappeterp*. 19. *Dronrijp*. 20. *Winſum* en *Baard*. 21. *Oosterlittens*. 22. *Wilsrijp* en *Baavim*. 23. *Edenſe Spannum* en 24. *Kimswerd*.

D. De Clasſis van *Sneek* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Sneek*, door twee Predikanten bediend. 2. *Ylst*. 3. *Slooten*. 4. *Rauwerd* en *Ernſum*. 5. *Sijbrandaburen* en *Terzool*. 6. *Deerzum* en *Poppingawier*. 7. *Oosterwierum*. 8. *Bozum*. 9. *Bretzerd* en *Wieuwerd*. 10. *Lutkewierum*. 11. *Goinga*, *Gauw* en *Offingawier*. 12. *Scharnegoutum* en *Loinga*. 13. *Tsbrechtum*, *Tirns* en *Tjalhuizen*. 14. *Nieuwland*. 15. *Wolzum* en *Westhem*. 16. *Oosthem*,

hem, *Abbegeenen* en *Folsgare*. 17. *Oppenhuizen* en *Uitwellingerga*. 18. *Jutrijp* en *Stommerts*. 19. *Woutgens* en *Ypecalsga*. 20. *Heeg*. 21. *Oudega*, *Iaſega* en *Santverde*. 22. *Gaastmeer* en *Nieuwhuizum*. 23. *Nijega* en *Elahuizen*. 24. *Oijdega* en *Kouderwoude*. 25. *Harich*. 26. *Balk*. 27. *Wijckel*. 28. *Oldemardum*, *Nijemirdum* en *Sondel*.

E. De Clasſis van *Bolsward* en *Workum* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Bolsward*, door twee Predikanten bediend. 2. *Workum*, insgelijks door twee Predikanten bediend. 3. *Hindelopen*. 4. *Stavoren* 5. *Ytens*. 6. *Oosterend* en *Hennaar*. 7. *Wommels en Hijddaard*. 8. *Cubaard* en *Waaijens*. 9. *Burgwerd*, *Hegtum* en *Hartwert*. 10. *Lallum*. *Arum*. 12. *Pingjum* en *Zurich*. 13. *Witmaarsſum*. 14. *Makkum* en *Cornwerd*. 15. *Worns en Egwier*. 16. *Schraad*. 17. *Longerhou* en *Schettens*. 18. *Exmorra* en *Allingawier*. 19. *Tjerkwerd* en *Dedgum*. 20. *Parrega*, *Huslum* en *Groenterp*. 21. *Idſegahuizen* en *Piaam*. 22. *Gaast* en *Venwoude*. 23. *Coudum*. 24. *Molkwerum*. 25. *Warns* en *Scharl* en 26. *Hemelum*, *Mirns* en *Bakhuizen*.

F. De Clasſis van *Zevenwolden* beſtaat uit drie Ringen.

I. De eerſte Ring beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Ureterp* en *Siegerswolde*. 2. *Beetſterwzaag*, *Beets* en *Olterterp*. 3. *Wijnjeterp* en *Duurswolde*. 4. *Lippenhuizen*, *Hamrik* en *Termſpel*. 5. *Gordijk*. 6. *Langezwaag* en *Kortezwaag*. 7. *Nijehorne*, *Oudehorne*, *Schure-*

ga

ga en *Hornſterzwaag*. 8. *Knijpe* of *Nieuw-Boongerga*. 9. *Oudeſchoot*, *Nieuweſchoot*, *Rothum*, *Mildam* en *Katlijk*. 10. *St. Jansga* en *Delſtrahuizen*. 11. *Heerenveen* en 12. *Tjallebird*, *Leunjebird* en *Gerſloot*.

II. De tweede Ring beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Oldeboorn*. 2. *Ackrum* en *Terhorne*. 3. *Terkaple* en *Akmarijp*. 4. *Nijehaske* en *Haskerdijke*. 5. *Oudehaske* en *Haskehorne*. 6. *Joure*. 7. *Goïngarijp* en *Broek*. 8. *Langweer* en *Ter Oele*. 9. *Ouwsterhaule*. 10. *Tjerkgaast*, *Doniaga*, *Idskenhuizen* en *St. Niklaasga*. 11. *De Lemmer*, *Tollaga* en *Eesterga* en 12. *Oosterzee* en *Echten*.

III. De derde Ring beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Scherpenzeel*, *Spanga*, *Munnikebure* en *Nieuwe Trijne*. 2. *Oldelamer* en *Olde Trijne*. 3. *Wolvega*. 4. *Blesdijke* en *Peperga*. 5. *Steggerden* en *Finkega*. 6. *Noordwolde* en *Beuil*. 7. *Oldeholtpade*, *Nieuweholtpade* en *Ter Idzerd*. 8. *Oldebercoop* en *Nijebercoop*. 9. *Makkinga*, *Elsloo* en *Langedijke*. 10. *Oosterwolde*, *Tochterloo* en *Appelſche* en 11. *Donkerbroek* en *Haule*.

Het Eiland *Ameland*, offchoon het tot *Friesland* behoort, is onder geene dezer Claſſen begrepen. 'Er zijn twee Gemeenten: 1. *Hallum* en *Bierum*. 2. *Nes* en *de Buren*.

De SYNODE van OVERIJSSEL beſtaat uit vier primi, vier ſecundi en vier tertii Deputaten, en is in de volgende Claſſen verdeeld:

A. De Claſſis van *Deventer* beſtaat uit vijf Diſtricten.

I. Het eerſte Diſtrict bevat de Gemeenten van: 1. *Deventer*, door vijf Predikanten bediend. 2. *Dievenveen* of *Colmsgate*. 3. *Olst*. 4. *Weſepe*. 5. *Bathmen* en 6. *Holten*.

II. Het tweede Diſtrict beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Delden*. 2. *Goor*, door twee Predikanten bediend. 3. *Diepenheim*. 4. *Markeloo* en 5. *Naaktbergen*.

III. Het derde Diſtrict beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Oldenzaal* en 2. *Enſchede*, elk door twee Predikanten bediend. 3. *Hengeloo* en 4. *Losſer*.

IV. Het vierde Diſtrict beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Ootmarſum*, door twee Predikanten bediend. 2. *Denicham*. 3. *Weerſeloo* en 4. *Tubbergen*.

V. Het vijfde Diſtrict is verdeeld in de Gemeenten van: 1. *Almeloo*, door twee Predikanten bediend. 2. *Rijſen*. 3. *Vrieſenveen*. 4. *Wierden*. 5. *Enter* en 6. *Borne*.

B. De Clasſis van *Kampen* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Kampen*, door vier Predikanten bediend. 2. *Kamperveen*. 3. *Zalk*. 4. *Wilſen*. 5. *Mastenbroek*. 6. *Genemuiden*. 7. *Yſſelmuiden*. 8. *Kamper-Eiland* en 9. *Ens* en *Emmeloord*.

C. De Clasſis van *Zwolle* beſtaat uit drie Ringen.

I. De eerſte Ring is verdeeld in de Gemeenten van: 1. *Zwolle*, door vijf Predikanten bediend. 2. *Windesheim*. 3. *Wijhe*. 4. *Raalte*. 5. *Heino* en 6. *Dalfſen*.

II. De tweede Ring bevat de Gemeenten van:

Digitized by Google

van 1. *Hasselt*, door twee Predikanten bediend. 2. *Rouveen*. 3. *Staphorst*. 4. *Thorst*. 5. *Overeest* en 6. *Nieuwleusen*.

III. De derde Ring bevat de Gemeenten van: 1. *Ommen*. 2. *Hellendoorn*. 3. *Den Ham*. 4. *Heemse*. 5. *Den Hardenberg* en 6. *Gramsberg*.

C. De Classis van *Vollenhoven* en *Steenwijk* bestaat uit de Gemeenten van: 1. *Vollenhoven*. 2. *Steenwijk*. 3. *Blokzijl*. 4. *Zwartsluis*, elk door twee Predikanten bediend. 5. *Wanneperveen*. 6. *Giethoorn*. 7. *Blankenham*. 8. *Cuinre*. 9. *Oudemarkt* en *Paatlo* en 10. *Steenwijkerwald*.

De SYNODE van STAD EN LANDE VAN GRONINGEN, bestaat uit twaalf Deputaten, vier primi, vier secundi en vier tertii, en is de volgende Classen verdeeld:

A. De Classis van *Groningen* en het *Goregt* bestaande uit de volgende Gemeenten: 1. *Groningen*, bediend door negen Predikanten. 2. *Noord-dijk*. 3. *Middelbeet*. 4. *Haren*. 5. *Noordlaren* en *Glimmen*. 6. *Kropswolde*. 7. *Windemeer* en *Lula*. 8. *Hoogezand*. 9. *Sappemeer* en 10. *Westerbroek*.

B. De Classis van *Appingadam* is in de Districten van *Ooster-Aa*, van het *Hoogeland* en van *de Woldstreek* verdeeld.

I. Het District van *Ooster-Aa* bevat de volgende Gemeenten: 1. *Appingadam*, door twee Predikanten bediend. 2. *Opwierda*. 3. *Meethuizen*. 4. *Heveskes*. 5. *Oterdam*. 6. *Weiwert* en 7. *Farnsum*.

II. Het Diſtrict in het *Hoogeland* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Delfzijl.* 2. *Uitwierda.* 3. *Holwierda.* 4. *Crewert.* 5. *Inkwert.* 6. *Solwert* en *Marſum* en 7. *Tjamsweer.*

II. Het Diſtrict in de *Woldſtreek* beſtaat uit de volgende Gemeenten: 1. *Siddeburen.* 2. *Hellum.* 3. *Scheldwolde* en *Slochteren.* 4. *Kolham.* 5. *Scharmer* en 6. *Harkſtede.*

C. De Clasſis van *Lopperſum* beſtaat uit de Diſtricten van het *Hooge Land*, van de *vier Buren* en van het *Lage Land.*

I. Het Diſtrict van het *Hooge Land* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Lopperſum*, door twee Predikanten bediend. 2. *Garrelsweer.* 3. *Wirdum.* 4. *Oosterwijtwier.* 5. *Enum.* 6. *Wester-Embden* en 7. *Garshuizen.*

II. Het Diſtrict van de *vier Buren* bevat de Gemeenten van: 1. *De Zeerijp.* 2. *'t Zandt.* 3. *Godlinze.* 4. *Losdorp.* 5. *Spijk.* 6. *Bierum* en 7. *Leermens.*

III. Het Diſtrict van het *Lage Land* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Wittewierum.* 2. *Wolterſum.* 3. *Garmeswolde.* 4. *Theſinga.* 5. *Ten Bour.* 6. *Lellens* en 7. *Hedum.*

D. De Clasſis van *Middelſtum* is verdeeld in de Diſtricten van het *Hooge Land*, van het *Lage Land* en van de *Dijkst.*

I. Het Diſtrict van het *Hooge Land* is verdeeld in de volgende Gemeenten: 1. *Middelſtum* en *Toornwrert.* 2. *Kantes.* 3. *Rottum.* 4. *Zandewier.* 5. *Eppenhuizen.* 6. *Huiſinghe* en 7. *Westerwijtmeer* en *Menkewier.*

II. Het

II. Het Diſtrict van het *Lage Land* bevat de Gemeenten van: 1. *Hitswert.* 2. *Onderwierum* en *Westerdijkshoorn.* 3. *Badum.* 4. *Noordwolde* en 5. *Zuidwolde.*

III. Het Diſtrict van *Dijkst* bevat de Gemeenten van: 1. *Oosternieland.* 2. *Oldenzijl.* 3. *Uithuizer Meden.* 4. *Uithuizen.* 5. *Usquert.* 6. *Warſum* en 7. *Brede.*

E. De Clasſis van *Marne* beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Eenrum.* 2. *Baſlo-Basquert.* 3. *Den Andel.* 4. *Wester-Nieuwland* en *Saaxumhuizen.* 5. *Petersburen* en *Weerhuizen.* 6. *Hornhuizen* en *Kloosterburen.* 7. *Ultrum.* 8. *Leens.* 9. *Vierhuizen* en *Zoltcamp.* 10. *Niekerk* en *Vlierdorp.* 11. *Wehe* en *Zuurdijk.* 12. *Warfhuizen.* 13. *Merſingeweer* en *Maarſlag.* 14. *Tinallinge.* 15. *Obergum* en *Maarhuizen.* 16. *Winſum.* 17. *Bellingeweer* en *Ranum.* 18. *Wetzing* en *Sauwert* en 19. *Adorp* en *Harsſens.*

F. De Clasſis van het *Westerkwartier* is in drie Ringen verdeeld.

I. De eerſte Ring beſtaat uit de Gemeenten van: 1. *Oostwold* en *Legemeden.* 2. *Lettelbert.* 3. *Midwolde* en *Leek.* 4. *Tolbert.* 5. *Nuis* en *Niebert.* 6. *Marum* en *Noordwijk.* 7. *Opende* en 8. *Grotegast* en *Doeſum.*

II. De tweede Ring bevat de Gemeenten van: 1. *Lutkegast.* 2. *Sebaldeburen.* 3. *Niekerk*, *Oldekerk* en *Taan.* 4. *Zuidhorn.* 5. *Noordhorn.* 6. *Ham* en *Fraufum.* 7. *Niezijl.* 8. *Grijpkerk* en 9. *Visvliet.*

III. De derde Ring bevat de Gemeenten van: 1. *Niehove.* 2. *Oldehove.* 3. *Laaxum.* 4. *Ezinge.* 5. *Teerwerd.* 6. *Garnnerd* en *Oostum.* 7. *Wierum* en *Dorkwerd.* 8. *Aduard* en 9. *Leegkerk* en *Hoogkerk.*

G. De Clasſis van het *Oldambt* en *Westwoldingerland* is verdeeld in de Ringen van de *Oldambten* en van *Westwoldingerland.*

I. De Ring van de *Oldambten* bevat de volgende Gemeenten: 1. *Winſchoten*, door twee Predikanten bediend. 2. *Beerta.* 3. *Nieuw Beerta.* 4. *Westerlee* en *Heiligerlee.* 5. *Meeden.* 6. *Eexta.* 7. *Scheemda.* 8. *Midwolde.* 9. *Oostwolde.* 10. *Finſterwolden.* 11. *Nieuwolda.* 12. *Woldendorp.* 13. *Termunten* en *Boogsweer.* 14. *Wagenborgen.* 15. *Nieuwe Scheemda.* 16. *Noordbroek.* 17. *Zuidbroek* en *Muntendam.* 18. *Veendam.* 19. *Wildervank* en 20. *Nieuwe Pekel-A.*

II. De Ring van *Westwoldingerland* is verdeeld in de volgende Gemeenten: 1. *Oude Pekel-A.* 2. *Blijham.* 3. *Oude Schans*, *Nieuwe Schans* en *Lang-Akkerſchans.* 4. *Bellingwolde*, door twee Predikanten bediend. 5. *Vrieſchelo.* 6. *Wedde.* 7. *Onstwedde.* 8. *Bourtange.* 9. *Sellingen.* 10. *Klooster ter Appel* en 11. *Bellingwolder Schans.*

De SYNODE van DRENTHE beſtaat uit drie Clasſen.

A. De Clasſis van *Emmen*, beſtaande uit de Gemeenten van: 1. *Koeverden*, door twee Predikanten bediend. 2. *Schonebeek.* 3. *Dalen.* 4. *Oos-*

4. *Oosterherſelen.* 5. *Zweeloo.* 6. *Sleën.* 7. *Emmen.* 8. *Roswinkel.* 9. *Odoorn.* 10. *Borger* en *Westerbork.*

B. De Clasſis van *Meppel*, beſtaande uit de Gemeenten van: 1. *Meppel.* 2. *Hoogeveen*, elk door twee Predikanten bediend. 3. *Zuidwolde.* *Ruinen.* 5. *Cockange.* 6. *Ruinerwold.* 7. *Colderveen* en *Dinkſterveen.* 8. *Nieveen.* 9. *Havelte.* 10. *Wapſerveen.* 11. *Vledder.* 12. *Dieveren.* 13. *Dwingeloo* en 14. *Beilen.*

C. De Clasſis van *Rolde* is verdeeld in de Gemeenten van: 1. *Aſſen.* 2. *Cloosterveen* en *Hijkersmilde.* 3. *Norch.* 4. *Rhoden.* 5. *Rhoderwolde.* 6. *Peize.* 7. *Eelde.* 8. *Vries.* 9. *Zuidlaren.* 10. *Anloe.* 11. *Gieten.* 12. *Gaſſelter Nieuweveen.* 13. *Gaſſelte* en 14. *Rholde.*

De SYNODE der FRANSCHE of WAALSCHE KERKEN is in geene Clasſen verdeeld. Deze Synode vergaderd gemeenlijk tweemaal 's jaars, en beſtaat uit de Gecommitteerde Predikanten en Kerkenraden, welke hunne reſpective Kerken vertegenwoordigen. Men vindt:

I. In het Departement van *Amſtelland* de Gemeenten van: 1. *Amſterdam*, door zes Predikanten bediend. 2. van *Haarlem*, door twee Predikanten bediend, en 3. *Naarden.*

II. In het Departement van *Maasland* de Gemeenten van: 1. *den Haag* vier Predikanten. 2. *Rotterdam* vier Predikanten. 3. *Leijden* drie Predikanten. 4. *Dordrecht* twee Predikanten. 5. *Delft* twee Predikanten. 6. *Gouda.* 7. *Schiedam.* 8. *Gorinchem.* 9. *Brielle.* 10. *Heusden.* 11. *Vianen* en 12. *Voorburg.*

III. In

III. In het Departement *Zeeland* de Gemeenten van: 1. *Middelburg*, door twee Predikanten bediend. 2. *Veere*. 3. *Goes* en 4. *Tholen*.

IV. In het Departement *Braband* de Gemeenten van: 1. *Breda*, door twee Predikanten bediend. 2. *'s Hertogenbosch* en 3. *Bergen op den Zoom*.

V. In het Departement *Gelderland* de Gemeenten van: 1. *Arnhem*. 2. *Nijmegen*. 3. *Zutphen* en 4. *Harderwijk*.

VI. In het Departement *Utrecht* eene Gemeente te *Utrecht*, door twee Predikanten bediend.

VII. In het Departement *Overijsſel* de Gemeenten van: 1. *Zwolle*. 2. *Campen* en 3. *Deventer*.

VIII. In het Departement *Friesland* de Gemeenten van: 1. *Leeuwaarden* en 2. *Franeker*.

IX. In het Departement van *Stad en Lande van Groningen* eene Gemeente te *Groningen*.

Van de Engelſche en Schotſche Kerken behooren ſommige tot de Nederduitſche Claſſen en andere ſtaan op zichzelve.

Te *Amſterdam* en te *Rotterdam* beſtaat een *Episcopale* Kerk.

De Presbijteriaanſche Kerken beſtaan uit de Engelſche en Schotſche Gemeenten.

De Engelſche Gemeenten zijn te *Amſterdam*, *den Haag* en *Middelburg* gevestigd; de twee eerſte worden elk door twee Predikanten bediend.

De Schotſche Gemeente: te *Rotterdam*, *Dordrecht* en *Veere:* de eerſte wordt door twee Predikanten bediend.

Het

Digitized by Google

Het Roomsch Katholijk Kerkgenootſchap.

Beſtaat in het Kongrijk *Holland* in twee afdeelingen, de eigenlijke *Hollandſche Zending* en de *voormalige Bisdommen*, welke beide te zamen uitmaken 623 Kerken, door 941 Geestelijken bediend wordende, waarvan 370 Kerken en 551 Geestelijken tot de Hollandſche Zending; en 253 Kerken en 390 Geestelijken, de Kloosters en Seminariën daar onder niet begrepen, tot de voormalige Bisdommen behooren.

De Hollandſche Zending, welke onder eenen *Aloyſius Ciamberlani* of Zaakgelastigde van Z. H. den Paus ſtaat, beſtaat uit zeven Aartspriesterſchappen: 1. *Holland* en *Zeeland*. 2. *Gelderland*. 3. *Utrecht*. 4. *Twenthe*. 5. *Zalland* en *Drenthe*. 6. *Friesland* en 7. *Groningen*.

I. Het Aartspriesterſchap van *Holland* en *Zeeland*. De Aartspriester houdt zijn verblijf te *Amſterdam*, en het is verdeeld in de Diſtricten:

1. Van *Amſtelland*, waarin de Kerken van *Anſterdam*, *Buitenvelder*, *Bovenvelder*, *de Kwakel*, *de Nes*, *Bullewijk*, *Abcoude*, *Duivendrecht*, *Diemerbrug* en *Nieuwendam*, bediend door 29 Pastoors en 40 Kapellanen en Adſiſtenten.

2. Het

2. Het Diſtrict van *Kennemerland*, beſtaande uit de Kerken van *Haarlem*, *Osdorp*, *Sparwoude*, *Berkenrode*, *Velzen*, *Beverwijk*, *de Zaan westzijde*, *de Zaan op het Kalf*, *Overveen*, *Vogelenzang*, *Hillegom*, *Liſſe*, *Saſſenheim*, *Noordwijkerhout*, *Noordwijk binnen* en *Oestgeest*, door 22 Pastoors en 13 Kappellanen bediend.

3. Het Diſtrict van *Rhijnland*, beſtaande uit de Kerken van *Leijden*, *Warmond*, *Hoogmade*, *Rijpwetering*, *Roelofarendsveen*, *Rhijnſaterwoude*, *Nieuwveen*, *Kudelſtaart*, *Noorden*, *Nieuwkoop*, *Aarlanderveen*, *Langeraar*, *Alphen*, *Rhijndijk*, *Randenburg*, *Hazertswoude*, *Zoeterwoude*, *Stompwijk*, *Zoetermeer*, *Nootdorp*, *Voorburg*, *Leijdſchendam* en *Voorſchoten*, bediend door 28 Pastoors en 13 Kappellaans.

4. Het Diſtrict van *Delfsland* bevat de Kerken van den *Haag*, de Kapellen van *Frankrijk*, *Spanje* en *Portugal*, daar ter plaatſe; *Delft*, *Waſſenaar*, *Rijswijk*, *Wateringen*, *Loosduinen*, *Monſtor*, *Naaldwijk*, *Poeldijk*, *Schipluiden*, *Maasland* en *Maasſluis*, bediend door 17 Pastoors en 15 Kappellanen.

5. Het Diſtrict van *Schieland* bevat de Kerken van *Rotterdam*, *Gouda*, *Schiedam*, *Dordrecht*, *Brielle*, *Goudkade*, *Moordrecht*, *Kralingen*, *Bergſchenhoek*, *Pijnacker*, *Berkel*, *Kethel*, *Zouteveen*, *Overſchie*, *Delfshaven*, *Rhoon* en *Oude Tonge*, en deze worden

den alle bediend door 21 Pastoors en 18 Kapellanen.

6. Het Distrikt van *Westfriesland* bestaat uit de Kerken van *Hoorn*, *Enkhuizen*, *Edam*, *Purmerende*, *Monnikendam*, *Medemblik*, *Ilpendam*, *Beemster*, *Goorn*, *Zwaag*, *Westerblokker*, *Westwoude*, *Hem*, *Lutjebroek*, *Grootebroek*, *Bovencarspel*, *Wervershoeve*, *Nibbixwoude*, *Wognum*, *Lammertshagen*, *Hoogwoud*, *Spanbroek* en *Spierdijk*, bediend door 25 Pastoors en 7 Kapellanen.

7. Het Distrikt van *Noord-Holland*, bestaat uit de Kerken van *Alkmaar*, *Assendelft*, *Wormerveer*, *Wormer*, *de Rijp*, *Krommeniedijk*, *Heemskerk*, *Uitgeest*, *Castricum*, *Limmen*, *Akersloot*, *Heiloo*, *de Egmonden*, *Bergen*, *Schoorl*, *Ouddorp*, *Langendijk*, *Obdam*, *het Veld bij Nieuwdorp*, *Warmenhuizen*, *Tuijtjenhorn*, *Schagen*, *Zijpe en 't Zand*, *de Helder*, *Burgt* en *Wieringen*, bediend door 29 Pastoors en 15 Kapellanen.

8. Het Distrikt *Zeeland*, bestaande uit de Kerken van *Middelburg*, *ter Veere*, *Zierikzee*, *Goes*, *'s Heerenhoek*, *Heinkenszand*, *Kwadamme*, *Kapelle*, *Tholen* en *Nieuw Vossmaar*.

Onder het Aartspriesterschap van *Holland* en *Zeeland* behoort het *Seminarium* te *Warmond*.

Het Aartspriesterschap van *Utrecht* staat onder het bestuur van eenen Aartspriester, die te *Maarsen* zijn verblijf houdt. Het is verdeeld in de Kerken gelegen:

1. In

1. In het Departement van *Utrecht*, namelijk van *Utrecht*, *Amersfoort*, *Wijk-bij-Duurſtede*, *Montfoort*, *Schoonhoven*, *Ysſelſtein*, *Oudewater*, *Woerden*, *Maarſſen*, *Breukelen*, *Waveren* en *Vinkeveen*, *Mijdrecht*, *Bodegraven*, *Tekkop*, *Harmelen*, *Vleuten*, *Ouden Rhijn bij de Meeren*, *Jutphaas*, *Vreeswijk*, *Cabauw*, *Schalkwijk*, *Houten*, *Bunnik*, *Werkhoven* en *Cothen*, *Veenendaal*, *Santvoort*, *Hamersveld*, *Hoogeland*, *Soest* en *Emnes*, door 38 Pastoors en 20 Kapellanen bediend.

2. In het Departement van *Amſtelland*, de Kerken van *Weesp*, *Muiden*, *Naarden*, *Hilverſum*, *Laren*, *Blaricum*, *Buſſum*, *Ankeveen* en *Slootdijk* bij *Loenen*, door 9 Pastoors en 3 Kapellanen bediend.

3. In het Departement van *Maasland*, de Kerken van *Uithoorn*, *Gorinchem*, *Kuilenburg*, *Vianen*, *Haastrecht* en *Everdingen*, door 6 Pastoors en 3 Kapellanen bediend wordende.

4. In het Departement *Gelderland*, de Kerken van *Thiel*, *Buren*, *Rhenoij*, *Beest*, *Gellekum*, *Varek* en *Maurek*, door 7 Pastoors en 3 Kapellanen bediend.

Het Aartspriesterſchap van *Gelderland* ſtaat onder het beſtuur van eenen Aartspriester, die zijn verblijf te *Arnhem* houdt. Het is verdeeld in:

1. De *Veluwe*, bevattende de Kerken van *Arnhem*, *Harderwijk*, *Wageningen*, *Barneveld*, *Nijkerk*, *Putten*, *Vaarſſen*, *Duiſtervoorde*, *Eerbeek* en *Dieren*, door 12 Pastoors en 2 Kapellanen bediend.

2. *Zut-*

2. *Zutphen*, bevattende de Kerken van *Zutphen*, *Doesburg*, *Lathum*, *Olborgen*, *Baak*, *Hengeloo*, *Kranenburg*, *Ruurloo*, *Achteveld*, *Ziewert*, *Angeren*, *Elden*, *Driel*, *Indoornik* en *Heteren*, *Elst*, *Harvelt* en *Valburg*, *Oosterholt* en *Lent*, *Doorneburg* en *Gent*, *Pannerden* en *Aart*, bediend door 21 Pastoors en 5 Kapellanen.

In het Departement *Gelderland* bevindt zich het Roomsch Katholijk *Seminarium* te *'s Heerenberg*, ſtaande onder het beſtuur van de Aartspriesters van *Gelderland*, *Twenthe*, *Salland*, *Vriesland* en *Groningen*.

Het Aartspriesterſchap van *Twenthe* ſtaat onder eenen Aartspriester, te *Denekamp* gevestigd, en bevat de volgende Kerken: *Haaksbergen*, *Enſchede*, *Losſer*, *Oudenzaal*, *Lutte*, *Rosſum* en *Valte* en *Lemſeloo*, *Deuringe* en *Saasveld*, *Weerſelo-Nijeſtad*, *Denekamp*, *Ootmarſum*, *Vaſſe* en *Mander*, *Tubbergen*, *Geesteren*, *Albergen*, *Almelo*, *Vrieſenveen*, *Borne*, *Bornerbroek*, *Hattem* en *Senderen*, *Delden*, *Hengelo*, *Rijsſen* en *Enter*, *Goor* en *Wegdam*, *Nede* en *Rietmeule*, bediend door 24 Pastoors en 14 Kapellanen.

Het Aartspriesterſchap van *Salland* en *Drenthe* ſtaat onder het beſtuur van eenen Aartspriester, welke te *Raalte* zijn verblijf houdt: het beſtaat uit de Kwartieren van:

1. *Salland*, waarin de Kerken van *Zwolle*, *Deventer*, *Kampen*, *Colmſchate*, *Olst*, *Wijhe* of *de Vos*, *Heijno*, *Raalte*,

Haarle, *Vilſteren* en *Ommen*, en *Dalfen*, door 15 Pastoors en 9 Kapellanen bediend.

2. Van *Vollenhoven*, waarin de Kerken van *Vollenhoven*, *Steenwijkerwoud*, *Kuinder*, benevens uit het Departement *Drenthe*, de Kerken van *Coeverden* en *Schokland*, bediend door 5 Pastoors en 1 Kapellaan.

Het Aartspriesterſchap van *Vriesland*, ſtaande onder eenen Aartspriester, te *Sneek* woonagtig. Het beſtaat in de Kerken van *Leeuwaarden*, *Bolswaard*, *Sneek* en *Ylst*, *Franeker*, *Harlingen*, *Workum*, *Dokkum*. — In *Zevenwolde*: *Steggerda* en *Blesdijke*, *Wolvega*, *Heerenveen*, *Joure*, *de Lemmer*, *St. Niklaasga*, *Balk* en *Slooten*, *Bakhuizen*, *Woudsend*, *Heeg*, *Blaauwhuis* onder *Westhem*, *Makkum*, *Roodhuis* onder *Oosterend*, *Oosterwierum*, *Dronrijp*. — In *Oostergo*: de Kerken van *Warga*, *Irnſum*, *Wijtgaard* en *Ameland*, bediend door 30 Pastoors en 4 Kapellanen.

Het Aartspriesterſchap van *Stad en Lande*, ſtaande onder de beheering van eenen Aartspriester, te *Groningen* zijn verblijf houdende. Het bevat de volgende Kerken, van *Groningen*, op den *Hoorn*, *Aduwert*, *Uithuizen*, *Bedum*, *Appingadam*, *Sappemeer*, *Veendam*, *Pekel-A* en *Winſchooten*, bediend door 14 Pastoors en 3 Kapellanen.

Het Aartspriesterſchap van *Kleef* en *Berg*, ſtaande onder eenen Aartspriester, welke zijn verblijf te *Emmerik* houdt. Het bevat, voor zoo ver-

verre het Hollandſche Grondgebied aangaat, de Kerken te *Wijnbergen*, *Deutichem*, *Didam*, *Zeddam*, *Beek*, *Elten*, *'s Heerenberg*, *Hetherden*, *Speelbergen* en *Broekhees*, *Terborg* en *Silvold*, en *Ulst*, door 9 Pastoors en 1 Kapellaan bediend.

De voormalige Bisdommen begrijpen in zich: 1. Het Hollandsch gedeelte van het Bisdom van *Roermond*. 2. Dat van het Bisdom van *Munſter*. 3. Dat van het Bisdom van *Luik*. 4. Dat van het Bisdom van *den Bosch* en 5. Dat van het Bisdom van *Antwerpen*, welker Apostoliſche Adminiſtrateuren en Vicarisſen onmiddelijk aan het gezag van den Paus onderworpen zijn.

Tot het Hollandsch gedeelte van het Bisdom van *Munſter* behooren de Kerken van *Aalten*, *Bredevoort*, *Winterswijk*, *Ligtenvoorde*, *Groenlo*, *Eibergen* en *Borculo*, door 8 Pastoors en 8 Kapellanen bediend.

Tot het Hollandsch gedeelte van het voormalig Bisdom van *Roermond*, hetwelk onder eenen Apostoliſchen Adminiſtrateur ſtaat, welke tevens eerſte Aalmoesſenier van Z. M. is, behooren de volgende Diſtricten:

1. Het Diſtrict van *Kuik*, ſtaande onder de beheering van eenen Aartspriester, te *Kuik* woonagtig: het bevat de Kerken van *Kuik*, *Grave*, *Maashees*, *Overloon*, *Vierlingsbeek*, *Oploo*, *Sambeek*, *St. Anthoni*, *Ledeakker*, *Boxmeer*, *Rijkevoort*, *Beugen*, *St. Huberts*, *Wanraij*, *Beers*, *Mill*, *Galzel*, *Eſcharen* en

Groot Linden, bediend door 20 Pastoors en 11 Kapellanen.

2. Het Distrikt van *Nijmegen*, onder het gebied van eenen Aartspriester, te *Nijmegen*, staande, bestaat uit de Kerken te *Nijmegen*, *Balgoij*, *Wichen*, *Over-Asselt*, *Heumen*, *Malden*, *Groesbeek*, *Beek*, *Millingen*, *Ooy* en *Persingen*, *Neerbosch*, *Hees* en *Hatert*, *Nervit*, *Beuningen*, *Ewijk* en *Winsen*, bediend door 18 Pastoors en 8 Kapellanen.

3. Het Distrikt van *Druten*, welks Aartspriester te *Druten* gevestigd is: het bevat de Kerken van *Druten*, *Afferden* en *Deest*, *Puflijk*, *Leeuwen*, *Wamel*, *Dreumel*, *Alphen*, *Maasbommel*, *Altforst*, *Appeltern*, *Horsen*, *Batenburg*, *Herne* en *Lent*, *Burgharen* en *Nistrik*, door 15 Pastoors en 2 Kapellanen bediend.

Tot dit Bisdom behoort het Klooster *St. Agatha*, benevens eene Theologische School te *Nijmegen*.

Het Hollandsch gedeelte van het voormalig Bisdom van *Luik*, of *Ravestein* en *Megen*, staande onder eenen Commisaris-Generaal van den Apostolischen Administrateur, en eenen Landdeken, de eerste te *Haren* en de tweede te *Reek* woonagtig, bevat de Kerken, behoorende tot:

1. Het Land van *Ravestein*: namelijk *Ravestein*, *Bockel*, *Uden*, *Zeeland*, *Schaik*, *Reek*, *Velp*, *Herpen*, *Deemen*, *Neerlangel* en *Dieden*, *Denneburg*, *Huisseling* en *Deursen*,

ſen, door 12 Pastoors en 6 Kapellanen bediend.

2. Van het Land van *Megen*, tot hetwelk behooren: *Megen*, *Haren*, *Macharen* en *Tefelen*, door 4 Pastoors en 4 Kapellanen bediend.

Tot dit gedeelte van het Bisdom van *Luik* behooren de Kloosters van *Bockel*, *Uden*, *Velp*, *Deurſen*, *Megen* en *Haren*, benevens de Gymnaſiën te *Megen*, *Raveſtein* en *Uden*.

Het voormalig Bisdom van *'s Hertogenbosch* ſtaat onder eenen Vicaris-Generaal, te *Schijndel* reſideerende: het is in de volgende negen Diſtricten verdeeld:

1. De Stad *'s Hertogenbosch*, door zes Pastoors en vijf Kapellanen bediend.

2. Het Diſtrict van *Heusden*, beſtaande uit de Kerken te *Heusden*, *Boekhoven*, *Hedikhuizen*, *Oudhuizen* en *Elshout*, *Duſen* en *Munſterkerk*, waaronder de Dorpen van het Land van *Altena*, ſtaande onder eenen Landdeken, te *Bokhoven* woonagtig, en door 5 Pastoors en 2 Kapellanen bediend wordende.

3. Het Diſtrict van *Zalt-Bommel*, beſtaande uit de Kerken te *Zalt-Bommel*, *Amerzoden*, *Hedel*, *Driel*, *Herwenen* en *Roſſum*, door eenen Landdeken beheerd, en door 5 Pastoors en 1 Kapellaan bediend wordende.

4. Het Diſtrict van *Orten*, beſtaande uit de Kerken van *Orten*, *Engelen*, *Empel*, *Alem*, *Rosmalen*. *Berlikum*, *Dungen*, *Heeswijk*, *Dinther*, *Schijndel* en *Eerde*, *Liempd*, *Boxtel*, *Gemonde*, *St. Michelsgeſtel*, *Esch*, *Oosterwijk*, *Haeren*, *Udenhout*, *Helvoirt*,

Vucht, *Cromvoort* en *Vlijmen*, beheerd door eenen Landdeken, te *Boxtel* woonagtig, en door 23 Pastoors en 7 Kapellanen bediend wordende.

5. Het Distrikt van *Osch* bestaat uit de Kerken van *Osch*, *Maeren*, *Kesfel*, *Lith*, *Litthoijen*, *Oijens*, *Dieten onder Dedem en Raveſtein*, *Neerloon*, *Berchem*, *Nettelroij*, *Geffen*, *Nieuwland* en *Heesch*, door eenen Landdeken beheerd, en door 13 Pastoors en 2 Kapellanen bediend wordende.

6. Het Distrikt van *Helmond*, bestaande uit de Kerken van *Helmond*, *Vegchel*, *Erp*, *Beek* en *Donck*, *Lieshout*, *Gerwen* en *Nunen*, *Mierloo*, *Stiphout*, *Aarle* en *Rixel*, *Gemert*, *Cappel op Staendel*, *de Mortel*, *Bakel*, *Deurne*, *Liesfel*, *Vlierden*, *Lierop*, *Someren*, *Asten*, *Maarheze* en *Soerendonk*, en *Budel*, onder het gebied van eenen Landdeken ſtaande, en door 18 Pastoors en 16 Kapellanen bediend wordende.

7. Het Distrikt van *Eindhoven* bestaat uit de Kerken van *Eindhoven*, *Leende*, *Heeze*, *Borkel in de Schaft*, *Lommel*, *Bergeik*, *Westerhoven*, *Dommelen*, *Valkenswaard*, *Rijthoven*, *Steenfel* en *Knegfel*, *Veldhoven*, *Oerle*, *Zeelt* en *Meerfeldshoven*, *Strijp*, *Gastel* en *Blaarthem*, *Waelree*, *Aelst*, *Stratum*, *Tongelre*, *Geldrop*, *Nederwetten*, *Breugel*, *Odenrode* en *de Eerde*, *Zon*, *Woenfel* en *Acht*, onder eenen Landdeken, die te *Eindhoven* woonagtig is, ſtaande, en door 26 Pastoors en 11 Kapellanen bediend wordende.

8. Het

8. Het Diſtrict van *Hilvarenbeek*, beſtaande uit de Kerken te *Hilvarenbeek*, *Tilburg aan het Heijken*, *Tilburg aan het Goirke*, *Best*, *Oirſchot*, *Oosterbeers*, *Middelbeers*, *Dieſen*, *Kasteren* en *Neterſel*, *Veſem*, *Wintelre*, *Eerſel*, *Duizel*, *Hapert* en *Hoogeloon*, *Bladel*, *Reuſel*, *Hulſel*, *Lage Mierde*, *Hooge Mierde*, *Goirle*, *Moergeſtel* en *Enſchot*, ſtaande onder eenen Landdeken, te *Oirſchot* woonagtig, en door 24 Pastoors en 12 Kapellanen bediend wordende.

9. Het Diſtrict van *Geertruidenberg*, beſtaande uit de Kerken van *Geertruidenberg*, *Loon op Zandt*, *Nieuwkuik* en *Onzenoort*, *Drunen*, *Waalwijk*, *Baardwijk*, *Waspick*, *Raamsdonk*, *de Maede*, *de Zwaluwen*, *Zevenbergen* en *den Hoek onder Zevenbergen*, ſtaande onder eenen Landdeken, te *Waspik* woonagtig, en door 12 Pastoors en 6 Kapellanen bediend wordende.

Tot dit voormalig Bisdom van *'s Hertogenbosch* behoort het Seminarium te *Nieuw-Herlaar*.

Het Hollandſche gedeelte van het voormalig Bisdom van *Antwerpen*, hetwelk onder eenen Apostoliſchen Vicaris-Generaal ſtaat, welke te *Breda* gevestigd is, is in twee Diſtricten verdeeld.

1. Het Diſtrict van *Breda*, bevattende de Kerken van *Breda*, *Oosterhout*, *den Hout*, *Wagenberg*, *Terheiden*, *Teteringen*, *Dorst*, *Dongen*, *Rijen*, *Gilſe*, *Riel*, *Alphen*, *Baerle*, *Ulenkoten*, *Chaam*, *Bavel*, *Ginneken*,

Princenhage, *Leek*, *Beur*, *Etten*, *Sprundel*, *Rijsbergen*, *Klein-Zundert* en *Groot-Zundert*, ſtaande onder eenen Landdeken, te *Leek* woonagtig, en door 28 Paſtoors en 22 Kapellanen bediend wordende.

2. Het Diſtrict van *Bergen-op-Zoom*, bevattende de Kerken van *Bergen-op-Zoom*, *Steenbergen*, *Klundert*, *Rukveen*, *Rozendaal*, *Nispen*, *Huijbergen*, *Putten*, *Hogerheiden* en *Oſſendrecht*, *Wouw* en *Heerle*, *Halſteren*, *Kruisland*, *Princeland*, *Gastel*, *Oudenbosch*, *de Hoeven*, *Stand daar buiten*, *Feijnaart* en *Heijningen*, ſtaande onder eenen Landdeken, te *Rozendaal* woonagtig, en bediend wordende door 19 Paſtoors en 20 Kapellanen.

Voorts behooren tot dit Vicariaat het Bagijnen-hof te *Breda*, het Nonnen-klooſter te *Oosterhout* en het Seminarium op *den Ypelaar*, bij *Breda*.

Van het Lutersch Kerkgenootſchap.

Dit Genootſchap ſtaat niet gelijk dat der Hervormden in zulk een verband: het wordt door 62 Predikanten bediend.

De Luterſche Gemeenten zijn gevestigd:

1. In het Departement *Amſtelland:* te *Amſterdam*, door 6 Predikanten bediend, te *Haarlem*, door twee, en voorts te *Hoorn*, *Enkhuizen*, *Alkmaar*, *Purmerende*, *Medemblik*, *Mon-*

Monnikendam, *Weesp*, *Zaandam* en *de Rijp*, elk door een Predikant bediend.

2. In het Departement *Maasland:* te *Rotterdam*, den *Haag*, *Leijden* en *Delft*, elk door twee Predikanten, en voorts te *Dordrecht*, *Gouda*, *Schiedam*, *Cuilenburg*, *Woerden* en *Bodegraven*, elk door een Predikant bediend.

3. In het Departement *Zeeland:* te *Middelburg*, *Zierikzee* en *Veere*, elk door een Predikant bediend.

4. In het Departement *Braband:* de Gemeenten van *'s Hertogenbosch*, *Breda* en *Bergen op den Zoom*, elk door een Predikant bediend.

5. In het Departement *Utrecht:* de Gemeenten van *Utrecht*, door twee, en *Amersfoort*, door een Predikant bediend.

6. In het Departement *Gelderland:* de Gemeenten te *Arnhem*, *Nijmegen*, *Zutphen*, *Doesburg* en *Deutichem*, elk door een Predikant bediend.

7. In het Departement *Overijsfel:* de Gemeenten van *Zwolle*, *Deventer* en *Kampen*, elk door een Predikant bediend.

8. In het Departement *Vriesland:* de Gemeenten van *Leeuwaarden* en *Harlingen*, elk door een Predikant bediend.

9. In het Departement *Groningen:* de Gemeenten van *Groningen*, *Pekel-A*, *Wildervank*, *Winschoter-Zijl* en *Sappemeer*, elk door een Predikant bediend.

Het herſteld Lutersch Kerkgenootſchap.

Beſtaat uit vier Gemeenten, die zich voor weinige jaren geleden van het Lutersch Kerkgenootſchap hebben afgezonderd: deze Gemeenten zijn te *Amſterdam*, *Hoorn*, *Purmerend* en *Harlingen* gevestigd. De eerſte wordt door vier, en de drie anderen elk door een Predikant bediend.

Het Kerkgenootſchap der Doopsgezinden of Mennonieten.

Deze maken, indien men de Zwitſers en ſommigen der Vlamingers uitzondert, een onverdeeld Kerkgenootſchap uit, welke op ſommige plaatſen in *Waterlanders*, *Vrieſen* of *Vlamingen* (benamingen uit oude en verſletene geſchillen ontſtaande) verdeeld blijven, welke elkander onderling erkennen. Het getal van derzelver Gemeenten bedraagt 140, welke gedeeltelijk door Predikanten en gedeeltelijk door Particulieren, die men Vermaners noemt, bediend worden; derzelver aantal is niet wel te bepalen.

Deze Gemeenten, waarvan de meeste zeer klein zijn, zijn gevestigd:

1. In het Departement *Amſtelland:* te *Amſterdam*, door vier, te *Haarlem*, door vier, te *Hoorn*, door twee, te *Alkmaar*, *Enkhuizen*, *Edam*, *Purmerende*, *Medemblik*, *Monnikendam*, *Huizen* en *Beverwijk*, elk door een

een Leeraar bediend. Voorts *Westzaandam* oude huis en *Westzaandam* nieuwe huis, door vier, *Oostzaandam*, *Westzaandam* op het *Noord*, *Westzaandam* op het *Zuid*, elk door een; *Koog* en *Zaandijk*, door twee, *Wormerveer* op het *Noord*, *Wormer* en *Jisp*, *Wormerveer* op het *Zuid*, *Rijp*, *Oost-* en *West-Grafdijk*, *Knollendam* en *Krommenie*, *Noordeinde* van *Graft*, *Uitgeest*, *Durgerdam*, *Marken binnen* en *Ilp*, elk door één, *Beemſter* en *Oosthuizen*, door twee, *Middelie* en *Axwijk*, *Venhuizen*, *Twisk* en *Abbekerk*, *Langedijk* en *Koedijk*, *Oude* en *Nieuwe-Nieuwdorp*, *Oude Sluis*, *Barſingerhorn* en *Kolhorn*, *Wieringerwaard*, *Zuid-* of *Oud-Zijpe* bij *Petten*, *Huisduinen* en *de Helder*, *Wieringen*, *den Hoorn* op *Texel*, *Burgwaal* en *Oosterend* op *Texel*, *Vlieland* en *Terſchelling*, elk door een Leeraar bediend.

2. In het Departement *Maasland*: *Rotterdam*, door twee Leeraars bediend, *Aalsmeer*, *den Uithoorn* en *Ouddorp*, elk door een Leeraar bediend.

3. In het Departement *Zeeland*: te *Middelburg*, *Zierikzee* en *Goes*, elk door een Leeraar bediend.

4. In het Departement *Utrecht*: te *Utrecht*, door een Leeraar bediend.

5. In het Departement *Gelderland*: te *Nijmegen*, *Zutphen* en *Winterswijk*, elk door een Leeraar bediend.

6. In het Departement *Overijſſel*: te *Zwolle*, *Deventer* en *Kampen*, elk door een Leeraar be-

bediend. — Ook bevindt zich te *Kampen* nog eene Zwitſerſche Gemeente. — Voorts te *Almeloo*, *Enſchede*, *Goor*, *Borne*, *Hengeloo*, *Blokzijl*, *Zwarteſluis*; *Zuidveen*, bij *Steenwijk*, nieuwe-huis, dito oude-huis; *Giethoorn* Noordzijde, alle door een Leeraar bediend, en *Giethoorn* Zuidzijde, door acht Leeraars bediend.

7. In het Departement *Vriesland:* te *Leeuwaarden*, door een Leeraar, *Harlingen*, door twee, *Sneek* op *Cingel*, *Sneek* op *Zand*, *Franeker*, *Workum*, *Bolswaard*, *Hindelopen Oudekerk*, *Hindelopen Nieuwekerk* en *Ylst*, elk door een Leeraar, *Ylst* van de Groninger Societeit, door zes Leeraars, *Staveren* en *Akkrum*, elk door twee, *Baard*, door vier, *Balk*, door zes, *Belkum* en *Oude Bildzijl*, elk door een, *Bleſum*, door twee, *Bovenknijpe* en *Damwoude*, elk door een, *Dragten*, door twee, *Gorredijk* en *Liphuizen*, *Grouw* het groote huis, *Grouw* het kleine huis, *Hallum*, *Heerenveen*, *Holwert*, *Blija* en *Visbuurt*, elk door een, *Joure* oude huis, door twee, *Joure* nieuwe huis, *Irnſum* en *Poppingawier*, *Kollum* en *Buitenpost*, *Kollumerzwaag*, *Kromwal*, *Makkum*, *Molquerum* en *Oldehoorn* oude huis, elk door een, *Oldehoorn* nieuwe huis, door vijf, *Rottevalle* en *Witveen*, *Terhorne*, *Veenwoude*, *Warga*, *Warns*, *Witmarſum*, *Ringſum* en *Arum*, *Woudsend* en *Zuidhuisterveen*, elk door een, *Ameland*, *Nes*, *Ballum* en *Hollum*, door ze-

zeven, Op *Ameland*, de Waterlandſche Gemeente van *Nes* en *Hollum*, door een Leeraar bediend.

8. In het Departement *Groningen*: te *Groningen*, door twee, de Zwitſers, door twee, *Sappemeer*, door twee, *Pieterzijl*, *de Horn*, *Hornſterland*, bij *ter Horne* onder *Oldenhove*, *Huiſingen* en *Wester-Embden*, *Rasquert*, *Uithuizen*, *Obergum*, *Appingadam*, *Leermis*, *Zijldijk*, *Veendam* en *Wildervank*, *Noordbroek* en *Nieuwe Scheemda*, *Midwolde*, *Beerda* en *de Meden*, elk door een Leeraar bediend.

Het Kerkgenootſchap der Janſenisten.

De Gemeenten van dit Kerkgenootſchap vindt men genoegzaam alleen in de Departementen van *Holland* en *Utrecht*, hetzelve beſtaat uit 29 Pastorijen, door 33 Geestelijken, van onderſcheidenen rang, bediend, aan hun hoofd eenen Aartsbisſchop, te *Utrecht*, en twee Bisſchoppen te *Haarlem* en *Deventer* hebbende, waarvan de laatſte nogtans alleen den tijtel draagt.

Het Aartsbisdom van *Utrecht* is verdeeld: in

1. Het Aartspriesterſchap van *Utrecht*, waarin de Gemeenten van *Utrecht*, *Amersfoort*, *Hilverſum* en *Cuilenburg*, door acht Pastoors bediend.

2. Het Aartspriesterſchap van *Schieland*, waarin de Gemeenten van *Rotterdam*, *Gouda*,

da, *Schiedam*, *Schoonhoven*, *Oudewater*, *Dordrecht* en *Gorinchem*, door acht Pastoors en een Kapellaan bediend.

3. Het Aartspriesterschap van *Delfsland*, waarin de Gemeenten van *Delft*, *den Haag*, *Halfloosduinen* en *Eikenduinen*, *Delfshaven*, *Leijden* en *Leeuwarden*, door 5 Pastoors bediend.

Het Bisdom van *Haarlem* bevat de Gemeenten *Amsterdam*, *Haarlem*, *Egmond aan Zee*, *de Helder*, *Enkhuizen*, *Wormerveer* en *Krommenie*, *Westzaandam* en *Aalsmeer*, door 9 Pastoors en 1 Kapellaan bediend.

Het Kerkgenootschap der Remonstranten.

De algemeene belangen van dit Kerkgenootschap zijn toebetrouwd aan eene Commissie van Gecommitteerden ter behartiging der inen uitwendige belangen van de Remonstrantsche Broederschap, welker Leden geregeld afwisselen. Het bestaat uit 28 Gemeenten welken door eenen Hoogleeraar en 30 Predikanten bediend worden.

1. In het Departement *Amstelland* vindt men de Gemeente van *Amsterdam*, door eenen Hoogleeraar en drie Predikanten, *Alkmaar*, *Haarlem* en *Hoorn*, elk door een Predikant bediend.

2. In het Departement *Maasland:* de Gemeenten van *Rotterdam*, door vier, *den Haag*, door een, *Leijden*, door twee, *Gouda*,

da, door twee, *Delft*, *Schoonhoven* en *Nieuwpoort*, *Berkel*, *Bleiswijk*, *Boskoop*, *Hazerswoude*, *Moordrecht*, *Noordwijk*, *Waddixveen*, *Zegwaard*, *Zevenhuizen*, *Zwammerdam* en *Oude-Wetering*, elk door een Predikant bediend.

3. In het Departement *Utrecht:* de Gemeenten van *Utrecht*, *Amersfoort*, *Woerden*, *Nieuwkoop* en *Zevenhuizen*.

4. In het Departement *Vriesland:* de Gemeente van *Dokkum*.

Andere Christen Kerkgenootſchappen.

Behalve deze Christen Kerkgenootſchappen vindt men nog de *Broedergemeente van de Hernhutters* te *Zeist*. Het Genootſchap *Christo Sacrum* te *Delft*, de Gemeente der *Griekſche Christenen* en de Gemeente der *Armeniſche Christenen* te *Amſterdam*.

Het Joodsch Kerkgenootſchap.

De Joden behooren meest tot de Hoogduitſche, weinige ſlechts tot de Portugeeſche, terwijl voorts te *Amſterdam* nog eene afzonderlijke Gemeente onder den naam van Nieuwe beſtaat.

De Hoogduitſche Joden hebben hunne Gemeenten:

1. In het Departement *Amſtelland*: te *Amſterdam*, *Haarlem*, *Hoorn*, *Alkmaar*, *Enkhui-*

huizen, *Edam*, *Medemblik*, *Naarden*, *Muiden*, *Hilverſum*, *Beverwijk*, *Weſtzaandam*, *de Helder*, *Texel*, *Weesp* en *Wormerveer*.

2. In het Departement *Maasland*: te *Rotterdam*, *den Haag*, *Leijden*, *den Briel*, *Leerdam*, *Alphen*, *Heenvliet*, *Dordrecht*, *Schiedam*, *Vianen*, *Maaslandſluis*, *Oudshoorn* en *Naaldwijk*.

3. In het Departement *Zeeland*: te *Zierikzee*.

4. In het Departement *Braband* te *'s Hertogenbosch*, *Bergen op Zoom*, *Eindhoven*, *Oirſchot*, *Osch*, *Lith*, *Oosterwijk*, *Waalwijk*, *Sandſchel*, *Rozendaal*, *Werkendam*, *Bredâ* en *Heusden*.

5. In het Departement *Utrecht*: te *Utrecht*, *Amersfoort*, *Maarſen*, *Wijk-bij-Duurſtede*, *Rhenen*, *Yſſelſtein*, *Thamen*, *Vreeland*, *Veenendaal* en *Schoonhoven*.

6. In het Departement *Gelderland*: te *Arnhem*, *Nijmegen*, *Zutphen*, *Wageningen*, *Nijkerk*, *Bommel*, *Lochem*, *Groenlo*, *Kuilenburg*, *Buren*, *Leerdam*, *Doesburg*, *Deutichem*, *Genderen*, *Bredevoort*, *'s Heerenberg*, *Aalten*, *Winterswijk*, *Dinxperloo* en *Thiel*.

7. In het Departement *Overijſſel*: te *Zwolle*, *Deventer*, *Kampen*, *Almeloo*, *Enſchede*, *Ootmarſum*, *Hengeloo* en *Haaksbergen*.

8. In het Departement *Vriesland*: te *Leeuwaarden*, *Harlingen*, *Bolsward*, *Hindelopen*, *Gordijk* en *Noordwolde*.

9. In het Departement *Groningen*: te *Groningen*, *Martenshoek*, *Sappemeer*, *Appingadam*,

dam, *Delfszijl*, *Winſchoten*, *Wildervank* en *Veendam*, en *de Pekel-A*.

10. In het Departement *Drenthe:* te *Meppel*, *Cooverden*, *Hoogeveen*, *Aſſen* en *Dwingeloo*.

De Portugeeſche Joden zijn te *Amſterdam*, in den *Haag* en te *Maarſſen* gevestigd.

De nieuwe Israëlitiſche Gemeente werd, in 1796, te *Amſterdam*, onder de Zinſpreuk: *Adath Jeſchurum*, door eenige Leden der Hoogduitſche Joodſche Gemeente opgerigt.

IN HET DEPARTEMENT OOST-VRIESLAND, JEVERLAND EN KNIPHAUZEN.

Vermits dit Departement voordezen altijd van het Gewest der Vereenigde Nederlanden is afgezonderd geweest, is hier ook, ofſchoon bijna alle Ingezetenen van deze landen van den Proteſtantſchen Godsdienst zijn, het kerkelijk beſtuur op eenen anderen voet ingerigt. Men vindt hier een Hervormd of Gereformeerd, een Luthersch, een Roomsch en Doopsgezind Kerkgenootſchap.

Het Hervormd Kerkgenootſchap.

Uit de COETUS van OOST-VRIESLAND, en heeft 88, en bijaldien men de tweede bediening, in *Pilſum* en *Manſlacht*, die echter nu reeds vele jaren opengebleven zijn, mede rekent, 90 Predikanten, en is verder in geene Klasſen of bijzondere Vergaderingen afgedeeld; maar

maar houdt zijne algemeene Vergadering altijd te *Embden*, driemalen in het jaar, hebbende drie *Moderatoren*, eenen *Præſes*, eenen *Vice-Præſes* en eenen *Actuarius* of *Scriba*, waartoe jaarlijks de drie oudſte Predikanten der Nederduitſche Gemeente te *Embden* door de gezamenlijke Leden verkozen en aangeſteld worden. Dezelve is reeds opgerigt in het midden der zestiende Eeuw. Door genoegzaam alle deze Predikanten wordt de Dienst in de Nederduitſche taal waargenomen; zijnde 'er ſlechts vijf, die in de Hoogduitſche taal prediken, te weten één te *Embden*, en vervolgens die te *Aurich*, te *Bedekaspel*, en de beide Predikanten te *Dijkhuizen* en *Nieuwſtad-Gödens*. Ook de Franſche Predikant te *Embden* is Lid van dezen COETUS, en heeft den rang terſtond naast den jongſten Nederduitſchen Predikant dier ſtad; terwijl 'er verder onder de overige Leden van den COETUS geen rang wordt in agt genomen. De *Oostvrieſche kerk*, die eene der alleroudſte Gereformeerde kerken is, hebbende zeer vroeg, en reeds ten jare 1520, de Kerkhervorming naar het Leerbegrip van ZWINGLIUS, in eene vrije overëenſtemming gebragt met de *Augsburgſche Confeſſie*, aangenomen, heeft ook haren eigenen *Katechismus* tot den openbaren dienst in kerken en ſcholen, bekend onder den naam van *Oostvrieſchen* of *Embder Katechismus*, zijnde even over het midden der zestiende Eeuw, negen jaren vroeger dan de *Heidelbergſche Katechismus*, door de *Embder* Predikanten opgeſteld,

ſteld, die ook nog door de *Embder* Gemeente op eenen zeer hogen prijs geſchat, en in de ſtad zelve niet alleen, maar ook in de tien ſtads Heerlijkheden, bij den openbaren agtermiddag-kerkdienst, tot op den huidigen dag altijd gebruikt wordt; maar ſedert vele jaren, in het overige *Oostvriesland* van tijd tot tijd ter zijde gelegd en met den *Heidelbergſchen Katechismus* verwisſeld is.

I. De ſtad *Embden* heeft zeven Predikanten, waarvan één den dienst in de Hoogduitſche taal waarneemt.

II. Tot de *ſtads Heerlijkheden* behooren tien Gemeenten, die door elf Predikanten bediend worden. 1. *Olderſum*, bediend door twee Predikanten. 2. *Olderſumorgast.* 3. *Simodswold.* 4. *Ganderſum.* 5. *Rorichem.* 6. *Ophuizen.* 7. *Wolthuizen.* 8. *Groot-Borsſum.* 9. *Klein-Borsſum.* 10. *Jarsſum.*

III. In het *Embder Ambt* zijn 25 Gemeenten.

A. En wel 16. in het gedeelte benoorden de *Eems:* 1. *Hinta* en *Oosterhuizen.* 2. *Zuiderhuizen.* 3. *Marjenweer.* 4. *Loppersum.* 5. *Kanhuizen.* 6. *Sirkmerum.* 7. *Groot Midlum.* 8. *Westerhuizen.* 9. *Freepſum.* 10. *Kanum.* 11. *Woldzeten.* 12. *Larrelt.* 13. *Twikslum.* 14. *Loegumer Voorwerk.* 15. *Wiebelſum.* 16. *Nesſerland*, een klein Eilandje nabij *Embdem*, welks deerlijk ingekrompene en vervallene Gemeente echter, ſedert 1795, geenen eigen Predikant meer heeft kunnen houden.

B. En 9 in het gedeelte bezuiden de *Eems:* 1. *Jen-*

1. *Jengum*, door twee Predikanten bediend. 2. *Klein Midlum*. 3. *Kritſum*. 4. *Marjenkoor*. 5. *Landſchaps Polder*. 6. *Hatſum*. 7. *Neudorp*. 8. *Oldendorp*. 9. *Ditſum*.

IV. In het *Leerder Ambt* vindt men 19 Gemeenten.

A. In het gedeelte benoorden de *Eems*: 4. bediend door zes Predikanten. 1. *Leer*, met twee Predikanten. 2. *Nuttemoer*. 3. *Veenhuizen*. 4. *Neermoer*, wederom met twee Predikanten.

B. In het *Overledinger* gedeelte 6. als. 1. *Esklum*. 2. *Drievер*. 3. *Grootegast*. 4. *Iderhove*. 5. *Grootwolde*. 6. *Midling* en *Mark*:

C. In het *Reider* gedeelte 9. 1. *Kerkborgen*. 2. *Wener*, bediend door twee Predikanten. 3. *Stapelmoer*. *Velge*. 5. *Wiemeer*. 6. *Bonda*. 7. *Wenermoer*. 8. *St. Georgiiwold* of het *Zwartewold*. 9. *Bömerwold*.

V. Het *Greetmer* of *Greetzijler Ambt* bevat in zich 12 Gemeenten. 1. *Greete* of *Greetzijl*. 2. *Pilſum*. 3. *Manſlagt*. 4. *Groothuizen*. 5. *Hanswerum*. 6. *Oplewert*. 7. *Wirdum*. 8. *Grimerſum*. 9. *Eilſum*. 10. *Uttum*. 11. *Viskward*. 12. Het Eiland *Borkum*.

VI. In het *Auricher Ambt* zijn twee Gemeenten. 1. *Aurich*. 2. *Bedekaspel*. In welke beiden de dienst in de Hoogduitſche taal verrigt wordt.

VII. Het *Peeuwſumer Ambt* heeft maar eene Gemeente, namelijk die van *Kampen*.

VIII. Eindelijk de *vrije Heerlijkheden* bevatten in zich 5 Gemeenten. 1. *Luitsborg-*

Digitized by Google

Norden. 2. *Loga.* 3. *Nieuwſtad Gödens*, bediend door twee Predikanten in de Hoogduitſche taal. 4. *Rizum.* 5. *Jennelt.*

Door de bijvoeging van de voormalige Heerlijkheden *Kniphuizen* en *Varel* tot het Departement *Oostvriesland*, wordt het getal der Oostvrieſche Hervormde Gemeente met nog twee vermeerderd, te weten die te *Akkum*, welke door twee Predikanten in de Hoogduitſche taal bediend wordt, en te *Varel*, die door een Predikant bediend wordt. — Overigens is deze Heerlijkheid, zoo wel als de voormalige Heerlijkheden *Jever* en *Varel*, gelijk ook de overige *Oostvrieſche Ambten* geheel en al der Luterſche Geloofsbelijdenis toegedaan.

De eenige *Franſche Hervormde Gemeente* in dit Departement is die te *Embden.*

Het Lutersch Kerkgenootſchap.

Is zeer aanzienlijk en bij uitſtek talrijk in het Departement *Oostvriesland*, zoo als uit de hier volgende opgave blijken mag. De dienst wordt bij hetzelve overal in de Hoogduitſche taal waargenomen.

I. In het *Auricher Ambt* zijn 23 Gemeenten. 1. *Aurich*, bediend door twee Predikanten. 2. *Middels.* 3. *Aardorf.* 4. *Wene.* 5. *Wieſens.* 6. *Holtdorf.* 7. *Aurich-Oldendorf.* 8. *Strakholt.* 9. *Boekband.* 10. *Zimmel.* 11. *Hatshauſen* en *Aijenwolde.* 12. *Riepe.* 13. *Ochtelbuhr.* 14. *Bangſtede.* 15. *Westeren-*

Digitized by Google

ende. 16. *Barſtede.* 17. *Forlitz* en *Blaukirchen.* 18. *Wigbolsbuhr.* 19. *Victorbuhr.* 20. *Engerhave*, hebbende twee Predikanten. 21. *Siegelſum.* 22. *Mariënhave*, door twee Predikanten bediend. 23. *Osteel.*

II. *Stad en Ambt Norden* heeft 2 Gemeenten. 1. *Norden*, bediend door drie Predikanten. 2. Het Eiland *Juist.*

III. Het *Eſener Ambt* bevat 12 Gemeenten. 1. *Eſens*, bediend door twee Predikanten. 2. *Thunum.* 3. *Werdum.* 4. *Stedesdorf.* 5. *Dunum.* 6. *Ochterſum.* 7. *Westerholt.* 8. *Fulkum.* 9. *Roggeſtedt.* 10. *Westerbuhr.* 11. *Westerackum.* 12. Het Eiland *Spiekeroog.*

IV. In het *Wittmunder Ambt* zijn 9 Gemeenten. 1. *Wittmund*, bediend door twee Predikanten. 2. *Bleerſum.* 3. *Bukerhave.* 4. *Butfohrde.* 5. *Funnix.* 6. *Karolinen-zijhl.* 7. *Berdum.* 8. *Egglingen.* 9. *Aſel.*

V. Het *Stikhuzer Ambt* bevat 14 Gemeenten. 1. *Detern*, bediend door twee Predikanten. 2. *Filſum.* 3. *Nortmohr.* 4. *Holtland.* 5. *Heſel.* 6. *Uplengen.* 7. *Hollen.* 8. *Bakemohr.* 9. *Potshauſen.* 10. *Raude.* 11. *Collinghorst.* 12. *Breinermohr.* 13. *Amdorf.* 14. *Neuburg.*

VI. In het *Friedeburger Ambt* vindt men 5 Gemeenten. 1. *Repsholt*, door twee Predikanten bediend. 2. *Etſel.* 3. *Horſten.* 4. *Marx.* 5. *Lehrhave.*

VII. Het *Bezumer Ambt* bevat 5 Gemeenten, waarvan elke der drie eerſten door twee Predikanten bediend wordt. 1. *Hage.* 2. *Arle.*

Digitized by Google

le. 3. *Nesse.* 4. Het Eiland *Nordeneij.* 5. Het Eiland *Baltrum.*

VIII. In het *Peeuwsumer Ambt* zijn 3 Gemeenten. 1. *Peeuwsum.* 2. *Wookwert.* 3. *Lookwart.*

IX. In het *Embder Ambt* vindt men maar twee Gemeenten. 1. *Embden*, bediend door twee Predikanten. 2. *Pogum.*

X. Het *Leerder Ambt* heeft 5 Gemeenten. 1. *Leer*, bediend door twee Predikanten. 2. *Bingum*, ook door twee Predikanten bediend. 3. *Holtgaste.* 4. *Völlen.* 5. *Steinfelde.*

XI. De *vrije Heerlijkheden* bevatten in zich 5 Gemeenten. 1. *Dornum*, bediend door twee Predikanten. 2. *Resterhave.* 3. *Petkum.* 4. *Logabierum.* 5. *Nieuwstad-Gödens.*

Het Roomsch Kerkgenootschap.

Bestaat in het Departement *Oostvriesland* uit zes, meestal kleine Gemeenten. 1. *Embden.* 2. *Aurich.* 3. *Norden.* 4. *Leer.* 5. *Jever.* 6. *Nieuwstad-Gödens:* waarvan die te *Embden* en *Leer* de voornaamsten zijn.

Het Doopsgezind Kerkgenootschap.

Is hier nog geringer dan het vorige, en vindt men alleenlijk te *Embden*, *Leer*, *Norden* en *Nieuwstad-Gödens* kleine Gemeenten.

OPEN-

Digitized by Google

OPENBAAR ONDERWIJS

EN

GELEERDE GENOOTSCHAPPEN.

Tot het Openbaar Onderwijs behooren de Academiën, Illuſtre Scholen en Schoolbeſturen in de Departementen, benevens de bijzondere Scholen en Inſtituten van Onderwijs, en hier komen in de eerſte plaats in aanmerking de Hooge Scholen, welke vijf in getal zijn.

1. De Koninglijke Univerſiteit te *Leijden*, onder het beſtuur van een Kollegie van vijf Curatoren, eenen Secretaris en Rentmeester, als ook een Kollegie van Rector en Regteren, hetwelk uit eenen Rector Magnificus, Promotor en elf Regteren beſtaat, benevens eenen Academiſchen Senaat, beſtuurd door de gewone Profeſſoren der vier Faculteiten; de waardigheid van Rector Magnificus wordt 's jaarlijks, bij afwiſſeling, door een Lid uit iedere Faculteit vervuld. 'Er zijn drie Profeſſoren in de Theologiſche, vier in de Juridiſche, vijf in de Mediſche en vijf in de Philoſophiſche Faculteit, benevens nog eenen buitengewonen Profeſſor in de Anatomie, een in de Nederduitſche Welſprekendheid, en drie Lectoren. Men vindt 'er eene Bibliotheek van kostbare zeldzame Boeken en Manuſcripten, een Theatrum

trum Anatomicum, met de Kabinetten van ALBINUS en van DOEVEREN, benevens de legaten en geſchenken van anderen verrijkt; eenen Hortus Medicus, een Kabinet van Naturaliën, een Chemiſch Laboratorium, benevens een Kabinet van Phyſiſche Inſtrumenten.

2. De Univerſiteit te *Groningen*, beſtuurd door twee Curatoren; benevens eenen Rector Magnificus; beſtaat uit drie Profeſſoren in de Godgeleerdheid, drie in de Regten, drie in de Geneeskunde en zes in de Vrije Kunſten.

3. De Univerſiteit te *Franeker* wordt beſtuurd door een Kollegie van drie Curatoren met eenen Secretaris; zij beſtaat uit twee Profeſſoren in de Godgeleerdheid, twee in de Regten, twee in de Geneeskunde en vijf in de voorbereidende Wetenſchappen, met en benevens een Prælector in de Teekenkunde en eenen Franſchen Taalmeester.

4. De Univerſiteit te *Harderwijk*, beſtuurd wordende door zes Curatoren en eenen Rentmeester. Men vindt 'er twee Profeſſoren in de Godgeleerdheid, twee in de Regten, twee in de Geneeskunde, vier in de Wijsbegeerte en Geſchiedenisſen, benevens eenen Lector in de Teekenkunst.

5. De Univerſiteit te *Utrecht*, door vijf Curatoren; eenen Secretaris en eenen Rector Magnificus beſtuurd. Zij beſtaat uit vier Profeſſoren in de Godgeleerdheid, twee in de Regten, drie in de Geneeskunde en vier in de Wijsbegeerte en Letterkunde, benevens twee Lectoren.

Behalve deze Univerſiteiten is 'er nog een *Athenæum Illuſtre* te *Amſterdam*, door drie Curatoren beſtuurd, op hetwelke tien Profeſſoren benevens een Lector doceeren.

Bijna in alle Steden van het Koningrijk vindt men Latijnſche Scholen.

Wat het lagere Onderwijs aangaat, zulks was bij de oude Regeeringsvorm, indien men zekere examina, welke de Schoolonderwijzers bij de Stedelijke Beſturen moesten afleggen, uitzondert, zonder eenig opzigt. De loffelijke Maatſchappij: Tot nut van het Algemeen, zorgde, al terſtond na hare oprigting, voor de verbetering der Scholen, en onder de menigvuldige goede inrigtingen welke de Staats-omwenteling van 1795 heeft aangebragt, telt men ook de Departementale en Stedelijke Schoolbeſturen, voor welke de Schoolonderwijzers niet alleen verpligt zijn hunne examina afteleggen, maar welke Beſturen ook bovendien belast zijn de lagere Scholen van tijd tot tijd te bezoeken, en in oogenſchijn te nemen of aldaar behoorlijk gebruik gemaakt wordt van de meer wijsgeerige voorſchriften van onderwijs, welke bij vastgeſtelde reglementen zijn voorgeſchreven. De Departementale Schoolbeſturen zijn in Diſtricten verdeeld, over elk van welke een Schoolbeſtuurder geſteld is. Het Departement *Gronëngen* is in vier, *Vriesland* in zeven, *Drenthe* in drie, *Overijsſel* in zes, *Gelderland* in acht, *Utrecht* in vier, het voormalig *Holland*, het noordelijk gedeelte, in negen, het zuidelijk gedeel-

deelte in zeven, *Zeeland* in drie, *Braband* in zes Diſtricten verdeeld.

Tot de bijzondere Scholen en Inſtituten van Onderwijs kunnen gerekend worden: 1°. De Artillerie- en Genie-School te *Amersfoort*, op welke behalve een Directeur, vier Adſiſtenten doceeren. 2°. De Koninglijke Militaire School te *Hondsholredijk*. 3°. Het Inſtituut der Marine op *Fijenoord*, welke alleen tot den publieken dienst behoorende, ten laste van het Koningrijk komen.

Voorts vindt men nog in dit Koningrijk Inſtituten, welke op kosten van bijzondere perſonen onderhouden worden; deze zijn:

Het *Inſtituut voor Dooven en Stommen*, opgerigt te *Groningen*, in den jare 1790, door den Ridder H. D. GUIJOT, in navolging van den Parijſchen Inſtituteur, den Abt DE L'EPÉE.

Het Inſtituut is te *Groningen*, door hulp en ondersteuning van eenige menschlievende Ingezetenen dier Stad opgerigt; doch weldra hebben ook andere menſchenvrienden, uit andere Steden van het Vaderland, het hunne bijgedragen; zoo dat het thans uit de bijdragen en geſchenken van particulieren, alsmede van eenige geleerde en menschlievende Stichtingen, voor verre het grootſte gedeelte wordt onderhouden, terwijl het gemeene Land, aan hetzelve eene jaarlijkſche toelage van *f* 5000:0:0 heeft geäccordeerd.

De Kweekelingen, die op dit Inſtituut, van beiderlei kunne, worden opgenomen, en in afzonderlijke Kosthuizen gehuisvest zijn, genie-

ten allen van wege het Inſtituut, vrije inwoning in hetzelve, en onderwijs op de School, met al het gene daartoe behoort; zij alleen, wier Ouders in ſtaat zijn, om voor hun onderhoud te zorgen, worden op kosten van dezen, van Kost en Kleederen voorzien; terwijl het grootſte gedeelte derzelve, en wel ten getale van 43, ook hier van door het Inſtituut verzorgd worden.

De Kweekelingen worden onderwezen in al het gene tot eene goede opvoeding vereischt wordt; en om hun in ſtaat te ſtellen, om, zonder laſt der Maatſchappij, in dezelve te eeniger tijd te kunnen verkeeren, en hun tevens nutte bezigheid te verſchaffen, worden alle zonder onderſcheid, in eenige kunſt of eenig handwerk onderwezen.

Dit Inſtituut wordt beſtuurd door eene Hoofddirectie, beſtaande uit den Inſtituteur H. D. GUIJOT, en zes Hoofd-Directeuren, van welken een den post van Secretaris, een ander dien van Rentmeester waarneemt, en van welken 's jaarlijks een aftreedt.

In elk der overige Departementen is eene Directie, uit één, twee of meer Leden beſtaande, welke de inzameling van de penningen ten behoeve van het Inſtituut bezorgt.

De *Academie van Teeken-, Bouw- en Zeevaart-kunde te Groningen*. Deze Academie is door particulieren opgerigt en in ſtand gehouden, waarbij een aantal jonge lieden worden onderwezen in alles, wat tot de Zeevaartkunde behoort, mitsgaders in de Franſche en Engelſche

ſche talen, — en waarbij tevens *gratis* onderwijs wordt gegeven in de Teeken- en Bouwkunde voor Handwerkslieden.

De *Fundatiën van de Vrouwe van Renswoude.* MARIA DUYST *van Voorhout, van Renswoude*, Weduwe van *Rheede*, heeft bij haar Testament van den 11 Maart 1749, tot eenige en Univerſele Erfgenamen geſteld: *Het Stads Kinderhuis der Stad Utrecht, het Weeshuis der Stad Delft* en *het Weeshuis van 's Gravenhage*, ieder voor eene derde portie, waarvan het inkomen zoude moeten worden geëmploijeerd, om eenigen van de bekwaamſte en geſchiktſte Jongelingen in dezelve, tot de beoefening van Kunſten en Wetenſchappen aftezonderen, en voorts opteleiden tot Vee-Artſenijkunde, Heelkunde, Zeevaart-, Landmeet- en Waterbouwkunde, Graveerkunst, Teekenkunst en anderen.

Voorts komen bij den ſtaat der Geleerdheid, Kunſten en Wetenſchappen in aanmerking:

Het Koninglijk Inſtituut.

Dit Inſtituut, hetwelk, voor het geheele Rijk, in *Amſterdam* is gevestigd, is verdeeld in *vier Klaſſen.* Het hoofdoogmerk van deszelfs inſtelling is, dat het zich, op het voetſpoor der voornaamſte Geleerde Genootſchappen der onderſcheidene Landen van Europa, bezig houde met het volmaken der Wetenſchappen en Kunſten, om derzelver vorderingen in het

Rijk, bij Buitenlanders bekend te doen worden, en uitvindingen of vorderingen elders gemaakt, hier te Lande intevoeren.

De Eerſte Klaſſe, voert den naam van *Koninglijke Maatſchappij der Wetenſchappen.*

De Tweede Klaſſe, dien van *Koninglijke Hollandſche Maatſchappij.*

De Derde Klaſſe, voert den naam van *Koninglijke Maatſchappij der Geſchiedenis en Oudheden.*

De Vierde Klaſſe, dien van *Koninglijke Maatſchappij der ſchoone Kunſten.*

De Voorzitters en Secretarisſen van de Klaſſen worden verkoren onder de Leden in *Amſterdam* en deszelfs omtrek woonagtig; — de Voorzitters worden telkens voor den tijd van zes maanden verkoren.

De Algemeene Vergadering wordt door den Voorzitter van eene der Klaſſen gepreſideerd.

Alle de perſonen welke de Wetenſchappen, de Letterkunde, of de ſchoone Kunſten beöefenen, kunnen, hoe zeer zij niet tot het Inſtituut, het zij als *Leden*, of als *Correſpondenten*, behooren, aan hetzelve echter de vruchten van hunne naſporingen en werkzaamheden mededeelen, en worden zelfs expreſſelijk daartoe uitgenoodigd.

Iedere Klaſſe looft jaarlijks een of meerder Prijzen uit, voor die genen, welke naar haar oordeel de meest belangrijke ontdekking gedaan, of het beste werk zullen geleverd hebben, of wel op een voorgeſteld onderwerp, eene Verhandeling zullen hebben ingediend, die

die de Klasse oordeelt, dat verdient bekroond te worden.

Iedere Klasse houdt jaarlijks eene openbare Vergadering, in welke de Secretaris de schets der werkzaamheden van de Klasse voorleest, de toewijzing der Prijzen, bijaldien dezelve plaats heeft gehad, aankondigt, en kennis geeft van het Programma, bij hetwelk nieuwe Prijzen worden uitgelooft; door eenige Leden, worden in deze Vergadering, bijaldien de tijd zulks toelaat, Verhandelingen voorgelezen, welke zoo veel mogelijk voorwerpen van algemeen belang ten onderwerp hebben.

Zijne Majesteit de Koning is Beschermheer en Honorair Lid van het Instituut.

Groot Koninglijk Museum.

Dit Museum is te *Amsterdam* gevestigd, en strekt tot eene verzamelplaats van *Schilderijen*, *Teekeningen*, verschillende Werken van *Beeldhouwkunst* en *Gravure*, *gesneden Steenen*, *Oudheden*, *Kunstzaken* en *Zeldzaamheden* van allerlei soort.

Aan alle Kunstenaars en Kunstminnaren staat het vrij, om, met voorkennis der Directeurs, dagelijks op nader te bepalen uren, zich aldaar in het kopiëren der Stukken, welke zij verkiezen zullen, te oefenen.

Driemaal in de week, en wel op *Dingsdag*, *Donderdag* en *Zaturdag*, is het Museum ten algemeen gebruik voor allen opengezet, van

tien uren des morgens tot *twee uren* des namiddags.

Voor *Vreemdelingen*, of bij *bijzondere gelegenheden* zal het Muſeum, ook op andere dagen mogen worden geöpend.

De zorg over het Muſeum is, onder het oppertoezigt van den Directeur-Generaal der Wetenſchappen en Kunſten, en proviſioneel aanbevolen aan den Directeur.

Groote Koninglijke Bibliotheek.

Deze Bibliotheek is te *Amſterdam* gevestigd, en ſtrekt tot eene verzamelplaats van *gedrukte Boeken*, *Handſchriften*, *Landkaarten*, *Prenten* en *Penningen*.

Dezelve wordt, ten algemeenen gebruike van allen *vijfmaal* in de week opengeſteld, van *tien uren* des morgens tot *twee uren* des namiddags.

De zorg over de Bibliotheek is, onder het oppertoezigt van den Directeur-Generaal der Wetenſchappen en Kunſten, aan *twee* Bibliothekariſen-Generaal en Bewaarders, aanbevolen.

De Koninglijke Maatſchappij der Wetenſchappen te Haarlem.

De Koninglijke Maatſchappij der Wetenſchappen te *Haarlem*, eertijds de Hollandſche en naderhand de Bataafſche Maatſchappij genaamd, is de oudſte der geleerde Maatſchappijen

pijen van dit Rijk, beſtaande dezelve reeds ſedert den jare 1752.

Hare eerſte grondwet is om, door de beoefening van nuttige Wetenſchappen, de algemeene welvaart te bevorderen, en meer bijzonderlijk die van deze Gewesten.

Ten dien einde ſtelt zij jaarlijks verſcheiden vragen in verſchillende Wetenſchappen voor, voornamelijk echter Natuurkundige of Scheikundige, en biedt eene Gouden Medaille van *Dertig* Ducaten waarde, aan elk der genen die een van dezelve het best beäntwoord.

De Natuurlijke Historie, een der Wetenſchappen zijnde, welke door deze Maatſchappij beöefend worden, zoo heeft dezelve ter bevordering dezer Wetenſchap eene verzameling van natuurlijke Voorwerpen verkregen, grootendeels uit Legaten en Geſchenken van hare Directeuren en Leden bijëengebragt. Deze verzameling, welke zich tot het Dierenrijk bepaalt, is ſystematisch gerangſchikt. De Naamlijsten der viervoetige Dieren, Vogelen, Amphibiën en Visſchen in dit Kabinet voorhanden, vindt men in de laatst uitgegevene Deelen van de Verhandelingen der Maatſchappij.

Behalve deze Koninglijke Maatſchappijen, vindt men nog verſcheidene andere in de afzonderlijke Departementen gevestigd, als:

In het Departement *Groningen:*

Het Genootſchap *pro excolendo jure Patriæ*, opgerigt in het jaar 1761, en zich bepalende tot

tot het onderzoek van het Staats- en Burgerlijk Regt van het Vaderland in het algemeen, en van de voormalige Provinciën in het bijzonder, met alles wat daartoe regtstreeks of van ter zijde dienen kan, uit derzelver Geschiedenis, Oudheid en Taalkunde, zoo wel als uit de Physieke Historie dezer Landen afgeleid.

De Vergaderingen van het Genootschap worden eenmaal des maands gehouden, in welke ieder der Leden verpligt is op zijne beurt eene Verhandeling te lezen, welke niets mag behelzen, het gene den Godsdienst of de Hooge Regeering eenigermate nadeelig kan zijn.

Het Genootschap bestaat uit binnenlandsche Leden, of dezulke die te *Groningen*, of binnen het Departement *Groningen* woonagtig zijn, alsmede ook uit Buitenlandsche Leden of de zoodanige, welke buiten het genoemde Departement, of ook buiten het Koningrijk wonen.

Het bestuur van het Genootschap berust bij een Presidents, twee Gecommitteerden, een Commisaris tot de Buitenlandsche Correspondentie, een Bibliothekaris, een Secretaris en een Rentmeester.

In het Departement *Gelderland*:

Het Genootschap van Teeken- en Bouwkunde, onder de Zinspreuk *Kunstoefening*, te *Arnhem* opgerigt, ten jare 1803, door eenige Kunstvrienden, en bijzonder om onvermogende Jongelingen gelegenheid te verschaffen tot het aanleeren der *Teeken- Bouw-* en *Doorzigtkunde*.

Het

Het beſtuur van het Genootſchap is opgedragen aan zes Directeuren, benevens een Secretaris en een Penningmeester.

Het *Natuur- en Letterkundig Gezelſchap*, onder de Zinſprelk: *Prodeſſe Conamus*, ten oogmerk hebbende de bevordering van Natuur- en Letterkunde, beſtuurd door Directeuren, welke voor twee jaren worden verkozen, en waarvan 'er jaarlijks drie afgaan.

In het Departement *Utrecht*:

Het *Schilders Collegie*. Dit Collegie bloeide reeds in den jare 1376, onder MEYSTEN, ARENT en BERENT, beide Beeldhouwers, en BLANK en KLAAS ARENTSZOON, Kunſtſchilders, en heeft ten doel de beoefening van Schilder-, Beeldhouw-, Graveer-, Boetſeer- en Gietkunst: het wordt beſtuurd door een eerſte Deken, een tweede Deken, twee Overlieden, drie Inſpecteurs en een Secretaris.

Voorts beſtaat 'er nog een *Genootſchap van Kunſten en Wetenſchappen* aldaar.

In het Departement *Amſtelland*.

In hetzelve komt inzonderheid de Hoofdſtad des Rijks in aanmerking, alwaar men de volgende Genootſchappen vindt:

Het Genootſchap *Concordia et Libertate*. Hetzelve beſtaat ſedert den jare 1748, en heeft ten oogmerk de bevordering van alle voorwerpen van Geleerdheid, Wetenſchappen en

en Kunſten, Staatkunde en Godgeleerdheid daar van uitgezonderd.

De Stads *Teeken-Academie*, in den jare 1765 opgerigt. Hare werkzaamheden beſtaan in het Teekenen naar het levend Model.

De *Maatſchappij der Teekenkunde*, onder de Zinſpreuk: *Kunst zij ons doel.* Deze Maatſchappij is opgerigt den 7 October 1801, en beſtaat uit *een honderd negen-en-zevenstig* zoo werkende als beſchouwende, honoraire, uitſtedige en buitenlandſche Leden en Donatrices.

De werkzaamheden zijn, de beöefening der Teekenkunst in de naarvolging van het *naakt Vrouwen-beeld* en in het geven van *Kunst-beſchouwingen.*

De *Maatſchappij tot Redding der Drenkelingen.* Deze Maatſchappij werd in den jare 1767, door een klein aantal Menſchenvrienden opgerigt.

Haar oogmerk is om het lot der, uit het water opgehaalde perſonen, bij wien het levensbeginſel nog niet geheel is uitgebluscht, te verbeteren, en aan dezelve die hulp en verzorging toe te dienen, welke door achteloosheid en vooroordeel te voren verwaarloosd werd.

Ten dien einde, en om elk tot werkzaamheid en redding dezer ongelukkigen aante-ſporen, worden daaraan Premiën verbonden, de onkosten vergoed, en alzoo de zoodanigen, die anders onvermijdelijk moesten verloren gaan, aan de Maatſchappij wedergegeven.

Hare pogingen zijn ook ſteeds met een gewenscht gevolg bekroond, blijkens de Gedenk-ſchrif-

ſchriften die door de Maatſchappij zijn in het licht gegeven.

De *Maatſchappij ter bevordering van den Landbouw*, opgerigt in 1776, beſtaande uit gewone Leden, welker toelage het eenig fonds dezer Maatſchappij uitmaakt, en uit honoraire, waaronder verſcheidene beroemde mannen, zoo in als buiten het Vaderland, en uit correſpondeerende Leden, onder de kundigſte landlieden gekozen. De werkzaamheden dezer Maatſchappij beſtaan in het bekroonen en uitgeven van goedgekeurde antwoorden op vragen door haar voorgeſteld, en van ingezondene belangrijke berigten, alsmede het aanprijzen van nuttige ontdekkingen voor den Landbouw.

De *Maatſchappij Felix Meritis*. Het doel dezer Maatſchappij beſtaat in, bij wijze van nuttige uitſpanning, verſtand en deugd aantekweeken, en Kunſten en Wetenſchappen te doen bloeijen. Hare werkzaamheden zijn verdeeld in *vijf* Departementen, te weten: Het Departement van *Teekenkunde*; het Departement van *Letterkunde*; het Departement van *Koophandel*, *Zeevaart* en *Fabrieken*; het Departement van *Natuur-* en *Wiskunde*, en het Departement van *Muzijk*.

De huishoudelijke directie der geheele Maatſchappij is toevertrouwd aan een Collegie van *vijf* Commiſſariſſen, die elk drie jaren ſungeren, en door anderen vervangen worden.

De custodie der bijzondere Departementen is in elk derzelve, toevertrouwd aan *drie* Directeuren, die mede voor drie jaren gekozen worden.

De

De gemelde vijf Commisſarisſen met de vijf Preſident-Directeuren der onderſcheidene Departementen, maken *een* vereenigd Collegie uit, waarin alle zaken, de Algemeene Wetten of Reglementen betreffende, ingevolge de deliberatiën der Leden, overwogen en opgemaakt worden.

Het beſtuur over de Geldmiddelen der Maatſchappij is opgedragen aan *vijf* Theſaurieren, die ook voor *drie* jaren gekoren worden.

De *Maatſchappij tot Nut van het Algemeen*, op den 16 van Slachtmaand 1784, door den verdienſtelijken JAN NIEUWENHUIZEN, Leeraar der Doopsgezinden, geſticht, en vervolgens naar *Amſterdam* verlegd. Het doel dezer Maatſchappij is de aankweeking van Godsdienſtige en Burgerlijke deugden, en de bevordering van dien graad van beſchaving en verlichting welke de beöefening dezer deugden kan bevorderen; ook in het bijzonder de opvoeding en de verbetering van het onderwijs. Het Hoofdbeſtuur dezer Maatſchappij is te *Amſterdam* gevestigd. Zij is voorts in 75 Departementen verdeeld, en telde in 1806, het aanzienlijk aantal van 6341 Leden. Deze Departementen zijn gevestigd:

In het Departement *Groningen:* te *Groningen*, *Visvliet*, *Zuidhorn*, *Middelſtum*, *Sappemeer* en omliggende Dorpen, *Oldamt*, *Rellingwolde*, *Langakkerſchans*, *Scheemda* en *Pekel-A.*

In *Vriesland:* te *Leeuwaurden*, *Heerenveen*, *Holwart*, *Dokkum*, *Marsſum*, *Sneek*, *Ber-*

Bergum, *Bolsward*, *de Marne*, *Hindelopen* en omliggende Plaatsen, *Ylst*, *Workum*, *Dragten* en *St. Jacobi Parochie.*

In het Departement *Drenthe*, te *Meppel.*

In *Overijssel*, te *Blokzijl* en *Vollenhoven*, *Deventer*, *Giethoorn* en *Steenwijk*, *Almeloo* en *Enschede.*

In *Gelderland*, te *Cuilenburg*, *Zutphen* en *Wageningen.*

In *Utrecht*, te *Utrecht*, *Vreeland*, *Kortehoef* en *Nichtevecht.*

In het voormalig *Holland*, te *Amsterdam* twee Departementen: te *Bodengraven*, *Rotterdam*, *Leijden*, *Koog* en *Zaandijk*, *Waterland*, *Purmerend*, *Haarlem*, *Wormerveer*, *Zaandam*, *Dordrecht*, *Beverwijk*, *Hoorn*, *Monnikendam*, *Gouda*, *Sloterdijk*, *den Haag*, *Edam*, *Wormer* en *Jisp*, *Enkhuizen*, *Weesp*, *Medemblik*, *Alkmaar*, *Terschelling*, *Muijden*, *de Beemster*, *Krommenie* en *Asschendelft*, *Hoog-* en *Aartswoude*, *Vlaardingen*, *Delft*, *Oud-Beijerland*, *Nieuwer-Amstel*, *Schoonhoven*, *Woerden*, *Barsingerhorn* en *Kolhorn.*

In *Zeeland*, te *Middelburg*, *Zierikzee*, *Vlissingen*, *Domburg* en *Schouwen.*

In *Braband*, te *Bergen op den Zoom* en *den ouden Bosch.*

In de *Indiën*, te *Paramaribo* en aan de *Kaap de Goede hoop.*

Het *Legaat* van J. MONNIKHOF. Wijlen de Heer J. MONNIKHOF, in leven Heel- en Stads-Breukmeester te *Amsterdam*, heeft, bij

zijnen uiterſten Wil, inzonderheid ter bevordering van Breukenkennis, eene zekere ſomme Gelds beſproken, en begeerd, dat de Interesſen van dezelve jaarlijks zouden aangewend worden, ter uitloving van eenen gouden Medaille, ter waarde van *drie honderd Guldens*, en dat het overblijvende van deze Interesſen zoude worden beſteed tot den aankoop van Boeken voor deze Stichting, welke Medaille moest worden toegewezen aan den Schrijver van het meest voldoend geöordeeld wordende antwoord op uitgeſchrevene Prijsvragen, de Breukenkennis betreffende.

Tot Beſtuurderen van dit Legaat werden door den Stichter benoemd de Hoog-Leerarern in de Ontleed- en Heelkunde en in de Kruidkunde, benevens de Leden van het toenmalig *Collegium Medicum* en *Chirurgicum*, en der Vergadering van de Stads-Doctoren en Stads Heel- en Breukmeesteren.

Het Genootſchap ter *bevordering* der *Heelkunde*, opgerigt in den jare 1790, door een viertal der oudſte en voornaamſte Heelmeesters, benevens de Hoog-Leeraar in de Ontleed- Heel- en Verloskunde, en vervolgens ondersteund en uitgebreid door de aanzienlijkſten hunner Land- en Kunstgenooten, zoo Hoog-Leeraren als Leeraren, en andere geöefende Heel- en Verloskundigen.

De werkzaamheden dezer inrigting beſtaan voornamelijk in het verzamelen en beöordeelen, mitsgaders uitgeven van Heel- en Verloskundige Prijsverhandelingen.

Het

Het Genootſchap *Doctrinâ et Amicitiâ.* Dit Genootſchap is daargeſteld in den jare 1790, en beſtaat uit vier verſchillende klaſſen van Leden, onder de benaming van *Effective*, *Honoraire*, *Titulaire*, en *Titulaire werkende Leden.*

Deszelfs doeleinde is de beöefening en bevordering van Kunſten en Wetenſchappen, zoo wel als de aankweeking van onderlinge vriendſchap en harmonie, door het doen van beurtelingſche Redevoeringen, Voorlezingen, verdedigen van Theſes, en Natuurkundige Proeven.

Het Genootſchap ter bevordering der *Koepok-Inënting*, beſtaande uit dirigeerende, werkende, correspondeerende en contribuëerende Leden. Het ſtelt alles in het werk, wat de Koepok-Inënting, vooral onder minvermogenden, kan bevorderen.

Het Genootſchap *Nederig en Standvastig* is werkzaam om arbeidzame nijverheid, braafheid en zeden, bij minvermogende mede-Stadgenooten, in ſtand te houden en aantekweeken; terwijl geheimhouding een harer onderlinge verbindtenisſen zijnde, de namen van Beſtuurderen hier met ſtilzwijgen worden voorbijgegaan.

De Maatſchappij van *Fraaije Kunſten* en *Wetenſchappen.* Deze Maatſchappij beſtaat uit *drie* afdeelingen, als *één* te *Amſterdam*, *één* te *Leijden* en *één* te *Rotterdam*, en wordt beſtuurd door *één* Hoofd-Directie, welke, door het beurtelings preſideeren der reſpective afdeelingen, bij afwisſeling te *Amſterdam*, te *Leijden* of te *Rotterdam* gevestigd is.

Voor den jare 1808 had de Amſterdamſche afdeeling den rang van voorzitting, en bezat toen in haar midden het Hoofd-Beſtuur der Maatſchappij.

Het Wiskundig Genootſchap, onder de Spreuk: *Een onvermoeide arbeid komt alles te boven.* Dit Genootſchap bedoeld de bevordering der Wiskundige Wetenſchappen, en beſtaat door de contributiën van deszelfs Leden, het heeft deszelfs correspondenten in de verſchillende Steden van het Rijk.

Het Genootſchap *tot Nut en Beſchaving*, in 1807, door eenige Letterkundige Israëlieten geſticht.

Voorts vindt men in de andere Steden van dit Departement nog de volgende Geleerde Genootſchappen:

TEYLERS *Stichting* te *Haarlem.* Wijlen de Heer PIETER TEYLER VAN DER HULST, den 8 April 1778, te *Haarlem* overleden, heeft, bij zijn Testament, de algemeene en voortdurende directie over zijne Nalatenſchap aanbevolen aan *vijf* Directeuren, onder zekere Voorſchriften, bij hetzelve Testament uitgedrukt, volgens hetwelke daaruit ook moest geboren worden zekere Stichting van Weldadigheid en ter bevordering van Algemeen Nut, terwijl, met betrekking tot het laatſte, in het bijzonder, ook was bepaald de inſtelling van *twee* Collegiën, in welks eene verhandeld zouden worden allerhande Materiën tot de *Vrijheid in den Christelijken Godsdienst en den Burgerſtaat* behoorende, en in het andere, het gene de *Na-*

Natuur-, *Dicht-*, *Historie-*, *Penning-* en *Teekenkunde* betrof. Hieruit zijn ontſtaan twee Genootſchappen, het eerſte bekend onder den naam van TEYLERS *Godgeleerd Genootſchap*, en het andere van TEYLERS *Tweede Genootſchap*.

De *Nederlandſche Huishoudelijke Maatſchappij*, in den jare 1796, door de Nationale Vergadering als zoodanig erkend, beſtond bevorens, ſedert den jare 1774, onder den naam van de *Maatſchappij van den Oeconomiſchen Tak*, en maakte destijds een bijzonder gedeelte van de *Hollandſche Maatſchappij der Wetenſchappen* uit, zich bepaaldelijk bezig houdende met het opſporen der oorzaken van het verval en de middelen tot herſtelling van Nederlandsch Koophandel. Haar voornaam oogmerk was derhalven om, door het opgeven van Prijsvragen, het beloven van Præmiën, het bezorgen van Schadeloosſtellingen, en, in het algemeen, door allerhande geöorloofde middelen, alles wat tot herſtel van den vorigen bloei van onzen *Landbouw*, *Koophandel*, *Viſcherijen*, *Kunſten*, *Handwerken* en *Koloniën* kon medewerken, aantemoedigen en te beloonen. Onder de middelen, welke tot bereiking van dit oogmerk dienen konden, waren voornamelijk het nemen van proeven, het mededeelen van ontdekkingen in ons Land en in andere Landen gedaan, het overbrengen en cultiveeren der voortbrengſels, welke daarvoor vatbaar waren, uit laatstgemelde in het onze, het aankweeken van nieuwe

takken in den Koophandel en Visscherijen of het verbeteren der oude, het herstellen der Fabrieken en het aanleggen van nieuwe als ook het vertier van derzelver voortbrengselen en de vermeerdering en verbetering van het Spinwerk.

In het Departement *Maasland.*

Het Genootschap *Verscheidenheid en Overeenstemming*, te *Rotterdam*, voor omtrent vijftig jaren, door een klein aantal Burgers dezer Stad, opgerigt.

Het algemeen oogmerk en doel der leden van dit Genootschap is bepaaldelijk, om aan hunne Stadgenooten van allerlei standen, 's wekelijks, eenige nuttige, leerzame en vermakelijke uren in eenen gemengden kring te verschaffen, en daardoor de Wetenschappen en de goede Zeden algemeen aantekweeken.

Het Genootschap der *Proefondervindelijke Wijsbegeerte* te *Rotterdam*, opgerigt in het jaar 1769, door wijlen den Heer STEVEN HOOGENDIJK, een voornaam Horlogiemaker, Burger en Inwoner dier Stad, een beminnaar der Proefondervindelijke Wetenschappen, inzonderheid der Werktuigkunde, die reeds bij zijn leven hiertoe eene aanzienlijke somme gelds afzonderde, en (schoon hij zijn leven lang zich als Stichter onbekend hield) hetzelve dadelijk met behulp van eenige zijner Vrienden, Mannen van Verdiensten en Kunde, tot stand bragt, zoo dat men op den 5 Julij 1770, Octrooi

voor

voor hetzelve bekwam bij de Staten van *Holland* en *Westfriesland*, voerende het tot Zinſpreuk: *Certos feret Experientia fructus.*

Het oogmerk met de ſtichting van dit Genootſchap was wel, in de eerſte plaats, in het algemeen, de bevordering der *Proefondervindelijke Wijsbegeerte*, met al het gene daartoe behoort, als *Natuur-* en *Scheikunde*, *Landbouw*, *Fabrieken* en *Trafieken* enz.; doch meer bijzonder de verbetering van *'s Lands Waterſtaat:* het vestigt dus de aandacht, zoo wel op de *Rivieren*, met derzelver *Bodems*, *Bedijkingen*, *Loop*, *Uitwateringen* enz., als op de *ontlasting der binnen-Wateren*, en op de Werktuigen en middelen daartoe betrekkelijk.

Het Fonds, ten behoeve van dit Genootſchap, wordt beſtuurd door *vijf* Adminiſtrateurs, terwijl over het Wetenſchappelijk gedeelte zijn aangeſteld *vijf* Directeuren, van welke te gelijk *één* als Secretaris ſungeert; met adſiſtentie nog van een tweeden Secretaris, die Lid, doch geen Directeur is.

Deze Collegiën van *Adminiſtrateuren* en *Directeuren* worden te zamen vereenigd door een *Preſes Magnificus*, die het hoofd is van het Algemeen Beſtuur, zoo als hij ook, in de algemeene en vereenigde Vergaderingen, het Voorzitterſchap bekleedt.

De Leden van het Genootſchap worden verdeeld in *Honoraire*, *Conſultanten*, *Correſpondenten* en *Gewone* Leden.

Zijne Majeſteit, de Koning, is Protector van dit Genootſchap.

Het Genootſchap onder de Zinſpreuk: *Door hier tot hooger*, te *Rotterdam*, in 1773 opgerigt, en in 1781 meer algemeen uitgebreid, beſtaande uit Honoraire en werkende Leden, en beſtuurd door twee Commisſarisſen, een Theſaurier, een Secretaris en vier Correctoren.

De Maatſchappij van *Fraaije Kunſten en Weetenſchappen*, mede te *Rotterdam*. Dezelve Maatſchappij, bevorens onder den naam van die van *Taal- en Dichtkundig*, beſtaan hebbende, heeft zich in 1806 hervormd in eene Maatſchappij van *Fraaije Kunſten en Weetenſchappen*, die beurtelings te *Amſterdam*, *Rotterdam* en *Leijden*, hare algemeene jaarlijkſche Vergaderingen houdt, en welke jaarlijkſche Vergadering in 1808, te *Amſterdam* plaats gehad heeft.

De *Teeken-Academie* in den *Haag*, in den jare 1650 door een Genootſchap van 30 Schilders en Kunstminnaars opgericht, waarop alleen naar het leven geteekend wordt.

Dichtlievend Genootſchap in den *Haag*, onder de Spreuk: *Kunst-liefde ſpaart geen vlijt*, in 1772 door een aantal van vijf beöefenaars der Dichtkunde opgericht, en alleen aan deze Kunst toegewijd.

Het Genootſchap *ter Verdediging van den Chriſtelijken Godsdienst*, opgerigt ten jare 1785, ſtaande het Lidmaatſchap dezes Genootſchaps open voor elk, zonder onderſcheid van Kerkelijke Belijdenis.

De Maatſchappij voor *Natuur- en Letterkunde*, onder de Spreuk *Diligentiâ*, in den *Haag*. Deze Maatſchappij is haren oorſprong ver-

verſchuldigd aan een Gezelſchap van eenige weinige Liefhebbers der Natuurkunde, in het jaar 1793 bijeengekomen tot het doen van Verhandelingen over het een of ander vak van de Natuurkunde, onder den naam van *Gezelſchap ter beöefening der Proefondervindelijke Wijsbegeerte.*

Dit Gezelſchap heeft door den ſpoedigen aanwas van het Getal der Leden, den form eener Maatſchappij verkregen.

Bij de plegtige inwijding van een nieuw Locaal, in September van het jaar 1805, heeft dit Gezelſchap den naam aangenomen van *Maatſchappij voor Natuur- en Letterkunde, ten Zinſpreuk voerende:* DILIGENTIA, *in den Haag*; en heeft ter dezer gelegenheid hare werkzaamheden tot den kring der Letterkunde uitgebreid.

Deze Maatſchappij bezit eene ſchoone verzameling van Natuurkundige Werktuigen, eene verzameling tot de Natuurlijke Historie betrekkelijk, en eene Boekerij, alles uit de jaarlijkſche contributiën en entrégelden der Leden aangekocht, of door Leden aan de Maatſchappij ten geſchenke gegeven.

Zij wordt beſtuurd door *negen* Beſtuurderen, gekozen, uit de werkende Leden, in de beide vakken, en uit de gewone Leden, geaſſiſteerd met een Secretaris en Adjunct-Secretaris. Het Voorzitterſchap verandert elke maand.

De werkzaamheden dezer Maatſchappij bepalen zich tot de onderſcheidene vakken der Proefondervindelijke Natuurkunde en Letterkunde, in welke beide vakken gedurende de maan-

den October, November, December, Januarij, Februarij en Maart wekelijks verhandeld wordt.

Het Genootſchap *Pictura* te *Dordrecht*, opgerigt in 1774, door ABRAHAM VAN STRIJ, PIETER HOFMAN, WILLEM VAN DER HOOGT en REGNIER GOUDSBERGEN, ten oogmerk hebbende de bevordering der Teeken- en Bouwkunde.

Het *Stolpiaansch Legaat* te *Leijden*. Wijlen de Heer J. STOLP heeft bij Testamentaire diſpoſitie aan de Univerſiteit te *Leijden* gelegateerd eene zekere ſomme Gelds, en daarbij gemaakt de navolgende bepalingen:

1°. Dat dit Legaat zoude worden geſteld onder Curateele van *acht* ordinaire Profeſſoren aan de Univerſiteit aldaar, van dewelke de eerſte benoeming door den Testateur zelve geſchied is, met magt aan de benoemden, om, ter vervulling der openvallende plaatſen, andere Curateuren uit het ligchaam van den Senaat te benoemen.

2°. Dat uit de revenuën van dit Legaat met eene Medaille, ter waarde van *twee honderd en vijftig Guldens*, bekroond zouden worden de Verhandelingen, welke het best voldeden op de, van tijd tot tijd uitgeſchrevene vragen, over de natuurlijke Godsdienst en Zedenleer; en

3°. Dat uit de overſchietende Gelden der revenuën voor de Bibliotheek der Leijdſche Univerſiteit zouden aangekocht worden zoodanige Boeken, welke tot de voornoemde vakken van Geleerdheid betrekking hebben.

De Maatſchappij der *Nederlandſche Letterkunde* te *Leijden*, geſticht in den jare 1766, door

door de Staten van *Holland* met een Octrooi begiftigd den 20 Mei 1775, heeft tot voorwerpen van hare beöefening *Taalkunde*, *Welſprekendheid*, *Dichtkunst*, *Oudheid-* en *Hiſtoriekunde*, in welke onderſcheidene vakken zij jaarlijks, in hare Algemeene Vergadering, op den eerſten Dingsdag in Julij, bij afwisſeling, Prijsvragen uitſchrijft. Voorts houdt zij van tijd tot tijd openbare Vergaderingen, in welke door een of meer harer Leden voorlezingen gehouden worden.

De *Academie ter bevordering van de Teeken-*, *Schilder-*, *Beeldhouw-* en *Graveerkunst* te *Leijden*, onder de Spreuk: *Ars Aemula Naturæ*.

Het *Genootſchap der Beſchouwende en Werkdadige Wis-*, *Bouw-*, *Natuur-*, *Reken-* en *Teekenkunde* te *Leijden*, onder de Zinſpreuk: *Matheſis Scientiarum Genetris*.

In het Departement *Zeeland*.

Het *Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen* te *Middelburg*. Dit Genootſchap ſtaat, als zoodanig, onder de protectie van Zijne Majeſteit den Koning.

De werkzaamheden dezer Maatſchappij ſtrekken zich uit tot alle vakken van Geleerdheid, nuttige Kunſten en Wetenſchappen.

Zij houdt hare Vergaderingen in het *Muſeum* te *Middelburg*.

Jaarlijks houdt zij eene algemeene Vergadering, waarin zij over de ingekomene Prijsver-

verhandelingen uitſpraak doet, en een Programma uitvaardigt.

Zij heeft, in het *Muſeum Medioburgenſe*, hare Kabinetten van Medailles, Naturalia, Zeldzaamheden en eene Bibliotheek.

Het Genootſchap ter voortzetting van *Schilder-*, *Beeldhouw-* en *Bouwkunde*, te *Middelburg*, onder de Zinſpreuk: *Vernuft en Vlijt*. Dit Inſtituut is verdeeld in *twee* Collegiën, te weten het *Teeken-Collegie*, hetwelk beſtaat uit Teekenaren naar Prent, Pleister, en (wanneer zich hiertoe een genoegzaam aantal opdoet), naar het levend Model, en het *Bouwkundig Collegie*, hetwelk weder in *vier* opklimmende klaſſen is verdeeld.

In het Departement *Braband* vindt men een *Teeken-Academie* te *Breda*.

En in de Koloniën van het Rijk een Genootſchap van *Kunſten en Wetenſchappen* te *Batavia*.

BESCHRIJVING

VAN HET

TEGENWOORDIG GRONDGEBIED

EN VAN DE THANS PLAATS HEBBENDE VERDEELING

VAN HET KONINGRIJK

HOLLAND.

Voor dezen werden, zoo als boven reeds gezegd is, de Gewesten van dit Land, als Gemeenebesten, op zich zelve, aangemerkt, welke door het Verbond van de *Unie van Utrecht* vereenigd, onder de Mogendheden van *Europa* eenen aanmerkelijken rang bekleedden. In het tijdvak van deze Regeringsvorm rangſchikten alle Aardrijkskundigen die Gewesten, naar den Rang, welke zij in de Vergadering der Staten Generaal bekleedden, en zoodanig, als wij dezelve, in de Schets van het voormalig Staatsbeſtuur, hier boven, *pag.* 15, en vervolgens, hebben opgegeven: dan, bij de groote omwenteling van 1795, waarvan wij meermaal geſproken hebben, en bij welke het bouwvallig geworden regerings ſtelſel van dit Land inſtortte, moest ook natuurlijk deze Landsver-

verdeeling, en, met dezelve, de rang, welke de Gewesten voor dezen in het ſtaatsgeſtel bekleedden, vervallen. Het Beſtuur der algemeene 's Lands aangelegenheden al meer en meer geconcentreerd wordende, werd, bij de eerſte Conſtitutie van 1798, het *Bataafſch Gemeenebest* verdeeld in Departementen, Gemeenten, Ringen en Grond-vergaderingen, welker afzonderlijke beſchrijving wij, aangezien dezelve maar zeer korten tijd beſtaan heeft, met ſtilzwijgen voorbijgaan. Bij de invoering van de Conſtitutie van 1805, toen het Staatsbeſtuur van dit Gemeenebest in den perſoon van eenen Raadpenſionaris nog meer geconcentreerd werd, werd eene nieuwe Departementale verdeeling van het Gemeenebest ingevoerd, bij welke nagenoeg de namen en grenſcheidingen der voormalige Gewesten herſteld werden. Elk Departement verkreeg bij deze inrigting een afzonderlijk Departementaal Beſtuur, hetwelk (en dit moet de Lezer wel onder het oog houden) een geheel ander, ja zelf tegenovergeſteld gezag, dan de Staten der voormalige Gewesten had; want, in den geest der nieuwe Staatsregeling kon men de Departementale Beſturen niet anders dan als de armen der Uitvoerende Magt aanmerken, welke aan dezelve, en door middel van deze, aan den onverdeelbaren Souverein des Lands waren ondergeſchikt; de Staten der voormalige Gewesten daarentegen waren, gelijk wij boven befchreven hebben, elk in derzelver reſpective Gewesten, de Oppergezaghebbenden; uit hun mid-

midden werden de Leden ter Vergadering van de Staten Generaal afgevaardigd, welk vereenigd ligchaam destijds als de hooge Souverein van den Lande werd aangemerkt.

Bij de komst van onzen braven en weldadigen Koning tot den throon van *Holland*, bleef de Departementale verdeeling bijna zoo als zij, bij deze gebeurtenis, was ingerigt: doch, daar bij deze zoo hoogst heilzame vereeniging van het Beſtuur in één hoog perſoon, de benaming van het KONINGRIJK HOLLAND ingevoerd en daarbij aan het gantſche Land den naam van dat Gewest gegeven werd, hetwelk, alhoewel het voor dezen niet den eerſten rang bekleedde, nogtans het vermogendſte was, het grootſte gezag oefende, en meer, dan alle de overige Gewesten, in de algemeene lasten droeg, verdeelde men het grootſte gedeelte van het oude Grondgebied van dit Gewest in twee Departementen, namelijk de Departementen van *Amſtelland* en *Maasland;* terwijl bijna alle de overige Departementen de benaming en het Grondgebied behielden, welke zij, onder de oude Regering gehad hadden.

De Lezer begrijpt nu ligtelijk, dat het zeer onvoeglijk zou zijn, in onze Beſchrijving den rang der voormalige Gewesten in acht te nemen, ja dat het belagchelijk zou zijn, zich in dezen niet te ſchikken naar den geest van het tegenwoordig koninglijk Beſtuur, dat zulke gunſtige vooruitzichten op de verbetering van onzen natuurlijken en ſtaatkundigen toeſtand oplevert: wij zullen dan, om deze reden,

den, de gewoonte der nieuwe Aardrijksbeſchrijvers volgen, welke in de optelling van de Provinciën, Diſtricten, Kreitzen, Departementen van een Land, Gemeenebest of Koningrijk, van boven naar beneden, van de regte naar de linkehand, dat is, zoo als men de Kaart voor zich heeft, van het Noorden naar het Zuiden, en van het Oosten naar het Westen, de optelling der Departementen maken en dezelve in deze rangorde beſchrijven. Wij hopen dat de Lezer deze orde van optelling, welke ook bij het Gouvernement aldus is aangenomen, ons ten goede zal houden.

Wij zouden derhalve met het Departement *Oostvriesland*, *Jeverland*, *Kniphuizen* en *Varel* moeten beginnen: maar, daar het ons voegzaam is voorgekomen, om eerst die Departementen te beſchrijven, welke tot het voormalig Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden behoord hebben; daarna de nieuw aangewonnen Landen en eindelijk, (op dat wij ook deze Aardrijkskundige Beſchrijving voor de beöefening van de Geſchiedenis dezes Lands dienstbaar mogten maken) de Generaliteits Landen, welke deze Staat bij den jongſten Revolutie-oorlog verloren heeft, en die thans tot de Noordelijke Departementen van het Franſche Keizerrijk behooren, moeten wij in dezen van deze gewoonte der Aardrijkskundigen afgaan, en wij worden daartoe te meer gedrongen, daar deze orde van ſtof ons in ſtaat zal ſtellen de beſchrijving der nieuwe aangewonnen Landen, naauwkeuriger en vollediger dan wij anders in ſtaat zouden geweest zijn, optegeven.

DE-

DEPARTEMENTEN

BEHOORENDE

TOT HET OUDE GRONDGEBIED.

I. DEPARTEMENT GRONINGEN.

Volgens de Staats-wet, is bij dit Departement een gedeelte van *Oostvriesland* gevoegd, bekend onder den naam van *Reiderland*, hetwelk ten westen van de rivier de *Eems* gelegen is. Dit Departement grenst alzoo, ten N. Oosten, aan de rivier de *Eems*, welke hetzelve ten Noordoosten van *Oostvriesland* afscheidt. Het grenst ten Oosten aan het voormalig *Munsterland*, ten Zuiden aan het Departement *Drenthe*, ten Westen aan het Departement *Groningen*, waarvan het door het riviertje de *Lauwer* is afgescheiden. Ten Noorden is het aan de *Noord-zee* gelegen, tegen welke het door zware zeedijken beveiligd wordt. Ten Noord-Oosten heeft de *Noordzee* eenen grooten zee-boezem, bekend onder den naam van *Dollart*, in welke de rivier de *Eems* die door *Munsterland* stroomt, hare uitwatering heeft. De plaats, welke deze zeeboezem inneemt, was weleer eene vruchtbare landstreek, die in den jare 1277 door eenen

zwaren ſtorm en watervloed verdronk, en bij welke, volgens de ruwe berigten, die 'er van overgebleven zijn, wel drie-en-dertig Dorpen in het water bedolven werden. De naauwte of ſoort van ſtraat, door welke de *Dollart* met de *Noord-zee* gemeenſchap heeft, noemt men den mond van de *Eems*. Ten Noord-Westen is een inham van de *Noord-zee* waarin de *Hunſe* zich ontlast en welke met andere kleine ſtroompjes van *Vriesland* gemeenſchap heeft, merkwaardig.

Bij de nieuwe Departementale verdeeling heeft dit Departement ten zuiden en ten westen de grenzen van het voormalig Gewest van dien naam behouden. Vergelijk wegens den tijtel, het wereldlijk beſtuur van het voormalig Gewest van dien naam, *pag.* 27, hier boven.

Dit Departement heeft met *Reiderland* medegerekend van het Oosten naar het Westen eene uitgeſtrektheid van twaalf uuren gaans; in de breedte van het Noorden naar het Zuiden haalt het op deszelfs grootſte breedte in het midden zes uuren gaans.

De grond van dit Departement is doorgaans laag en beſtaat meestal uit ſchoone weilanden, waarom de inwooners zich meest op de veeteelt toeleggen. Men vindt 'er ook verſcheidene akkers, die goed koorn opleveren — hier en daar ook veengronden, welke nogtans, noch zoo veel noch zulke goede turf dan elders geven. — Zuidwaards, op de grenzen van het Departement *Drenthe*, wordt

wordt de grond hei- en zandachtiger en is alzoo daar ter plaatſe het best voor houtgewas geſchikt.

De voornaamſte Rivieren van dit Departement zijn:

1. De *Eems*, welke in het voormalig *Munſterland* ontſpringt, noordwaards met verſcheidene bogten door dit land loopt, tot dat zij boven *Weener* de grensſcheiding tuſſchen de Departementen *Groningen* en *Oostvriesland* uitmaakt, en, na eene noord-weſtelijke wending genomen te hebben, bij *Emden* in den *Dollart* valt, door middel van welke zee-boezem deze Rivier met de *Noordzee* gemeenſchap heeft.

2. De *Hunſe*, eene kleine Rivier, welke uit verſcheiden kleine wateren ontſpringt, die zich in de ſtad *Groningen*, met dezelve vereenigen, voorts noord-westwaards en verder westwaards loopt en zich in de *Lauwerzee*, ook bekend onder den naam van *Loopen-diep*, ontlast.

3. De *Fivel*, een riviertje van minderen rang, hetwelk zich met de *Hunſe*, binnen *Groningen* vereenigt, noord-oostwaards loopt voorbij *Appingadam*, naar welke plaats het ook wel eens *Damſter-diep* genoemd wordt, en verder bij *Delfszijl*, bij de mond van de *Eems*, met de zee gemeenſchap heeft.

4. De *Westwolder-Aa* in het oostelijke gedeelte des Departements, welke, bewesten de *Lang-Akkerſchans* in den *Dollart* valt.

5. De *Renſel*, welke, van *Groningen*, oostwaards

waards door *Winſchoten* ſtroomt, en tot eene geſchikte trekvaart dient, om van die ſtad, over *Winſchoten*, naar de *Nieuwe Schans* te varen, en van daar op *Oostvriesland* te reizen.

Voorts is dit geheele Departement als doorſneden met eene menigte vaarten en grachten, welke of door de kunst gemaakt, of voor dezen ſprankjes of kreeken der grootere ſtroomen geweest zijn, en welker optelling tot eene uitvoerige topographiſche beſchrijving zou behooren.

Het Departement wordt verdeeld in drie Kwartieren. 1°. Het KWARTIER GRONINGEN. 2°. Het KWARTIER APPINGADAM. 3°. Het KWARTIER WINSCHOTEN. (*a*)

I. Het KWARTIER GRONINGEN.

Dit Kwartier maakt het zuid-westelijke gedeelte van het Departement uit, en wordt, door de *Hunſe*, van het Kwartier APPINGADAM afgeſcheiden; het raakt ten Westen aan het Departement *Vriesland* en ten Zuiden aan *Drenthe*. Dit Kwartier bevat de Dorpen en

(*a*) Deze verdeeling wijkt af van de oude. Volgens deze laatſte werd het Gewest verdeeld in 1. De ſtad GRONINGEN EN HAAR ONDERHOORIG REGTSGEBIED, onder den naam van *Corecht* (dat zoo veel als *Landsregt* beteekent) bekend. 2. De OMMELANDEN, welke wederom in de vijf volgende Kwartieren verdeeld werden: *a)* Het *Westerkwartier*, *b.)* *Hunſingo*, *c.)* *Fivelingo*, *d.)* het *Oldambt* en *e.)* het *Wester-Wold*.

en Gehuchten, welke voor dezen tot het *Gorecht* en het *Westerkwartier* behoorden. (*b*)

In dit Kwartier vindt men eene Stad en verſcheidene Dorpen.

GRONINGEN (*c*) de Hoofdſtad van het geheele Departement, de verblijfplaats van den Landdrost des geheelen Departements en de zetel van het Departementaal Geregtshof. Zij is bijna op de zuidelijke grenzen van het Departement, naar den kant van *Drenthe*, op eenen afſtand van 44 uren gaans van de Hoofdſtad des Rijks, op 53° 29′ 10″ Noordelijke Breedte en 4° 20′ 25′ Lengte beoosten *Parys* (*d*) of 1° 50′ 10″ beoosten de

(*b*) Men verdeelde dit Westerkwartier in de Landſchapjes: 1. *Middagten*, 2. *Vredewold*, 3. *Langewold*, en 4. *Ruigewaard* — benamingen die nog in zwang gaan. Dit Kwartier werd voor dezen *Westerkwartier* genoemd, omdat het ten westen der ſtad gelegen is.

(*c*) Ook wel *Groeningen* genaamd. 'Er zijn die den naam dezer ſtad willen afgeleid hebben van zekeren GRUNUS, die omtrent 130 jaren voor onze jaartelling ter plaatſe, alwaar nu de ſtad ſtaat een ſlot zou geſticht hebben, *Grunusburg* geheeten: dan, daar dit gevoelen op geene aanmerkelijke redenen ſteunt, is het veeleer waarſchijnelijk dat de naam *Groeningen* en bij verbastering *Groningen*, ontleend zij van de groene velden, waarmede die ſtad overal omringd is.

(*d*) Wanneer in het vervolg de lengten en breedten van plaatſen met een * getéekend zijn, geeft dit te kennen: dat wij, offchoon het zeer weinig van de waarheid kan afwijken, van de ſtrikte naauwkeurigheid dezer opgave, welke de Sterrekundigen doorgaans verlangen, niet verzekerd zijn. — Tot verſtand van breedte en lengte zeggen wij, ter opheldering voor minkundigen, dat de breedte, welke altijd aan de hoogte van den Pool gelijk is, de afſtand is, welke de plaats tot den evenachts-cirkel heeft en

de Hoofdſtad *Amſterdam*, of eindelijk 7 minuten 21 ſecunden in tijd beoosten de Hoofdſtad (dat wil zeggen: dat, wanneer het, in de Hoofdſtad, middag 12 uren is, dan is het te *Groningen* reeds later, en 7 minuten 21 ſecunden na den middag, en dit moet ook voor elken tijd van den dag alzoo verſtaan worden.) De langſte dag duurt 'er, op de uitwerking der ſtraalbreking acht gevende, 16 uren 57½ minuut, de kortſte dag 7 uren 23 min. De langſte dag is aldaar 17½ minuut langer en de kortſte dag 15 minuten korter dan in de Hoofdſtad van het Rijk.

Deze ſtad is na *Amſterdam*, *Rotterdam*, den *Haag*, *Leijden* en *Utrecht* de volkrijkſte van het Rijk: zij bevat 23770 Inwoners, welke hun beſtaan in den Handel vinden, tot welke zij zeer gelegen is; want door de *Hunſe* kunnen vrij groote ſchepen uit de ſtad in zee gebragt worden, en daar deze Rivier zich in de ſtad met de *Fivel* en de *Renſel* vereenigt, is het transport der goederen, landwaards in, zeer gemakkelijk en de Handel wordt daardoor zeer bevorderd. Vermits onder het vorig Staatsbeſtuur deze Stad de Hoofdſtad der geheele Heerlijkheid was, waren 'er ook alle hooge Lands-Kollegiën gevestigd, waarom de voornaamſte en fatſoen-

door lengte de hoek, welken de middags-cirkel van die plaats aan den as der aarde maakt met den middags-cirkel van de plaats, van waar de lengte geteld wordt, dat is hier van *Parys* en *Amſterdam*.

ſoenlijkſte lieden van het Gewest aldaar woonden, hetwelk aan de ſtad veel aanzien en rijkdom gaf, 't geen nog door hare vrolijke en aangename ligging vergroot werd, zoo dat deze ſtad voor eene der voornaamſte van het Rijk moet gehouden worden. Het tegenwoordig Stedelijk Beſtuur beſtaat uit een Burgemeester, drie Wethouders en derzelver Plaatsvervangers en zestien Vroedſchappen. (Zie wegens derzelver functiën en verpligtingen pag. 117 hier boven.)

Deze ſtad had voor dezen ſlechts eene middelmatige groottte; doch met en ſedert den jare 1613, werd zij ten westen en ten noorden bijna de helft aan elke zijde uitgelegd en met eenen nieuwen aarden wal omringd, door zeventien bolwerken en een contreſcharp redelijk wel verſterkt: doch deze werken, ſedert dien tijd min noodzakelijk geworden zijnde, worden niet meer onderhouden; doch in plaats daarvan werd in het midden der voorgaande eeuw, een kwartier uurs gaans buiten de ſtad, eene verſterkte linie aangelegd, welke dezelve tegen eenen vijandelijken aanval dekken kan.

In de Roomſche tijden, ſtonden 'er binnen *Groningen* drie Parochie-, vijf Klooster- en drie Gasthuis-kerken, waarvan, ſedert de Hervorming, ſommige tot andere gebruiken zijn beſtemd geworden, als eene tot het verblijf der Stadhouderen van *Groningen;* eene tot een Burger-weeshuis; twee tot Schoolen en eene tot een Tuchthuis, en vier van dezelve zijn

tot de Godsdienstoefening der Hervormden in gebruik. — De Hoofd- of *St. Martens Kerk* is een der fraaiſte kerkgebouwen; de oude toren, welke tot dit kerkgebouw behoorde ſtortte in den jare 1468 in, en men begon in het volgende jaar eenen nieuwen toren te bouwen, welke, daar zij eene hoogte van 330 Rhijnlandſche voeten heeft en met vijf fraaije omgangen voorzien is, de hoogſte en fraaiſte is, die men in het gantſche Rijk vindt, en tot welker opbouw den tijd van 13 jaar beſteed werd. De kerk zelve is een groot en aanzienlijk gebouw, dat door een fraai orgel, door RUDOLPH AGRIKOLA, een Groningsch Burger vervaardigd, niet weinig verfraaid wordt. De tweede kerk is de *Lieve Vrouwe van ter Aa Kerk*, ſtaande aan de westzijde der ſtad, bij den zamenloop van het riviertje de *Aa* met de *Hunſe*. De derde kerk wordt de *Noorder-kerk* genoemd, in welke bij afwisſeling door de Hoogleeraren der Godgeleerdheid in de Latijnſche taal, en, door de Predikanten der Franſche Gemeente, in de Franſche taal gepredikt wordt. Behalve de kerken, bij de Hervormden in gebruik, vindt men 'er vijf Roomſche, twee Doopsgezinden en en eene Luterſche kerken.

In den jare 1615 werd 'er eene Hoogeſchool geſticht, die in eenen goeden bloei is, alwaar thans vijftien Hoogleeraren leeren en onder de beheering van twee Curatoren en eenen *Rector Magnificus* ſtaat. De beroemde Geſchiedſchrijver UBBO EMMIUS,

was 'er de eerſte *Rector Magnificus*. De openbare leſſen worden 'er gegeven in het Franciscaner Klooster, en de Hoogleeraren worden uit de geeſtelijke goederen, welke bij de ſtichting daartoe aangelegd zijn geworden, betaald.

De twee Markten in het midden van de oude ſtad gelegen, zijn merkwaardig. Een derzelven is de grootſte die men in het geheele Rijk aantreft. Zij is bij de *St. Martens Kerk* gelegen, van waar zij westwaards de lengte van 179 ſchreden heeft, en wegens hare groote breedte den naam van *Breemarkt* draagt. Op het midden dezer Markt ſtaat het Raadhuis, dat een zeer fraai, groot en nieuw Gebouw is, waaraan een geruimen tijd geärbeid en nu voor weinig tijds geheel voltooid is. De tweede Markt, welke met de eerſte eene onmiddelijke gemeenſchap heeft, is de Vischmarkt, die de lengte van 241 ſchreden heeft; doch in evenredigheid zoo breed niet is dan de eerſte. Op deze twee Markten loopen zeventien der voornaamſte ſtraten uit, waarvan 'er zes op bijzondere poorten der ſtad uitkomen. Behalve deze Markten, vindt men 'er nog eene Beurs ten dienſte van den Graan- en verdere Koophandel, en eene Oſſenmarkt, die in het nieuw uitgelegde gedeelte der ſtad gelegen, mede aanzienlijk groot is.

De ſtad *Groningen* behoorde van ouds tot het *Hanzee-verbond*, en bezat daardoor groote voorregten in den Handel, welke zij altijd tegen de *Ommelanden* heeft weten te hand-

haven. In den jare 1559 werd de ſtad op verzoek van PHILIPS II, Koning van *Spanje*, door Paus PAULUS IV, tot een Bisdom verheven; doch deze Bisſchoppelijke zetel werd bij de toenemende Hervorming weldra omver geworpen, JOHANNES KNIJF was 'er de eerſte en laatſte Bisſchop; hij ſtond onder den Aartsbisſchop van *Utrecht* en genoot de inkomſten van de Abtdij van *Golweerd*.

Deze Stad is in de Vaderlandſche Geſchiedenis door hare mannmoedige verdediging tegen den Bisſchop van *Munſter*, welke haar in den jare 1672 belegerde, zeer beroemd geworden. Deze Bisſchop ten voordeele van LODEWIJK XIV, met wien den Staat in oorlog was, eene afwending willende maken, ſloeg, na *Overijſſel* bemeesterd te hebben, op den 9 Junij van dit jaar, een leger van 22000 man voor de Stad neder en opende de loopgraven aan derzelver zuidzijde: de dappere Generaal KAREL VAN RABENHAURT voerde het bevel in de Stad over eene bezetting van naauwlijks 3000 manſchappen; ondersteund door de Burgers en Studenten (terwijl de Doopsgezinden den brand bluschten) hield deze, ondanks een vreeslijk bombardement, de Stad, en deed het vijandelijk leger zoo veel afbreuk, dat het tot op de helft ſnenvelde, zoodat de Bisſchop van *Munſter*, in den nacht tusſchen den 25 en 26 Augustus, genoodzaakt was, met ſpijt en ſchande, aftetrekken. Het is ter gedachtenis dezer heuchelijke uitkomst, dat nog 's jaarlijks, op den 28 Augustus, binnen *Groningen* eenen plechtigen dankdag gevierd wordt.

De

De Dorpen van dit Kwartier, welke te voren tot het ſtads *Gerecht* behoorden, en welk *Gerecht* zich rondom de ſtad omtrent een goed kwartier gaans benoorden en zuidwaards langs de *Aa* of het *Hoorendiep* uitſtrekt, zijn:

Haren tusſchen de *Aa* en *Schuiterdiep*, waaronder de Buurten *Helpman*, *Eſen* en *Onnen* behooren.

Noordlaren op de zuidelijke grenzen van het Departement, mede beoosten de *Aa* en tusſchen dezelve en *Schuitendiep* gelegen, hetwelk van *Zuidlaren* moet onderſcheiden worden, welk dorp tot het Departement *Drenthe* behoort. — De buurt *Glimmen* behoort tot dit dorp.

Kropswolde, een dorp oostwaards van *Noordlaren*, op de zuidelijke gzenzen: onder hetzelve behooren de buurten *Wolfsbergen* en *Foxhol*, aan de trekvaart op *Winſchoten*.

Sappemeer aan de trekvaart op *Winſchoten*, alwaar de Doopsgezinden een kerkgebouw hebben. De Gereformeerde kerk aldaar is een rond, fraai en met een koper dak voorzien gebouw. Onder dit dorp behoort de buurt *Kleine-Meer*.

Windemeer en *Lula*.

Hoogezand, waaronder *Martenshoek*.

Westerbroek, beoosten de ſtad, aan de trekvaart op *Winſchoten*.

En, meer noordwaards van deze laatſte, *Middelberts* en *Engelberts*.

Voorts *Noordijk*, een klein uur ten noordoosten, van de ſtad.

De

De dorpen en gehuchten tot dit Kwartier behoorende, zijn voorts:

Wierum, op de oost-oever van de *Hunſe*, noordwaards van de ſtad, wel te verſtaan, voor zoo verre het gebied van dit dorp bewesten de *Hunſe* of het *Reitdiep* ligt.

Dorquert, ten noord-westen van *Groningen*, tusſchen de *Hunſe* en het *Aldewerderdiep*, ten Westen van het *Reitdiep*.

Garnwerd en *Oostum*, hooger op tusſchen die Rivieren. — Voorts bezuiden de bogt van de *Hunſe*:

Eſinge of *Eeſinga*, *Feerwert*, *Saaxum*, *Oldehove*, *Niehove*.

Vervolgens, bezuiden deze dorpen, van het noorden naar het zuiden:

Franſum, den *Ham*, *Leegekerk*, *Hoogekerk*, de *Hooge* en *Lage Mieden*, en *Oostwold*, bij de trekvaart op *Dokkum*, op de zuidelijke grenzen.

Voorts *Lettelbert* bewesten *Oostwolde*, waaronder het gehucht *Enumatil* behoort, en in de nabijheid van hetzelve *Midwolde*, de *Laak* en daaronder *Zevenhuizen*: en, altijd op de zuidelijke grenzen, het *Oldebert*, het *Niebert* en *Nuis*, in welks nabijheid het kasteel *Coenders* gelegen is, alle welke plaatſen, bezuiden de trekvaart op *Dokkum*, op de zuid-oostelijke grenzen, gelegen zijn.

Op de westelijke grenzen, in de nabijheid van het Departément *Vriesland*, van het Zuiden naar het Noorden zijn gelegen: *Marum*, eene Heerlijkheid, het dorp *Noordwijk*, dat men

men niet met *Noordwijk*, in het voormalig Gewest *Holland*, verwarren moet; *Opende*, ook wel *Uppenende*, beoosten het riviertje de *Lauwer*; — hooger op, het dorp *Doesum*, waaronder het gehucht of de buurt *Lutje-Gast*: en *Groote-Gast*, in de nabijheid van dit laatſte, gelijk ook in dezelfde nabijheid van *Doesum*, beneden de oude vaart op *Dokkum*; van het Westen naar het Oosten, de dorpen *Sijbaldeburen*, *Niekerk*, *Oldekerk* en *Faan* gevonden worden.

De dorpen *Zuidhorn* en *Noordhorn* zijn genoegzaam in het midden van dit Kwartier noord- en zuidwaards van elkander, ten noordwesten van de ſtad, beoosten de *Slpter-Zijl*, die met het *Loopen-diep* gemeenſchap heeft, niet verre van de noord-oostelijke bogt van meergemelde trekvaart, op *Dokkum* gelegen.

Het dorp *Niezijl* is aan de *Kromme-Zijl*, die in het *Loopen-diep* valt, gelegen, daar deze zich in twee ſprankjes verdeelt.

Eindelijk vindt men op de grenzen van het Departement *Vriesland*, in de nabijheid van het riviertje de *Lauwer*, de dorpen *Pieterszijl*, en bezuiden hetzelve *Visvliet*.

Grijpskerke en de *drie Waarden* zijn tuſſchen *Niezijl* en *Visvliet* gelegen.

II. Het KWARTIER APPINGADAM.

Dit tweede Kwartier bevat de beide Kwartieren, voor dezen onder den naam van de Kwar-

Kwartieren van *Hunſingo* en *Fivelingo* (*e*) bekend geweest zijnde: het wordt van het Kwartier van *Groningen* door de *Hunſe* of het *Reiten-diep* afgeſcheiden, ſtrekt zich noordwaards van het *Loopen-diep*, langs de zee tot aan de mond van de *Eems* uit; terwijl het ten zuiden, door de trekvaart op *Winſchoten* tot aan *Colham*, en van daar door een noordoostwaards loopende lijn tot aan *Oosterbierum*, van het Kwartier van *Winſchoten* is afgeſcheiden, en, in die ſtrekking, aan hetzelve grenst.

De Hoofdplaats van dit Kwartier is *Appingadam*, meestal *Dam* genoemd, voorheen eene ſtad, doch thans een open vlek, aan de *Fivel*, welke naar deze plaats veeltijds het *Damſter-diep* genoemd wordt: het heeft eene bevolking van 1595 zielen, is vrij welvarend, en vermaard wegens eene jaarlijkſche Paardenmarkt, welke vele vreemdelingen derwaards lokt. Deze Plaats werd in 1536, op bevel van Keizer KAREL de V. van hare wallen beroofd, na dat zij door deszelfs krijgsvolk, toen Hertog KAREL VAN GELDER in dezelve bevel voerde, ſtormenderhand was ingenomen.

Delfszijl of *Delfsziel* komt, na de Hoofdplaats, het eerst in aanmerking: de Plaats is eene

(*e*) Kwartieren aldus genaamd naar de *Hunſe* en de *Fivel*. Het eerſte dezer Kwartieren werd gemaldeeld in de Diſtricten van de *Marne*, het *Halvembt*, het *Ooster-ambt* en *Ubbega*: het tweede Kwartier in de drie landſtreken *Hoogeland*, *Duirkwolter* en *Ooster-Ga*.

eene ſterkte, welke een uur gaans ten oosten van *Appingadam* gelegen is, ter plaatſe, alwaar de *Fivel* of het *Damſter-diep* door eene Sluis van den mond der *Eems* is afgeſcheiden, van welke Sluis dan ook de benaming van *Delfsziel*, dat zoo veel als *Delfsſluis* beteekent, afkomſtig is. Zij werd voorheen voor eene ſterkte van veel belang gehouden; de Generaal KOEHOORN heeft, niet lang voor zijnen dood, deszelfs vesting-werken aanmerkelijk verbeterd. De Hertog van ALBA had eens het plan gevormd, om deze Plaats tot eene aanzienlijke Koopſtad te verheffen en haar den naam van *Marsburg* te geven, daarmede ten oogmerk hebbende *Embden* te benadeelen: doch op de vertoogen van de ſtad *Groningen*, welke daaruit eenig verval voor haren Handel duchte, werd dit ontwerp geſtaakt, en de Schans, die men aldaar had begonnen aanteleggen, voltooid: het is thans een plaatsje dat ruim 800 inwoners telt.

In dit Kwartier vindt men vele dorpen.

Zuidwolde en *Noordwolde* aan de westzijde van de trekvaart, die noordwaards van de ſtad, beoosten de *Hunſe* loopt.

Bedum en *Westerdijkshorn*, meer noordwaards, bewesten dezelfde vaart.

Onderwierum en *Menkewier* in dezelfde rigting noordwaards.

Voorts, benoorden en benoord-oosten deze laatſte dorpen, *Stitswert*, *Kanters*, *Rottum*, *Sandewier*, *Oosternieuwland* en *Uithuizen*, wel-

welke plaatſen binnensdijks, aan het noordelijkst gedeelte van den zeedijk, gelegen zijn; beoosten dit laatſte dorp *Usquert* en *Warſum*. Ten zuid-oosten van hetzelve, en een weinig ten westen van *Warſum*, het dorp *Brede*, ſomtijds ook *Breeda* genoemd, en een weinig noord-westwaards van het laatſte *den Andel*.

Ten zuiden van deze twee laatſten *Rasquert* en *Basfeldt*.

Voorts al westwaards gaande, ten westen van *Basfeldt* het dorp *Eenrum*, en noordoostwaards *Saaxumhuizen* in de nabijheid van den *Andel*.

Het gehucht *Westernieuwland*, het gehucht *Pietersburen* en de Heerlijkheid *Wierhuizen*, benevens de buurt *Kloosterburen* in het bovenſte gedeelte van den westelijken hoek benoorden de *Hunſe*.

Voorts *Hoornhuizen*, *Vierhuizen* en de *Zoutkamp*; zijnde de twee eerſte aan zee gelegen en het laatſte een fortje aan den mond van het *Loopen-diep*, in welks nabijheid, een weinig meer oostwaards, men de Dorpen en Heerlijkheden *Niekerk*, *Vliedorp*, *Houwenzijl*, *Ulrum* en *Leens* of *Liens*, benevens *Wehe* aantreft.

Meer in de nabijheid van de *Hunſe*, zuidwaards, vindt men, van het westen naar het oosten, de dorpen *Suurdijk*, *Warſhuizen*, onder welk laatſte *den Hoorn* en *Menſingewier*, waaronder *Maarsſlag*, behoort, voorts *Ranum* en een weinig noordwaards van hetzelve *Tinallinge*.

Ge-

Genoegzaam zuidwaards van deze laatſte, alwaar de *Hunſe*, na eerſt noordwaards geſtroomd te hebben, eene weſtelijke wending neemt, *Obergum* waaronder *Maarhuizen*, *Bellingerwier*, en, een weinig noordwaards, de gehuchten *Winſum* en *Schouwenzijl*.

Verder ſtadwaards, aan de *Hunſe*, de heerlijke dorpen *Wetzing* of *Wetſinga*, *Sawert* of *Sauwert*, het dorp *Adorp*, een weinig beoosten *Wierum*, waaronder de buurt *Harsſens*, benevens het oostelijke gebied van de dorpen *Wierum* en *Dorquert*, aan de oostzijde van het *Reitdiep* of de *Hunſe*.

Ten westen van *Appingadam* vindt men, in de rigting van het *Loopen-diep*, de ſchoone dorpen: *Huiſinge*, *Weſterwijtwert* en *Middelſtum*, onder welk laatſte *Tornwert* behoort, zeer nabij elkander.

Het dorp *Eppenhuizen*, ten noordoosten van de laatſten, waaronder *Startenhuizen* behoort.

Oldenzijl een weinig ten N. N.-oosten van *Eppenhuizen*, en noordwaards van het laatſte, *Uithuiſtermeden*.

Van *Groningen*, langs de *Fivel*, naar den *Dam*, vindt men het dorp *Gamerswolde*, waaronder de buurt *Heidenſchap*, aan de overzijde van den *Fivel*, behoort. *Thezinga* of *Thezinge*, *ten Boer* of *ten Buir*, waaronder *St. Annen* en *Wolterſum*, aan de overzijde van de *Fivel*, benevens *Witterwierum* en *ten Post*.

Benoorden de *Fivel*, een weinig landwaards in, *Lellens* en *Stedum* of *Steem*, *Lopperſum*,

Wester-Embden, *Garshuizen*, *de Zeerijp* en *'t Zand*; meer oostwaards van het laatſte, *Godlinze*, en, in de nabijheid van den oostelijken oever van den mond van de *Eems*, *Losdorp*, *Spijk*, benoorden het laatſte, *Bierum*, *Holwerda* en *Katmis*; alle ten noorden van *Appingadam*, en, meer in de nabijheid van hetzelve, *Krewert*, *Jukwert Oosterwijtwert* en *Leermens*, beoosten de *Zeerijp*; wat lager *Enum* en *Wirdum*, bewesten den *Dam*, in de nabijheid van de *Fivel*: *Garlsweer*, meer westwaards aan *Fivel* en *Tjamsweer* meer nabij dem *Dam*.

Voorts beneden de *Fivel*, in de nabijheid van den *Dam*, en meer zuid-oostwaards en zuidwaards, *Opwierda* en *Eelwert*, *Solwert*, *Marsſum* en *Uitwierda*, benoorden de *Fivel*: *Farnſum*, waaronder *Amsweer* en *Tuikwert*; *Meethuizen*, een dorp in het zuiden van *Delfszijl*; *Weiwert*, noordelijk van het laatſte, in welks nabijheid, oostwaards, het dorp *Hevekes* en het klooster *Oosterwierum* gevonden wordt.

Van daar zuid-westwaards het dorp *Siddeburen*, waaronder *Oostwold* met de *Veendijk* en *Tjuchem*, als buurten, behooren; wat meer westwaards *Helmſchil* of *Hellamſchil* en *Schilwolda*; *Slochteren*, in de nabijheid van het huis *Rengers*; *Kolham* nog meer zuid-westwaards aan de *Aa*; *Scharmer* en *Harkſtede*, ten noordwesten van *Kolham*, beoosten *Groningen*.

III. Het

III. Het KWARTIER WINSCHOTEN.

Dit Kwartier maakt het zuid-oostelijke gedeelte van het Departement uit; het grenst ten Westen aan het oude ſtads *Gorecht*, ten Noorden aan het Kwartier *Appingadam* en den *Dollart* en ten Oosten aan de *Eems*, en beſtaat uit de voormalige Kwartieren van de *Oldambten* en *Westwoldingerland*, en dat gedeelte van *Oostvriesland*, dat onder den naam van *Reiderland* bekend, en bewesten de *Eems* gelegen is. Voor dezen behoorden de *Oldambten*, welke uit de *groote* en *kleine Oldambten* beſtonden, aan de ſtad *Groningen*, terwijl *Westwoldingerland*, offchoon op het grondgebied van het voormalig Gewest *Groningen* gelegen, voormaals onder het gebied der Algemeene Staten ſtond, welke 's jaarlijks twee Leden uit den Raad van Staten derwaards afvaardigden, om de forten en ſterkten, in dit Kwartier gelegen, te bezichtigen.

Winſchoten, de Hoofdplaats van dit Kwartier, aan de *Renſel*, digt op de grenzen van het voormalig Kwartier *Westwoldingerland* gelegen, was voor dezen een groot en ſchoon dorp, hetwelk in den jare 1593, op bevel der Algemeene Staten, bemuurd en met goede vesting-werken omringd werd, om dit Gewest, gelijk ook *Vriesland* en *Drenthe*, tegen de ſtrooperijen der Spanjaarden te beveiligen. De nabijheid van deze plaats en wel bijzonder het dorp *Heiligerlee* is in de Vaderlandſche Geſchiedenis beroemd geworden, wegens het eer-

ſte gevecht, dat tuſſchen de Nederlanders en Spanjaarden, voor de vrijheid, geleverd werd, in hetwelk de overwinning aan de zijde der Staatſchen bleef, ofſchoon de Veldheeren Graaf LODEWIJK VAN NASSAU, Broeder van WILLEM I, en de Graaf van AREMBERG, die het Staatſche en vijandelijke leger aanvoerden, beide in dit gevecht ſneuvelden.

Behalve de Hoofdſtad van dit Kwartier komen, wegens derzelver ſterkte, de *Bourtanger Schans* in aanmerking: deze is, in een ongenaakbaar moeras, de *Bourtang* of de *Bourtanger Heide*, ten zuid-zuid oosten van *Winſchoten*, gelegen; tweemaal hebben 'er de Spanjaarden, en eens, in 1672, de Munſterſchen het hooſd voor geſtoten; van deze Schans loopt door het moeras eene trekvaart tot aan het riviertje de *Westwolder-Aa*, welke vooral des winters gebruikt wordt, om het Fort van levensmiddelen te voorzien, wanneer de weg, die derwaards leidt, overſtroomd is.

Onder de ſterkten, in de nabijheid en meer noordwaards-op gelegen, telt men *Winſchoter-Zijl* of *Sluis*, beoosten *Winſchoten*; de *Brugge-Schans*.

Voorts de *Oude-* of *Bellingwolder-Schans*, meer oostwaards van *Winſchoten* aan het riviertje de *Westwoldinger-Aa*. Zij werd in 1593, door Graaf WILLEM VAN NASSAU, Gouverneur van *Vriesland* aangelegd en met Sluizen voorzien, welke op eene tweeledige wijze werken; daar zij ſtrekken, of, om het water van den *Dollart* in te laten, door deze Sluis,

Sluizen te openen; of, door dezelve te ſluiten, het water van de *Weſtwolder-Aa* opteſtoppen, en alzoo in beide gevallen het omliggend land onder water te zetten.

Eindelijk komen nog de *Nieuwe-* of *Langakker-Schans* aan den den *Dollart* en de *Boner-Schans*, die met de eerſte door een kanaal gemeenſchap heeft, in aanmerking.

In dit Kwartier liggen vele dorpen. als op den weſtelijken oever van den *Dollart: Borgsweer*, waaronder *Lalleweer*, *Termunten* en *Termunter-Zijl* aan den noord oostelijken uithoek van den *Dollart*. — *Woldendorp* wat lager aan den *Dollart*, *Wagenborgen* ten W. Z. Westen van het laatſte en *Beerta*.

Van daar, oostwaards langs den *Dollart*, *Finterwolde*, *Oostwold*, en van daar meer zuidwaards naar *Winſchoten*, *Nieuw-Beerta* of *Beerter-Hamrich* en *Beerta* — en meer N. westwaards van de laatſte dorpen *Midwolde*, *Nieuw-Wolda* of *Mitwolder-Hamrich* in elkanders nabijheid, niet verre, ten Z. Z. O., van *Wagenborgen*.

Ten zuiden van deze laatſte de dorpen *Eexta*, de *Scheemda* en *Nieuw-Scheemda*, of *Scheemder-Hamrich*. Voorts *Noordbroek* ten N. W. van de *Scheemda*, en *Zuidbroek* beneden het laatſte; terwijl men meer zuidwaards, eenige ſtreeken naar het westen, de dorpen *Muntendam*, *Veendam* en *Wildervank* en van daar, meer oostwaards, in de nabijheid van *Winſchoten*, *Meeden*, waaronder *Duurken-Akker*, *Heiligerlee* en *Weſterlee* aantreft.

Het grondgebied van het Departement vormt ten zuid-oosten eenen ſpitzen uithoek langs en in de *Bourtanger Heide;* door welker midden de *Ruten-Aa*, zijnde eene tak van de *Weſtwolder-Aa*, heenloopt; daarin vindt men, van het Zuiden naar het Noorden: het klooſter *ter Appel; Sellingen*, aan de trekvaart, die naar de *Bourtanger-Schans* loopt; *Onſtwedde* aan de *Muſſel-Aa*, *Vlagtwedde* een weinig oostwaards, en *Wedde* noordwaards, alle drie in elkanders nabijheid; voorts *Vrieſcheloo*, ten Oosten van *Wedde; Blijham* aan de *Pekel-Aa*, ten zuiden van *Winſchoten*, en *Bellingwolde* in de nabijheid van de *Bellingwolder-Schans.*

REIDERLAND.

De overige dorpen en gehuchten, welke aan dit Kwartier van het Departement *Groningen* onlangs getrokken zijn, maken het gedeelte van *Oostvriesland* uit, bekend onder den naam van *Reiderland*, begrepen tuſſchen het oude grondgebied van de Heerlijkheid *Groningen* en de *Eems*, van *Embden* langs den *Dollart*, zuidwaards tot aan de zuidelijke grenzen van *Oostvriesland.* Men vindt in hetzelve de navolgende dorpen en gehuchten:

Het dorp *Bingum*, aan de linker-oever (*f*) van

(*f*) De ſpreekwijs van linker- en regter-oever eener Rivier beteekent, bij de Aardrijkskundigen, het volgende: Wanneer men zich verbeeld op de Rivier ge-

van de *Eems*, en daaronder behooren de gehuchten *Bingumer-Gast* en *Coldam*. — *Holtgast* en daaronder de buurten *Zoltsburg* en *Gieſe* liggen een weing N. ten westen van *Bingum*. — *Kerk-Borgum* is op de linkeroever van de *Eems* bezuiden *Bingum* gelegen, en onder hetzelve behooren de buurten *Middel-Borgum* en *Veerſter-Borgum*.

Een weinig lager zuidwaards vindt men het vlek *Weenen*, op den linker-oever van de *Eems*, en de gehuchten *Holthuizen*, *Smaling*, *Tiggelwerk* en *Holthuisterheide* behooren onder hetzelve.

Een weinig lager, meer landwaards van de *Eems*, vindt men het dorp *Stapelmohr* met het gehucht *Diele;* en een weinig lager, op denzelfden oever, op de zuidelijke grenzen van het *Reiderland*, het dorp *Velge*, waaronder de gehuchten *Halte* en *Esſeborg* behooren.

Ten westen van *Stapelmohr* vindt men het dorp *Wijmeer*, waaronder het klooster *Dunnebroek*, digt op de grenzen van het voormalig *Groningen*.

Meer noordwaards en westelijk van *Weener* vindt men het dorp *Bonde* of *Bunde*, waaronder de gehuchten *Bonder-Bouwland*, *Bonderhee*, *Boene*, *Oud-Bonder-Nieuwland*, de *Charlotten-* en *Eberhards-Polders* behooren.

Noord-

geplaatst te zijn met het aangezigt naar den mond gekeerd, dan noemt men den oever, die ter regterhand ligt, de regter oever en die ter linkerhand ligt de linker oever. Aldus ligt *Emden* aan den regter oever van de *Eems*.

Noord-oostwaards van het laatſte en ten westen van *Kerkborgum*, vindt men het dorp *Weinigermohr*, onder hetwelk de gehuchten *Molenwarf*, de *Beſchoten weg* en *Drichuizen* behooren.

Voorts vindt men noordwaards de dorpen *Zwarte* of *Georges-wold* en *Bohmer-wold*, onder welk laatſte het gehucht *Bovenhuizen*.

Eindelijk vindt men, op de linker-oever van de *Eems*, het vlek *Jengum*; ten Westen van hetzelve het dorp *Marienkoer*. — Voorts, altijd aan de *Eems*, *Midlum*, *Kritzum*, *Hotzum*, *Neudorp*, *Oldendorp*, *Ditzum* (waaronder de gehuchten *Ditzumer-Hamrich* en de *Heinits-Polder*, aan den *Dollart* gelegen, behooren) en eindelijk nog het dorp *de Landſchaps-Polder*, waaronder het gehucht *Nieuw-Hamrich* aan den zuid-oostelijken hoek van den *Dollart*.

DIJK- EN POLDER-BESTUREN IN DIT DEPARTEMENT.

Voorts wordt dit Departement, met betrekking tot het Platte Land, voor zoover het Beſtuur der Dijken en Polders betreft, in de volgende Dijk- en Polder-Beſturen verdeeld: 1°. De drie *Delfszijlen*, uit een Opperſte Volmagt of Preſident, veertien Leden en een Secretaris beſtaande. 2°. De *Aduarder-Zijlvest*, beſtaande uit vijf Leden en een Secretaris. 3°. De *Winſumer-* en *Schaphalſter-Zijlvest*, uit een Preſident, elf Leden en een Se-

cre-

cretaris beſtaande. 4°. De *Termunter-Zijlvest*, uit een Preſident, tien Leden en een Secretaris beſtaande. 5°. De *Wetzinger-*, *Sauwerder-* en *Silwerder-Zijlvest*, uit een Preſident, vijf Leden en een Secretaris beſtaande. 6°. De *Commer-Zijlvest*, uit drie Leden beſtaande. 7°. De *Nijſloter-Zijlvest*, door een perſoon. 8°. De *Hamſterland-* en *Saaxumer-Zijlvest*, door een Preſident, twee Leden en een Secretaris. 9°. De *Farſumer-Zijlvest*, door een Preſident, drie Leden en een Secretaris. 10°. De *Osterdumer-Zijlvest*, door een Preſident, vier Leden en een Secretaris. 11°. De *Oostwolder-Zijlvest*, door een Preſident, drie Leden en een Secretaris. De *Houwer-Zijlvest*, door een Preſident, negen Leden en een Secretaris. 13°. De *Schouwer-Zijlvest*, door een Preſident, achttien Leden en een Secretaris beſtuurd wordende. — Voorts heeft men nog de volgende Dijkregten: 1°. Het Dijkregt van *Usgeest*, door vijf Leden. 2°. Het Dijkregt van *Uithuizen*, door twee Leden. 3°. Het Dijkregt van *Uithuister-Meden*, door een Preſident, drie Leden en een Secretaris. 4°. Het Dijkregt van *Pieterburen*, *Wester-Nieuwland* en *Wierhuizen*, uit drie Leden. 5°. Het Dijkregt van het *Zand*, uit de *Tjapomp* en de *Hooge-* en *Lage-Paddepoel* beſtaande, door een Preſident, twee Leden en een Secretaris. 6°. Het Dijkregt van *Wierum*, door twee Leden. 7°. Het Dijkregt van *Ooster-Wijtwert*, door een Preſident, vijf Leden, en een

Secretaris. 8°. Het Dijkregt van *de vier Buuren*, uit een Presidents, zeven Leden en een Secretaris. 9°. Het Dijkregt van *Uitwierda*, *Belfum* en *Solwert*, uit een President, drie Leden en een Secretaris. En 10°. Het Dijkregt van *Holwierda* en *Marsfum*, uit een President, vier Leden en een Secretaris, beſtaande.

BESCHRIJVING

VAN HET

DEPARTEMENT VRIESLAND.

Dit Departement beſtaat uit het voormalig Gewest *Vriesland*, met en benevens de Eilanden *Ameland*, *Vlieland*, *Terſchelling* en *Schiermonnikoog*. Deszelfs naam is van het Latijn *Friſia*, en dit van de *Friſii* afkomſtig; doch het blijkt niet zoo duidelijk, van waar deze laatſte naam zijn oorſprong heeft. *Vriesland* ſtrekte zich voorheen ongelijk verder dan thans uit; namelijk over al het land, dat van de middelſte uitwatering des *Rhijns*, tot aan de Rivier de *Wezer*, gevonden wordt. Men zie hier over UBBO EMMIUS, *de Friſiâ et Friſior. Lib. et Reip.* Van daar dat *Noord-Holland* nog, onder het oude Staatsbeſtuur, den naam van *West-Vriesland* droeg, en het land dat oostwaards van de *Eems*, aan den overkant van den *Dollart* gelegen is, *Oost-Vriesland* genoemd wordt. In overoude tijden was het een magtig en aanzienlijk Koningrijk, hetwelk door Keizer KAREL DEN GROOTEN te ondergebragt en in een wingewest veranderd is: doch hedendaags wordt het eigenlijk *Vriesland* ten Noorden en ten Westen door de *Noord-zee* bepaald en ten Zuiden voor een gedeelte door de *Zuider-zee*, (welke, gelijk ſommige willen, ten

ten opzigte van dit land aldus genaamd wordt, zie pag. 74.) en voor een gedeelte door het Departement *Overijsſel*, van hetwelke het langs de *Linde* is afgeſcheiden. Ten Oosten grenst het aan het Landſchap *Drenthe*, en wordt, meer noordwaards, door de Rivier de *Lauwer* van het Departement van *Stad en Lande van Groningen* afgeſcheiden. Dit Departement haalt, van het Noorden naar het Zuiden, eene breedte van veertien uren gaans, en van het Oosten naar het Westen, eene lengte van dertien uren.

De luchtsgeſteldheid en de grond van dit Departement, heeft in het zuid-westelijkst gedeelte, zeer veel overeenkomst met die van het voormalig *Holland:* men vindt aldaar de ſchoonſte weilanden, welke ook zeer goed Hooi opleveren, dat veel naar *Holland* vervoerd wordt. — Het westelijk, noord-westelijk en noord-oostelijk gedeelte, vooral aan den zeekant, beſtaat uit de ſchoonſte en vruchtbaarſte bouwlanden. In het oostelijk en zuid-oostelijk gedeelte, is de grond, of zwarte aarde, of zand, of veen, welke eene afwisſeling van bouw- en weilanden, heivelden, houtgewasſen en bosſchen opleveren.

Dit Departement brengt ſchoone witte en veel uitleverende tarw voort; de Vrieſche erwten zijn boven alle andere beroemd. Maar de grootſte rijkdom van dit Departement is in de vee-fokkerij gelegen. Men vindt 'er overal, maar voornamelijk in het zuidelijk gedeelte, een groote menigte Melkkoeijen, welke zeer veel boter opleveren, en de Oſen groeijen 'er tot

eene

eene buitengemeene grootte op: men vindt 'er ook veele kleine Drentſche Schapen en anderen van Spaansch rasch, benevens vele Zwijnen. In de oostelijke en zuid-oostelijke deelen worden vele Paarden gefokt, welke, wegens hunne grootte, fraaije geſtalte en harddraven, zeer gezogt zijn.

Dit Departement is nog meer dan het voormalig Gewest *Holland* met vaarten doorſneden, dienende om door Molens het overtollig water, dat de vele regens 'er 's winters op de landen brengt, zeewaards afteleiden: en welke vaarten, die, van ſtad tot ſtad, en bijna, van dorp tot dorp, loopen, een bijzonder gemak voor den handel, in het over en weer vervoeren der koopwaren, aanbrengen; de voornaamſte dezer vaarten loopt van *Harlingen* door *Franeker* naar *Leeuwarden* en vervolgens naar *Dokkum*, van daar op *Groningen* en voorts op de grenzen van het Departement *Oostvriesland*.

De menigvuldige veengronden, welke men in dit Departement aantreft, geven aan hetzelve veel overeenkomst met het voormalig Gewest *Holland*; echter is de turf, welke deze venen opleveren, op verre na zoo goed niet dan de Hollandſche, en zij wordt daarom ook meestal tot de kalkovens gebruikt. — Zeer waarſchijnlijk zijn de menigvuldige Meeren, waarmede vooral het zuid-westelijkſte gedeelte van dit Departement doorſneden is, en waaronder de *Tjielke-*, de *Sloter-*, de *Tijeuesſer-*, de *Heger-*, de *Sneker-* en *Bergumer-meer* in aanmerking ko-

komen, aan de uitveening der gronden hunnen oorſprong verſchuldigd.

Doch het Departement *Vriesland* is van het voormalig Gewest *Holland* daarin bijzonder onderſcheiden, dat het laatſte, aan den zeekant, door zandduinen, tegen het geweld der zee gedekt is, terwijl het eerſte door zware zeedijken tegen hetzelve moet beſchermd worden. Wanneer men de zandduinen waarmede de Eilanden welke van den *Helder* of de Noord-Hollandſche kust af, langs de Vrieſche, Groningſche en Oost-Vrieſche kust, tot aan den mond van den *Oder*, bezet zijn, met de Zeeuwſche en Hollandſche zandduinen vergelijkt, en in aanmerking neemt dat de zee op de Zeeuwſche kust zich te midden des lands vele ſtroomen gebaand heeft; dan wordt men, hoezeer de Geſchiedenis dezes lands dienaangaande geene berigten nagelaten heeft, gedrongen, om als hoogstwaarſchijnlijk aantenemen, dat voor dezen dit geheele land van het naauw van het Kanaal tot voorbij *Oostvriesland*, met zandduinen is bezet geweest, welke langzaam verſtoven zijnde, eindelijk door het geweld der noordweste ſtormen, welke op de meer noord-oostelijke rigting, welke de kust bij *Texel* verkrijgt, met al derzelver vermogen werkten, bezweken en niet dan de hoogstliggende gronden der kust, welke thans nog de Eilanden *Texel*, *Vlieland*, *Terſchelling*, *Ameland*, *Schiermonnikoog*, *Borkum*, *Juist* enz. uitmaken, van deze kust hebben overgelaten, en de waters en ſtroomen, tuſſchen deze Eilanden en de vaste kust gevormd

vormd hebben; is dit zoo, dan zouden de Vrieſche en Groningſche kusten voor dezen eene grootere uitgeſtrektheid en met de Hollandſche kust zeer veel overeenkomst gehad hebben. Hoe dit zij: wij weten uit de Geſchiedenis, dat dit land, al van vroege tijden, door zeedijken tegen het geweld der zee, dat echter natuurlijk min of meer, door de gezegde Eilanden, die als eene voormuur kunnen aangemerkt worden, gebroken wordt, is beveiligd geworden; dat al verder deze zeedijken in vroeger tijd te laag waren, om alle ſtormen en watervloeden tegen te gaan; redenen genoeg waarom dit Gewest, in vroeger tijden, door geweldige en vele watersnooden geleden heeft, zoo geweldig zelfs, dat 'er overal hoogten onder den naam van *Terpen* of *Torpen* bekend, aangelegd (*g*) werden, welke vloedvrij waren, en waarop, indien de vloed niet te ſchielijk opkwam, men goed en leven in veiligheid ſtelde.

De Friezen zouden, door eene langdurige ondervinding, hebben moeten leeren, dat het veiligſt middel, om zoo vele rampen op eenmaal kragtdadig te keeren, in het verhoogen en verbeteren der zeedijken moest gezogt worden; maar

(*g*) Van dit woord *Terp* of *Torpen* is waarſchijnlijk het woord *Dorp* afkomſtig: van daar de menigte dorpen in *Vriesland*, welke op *terp* uitgaan. — In nog vroeger tijden noemde men in *Vriesland* zulk eene hoogte *Werd* of *Waard*, van daar de benamingen *Bokwerd*, *Rauwerd* enz.

Digitized by Google

maar neen! deze zeedijken behoorden in vroeger tijd aan de eigenaars der bijzondere landerijen, welke 'er aan grensden, even gelijk nog in *Gelderland* de Rivierdijken aan bijzondere eigenaars behooren, en deze dijken moesten, op kosten dezer eigenaars, onderhouden worden, en werden door onmagt, verwaarloozing, onachtzaamheid, somtijds ook uit gierigheid of eigenbelang, slecht onderhouden en dezen toestand duurde zoo lang, tot dat in den jare 1570, de Spaansche Gouverneur, KASPAR ROBLES, het door zijn gezag zoo verre bragt, dat 'er eene heilzame verandering in dit opzigt tot stand gebragt werd. De omstandigheid welke daarbij plaats had is aan den eenen kant te leerzaam en aan den anderen kant te koddig om dezelve hier ter plaatse niet optegeven. De Gouverneur beschreidde, op eenen bestemden tijd en plaats, de Ingelanden, en na dat hij de schriftelijke bewijzen van het eigendom hunner landen en onderhoorige dijken van hun gevorderd had, leide hij dezelve, bij laag water, aan den buitenkant des zeedijks: zij bedierven of raakten bij den vloed verloren: nu hadden de Landlieden gezien, zeide de Gouverneur, dat hunne bewijsstukken een zeer ongeschikt middel waren, om hunne dijken te bewaren, en dat hij een beter middel uitgevonden had, hetwelk bestond in de zeedijken op gemeene kosten te verbreeden en te verhoogen. Dit geschiedde, en sedert dien tijd, zijn dezelve niet meer zoo veelvuldig aan doorbraken onderhevig geweest. De ingezete-

nen,

Digitized by Google

hen van *Vriesland* hebben; ter nagedachtenis dezer verſtandige ſchikking 's mans ſtandbeeld met een Latijnsch opſchrift, dat hem deze verbetering toeëigent, op den zeedijk bij *Harlingen* opgerigt, welk beeld in *Vriesland*, onder den naam van *Steenen Man op den zeedijk bij Harlingen*, bekend is.

De Rivieren van dit Departement verdienen alleen den naam van binnenvaarten: de volgende zijn de voornaamſte:

1°. De *Linde*, een Riviertje, ontſtaande op de Venen van *Oost-Stellingwerf:* het maakt, voor een gedeelte, de grensſcheiding tusſchen dit Departement en het Departement *Overijsſel.* Het heeft eerst een zuid-westelijken loop, en keert zich naderhand zuidwaards en valt, bij de *Kuinder*, in de *Zuider-zee.*

2°. De *Kuinder*, welke, in het Vriesch, de *Tjonger* genoemd wordt; het neemt zijnen oorſprong in de Venen van *Oost-Stellingwerf*, en vereenigt zich op de *Overijsſelſche* grenzen met de *Linde.*

3°. De *Boorn* of *Boorne* ontſtaat in de heiachtige Venen, digt bij *Bakkeveen*, in *Opſterland*, op de grenzen van *Vriesland* en *Groningen:* het wordt omtrent *Beesterzwaag* en *Lippenhuizen* bevaarbaar, en verkrijgt aldaar den naam van *Koningsdiep*, welken naam het behoudt, tot dat het, in de nabijheid van *Oudeboorn*, wederom den naam van *Boorne* aanneemt.

4°. De *Paaſens*, welke voor dezen eene zamelijk breede Rivier was, die zich in de *Noord-zee* ontlaste en *Oost-* en *Westdon-*

geradeel van elkander ſcheidde: doch thans is deze Rivier zeer klein en op twee plaatſen bij *Dokkum* zoo wel als bij de zee geſtopt.

5°. De *Lauwer*, welke de ſcheiding maakt tuſſchen *Vriesland* en *Groningen*, zie *pag.* 209.

Omtrent de geäardheid van de Inwoners van dit Departement, kan men in het bijzonder aanmerken, dat zij boven alles op hunne vrijheid en eigene begrippen geſteld zijn, en zeer ſober en naar den ouden trant leven; zij zijn in kleeding, gewoonten en taal merkelijk van de Inwoners der andere Departementen onderſcheiden. De taal, welke de landlieden onder elkander ſpreken, is voor de overige Hollanders onverſtaanbaar en zweemt meer naar de Engelſche dan naar de Hollandſche; van daar komt het, dat de namen van de meeste dorpen, alsmede die der perſoonen, zoo wonderlijk in onze ooren klinken. Nog verdient hier bijgevoegd te worden: dat MENNO SIMONS, de ſtichter van het Mennonietisch Kerkgenootſchap, een *Vries* was.

LEEUWARDEN, de Hoofdſtad van het Departement, in het Lat. *Leovarda* genoemd, en, op zijn Vriesch, *Lieuwerden* uitgeſproken, lige op 53° 8′ 40″ Noordelijke Breedte en dus wat Zuidelijker dan *Groningen* en 3° 8′ ten Oosten van *Parijs*., verſchillende in tijd met de Hoofdſtad van het Rijk 3′ 51″, zoo veel het te *Leeuwaarden* later dan aldaar is. De langſte dag is 'er 7′ langer en de kortſte dag 5′ korter dan in de Hoofdſtad. Zij heeft eene bevolking van 15525 zielen, en wordt door een Burgemeester, vier Wethouders met derzelver

Plaats-

Plaatsvervangers en Secretaris, benevens vijftien Vroedſchappen beſtuurd: zij heeft van de Hoofdſtad des Rijks eenen afſtand van 42 uren gaans. De ſtad is rondom in de ſchoonſte weilanden, aan den zamenloop van verſcheidene trekvaarten gelegen, die tot eenen gemakkelijken af- en aanvoer van Koopgoederen gelegen zijn, gelijk ook de ſtad zelve met vele grachten doorgraven is, over welke ſteene bruggen liggen, die de ſtraten met elkander gemeenſchap doen hebben. Deze ſtad, zou volgens waarſchijnelijke gisſingen, in den jare 1190, geſticht zijn op eene *Terp*, welke in dien tijd *Werd* genoemd werd, ter plaatſe, waar voorheen een Herberg, alwaar een Leeuw uithong, zou geſtaan hebben, van waar dan ook de naam der ſtad zou afkomſtig zijn. Meer zeker is het, dat zij voorheen aan eene lange Rivier gelegen heeft, welke met de *Noord-zee* gemeenſchap had en *Oostergo* van *Westergo* afſcheidde; doch welke, eerst onbevaarbaar geworden zijnde, daarna in land veranderd is. 'Er beſtaat onder de *Vriezen* eene overlevering, dat deze ſtad uit twee nabij elkander gelegene dorpen, waarvan het Oostelijke den naam van *Hook* en het Westelijke den naam van *Oldenhoven* zou gevoerd hebben, bijëengetrokken zou zijn; dat de ſtad in den beginne klein van begrip zijnde, vervolgens aan de Zuidzijde merkelijk vergroot zou zijn geworden: doch dit alles zijn overleveringen, waarvan geene echte beſcheiden voorhanden zijn. Thans heeft de ſtad eene bijna vierkante gedaante, en de veſting-werken, waarmede zij in vroeger tijd voorzien was, zijn

thans geheel vervallen. Onder de merkwaardige gebouwen telt men: het *Landhuis*, alwaar voor dezen de Staten van het Gewest vergaderden. Het gebouw, in de Spaanſche tijden de *Kanſelarij* genoemd, alwaar het Hof van Juſtitie deszelfs Zittingen houdt, en waar voordezen de Raden des Konings van *Spanje* vergaderden. Het *Princen-hof*, waar voorheen de Stadhouders woonden. Het *Raadhuis*, in 1715, in de nabijheid van het *Prinſen-hof*, gebouwd. In vroeger tijd werd aldaar eene Landſchaps-munt gevonden, welke naderhand tot een Armenhuis is aangelegd. De kerkgebouwen zijn de *St. Jacobs kerk*, in het Noordelijk gedeelte der ſtad, verſierd met de Graftombe der vorige Stadhouders; de *Geleidſterkerk*, bij verbastering de *Galileerkerk* genoemd, in het oosteinde der ſtad, in de nabijheid van het Landhuis; en de *Wester kerk*, digt onder den ſtads wal, waar voor dezen de *Oude Houchſter kerk* geſtaan heeft, waarvan niets dan een hooge ſtompe toren is overgebleven: in deze kerken nemen de Hervormden hunnen Godsdienst waar. De *St. Catharijne kerk* is naderhand in een Turghuis veranderd; voorts zijn 'er verſcheidene Roomſche, drie Doopsgezinden, eene Luterſche, eene Franſche kerk, benevens eene Joodſche Synagoge.

In den jare 1559 werd *Leeuwarden*, door Paus PAULUS IV, tot een der nieuwe Bisdommen verheven, en aan den Aartsbisſchop van *Utrecht* onderworpen. REMIGIUS DRUTIUS was 'er de eerſte Bisſchop: de tweede

PE-

PETRUS LUNEUS, een Leuvenaar, was zijn opvolger, welke bij de Hervorming verdreven werd.

Veel heeft deze ſtad van oorlogsrampen niet geleden, uitgenomen, in 1491, door de factiën der Schieringers en Vetkopers, wordende zij door de eerſte, om dat zij de partij der laatſten gekozen had, ingenomen en uitgeplunderd. Aan de noord-westkant, vindt men nog de loopgraven, die de Spanjaarden zouden geopend hebben, om de ſtad te belegeren. In 1754 werd het ſtads Tugt- en Werkhuis door eenen vreesſelijken brand in de asſche gelegd.

Dit Departement wordt in drie Kwartieren verdeeld. (*h*)

EER-

(*h*) Voor dezen verdeelde men het voormalig Gewest *Vriesland* in vier Kwartieren. 1. Het Kwartier der *Steden*. 2. Het Kwartier van *Oostergo*. 3. Het Kwartier van *Westergo*. 4. Het Kwartier van *Zevenwolden*.

Tot het Kwartier der *Steden* telde men elf Steden, welke ſtem in Staat hadden, als: *Leeuwaarden*, *Bolswerd*, *Franeker*, *Sneek*, *Dokkum*, *Harlingen*, *Stavoren*, *Sloten*, *Workum*, *Tlst* en *Hindelopen*.

Het Kwartier *Oostergo* (het woord *Go* komt van Gouwe dat Landſtreek beteekent) werd in elf Grietenijen verdeeld en deze waren, van het Noorden naar het Zuiden, *Oostdongeradeel*, *Westdongeradeel*, *Ferwerderadeel*, *Kollumer-* en *Nieuw-Kruisland*, *Dantumeradeel*, *Leeuwarderadeel*, *Tjetjerkſteradeel*, *Achtkerkſpelen*, *Smallingerland*, *Idaarderadeel* en *Rauwerderhem*.

Het Kwartier *Westergo* werd in de negen volgende Grietenijen verdeeld: Het *Bild*, dat in het *Oud-Bild*, het *Nieuw-Bild* en den *Zuidhoek* verdeeld werd.

EERSTE KWARTIER, Hoofdplaats *Heerenveen.*

Dit Kwartier bevat het zuid-oostelijkſte gedeelte van het Departement: het is ten zuiden voor een gedeelte aan de *Zuider-zee* en voor een gedeelte aan het Departement *Overijſſel* gelegen; ten Oosten aan het Departement *Drenthe*, ten Noorden en Zuiden aan de twee andere Kwartieren des Departements. Het maakt, met uitzondering van de voormalige Grietenij *Doniawerſtal*, in het Noord-westelijke gedeelte van het voormalig Kwartier *Zevenwolden* gelegen, het grondgebied van dit Kwartier uit, met en benevens de voormalige Grietenij *Smalligerland*, zijnde de zuidelijkſte Grietenij van het Kwartier, dat voor dezen *Oostergo* genoemd werd.

De Hoofdplaats van dit Kwartien is HEERENVEEN, gelegen in het westelijk gedeelte van de voormalige Grietenij *Schoterland*. Noordoostwaards van de *Tjeukemeer*, en benoorden den loop van de *Tjonger*. Het is gelegen in het midden van de Veenen, welke de bes-

Barradeel, *Menaldumeradeel*. *Franekeradeel*, *Baarderadeel*, *Hennaarderadeel*, *Wonseradeel*, *Wijmbritſeradeel*, *Hemelummer Oldephaard* en *Noordwolde*.

En het Kwartier *Zevenwolden* werd in de navolgende tien Grietenijen verdeeld: *Opſterland*, *Aengwerden*, *Utingeradeel*, *Doniawerſtal*. *Haskerland*, *Schoterland*, *Stellingwerf-Oosteinde*, *Stellingwerf Westeinde*, *Lemſterland* en *Gaasterland*.

Digitized by Google

beste Turf van geheel *Vriesland* oplevert, om welke reden de grond daar ter plaatſe met vele ſloten doorſneden is, dienende, om de Turf naar de vaart, welke met die ſloten gemeenſchap heeft, af te brengen, en van daar naar elders te vervoeren. Het is een groot en fraai vlek, alwaar vele aanzienlijke perſoonen woonagtig zijn, waarom het dan ook doorgaans de *Frieſche Haag* genoemd wordt. Het regtsgebied van dit vlek ſtrekt zich verder dan *Schoterland* uit, en loopt over een gedeelte der gewezene Grietenijen *Haskerland*, *Angwerden* en *Opſterland*; maar, de kerk op den Schoterlandſchen grond ſtaande, wordt dit vlek gemeenlijk tot *Schoterland* gerekend, en ook word 'er elk zevende jaar de Synode van *Vriesland* gehouden.

Tot dit Kwartier behooren nu de volgende dorpen, welke wij, voor zoo veel zij tot de voormalige Grietenijen behoorden, zullen opgeven.

In de Grietenij *Smallingerland*, welke, in het oostelijkſte gedeelte van het voormalig Kwartier *Oostergo*, de zuidelijkſte is, alwaar vele Veenen zijn, en in welke Grietenij vele kleine Meeren, als de *Smallingaster-Sanding*, de *Oudegaster-Sanding* behooren, de dorpen *Oldega*, *Nijega*, *Opeinde*, naar het Noorden, welke twee eerſte dorpen van andere, die denzelfden naam dragen, moeten onderſcheiden worden. — Nog meer oostelijker, *Rotteval*. Voorts, in het oostelijke gedeelte, de fraaije dorpen *Noorderdrachten* en *Zuiderdrachten*,

in *Vriesland*, bij verkorting, doorgaans de *Drachten* genoemd, digt bij de *Drachter* Veenen gelegen, en te zamen een uur gaans lang zijnde. Voorheen had ieder dezer dorpen zijn bijzondere kerk; thans is 'er eene nieuwe gesticht, die in het midden tusschen beide dorpen geplaatst is. In deze dorpen wonen vele Doopsgezinden: de *Drachter-vaart* maakt 'er eene gemeenschap zoo met de Veenen als met de overige vaarten van *Vriesland*. In het zuidelijk gedeelte eindelijk, vindt men, in elkanders nabijheid, de dorpen *Kortehem* en *Boornbergum*.

In de Grietenij *Opsterland*, ten zuiden van *Smallingerland* gelegen en in het noord-oostelijk gedeelte van het voormalig Kwartier *Zevenwolden*, door het midden van hetwelk het *Koningsdiep*, van het Oosten naar het Westen loopt, en waarin vele Hooi- en Bouwlanden gevonden worden, zijn de volgende dorpen gelegen:

Beets en *Beetsterzwaag*, in elkanders nabijheid, bezuiden *Boornbergum* en *Kortehem*, en een weinig N. Oostelijk, *Oldterp* of *Olterterp*. — Voorts, in den Noord-oostelijken hoek, *Ureterp*, en *Sijgerswolde* of *Siegerswolde*, ten Oosten van het laatste, en in het Zuiden van hetzelve, *Duirswolde*. *Bakkeveen*, in de nabijheid van het laatste, en *Wijnjeterp* ten Z. O. van *Duirswolde*. Ten Westen van *Wijnjeterp* de dorpen *Hemrik* of *Hemrijk*, *Lippenhuizen*, *Terwispel*, en eindelijk *Gorredijk*, *Kortezwaag*, *Langezwaag* en *Luxwolde*, in het N. O.

N. O. van *Heerenveen*, benoorden de Veenen. In de nabijheid van *Wijnjeterp*, verdient het oude klooster, *St. Bonifacius Kapel*, genoemd te worden: het werd ter eere van *Bonifacius*, die eertijds den *Vriezen* het eerst het Evangelie verkondigde, gesticht.

Tot de Grietenij *Utingeradeel*, in den Noord-westelijken hoek van *Zevenwolden*, bewesten *Opsterland* gelegen, door hetwelk het *Koningsdiep*, dat hier den naam van *Boorne* heeft aangenomen, vloeit, en ten Westen aan het *Sneker meer* stoot, behooren de volgende dorpen:

Oldeboorn, in het oostelijke gedeelte, en *Nes* een weinig westwaards, aan de *Boorne; Akkrum*, nog meer westwaards, aan de linker-oever van dit Riviertje. Voorts *Terhorne* en *Terkapel*, op een soort van Schier-eilandje op het oosten van de *Sneker meer;* en, ten zuiden van het laatste, *Akmarijp.*

In den zuid-oostelijken hoek van de Grietenij *Utingeradeel*, bewesten *Opsterland*, is de Grietenij *Angwerden* of *Aengwerden* als ingesloten; men vindt daarin slechts vier dorpen, in de Veenen, en zeer digt bij elkander, gelegen.

Van het noord-oosten naar het zuid-westen, *Gerlsloot*, *Tjallebert*, *Luinjebert* en *Ter Bant.*

Ten zuiden van *Utingeradeel* en ten zuid-westen van *Angwerden* komt de Grietenij *Haskerland* in aanmerking. Men vindt 'er de volgende dorpen:

Snikzwaag, bezuiden *Akmarijp*, op het westelijk gedeelte van de Grietenij; — een weinig zuidelijker *Joure* en *Westermeer*, in elkanders nabijheid. Voorts van daar oostwaards tot aan de kant van de Veenen, *Haskerhorne*, *Olde Haske*, *Nije Haske*, ten westen in de nabijheid van *Heerenveen*, en omtrent een goed uur noordwaards van deze laatſte *Haskerdijken* en *Heerenwal*.

Tot de Grietenij van *Schooterland*, hetwelk ten Noorden aan *Opſterland*, *Angwerden* en *Haskerland*; ten Westen aan de *Tjeuker-Meer*; ten Zuiden door de *Kuinder* of *Tjonger* van *Stellingwerf-Oosteinde* en *Stellinwerf-Westeinde* is afgeſcheiden, en ten N. Oosten aan *Groningerland* en *Drenthe* ſtoot, is de grootſte Grietenij van *Zevenwolden*, en beſtaat gedeeltelijk uit hooge en lage Veenlanden, benevens vele Hooilanden, voornamelijk aan de boorden van de *Tjonger*. Deze Grietenij en de zoo even beſchrevene zijn, ſedert uit het Adelijk geſlagt der *Vegelijns* Grietmannen over hetzelve geweest zijn, zoo door het indijken van lage landen, als het graven van vaarten, aanmerkelijk verbeterd geworden. Men vindt 'er de volgende dorpen:

Behalve het vlek *Heerenveen*, dat de Hoofdplaats van het Kwartier is, zie boven, *Hornſterzwaag* ten Oosten van de Turflanden van *Heerenveen*, in het Hooge-Veenland, niet verre benoorden den loop van de *Tjonger*, en van daar aan eenen westwaards loopenden weg, tuſſchen de *Tjonger* en de Veenen, westwaards

waards *Jobbega*, of *Jubbega*, met *Schurega*, in de nabijheid: een weinig zuidwaards, *Oudehorn*, *Nijehorn*, *Katlijk*, een dorp waaronder de buurten *Klein Katlijk* en *Groot Katlijk:* voorts in de nabijheid van het laatſte *Brongerga*, *Nijebrongerga* of de *Knijpe* en *Mildam*, en *het Meer*, ook wel *Schootermeer* genoemd, alle in de nabijheid en zuidoostwaards van *Heerenveen*, zijnde de Plantaadje en het Lusthuis *Oranjewoud*, door ALBERTINA AGNES, tweede dochter van FR. HEND. VAN NASSAU DIETZ, Stadhouder van *Vriesland*, geſticht, in de nabijheid van het dorp *Brongerga* gelegen.

Voorts in dezelfde nabijheid, wat zuid-weſtelijker en ten zuiden van *Heerenveen*, de dorpen *Oudeſchoot* en *Nijeſchoot*, met de daarbijliggende *Schooter-Schans* aan de *Tjonger*, van welke dorpen de Grietenij, in welke zij gelegen zijn, den naam van *Schooterland* verkrijgen.

Eindelijk in den weſtelijken hoek van deze Grietenij, de dorpen *Rottum*, *St. Johannisga* of *St. Jansga*, ten Z. W. van *Heerenveen; Kleinegaast* en *Rotterhaule; Rohel* of *Nijega* aan de Noord-oost-oever van de *Tjeukermeer*, en *Delſtrahuizen*, aan den Oost-oever van dezelfde Meer; benevens *Oudega* of de *Schooter-Uitdijken*, aan de *Kuinder* of *Tjonger*.

De voormalige Grietenij *Stellingwerf-Oosteinde* is, in den zuid-weſtelijken hoek van het voormalig Kwartier *Zevenwolden*, gelegen, en

wordt

wordt voor een gedeelte, door de *Tjonger*, van *Schooterland* afgeſcheiden, en grenst ten Noord-oosten aan *Opſterland*, ten Oosten aan *Drenthe* en voor een gedeelte ten Zuiden aan *Overijsſel*, zijnde ten Westen van *Stellwerf-Westeinde* afgeſcheiden; het beſtaat gedeeltelijk uit Hooi- en Veenlanden en moerasſige heiden; men vindt 'er de volgende dorpen:

Van het Westen naar het Oosten, *Oudeberkoop*, *Nijeberkoop*, *Makkinga*, niet verre van de *Tjonger*. *Donkerbroek*, in den Noordwestelijken hoek; *Haulerwijk* en *Haule* aan den oorſprong van den *Tjonger*, voorts, zuidwaards van het laatſte, *Oosterwolde*, *Vochtele*, *Appelſche*; noord-westwaards van het laatſte *Langedijk*, en, op de westelijke grenzen van de Grietenij, *Elsloo*.

De Grietenij *Stellingwerf-Westeinde* is de zuidelijkſte van het voormalig Kwartier *Zevenwolden:* zij wordt ten W. door de Grietenij *Lemſterland*, ten Zuiden door het Departement *Overijsſel*, ten Noorden door *Schooterland* en ten Oosten en Noord-oosten door *Stellingwerf-Oosteinde* bepaald: de *Linde* loopt midden door hetzelve; de grond beſtaat meestal uit Hooi- en Veenlanden; men vindt in dezelve de volgende dorpen:

Beuil, op den oostelijken hoek, niet verre van de Overijsſelſche grenzen, en van daar Zuid-westwaards, langs de grenzen; *Noordwolde*, *Finkega*, *Steggerden*, *Peperga*, *Blesſe* en *Blesdijk*, alle tuſſchen de *Linde* en gezeg-

zegde grenzen. — Voorts in den Zuid-westelijken hoek; *Spangen*, en van daar al Noordwaards, en benoorden de *Linde*, *Scherpenzeel* en *Munnekeburen*, en van daar, Noordoostwaards; *Olde Lemmer*, *Nije Lemmer*, en wat zuidelijker *Olde Trijne*, *Nije Trijne*, *Wolvega* en *Sonnega*, *Nije Holtwolde*, *Oude Holtwolde*, *Nije Holtpade*, *Olde Holtpade* en *Ter Idzerd*, omtrent welke dorpen niets bijzonders aantemerken is, dan dat, in de nabijheid van *Spangen*, zeer goede Turf gemaakt wordt.

HET TWEEDE KWARTIER,
Hoofdplaats *Sneek*

Beſtaat uit een gedeelte van *Zevenwolden* en de westelijke Grietenijen *Doniawerſtal*, *Gaasterland* en *Lemſterland*, welke voor dezen tot *Zevenwolden* gerekend werden; uit het zuid-oostelijkst gedeelte van *Oostergo*, bevattende de Grietenijen *Idaarderadeel* en *Rauwerderadeel*, en de westelijkſte Grietenijen van het Kwartier *Westergo*; te weten *Baarderadeel*, *Wijmbritſeradeel*, *Wonſeradeel* en *Hemelummeradeel*. Het maakt dus de westelijke helft van het zuidergedeelte van *Vriesland* uit; ten Oosten aan het eerſte Kwartier, ten Noorden aan het derde Kwartier, en ten Zuiden en Westen aan de *Zuiderzee* grenzende, welke ten-Westen door ſommigen de *Heiden-zee* genoemd wordt.

De

De Hoofdſtad van dit Kwartier is *Sneek*, in het Latijn, *Sneca*, en in de Vrieſche taal, *Snits* genoemd, twee uren gaans ten O. Z. O. van *Bolsward*; en omtrent 4 uren ten Z. Z. W. van *Leeuwarden*, in de nabijheid en ten Westen van het Meer, dat naar deze ſtad *Sneker-meer* heet, op de breedte van 52° 59′ 40″ en 3° 20′ Oost-lengte van *Parys*. Zij heeft eene bevolking van 4839 menſchen, en is in een laag waterachtig land gelegen, welks grond alleen tot Weilanden geſchikt is; voorts verſchaffen de menigvuldige kleine Meertjes, tuſſchen welke die ſtad gelegen is, den Inwooneren eene rijke Visſcherij. De ſtad is zeer oud: zij heeft de gedaante van eenen onregelmatigen driehoek, en is naast *Leeuwarden* en *Harlingen* de fraaiſte van het geheele Departement, hebbende zeer zindelijke ſtraten. Behalve de verſchillende Fabrieken, welke meest aan vermogende Doopsgezinden behooren, is de Handel in deze ſtad zeer aanmerkelijk, en de Marktdag, vooral in Boter, naast die van *Leeuwarden*, de voornaamſte. Men vindt 'er twee kerken, waarvan de voornaamſte aan *St. Marten* is toegewijd, en waarin men de begraafplaats aantreft van den Vrieſchen Veld-overſte, LANGE PIER genoemd, welke zich, in het begin der zestiende eeuw, als een tweede MARTEN VAN ROSSEM, in de Vrieſche oorlogen, zeer beroemd gemaakt heeft. Het Stedelijk Beſtuur beſtaat uit een Burgemeester, vier

vier Wethouders en derzelver Plaatsvervangers met een Secretaris en tien Vroedſchappen.

In dit Kwartier vindt men nog de volgende ſteden:

Bolswerd, door de inboorlingen *Bolsward* uitgeſproken, en in het Latijn, *Bolsverda* genoemd, is eene ſtad anderhalf uur gaans van de *Zuider-zee* ten W. Z. W. van *Sneek*, bezuiden *Franeker* en *Harlingen*, op eene *Terp* of *Werd*, op 53° 2′ 30″ Noordelijke Breedte, 3° 19′ 20″ Oost-lengte van *Parys* gelegen. Het is eene oude ſtad, welke 2783 Inwooners telt. Zij is van eene langwerpig ronde gedaante, geheel open, en niet verſterkt; 'er is in dezelve niets merkwaardig dan de groote ſraaije *St. Martenskerk*, aan het Oosteinde der ſtad gelegen, welke met eenen kunſtig gemaakten predikſtoel pronkt, die de fraaiſte van geheel *Vriesland* is. De Inwooners beſtaan door eenen uitgeſtrekten Handel in Bombazijnen, Linten, Vrieſche Saijetten, welke van daar naar *Franeker* en naar de andere Departementen van het Rijk verzonden worden.

Stavoren, ſomtijds ook wel *Staveren*, in het Latijn, *Stavera*, of *Stavria* genoemd, is eene Zeeſtad aan den Zuid-weſtelijken hoek van *Vriesland*, tegen over *Enkhuizen*, op de Breedte van 52° 52′ 10″ en 3° 4′ Oost-lengte van *Parys* gelegen. Zij was eertijds de grootſte, volkrijkſte en aanzienlijkſte ſtad van geheel *Vriesland*, en was eenen geruimen tijd den zetel der Vrieſche Koningen. Hare Inwoo-

wooners dreven eenen ſterken Zeehandel, en waren, volgens ſommiger meening, de eerſte welke door de *Zond* voeren, en voor zich den Handel op de *Oost-zee* openden; het welk dan ook de reden zou kunnen zijn, waarom de Schippers van *Stavoren*, die de *Zond* doorzeilen, door de Deenſche Tolbedienden voor alle andere Schepen geholpen worden. De reden van haar verval is in vele oorzaken gelegen, waarvan eene groote zandplaat, welke zich voor de ſtad gevormd heeft, en bij ſommige (misſchen ten gevolge van een ſprookje,) het *Vrouwe Zand* genoemd wordt, in de eerſte plaats in aanmerking komt, daar deze zandplaat aan de Koopvaardijſchepen den toegang tot de ſtad belettede, de Handel daardoor van zelven vervallen en naar elders moest verplaatst worden, en ten anderen de verwoestingen, welke de ſtad, van tijd tot tijd, door de zeegolven geleden heeft, welke 'er geheele brokken van hebben afgeſcheurd, zoo dat dezelve, van eene groote Koopſtad, tot eenen kleinen omtrek, ſlechts eene bevolking van 1236 menſchen bevattende, gebragt is. Zij is thans in de lengte langs de zee uitgeſtrekt, en aan haren muur vindt men nog eenige Bolwerken. Zij heeft te voren met *Enkhuizen* door eenen ſtraatweg gemeenſchap gehad, en het komt ons niet onwaarſchijnlijk voor, dat de *Vlieſtroom* voor dezen langs dezelve heenliep, of dat ten minſte de ſtads haven met deze ſtroom gemeenſchap gehad hebbe; want indien het zeker is, gelijk het

is,

is, dat deze ſtroom, als de derde arm van den *Rhijn*, tuſſchen *Stavoren* en *Enkhuizen* zijn loop had, wordt men wel gedrongen deze onderſtelling aantenemen, daar toch *Stavoren*, voor dat de kust gebroken werd, eene gemeenſchap met de zee moet gehad hebben; en dan is het veel waarſchijnlijker, om het verval dezer ſtad aan de gevolgen van den vloed, die de kusten ſcheurde en het binnenlandſche Meer *Flevus* in eenen zee-boezem, thans de *Zuider-zee* genoemd, veranderde, dan aan eenige andere oorzaak toetefchrijven.

Workum, in het Lat. *Workumum*, moet met eene ſtad, in het voormalig *Holland*, aan de *Merwede* gelegen, en *Woudrichem* of *Woerkum* genoemd, niet verward worden. Het blijkt, uit vele oude Documenten, als ook uit het oude ſtads Zegel, op hetwelk men dien naam leest, dat dit ſteedje voor dezen den naam van *Wolderkum* gedragen heeft. Het is een klein kwartier uur gaans van zee in zeer vischrijke Meeren gelegen, en telt eene bevolking van 3157 zielen: men noemt het eene ſtad, om dat het met ſtads voorregten begunſtigd werd, en, onder het oude Staatsbeſtuur, onder de elf ſteden, die te zamen het vierde Kwartier uitmaakten, ter Staatsvergadering beſchreven werd. Voor het overige is het niet anders dan een open vlek, beſtaande uit eene lange ſtraat, waardoor eene gracht loopt, en voorts door eene gracht omringd zijnde. Dit ſteedje heeft eene zee-

haven, die lang en ſmal is, en welke langs de zeedijken loopt. In de nabijheid van dit ſteedje, wordt uit ſchulpen veel kalk gebrand, en 'er worden in deszelfs nabijheid veel Koffen en Smakken, een bijzonder ſoort van Vrieſche vaartuigen, getimmerd.

Sloten, in het Latijn *Slota*, Zuid-oostwaards en in de nabijheid van het *Sloter-meer*, is thans een klein vlek of ſteedje, ſlechts uit eene bevolking van 557 zielen beſtaande, gelijk 'er ook niet meer dan twee ſtraten gevonden worden, die elkander kruiswijze doorſnijden. In vorigen tijd is dit plaatsje zeer ſterk geweest, zoo door deszelfs ligging in de Meeren als door de werken waarmede het verſterkt was; doch welke nu, als van geen belang meer zijnde, geſloopt of vervallen zijn. De gemeenſchap te water is zeer gemaklijk; want 'er loopt midden door het ſteedje eene bevaarbare Rivier of Kanaal, de *Ea* genoemd, welke uit de *Sloter-meer* komt en zich in de *Zuider-zee*, door de zoogenaamde *Takezijl*, ontlast, en langs welke vele goederen, vooral Vrieſche Turf, uit *Vriesland*, over de *Zuider-zee*, naar elders vervoerd wordt.

Hindelopen, bij verkorting ook wel *Hinlopen*, en in het Latijn *Hinlopa* genoemd, is mede een klein ſteedje, niet meer dan een open vlek; doch met ſtads regten begunſtigd, hebbende eene bevolking van 1500 zielen; het is op eene ſoort van uithoek of kaap aan de *Zuider-zee* aan eene haven gelegen. Voorheen was het, gelijk *Stavoren*, eene aanzienlij-

lijke ſtad, welke deels door het geweld der zee, deels door de rampen des oorlogs veel geleden hebbende, in den jare 1500 bijna geheel afbrandde, en ſedert in verval gebleven is. Men meent dat deze ſtad zeer oud is en haren naam van de menigte Hinden, die zich voor dezen in het *Kreiler-bosch* ophielden en hun loop hadden, zou verkregen hebben, een gevoelen, waaraan het ſtads wapen, dat uit twee opſtaande Hinden beſtaat, veel waarſchijnlijkheid geeft. De ſtad ziet er zonderling uit: de meeste huizen zijn 'er zwart of donkerblaauw geſchilderd, ook de Inwooners, welke meest Doopsgezinden zijn, zijn in kleederdragt en ſpraak van de overige Vriezen aanmerkelijk onderſcheiden; zij beſtaan meest van den Scheepsbouw en groote Zeevaart, en 'er worden vele groote Schepen naar *Nerva* gezonden, om van daar Hout herwaards over te brengen.

Ylst, in het Latijn *Ilſta*, en door de Vriezen *Drilst* uitgeſproken, ligt niet meer dan een groot halfuur gaans van *Sneek*, op eene plaats, die merkelijk lager is. Het is almede, ofſchoon het ſtads voorregten heeft, niet meer dan een open vlek, zonder wallen of poorten en met een gracht omringd: men rekent 'er de bevolking op 1144 zielen. Het is een net plaatsje, dat uit twee rijen huizen beſtaat en welke door een water met boomen beplant van elkander geſcheiden zijn. Men zegt dat deze plaats voorheen meer dan *Sneek* gebloeid heeft; doch dat het door den aanwas van

Sneek verminderd is. 'Er zijn veel Scheepstimmerwerven.

Voorts vindt men in het Kwartier van dit Departement vele dorpen, behoorende tot de volgende gewezene Grietenijen:

In de Grietenij *Idaarderadeel*, eene van de zuid-westelijkſte van *Oostergo*, tuſschen *Smallingerland* en *Rauwerderahem* gelegen, vindt men de dorpen:

Idaard, *Aegum* en *Roordahuiſum*, in elkanders nabijheid, ten Zuid-westen. *Warſtiens* en *Wartena* in het Noord-oosten. Het aanzienlijk en groote dorp *Grouw*, in eene waterrijke ſtreek, op de zuidelijke grenzen van de Grietenij, alwaar vele zware Schepen worden gebouwd, en welker Inwooners van Boter en gezouten Vleesch beſtaan. Voorts nog de dorpen *Friens* en *Warrega* in het midden.

In de Grietenij *Rauwerderadeel*, op den zuid-oostelijken uithoek van *Oostergo*, ten N. O. van *Sneek* gelegen, vindt men de dorpen *Raard* of *Rauwerd*, naar hetwelk de Grietenij haren naam draagt: het is in het Noorden van dezelve gelegen. Voorts *Jonſum* of *Trnſum*, in het oostelijk, en *Deerſum* in het westelijk gedeelte gelegen. *Poppingawier*, in het midden tuſschen deze twee laatſte, en *Terzool* benevens *Sijbranda-Buren* in eene regte lijn van het laatſte, zuid-oostwaards af te rekenen.

In de Grietenij *Baarderadeel*, behoorende tot het voormalig Kwartier *Westergo*, ten N. W. van de Grietenij *Rauwerderahem* en ten Z. W.

Z. W. van *Leeuwarden* gelegen zijnde, bevat de volgende dorpen:

Jorwerd en *Weidum*, in het midden, oost- en westwaards van elkander. *Oosterwierum* aan de *Sneekſche vaart*, *Mantgum* en *Schillaard*, een weinig Noordwestelijk van het laatſte in elkanders nabijheid. Voorts *Wiewert*, *Boſum*, *Britswerd* en *Oosterlittens*, in het zuidelijke gedeelte, alle bij elkander; onder welke het dorp *Wiewert*, wegens het *Wiewerder Bosch*, in hetwelk de Labadisten, die hunnen naam ontleenen van zekeren JEAN DE L'ABADIE, (een afgezet Fransch Predikant van *Middelburg*) in 1669 eenige gebouwen geſticht hebben, waarin zij, ten getale van meer dan honderd, in gemeenſchap van goederen leefden en hunnen Godsdienst oefenden; doch welke Broederſchap ſlechts van korten duur geweest en reeds lang vernietigd is.

Meer Noordwaards in deze Grietenij vindt men *Winſum* aan de trekvaart van *Sneek* op *Franeker*; *Baard*, *Huins* en *Hilaard* meer Oostwaards; doch alle in de nabijheid van het eerſte; zijnde in de nabijheid van *Baard* het Slot *Dekama*, door de laatſte der Vrieſche Potestaten geſticht, gelegen. Eindelijk Noordoostwaards van deze laatſte de dorpen *Lions*, *Jellum* en *Beers*.

Tot de Grietenij *Wijnbritſeradeel*, tot het voormalig Kwartier *Westergo* behoorende, en ten Zuiden van het laatſte, Westwaards van *Rauwerderahem* gelegen, vindt men, behalve

de ſteden *Sneek* en *Ylst*, hier boven beſchreven, de dorpen:

Oppenhuizum en *Uitwallingerga* in het midden van de Meeren zuid-oostwaards van *Sneek*, en, in elkanders nabijheid; Westelijker en in de nabijheid ten Zuid-oosten van *Ylst*, de dorpen *Jortrijp*, *Hommerts*, en meer zuidelijk naar het *Sloter-meer*, ten Oosten van het *Heger-meer*, *Smallebrugge*, *Woudsend*, *Epecolsga* of *Ypecolsga*, benevens het gehucht *Indijk* en *Heeg* aan het *Heger-meer*. Ten Westen van het laatſte *Gaastmeer*, *Nijehuizum* en *Zandvoord*; *Oudega* en *Idzega* meer Noordelijk. Voorts in de rigting van *Ylst* naar *Bolsward*, de dorpen *Oosthem*, *Abbega*, *Westhem* en *Wolſum*. Voorts tuſſchen *Sneek* en *Bolsward*, *Nijland*, *Folsgara* en *Tjallehuiſum*. Ten Noorden en Noord-oosten van *Sneek* de dorpen *Ysbrechtum*, *Tirns*, *Scharnegoutum*, aan de vaart tuſſchen *Sneek* en *Leeuwarden*: *Gojinga*, *Lojinga*, *Gauw*, *Oſſingawier* en *Gojingarijp*.

De Grietenij *Doniawerſtal*, tot het voormalig Kwartier *Zevenwolden* behoorende, en ten Zuiden van *Wijnbritſeradeel*, tuſſchen het *Sloter-* en *Sneker-meer* gelegen, bevat de volgende dorpen:

Broek, bezuiden de *Sneker-meer*, in het midden van kleine meertjes. In de nabijheid van kleine meertjes, benoorden het *Tjeukermeer* de dorpen *Ouſterhaule*, *Ouſter-Nijega*, *Oldouwer*, en, bewesten die zelfde Meer, *Donia-*

iaga aan haar oever; *Tjerkgaast* een kwartier uur gaans beöosten *Slooten*, en van daar meer Noord-oostwaards *St. Niclaasga*, *Idskenhuizum*; *ter Oele*; *Indijken*, *Langweer* en *Boornzwaag*, alle kleine dorpjes in elkanders nabijheid, in het midden der Meeren gelegen zijnde.

De Grietenij *Lemſterland*, een der zuidelijkſte (en aan de *Zuider-zee* gelegene) deelen van het voormalig Kwartier *Zevenwolden* uitmakende, is tusſchen *Gaaserland* en *Stellingwerf-Westeinde*, tusſchen de *Sloter-* en *Tjeuker-meeren* gelegen; niet zeer uitgeſtrekt zijnde, vindt men 'er ſlechts de volgende dorpen:

De Lemmer, een groot, volkrijk en zeer aanzienlijk dorp, aan de *Zuider-zee* gelegen: door hetzelve trekken meest alle reizigers, welke, uit de zuidelijke Departementen, *Zeeland*, *Maasland* en een groot gedeelte van *Amſtelland* naar *Vriesland*, *Groningen* en *Oostvriesland* en van daar naar de noordelijke ſtreken van *Duitschland* reizen, tot welker gerieve dagelijks een Beurtſchip van *Amſterdam* op de *Lemmer* af- en aanvaart. De geheele Grietenij wordt naar dit dorp genoemd; deszelfs Inwooners beſtaan van de Reederijen en Scheepstimmerwerven, welke aldaar gevonden worden.

De overige dorpen zijn van de *Lemmer* noordwaards *Eesterga*; *Follega* aan de *Tjeuker-meer*. — *Oosterzee* en *Echten*, langs de zuid-oever van dezelfde Meer, aan de Rijweg van de *Lemmer* naar *Heerenveen*; en *Leegemeer*.

De Grietenij *Wonseradeel*, op den westelijken oever van *Vriesland*, bezuiden *Harlingen* en *Franeker* en benoorden *Hemelummeradeel* gelegen, bevat verſcheiden dorpen.

Langs, of genoegzaam aan den zeekant, van het Noorden naar het Zuiden: *Kimswerd* een kwartier uurs gaans van zee; *Zuirig* of *Suerig*, bij hetwelk, in 1733, een voortreffelijke binnendijk is aangelegd. Het dorp *Kornwerd*, en ten Z. O. van het laatſte *Engwier*, wat meer landwaards in. Wat meer zuidwaards het voortreffelijk vlek *Makkum*, in welks nabijheid de *Makkumer-* en *Parregaaster-meeren* gelegen zijn; beſtaande dit vlek uit eene lange ſtraat ter wederzijden digt met huizen bezet; men vindt 'er vele Zoutketen, Pannebakkerijen en Kalkbranderijen, en deszelfs Inwooners varen veel ter zee. Wat meer zuidwaards *Idzegahuizen* en *Pijaam* in elkanders nabijheid; meer zuidelijker *Gaast*, vlak aan zee; eindelijk *Ferwoude*, bij het *Workumermeer*, niet ver benoorden *Workum*.

Voorts vindt men het dorp *Wons*, welk zijn naam aan de geheele Grietenij geeft, een weinig beoosten *Kornwerd*, en *Pinjum* beoosten *Suerig*.

Witmaarſum, een half uur ten noord-oosten van *Wons*, halfwegen tuſſchen *Bolsward* en *Harlingen*, bij welk dorp, dat wegens MENNO SIMONS, die 'er Roomsch Prieſter was, en vervolgens Hervormer en Stichter eener bijzondere Secte werd, beroemd geworden is, weleer het kasteel *Aylva* ſtond.

Voorts

Voorts in het noordelijk gedeelte van de Grietenij *Arum*, *Ruigelollum*, beoosten het eerſte, *Higlum* in de nabijheid van *Bolsward*. — *Burgwerd* en *Hertwerd* ten Oosten van dezelfde ſtad.

De dorpen *Schraard*, in de nabijheid van *Wons*, *Allingwier* en *Exmorra* in elkanders nabijheid, aan het *Makkumer-meer*: *Langerhou*, een weinig noord-oostelijker; *Parrega*, *Dedlum* en *Huslum*, nabij elkander aan de trekvaart van *Workum* op *Bolsward*, zijn beoosten de *Makkumer-* en *Parregaaster-meeren* gelegen. *Grjonterp*, bezuiden *Bolsward*; *Oldeklooster* en *Oegeklooster* beoosten dat zelfde ſteedje; en eindelijk de dorpen *Schettens* en *Tjerkwerd*.

De Grietenij *Hemelummer Oldephaart* en *Noordwolde* maakt de zuid-westelijke uithoek van *Westergo* uit, en behalven de ſteden hier boven opgegeven, vindt men 'er de navolgende dorpen:

Molkwerum, een vrij groot dorp tuſſchen *Stavoren* en *Hinlopen*, genoegzaam aan zee. Het is alom berucht, wegens de zonderlinge ſpraak, kleding en levenswijze der Ingezetenen, en nog meer wegens de verwarde plaatſing der huizen, welke de vreemdelingen in de war brengt, en om welke reden het het Vrieſche doolhof genoemd wordt. Men is daarop zinſpelende gewoon, om van iets, dat zeer verward of ingewikkeld is, te zeggen: *het is op zijn Molkwerums*. De Inwooners zijn meest zeelieden.

Noord-oostwaards van *Molkwerum* ligt het dorp *Koudum*, midden tusſchen de Meeren. Het Slot *Gravenſtein*, naar hetwelk het oud adelijk geſlacht van *Gravenſtein* den naam heeft, ſtaat in deszelfs nabijheid.

Oostwaards van *Stavoren* vindt men, aan den zuid-oever van het *Morra-meer*, het dorp *Hemelum*, in welks nabijheid weleer eene Abtdij, die denzelfden naam voerde, gelegen was.

Voorts vindt men in deze Grietenij: *Oudega*, *Nijega*, *Elahuizen* en *Kolderwoude*, langs de *Fljeusſen-meer*; *Scharl* en *Warns*, digt bij elkander, tusſchen *Stavoren* en *Hemelum*.

Eindelijk behoort nog tot dit Kwartier de Grietenij *Gaasterland*, makende den westelijkſten uithoek van *Zevenwolden*, en zijnde tusſchen *Lemſterland* en de zoo even beſchrevene Grietenij gelegen. Men vindt 'er de volgende dorpen:

Wijkel, bij de Vriezen *Wikkel* genoemd, maauwelijks een kwartier gaans ten westen van *Sloten*. Dit dorp is vermaard wegens de begraafplaats van de Generaal KOEHOORN, aan welke men, ter eere zijner buitengemeene kundigheden in de Vestingbouw, en ter erkentenis zijner uitmuntende dienſten aan het Vaderland bewezen, eene prachtige graftombe in het koor van de kerk van dit dorp heeft opgerigt. Het Lusthuis, alwaar zich deze Generaal ophieldt, ſtond in de nabijheid van dit dorp.

Een weinig meer Noord-westelijker vindt men het dorp *Balk*, niet verre van de *Sloter-*

meer

meer, en in deszelfs nabijheid *Harich*, wat meer Noord-westelijk.

Voorts *Rugahuizen*, ten Zuiden van *Balk*. *Sondel*, zuid-oostwaards van het laatſte. *Oldemerdum* en *Nijemerdum*, nabij elkander, op het zuidelijke gedeelte, niet verre van de zee. Eindelijk *Mirns* en *Bakhuizen* in den westelijkſten hoek van de Grietenij.

DERDE KWARTIER, Hoofdplaats *Leeuwarden*.

Dit Kwartier beſtaat uit de grootſte noordelijke helft van het voormalig Kwartier *Oostergo*, en de noordelijkſte Grietenijen van het voormalig *Westergo*, welke, alle te zamen genomen, het noordelijkſte gedeelte van *Vriesland* uitmaken.

Behalve de Hoofdplaats *Leeuwarden*, welke tevens de Hoofdſtad van het Departement zijnde, te voren (pag. 242) reeds beſchreven is, vindt men 'er nog de volgende ſteden:

Franeker, in het Latijn *Franequera*, gelegen aan de trekvaart tuſſchen de ſteden *Harlingen* en *Leeuwarden*, anderhalf uur gaans van de eerſte en drie uren van de laatſte. Het is eene onverſterkte ſtad, niet groot; maar luchtig, zindelijk en welgebouwd, van binnen met vele grachten doorſneden zijnde. Men vindt 'er eene fraaije en ſierlijk gebouwde kerk, aan *St. Marten* toegewijd, welke met een ruim kerkhof omgeven is. Weleer ſtond aan

de

de westzijde der ſtad, het *Sjaardema-ſlot*, aldus naar den naam der eigenaren, die een aanzienlijk geſlacht uitmaakten, genoemd, en met een gracht omgeven; doch hetzelve is reeds lang afgebroken. De Hooge School van het Departement is in deze ſtad gevestigd. Graaf LODEWIJK VAN NASSAU DIETZ, Stadhouder van *Vriesland*, was 'er de voornaamſte oprigter van. Zij werd op den 29 Julij des jaars 1585, plegtig ingewijd. Het Kruisbroeders-klooster ſtrekt tot de gewoone gehoorplaats. Zij bezit eene ſchoone Bibliotheek, Snijkamer en Scheikundig Laboratorium benevens eenen ſraaijen *Hortus Medicus*, welke in 1759, door de Staten van dit Gewest aanmerkelijk verbeterd werd. Behalve het geen hier boven van deze Hooge School gezegd is, moet aangemerkt worden, dat 'er op dezelve een Beurs is, waarop doorgaans een zeker aantal Landsvoedſterlingen, *Alumni* geheten, ten getale van een-en-veertig, één uit elke Grietenij en ſtad van *Vriesland*, op 's Lands kosten ſtudeeren, en daardoor verpligt zijn hun leven lang binnen het Departement te blijven. Nog is 'er eene Stichting, in welke onvermogende Studenten, tot zestig in getale, voor vijf-en-veertig gulden 's jaars, de kost kunnen genieten. — Ten westen der ſtad, naar den kant van *Harlingen*, vindt men vele Steen- en Pannebakkerijen, waaronder die, in welke de blaauw-verglaasde Pannen vervaardigd worden, zeer gezogt, en naar elders in groote hoeveelheid verzonden worden. Voorts zijn in de

de ſtad vele Wolkammerijen, en in derzelver nabijheid worden 's jaarlijks vele koeijen vetgeweid.

Harlingen, in het Latijn *Harlinga*, is eene Zeeſtad, anderhalf uur gaans ten westen van *Franeker*, en is na *Leeuwarden* de grootſte en volkrijkſte ſtad van geheel *Vriesland*. Zij is zeer handeldrijvend, heeft eene haven met twee groote kommen, welke aanmerkelijk ver ſtadwaards inloopen: deze haven is op zich zelve wel diep genoeg; doch daar haar mond van tijd tot tijd verzand is, kunnen de ſchepen niet meer met de volle lading binnenloopen en moeten daarom eerst van een gedeelte van hare lading ontlast worden. De ſtad is aan de landzijde verſterkt en het omliggend land kan ook door bekwame zeeſluizen onder water gezet worden. Aan de westzijde is de ſtad door zware zeedijken gedekt tegen het geweld der zee, waarvan zij voor dezen mede veel te lijden had, zoo dat 'er geheele brokken van wegſpoelden en men genoodzaakt werd dezelve naar de landzijde uitteleggen, en het dorp *Almelum* binnen dezelve te trekken. Digt aan zee ſtond weleer een ſterk kasteel, hetwelk, na dat deze ſtad door de Staatſchen, in 1580, op de Spanjaarden bemagtigd was, op last der Staten geſlecht en in deszelfs plaats eene kerk geſticht werd, die thans de *Westerkerk* genoemd wordt en de kleinſte der twee Gereformeerde kerken is. De andere kerk wordt de Dom van *Almelum* genoemd, en deze was eertijds de kerk, welke tot het even-

ge-

genoemde dorp *Almelum* behoorde en naderhand aanmerkelijk is vergroot geworden; zij ſtaat in het oostelijk gedeelte der ſtad digt bij eene poort, welke, naar diezelfde kerk, *de Kerkpoort* genoemd wordt. 'Er wonen in *Harlingen* vele Doopsgezinden, verſcheidene Roomsch-Catholijken en Lutersſchen. Het Admiraliteits-Kollegie van *Vriesland* hield weleer binnen deze ſtad haar verblijf. Gedurende de verdeeldheden, tusſchen de *Schieringers* en *Vetkoopers*, werd *Harlingen* door de Franekers, welke het met de Schieringers hielden, in den jare 1469, ſtormenderhand veroverd en uitgeplunderd, en zij onderging, drie jaren later, in 1472, eenen tweeden ramp, wanneer zij door zwaren brand bijna geheel vernield werd. Men maakt hier veel Zout en in de nabijheid der ſtad vindt men vele Pannebakkerijen. De zoogenaamde Bontrederijen maken inzonderheid eenen aanmerkelijken tak van beſtaan uit; voor het overige wordt 'er veel handel in Hout gedreven, dat uit *Noorwegen* en de *Oost-zee* derwaards gebragt wordt.

Dokkum, in het Latijn *Doccum*, *Doccumum*, of volgens anderen, *Doccomium*, is omtrent vier uren gaans ten Noord-oosten van *Leeuwarden* in een aangenaam oord, meest uit koornlanden beſtaande, gelegen. Zij is veel kleiner van begrip dan *Leeuwarden*, en was eertijds eene Zeeſtad; doch van dit voorregt is zij, ſedert den jare 1729, door de bedijking van het *Dokkumer-diep* verſtoken geworden: in hetzelve zijn groote en prachtige Sluizen ge-

gelegd, welke de Inwooners nog in ſtaat ſtellen om Koffen en Smakken, die aldaar getimmerd worden, over het oude *Dokkumerdiep* naar zee te brengen, zijnde de Scheepsrederijen, welke de voornaamſte rijkdom van de ſtad uitmaken, ſteeds in bloei en welvaart gebleven. De ſtad is wel bebouwd en naarmate van haren kleinen omtrek volkrijk genoeg, daar zij eene bevolking van 2682 zielen bevat. Men maakt 'er veel Zout en de beste Vrieſche Kaas wordt aldaar ter markt gebragt. Het Raadhuis is een fraai en ſtatig gebouw, niet ver van de haven gelegen, over welke eene fraaije brug ligt, en de kerk was weleer aan *St. Marten* toegewijd.

In de vorige oorlogen heeft deze ſtad verſchrikkelijk geleden. Zij werd in den jare 1572, door meergenoemden Spaanſchen Gouverneur van *Vriesland* en *Groningerland*, KASPER ROBLES, veroverd, en na dat deze 'er vele burgers had laten omhals brengen, in brand geſtoken, waardoor omtrent 400 huizen vernield werden. Daarna, door de Staatſchen heroverd zijnde, werd zij verſterkt met eenen wal en zes bolwerken, die naderhand vervallen zijn. In vroeger tijden was deze ſtad de zetel van het Admiraliteits-Kollegie van *Vriesland*, hetwelk naderhand van daar naar *Harlingen* verplaatst werd. In deze ſtad zou een oud Evangelieboek bewaard worden, hetwelk eigenhandig door *Bonifacius den tweeden*, Aartsbisſchop van *Utrecht*, welke in 1255, het Evangelie in *Vriesland* verkondigde,

de, zou geſchreven zijn. Zij is wijders vermaard door de geboorte van den beroemden Wis- en Sterrekundigen GEMMO FRISIUS, welke in 1555, als Doctor in de Medicijnen, te *Leuven* geſtorven is.

De Grietenijen tot dit derde Kwartier behoorende, zijn gedeeltelijk in *Westergo* en gedeeltelijk in *Oostergo* gelegen. De Grietenijen welke onder *Westergo* gerekend worden, zijn de volgende:

De Grietenij *Barradeel*, in het Noord-westen van het Kwartier *Westergo*, benoorden *Harlingen* en *Franeker* aan de zeekant gelegen, en welke niet met de Grietenij *Baarderadeel*, die op de Oostelijke grenzen van *Westergo* gelegen is, hier boven beſchreven, moet verward worden, is tusſchen *Franekeradeel* en het *Bild* gelegen. Men vindt 'er de volgende dorpen:

Langs den zeekant van *Harlingen* Noordwaards, *Almelum*, een dorp waarvan het grootſte gedeelte van deszelfs gebied binnen de ſtad *Harlingen* getrokken is, en welk dorp derhalve door de ſtad heenloopt, offchoon het nogtans binnen dezelve geen regtsgebied heeft. *Wijnaldum*, bij verkorting *Wijnaam* genoemd, een groot halfuur ten N. N. O. van *Harlingen*; voorts *Petersbierum* of *Pietersbierum* en *Sixbierum*, in elkanders nabijheid. Het dorp *Oosterbierum*, Noord-oostelijk van de twee laatſten. Een groot kwartier gaans van het laatſte *Tjemarum*, ſomtijds *Tzumarum* genoemd, en *Firdgum*, ten N. O. van het laat-

laatſte, in de Noordelijke deelen der Grietenij. Eindelijk, ten Oosten van *Firdgum*, *Mindersga*, bij anderen, *Minnertsga* geſchreven. Tusſchen deze twee laatſte dorpen is het Slot *Groot Hermana* gelegen. In deze Grietenij is niets dan het Huis *Hottingaſtate*, in de nabijheid van *Petersburen*, merkwaardig.

De Grietenij *Franekeradeel*, van *Harlingen* tot en voorbij *Franeker*, van het Westen naar het Oosten, uitgeſtrekt en bezuiden *Barradeel* gelegen zijnde, grenst ten Oosten aan *Menaldumeradeel*, en ten Zuiden aan *Wonferadeel*. Men vindt 'er de volgende dorpen:

Midlum, in de nabijheid van *Harlingen*, een klein kwartier gaans ten Noord-oosten van de ſtad. Van daar, naar *Franeker*, het dorp *Herbajum*, een groot kwartier ten Westen van *Franeker*. In de nabijheid van deze laatſte ſtad, *Donjum* ten Noorden; in de kerk van welk dorp de prachtige Graftombe van SIKKO VAN GOSLINGA gevonden wordt. In de nabijheid van het laatſte, wat Noord-oostelijker, *Buer* of *Buir*; voorts, Noord oostwaards van de ſtad, *Schalſum* en *Peins*; Oostwaards van de ſtad *Sweins*; bezuiden dezelve *Tjum* of *Tzum*; en, in eene Zuid-westwaards loopende lijn van dezelve, *Hitzum* en *Achlum*, het laatſte ten Oosten van *Kimswert*.

De Grietenij *Hennaarderaderadeel*, ten Zuiden van de voorgaande, tusſchen *Wonferadeel* en *Baarderadeel*, ten Noord-oosten van *Bolsward*, gelegen, bevat de volgende dorpen:

Hennaard, in de nabijheid van de trekvaart van *Bolsward* op *Leeuwarden*, omtrent anderhalf uur van de eerſte plaats: de geheele Grietenij is na dit dorp genoemd. — Van dit dorp Zuid-oostwaards van deze vaart, *Itens* of *Ytens*, ten Z. Z. O. van *Hennaard*; *Oosterend* ten W. van *Itens*. Ten Zuiden van dezelfde plaats *Lutkewierum*; *Hidaard*, ten Westen van het laatſte. Voorts *Wommels* aan dezelfde vaart. Ten Noord-westen van de trekvaart *Waaxens*, aan de trekvaart van *Bolsward* op *Franeker*. *Kubaard* of *Koebaard* ten N. O. van het laatſte; en voorts, meer naar *Franeker*, Noordwaards op, *Edens*, *Spannum*, *Wielsrijp* en *Bajum*, alwaar de beroemdſte Paardemarkt van het geheele Departement gehouden wordt.

De Grietenij *Menaldumeradeel* is ten Noorden van *Baarderadeel*, beoosten *Franekeradeel* en *Barradeel*, tuſſchen *Franeker* en *Leeuwarden* gelegen, loopende de trekvaart van *Leeuwarden* op *Franeker* midden door dezelve. Men vindt in dezelve de volgende dorpen:

Menaam of *Menaldum*, benoorden deze trekvaart, een halfuur landwaards in, van welk dorp de Grietenij haren naam ontleent.

Voorts *Belkum* of *Berlikum*, een groot en aanzienlijk vlek, beroemd door deszelfs Beestemarkten. *Wier*, *Beetgum* en *Englum*, langs de Noordelijke grenzen der Grietenij, aan den ouden zee-dijk. *Marſum*, benoorden de trekvaart, op een groot kwartier afſtands van dezel-

zelve. *Deinum*, aan gemelde trekvaart, bewesten *Leeuwarden*. *Boxum* en *Blesſum*, in elkanders nabijheid, wat Zuidelijker.

Verder naar *Franeker*, aan dezelfde trekvaart, *Dronrijp*, en, Noord-westwaards van dit laatſte dorp, *Schingen* en *Slappeterp* en het klooster *Anjum*.

De Grietenij het *Bilt* is de noordelijkſte van het Kwartier *Westergo*, en derzelver grondgebied wordt in de *Zuidhoek*, het *Oude Bilt* en het *Nieuwe Bilt* verdeeld. Het beſtaat meestal uit nieuw-aangewonnen landen, welke voor eenige jaren zijn ingedijkt. Men vindt 'er de volgende dorpen:

St. Jacobs Parochie ten Westen, *St. Anna Parochie* in het midden, en *Lieve Vrouwe Parochie* ten Oosten, op eene West- en Oostwaards loopende regte lijn, in het midden der Grietenij; benevens de *Oude* en *Nieuwe Zijlen* en *de Leije*, met verſcheidene hier en daar verſpreide buurten, welke onder de opgenoemde dorpen behooren. Men vindt 'er ook de kasteelen *Hemmena* en *Grambach*, welk laatſte ook *Teudum* genoemd wordt, op de Zuidelijke grenzen.

De Grietenijen tot het voormalig Kwartier *Oostergo* behoorende, zijn de volgende:

De Grietenij *Leeuwarderadeel*. Zij is op de Westelijke grenzen van *Oostergo*, tuſſchen *Idaarderadeel* en *Ferwerderadeel*, in de lengte, van het Zuiden naar het Noorden, in eene lange ſmalle ſtrook uitgeſtrekt, in welker midden de Hoofdſtad *Leeuwarden*, naar welke

Grietenij zij den naam draagt, gelegen is; wordende dezelve ten Westen door de Grietenijen *Baarderadeel*, *Menaldumeradeel* en het *Bilt*, de Oostelijkſte Grietenijen van *Westergo*, en ten Oosten door de Grietenijen *Tjetjerkſteradeel* en *Dantumeradeel* bepaald. Men vindt 'er de volgende dorpen:

Ten Zuiden der ſtad, van het Zuiden naar het Noorden, *Wirdum* en *Wijtgaart*, en in de nabijheid van hetzelve *Swichem*, de geboorteplaats van VIGLIUS VAN AITA, die onder de Regeering van PHILIPS, Koning van *Spanje*, Voorzitter was in het Oppergeregtshof van *Mechelen*, en zich door zijne geleerde ſchriften, en bijzonderlijk als Vaderlandsch Geſchiedſchrijver, zeer beroemd gemaakt heeft.

Voorts *Hempens*, *Teerns* en *Goutum*, Oostwaards en Westwaards van, en zeer digt bij elkander, benevens *Huſum*, een kwartier gaans bezuiden *Leeuwarden*.

Ten Noorden van de ſtad, en van daar Noordwaards, vindt men de de dorpen *Lekkum* en *Medum* of *Miedum*, aan de trekvaart van *Leeuwarden* op *Dokkum*. Regt Noordwaards van *Leeuwarden*, *Jelſum*, de geboorteplaats van de beruchte Predikant BEKKER, de Schrijver der *Betooverde Wereld*. Wat hooger op *Kornjum*, alwaar een lusthuis ligt, eertijds aan DICKO MATENA, Drosſaard van *Harlingen* en Grietman over *Baarderadeel*, toebehoord hebbende, welke het allermeest geijverd heeft, om het Spaanſche juk aftewerpen, tot welk einde dit lusthuis, hetwelk daar-

daarom in de Vaderlandſche Geſchiedenis beroemd geworden is, tot eene vergaderplaats der misnoegde Edelen geleend werd. — Nog meer Noordwaards *Britzum*, op eene *Terp* gelegen, en eindelijk nog meer Noordwaards *Stiens* of *Steens; Finkum* en *Hyum* of *Huijum.*

De Grietenij *Oost-Dongeradeel*, in den Noord-oostelijkſten hoek van *Vriesland*, bij de *Lauwer-zee* gelegen; ten Westen aan *West-Dongeradeel* en ten Zuiden aan *Kollumerland* gelegen zijnde, van welke laatſte Grietenij dezelve door het *Dokkumer-diep*, hetwelk in de *Lauwer-zee* zijne uitwatering heeft, geſcheiden is. Men vindt in dezelve de navolgende dorpen:

Anjum, in den Noord-oostelijken hoek, niet ver van zee, in welks nabijheid, maar meer zeewaards, de *Oude Schans* en *Oostmahorn* gelegen is. *Engwierum*, niet verre van den mond van het *Dokkumer-diep*, alwaar de Sluizen liggen, welke in 1729 zijn aangelegd, om het *Dokkumer-diep* van zee afteſluiten; en door welke men zich in korten tijd van het overtollig water kan ontlasten.

In de nabijheid van het *Dokkumer-diep*, meer naar den kant van *Dokkum*, de dorpen *Ee; Oostrum*, in de nabijheid van welk laatſte het Huis *Humalda* ligt; digt bij *Dokkum*, *Aalſum*, *Wetzens.* Altijd noordelijker, *Jonswier*, *Metzelwier*, *Nijewier*, *Nijkerk* en *Paaſens*, aan de uitwatering van het riviertje van dien naam, aan zee; makende

de dit riviertje, hetwelk, benevens de *Ee*, van *Dokkum* zeewaards loopt, de grensſcheiding tuſſchen *Oost-* en *West-Dongeradeel*. Eindelijk nog de dorpen *Ljoesſens* en *Morra*, in elkanders nabijheid, bezuiden het dorp *Paaſens;* benevens de kloosters *Sion* en *Weerd*.

De Grietenij *West-Dongeradeel* is ten westen van de laatſte aan de *Noord-zee* gelegen, en wordt aan de west- en zuidzijde door *Ferwerderadeel* en *Dantumeradeel* bepaald. Men vindt 'er de navolgende dorpen:

Betterwird, digt onder *Dokkum*, en *Raard* beide aan de trekvaart van *Leeuwarden* op *Dokkum*, welke vaart de *Ee* genoemd wordt. *Bornwerderhuizen* en *Bornwerd*, in elkanders nabijheid, ten Noord-westen van *Dokkum*, en van daar, altijd Noord-westwaards, *Foudgum*, *Brantgum* en *Waaxens*. In eene meer noordwaards loopende rigting van de ſtad, *Jaure* en *Hantum*, en van deze laatſte plaats O. N. Oostwaards *Hantumhuizen*. Eindelijk, digt aan zee, *Nes*, in den Noord-oostelijken hoek der Grietenij; *Wierum* ten Westen van het laatſte, en, nog al westelijker langs de kust, *Tonnaard* en *Holwerd*, welke laatſte dorpen viſſchers dorpen zijn, die aan *Vriesland* de beste zee-visch opleveren.

De Grietenij *Ferwerderadeel*, in den noordwestelijken hoek van *Oostergo*, tuſſchen *Leeuwarderadeel*, *Dantumeradeel* en *West-Dongeradeel* gelegen, bevat de volgende dorpen:

Ferwerd, naar welk dorp de Grietenij haren naam draagt, niet verre van zee, in de na-

nabijheid van het *Amelander Veer*. Oostwaards van hetzelve, *Hoogebeintum*. Zuidwestwaards van hetzelve, *Nijekerk* en *Marrum*, bij elkander. *Hallum* nog meer zuid-westelijker, in welks nabijheid het zoogenaamde *Huis van Berouw*, zoo berucht wegens gewaande ſpokerijen, geſtaan heeft. Voorts *Bleije*, ten N. O. van *Ferwerd*, en van daar meer zuidelijk, *Genum*, *Lichtaard*, *Reiſum* en *Jeslum*. Nog vindt men op de westelijke grenzen dezer Grietenij de vervallen kloosters *Mariëngaarde* en *Gennaart*, welke gedurende de Spaanſche onlusten verwoest zijn.

De Grietenij *Dantumeradeel*, ten Zuiden en Zuid-oosten van de laatſte, tuſſchen *Leeuwarderadeel* en *Kollumerland* gelegen. Hier wordt de grond meer veenachtig, en 'er zijn in deze Grietenij vele kleine Meertjes. Men telt 'er de volgende dorpen:

Dantumawoude, ten Zuiden van *Dokkum*, naar welk dorp de Grietenij hare benaming verkregen heeft; en, in de nabijheid van dit dorp, *Akkerwoude* en *Mumerwoude*, een weinig ten Westen. *Drieſum*, een weinig Oostwaards, *Wouterswoude*, ten N. Oosten.

Veenwoude, op de zuidelijkſte hoek, in het midden der Venen. *Roodkerk*, ten N. W. van het laatſte; *Zwaag-Westerend*, ten N. O. van *Veenwoude*, en bezuiden *Dantumawoude*. Voorts, in het noord-westelijkst gedeelte, *Birdaard*, aan de trekvaart van *Leeuwarden* op *Dokkum*. *Janum*, aan de overzijde van dezelfde trekvaart, en eindelijk *Sijbrandahuizen*

en *Rinsmageest*, in elkanders nabijheid, bezuiden die zelfde vaart.

De Grietenij *Kollumerland* en *Nieuw-Kruisland*, bezuiden *Oost-Dongeradeel*, aan de *Lauwer-zee* gelegen, en door het Riviertje de *Lauwer* van het Departement van *Stad en Lande van Groningen* afgescheiden, wordt, ten Zuiden, door de Grietenij *Achtkerkspelen*, en, ten Westen, door de Grietenij *Dantumeradeel* bepaald. Men vindt 'er de volgende plaatsen:

Kollum, een groot en aanzienlijk dorp, niet verre van de trekvaart van *Dokkum* op *Groningen*, waarvan de geheele Grietenij haren naam ontleent. Het is aan eene bekwame vaart gelegen, welke met het *Dokkumer-diep* gemeenschap heeft, en aan de Inwoneren eene geschikte gelegenheid verschaft, om, over zee, Koophandel te drijven. Men vindt 'er fraaije huizen en eene Latijnsche School, zoo dat dit dorp eer den naam van vlek dan van dorp verdient. Het is voor de veeweiderij bijzonder welgelegen, en de Kollumer Bot is inzonderheid zeer geroemd, ook wordt 'er 's jaarlijks eene groote Paardenmarkt gehouden. Men heeft weleer eens het ontwerp gehad, om dit dorp tot eene stad te maken, en met muren te omringen; doch zulks is, wegens de ligging, achtergebleven. Graaf WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU DIETZ, een der grootste krijgskundigen van zijnen leeftijd, heeft zich menigmaal in dit dorp tegen den Graaf VAN RENNENBERG, Gouverneur van *Groningen*, nedergeslagen.

De

De dorpen *Oudwoude* en *Westergaast* of *Westergeest* liggen ten Westen van *Kollum*, in elkanders nabijheid, aan meergemelde trekvaart. Het dorp *Ausbuir* of *Lutkewoude* ligt aan dezelfde vaart, ten Z. Z. O. van *Kollum*. *Kollumerzwaag*, ten Zuiden van *Westergaast*, met het daarbijgelegen klooster *Veen*, en eindelijk *Burum*, niet verre van de *Lauwer*, op de Oostelijke grenzen van de Grietenij, met het daarbijgelegen *Vrouwen-Klooster*, een weinig bewesten *Visvliet;* in welks nabijheid bij eene voorname Sluis, het dorp *Munnikezijl* gelegen is.

De Grietenij *Achtkerkſpelen* is ten Zuiden van de voorgaande, op de Oostelijke grenzen van *Vriesland*, ten N. van *Smallingerland* en ten Oosten van *Tjetjerkſteradeel* gelegen. Men vindt in dezelve de navolgende dorpen:

Suirhuiſum, digt op de Oostelijke grenzen. *Augustinusga*. aan het *Kolonels-diep*, hetwelk op bevel van KASPER ROBLES gegraven is, om zoo veel te ſpoediger, langs bekwame vaarten, van *Groningen* naar *Leeuwarden* te varen. *Drogeham*, meer zuidwestelijker, en *Kooten* in deszelfs nabijheid, wat N.-westelijker. *Harkema-Opeinde*, aan dezelfde vaart. *Twijſel* en *Buitenpost*, meer noordelijker. *Lutkepost*, in de nabijheid van het laatſte dorp, *Buweklooster*, *Stroobosch* en *Gerkesklooster*.

De Grietenij *Tjetjerkſteradeel*, in het midden van *Oostergo*, tusſchen *Leeuwarderadeel* en *Achtkerkſpelen*, en tusſchen *Smallingerland*

en *Dantumeradeel* gelegen, is behalve het *Bergumer-meer*, vol lage Venen en kleine Meertjes, en bevat de volgende dorpen:

Tjetjerk, een groot uur ten Oosten van *Leeuwarden*, midden in de Meeren: de naam beteekent zoo veel als *Tjiekerk* (want *tjerk* beteekent in het Vriesch eene kerk) de Grietenij ontleent haaren naam van dit dorp.

Rijperkerk, een weinig Noordelijker; *Giekerk*, Noord-westelijk van het laatſte, en van daar, een weinig Noordwaards, *Oenkerk*, en *Oudkerk* op den N.-westelijken hoek der Grietenij, en *Wijns*.

Van *Tjetjerk* Oostwaards, *Hardegarijp*, en het voortreffelijk dorp *Bergum*, ten Westen en in de nabijheid van het *Bergumer-meer*, hetwelk van dit dorp zijnen naam ontleent. Dit dorp is door ſchoone wandelwegen en bosſchen, in de voorgaande eeuw, door de Heeren GLINSTRA aangelegd, aanmerkelijk verſraaid.

Voorts *Eeſtum*, ten N. O. en *Oostermeer*, ten Z. O. en *Sumeer*, ten Z. W. van en in de nabijheid van het *Bergumer-meer*. *Suwouden*, ten Zuiden van *Tjetjerk*. *Garijp*, een weinig ten Westen van *Sumeer*; en *Eernwoude*, op de grenzen van *Smallingerland*.

Voorts behooren nog tot dit Departement de Eilanden *Vlieland*, *Terſchelling*, *Ameland* en *Schiermonnikoog*.

Op het eerſte, dat ten N. O. van *Texel* gelegen is, vindt men *Oost-* en *West-Vlieland*.

Op

Op *Terſchelling*, dat ten N. O. van het laatſte ligt, de dorpen *Weſterſchelling* en *Oosterſchelling* met de gehuchten *Midland* en *Hoorn*. Op het Eiland *Ameland*, nog Noord-oostelijker gelegen, vindt men de dorpen en gehuchten *Nes*, *Hollum*, *Ballum* en het *Slot*. Eindelijk nog Oostelijker dan het laatſte, het Eiland *Schiermonnikoog*, dat zeer klein is. Alle welke Eilanden, in de nieuwe verdeeling, tot het derde Kwartier gerekend worden.

DIJK- EN POLDER-BESTUREN IN DIT DEPARTEMENT.

Het Beſtuur der Dijken en Polders in dit Departement is onder de navolgende Kollegiën verdeeld: 1°. Het Dijksbeſtuur van *Oost-Dongeradeel*, uit eenen Dijkgraaf, drie gewoone en drie buitengewoone Dijks-Gedeputeerden, benevens een Dijks-ſchrijver en Ontvanger, te zamengeſteld. 2°. De Proviſioneele Directie over de *West-Dongeradeelſche* Zeedijken, uit een Dijkgraaf, zes Leden, benevens een Dijksſchrijver en Ontvanger beſtaande. 3°. Het Zeedijks-Geregt van *Ferwerderadeel*, uit vier gewoone Dijks-Gedeputeerden, een Secretaris, Dijk-ſchrijver en Ontvanger zamengeſteld. 4°. Het Dijk-Geregt der *Vijfdeelen*, uit twee Gedeputeerde Volmagten binnensdijks, een Ontvanger-Generaal, twee Gedeputeerde Volmagten buitensdijks, met een Ontvanger-Generaal en

en een binnen- en buitensdijks-Secretaris, benevens drie Volmagten van het *Nieuwe Bild*, met hunnen Ontvanger en Dijks-ſchrijver, zamengeſteld. 5°. Het Dijksbeſtuur van *Hemelumer-Oldephaart* en *Noordwolde*, uit vier Leden, een Secretaris en een Ontvanger beſtaande. 6°. Het Dijksbeſtuur van *Wijmbritſeradeel*, *met de onderhoorige contributie-Zeedijken*, uit een Dijkgraaf, twee Dijk-Gedeputeerden, een Dijk-Secretaris en een Ontvanger-Generaal beſtaande. 7°. Het Dijk-Gregt van *Wonſeradeel*, *Zuider Zeedijks-contributie*, uit een Dijkgraaf, een Gedeputeerde en twee Gecommitteerden binninsdijks, met hunnen Rekenmeester, een Geduputeerde en twee Gecommitteerden buitensdijks met hun Rekenmeester, benevens nog een Rekenmeester van de ſtad *Bolsward*, met een Secretaris en een Ontvanger-Generaal, benevens vier Arondiſements-Ontvangers zamengeſteld zijnde. 8°. Het Dijksbeſtuur van de *zeven Diſtricten en ſtad Slotens contributie-Zeedijken*, uit een Dijkgraaf, een Secretaris, een Ontvanger, twee Volmagten uit *Doniawerſtal*, twee uit *Gaasterland*, twee uit *Lemſterland*, twee uit *Haskerland*, twee uit *Schoterland*, twee uit *Opſterland*, twee uit *Engwerden* en twee uit *Sloten*, zamengeſteld zijnde. 9°. Het Dijksbeſtuur van *Kollumerland*, uit een Dijkgraaf, drie gewoone en drie buitenwoone Dijks-Gedeputeerden, benevens een Dijks-ſchrijver en Ontvanger beſtaande. 10°. Het Polder-Beſtuur

ſtuur van *Workumer-Nieuwland*, uit vier Gecommitteerden en een Secretaris beſtaande. 11°. Dijks- en Polder-Beſtuur van den *Engwierum Polder*, uit drie Gedeputeerden en een Boekhouder beſtaande. 12°. Het Polder-Beſtuur van den *Bild-Polder*, uit twee Volmagten en een Ontvanger beſtaande.

BE-

BESCHRIJVING

VAN HET

DEPARTEMENT DRENTHE.

Dit Departement beſtaat uit het oude grondgebied van het Gewest *Drenthe*, dat voordezen (zie pag. 28) onder de beſcherming der Algemeene Staten ſtond, en door oudere Aardrijksbeſchrijvers ten onrechte, of met *Overijsſel* verward, of als een gedeelte van dit Gewest, werd aangezien. Het is tusſchen de Departementen *Vriesland*, *Groningen* en *Overijsſel* ingeſloten, grenzende ten Zuiden aan *Overijsſel*, ten Westen aan *Vriesland*, ten Noorden aan het Departement *Stad en Lande van Groningen*, daar het ten Oosten door het *Bourtanger moeras* of de *Bourtanger-heide* van het voormalig *Munſterland*, (thans een gedeelte van het vergrootte Hertogdom van *Cleef* en *Berg*, door Keizer NAPOLEON aan 's Konings oudſten zoon afgeſtaan,) uitmakende, is afgeſcheiden. Het is omtrent van dezelfde grootte als het Departement *Utrecht*, zijnde in de lengte van het Westen naar het Oosten tien uren en de breedte van het Noorden naar het Zuiden omtrent twaalf uren gaans uitgeſtrekt. De grond is 'er merkelijk hooger dan in de naburige Departementen *Vriesland* en *Groningen*, en komt daardoor nader met de

gronds-

Digitized by Google

grondsgeſteldheid van het Departement *Overijſſel* overëen. Daar hij het hoogſte is, vindt men vele boomen en houtgewas, en langs de Riviertjes goede weilanden. Op ſommige plaatſen teelt men Koorn, Rogge en Boekweit. De Oostelijke en Zuidelijke grenzen des lands beſtaan meestal uit veengronden en moerasſige ſtreken, welke zeer goede turf kunnen opleveren.

Aanmerkelijke Rivieren werden er, behalven die, welke door *Vriesland* en *Groningerland* loopen, en aldaar ontſpringen, niet gevonden. De *Havelter-Aa*, welke met het *Zwarte Water* gemeenſchap heeft, en aan hetwelk het ſteedje *Meppel* gelegen is, verdient als de voornaamſte genoemd te worden. Zij heeft met *Aiſen* door eene vaart gemeenſchap, en zal, volgens een onlangs genomen weldadig Decreet des Konings, door eene ontworpen vaart, met de *Eems* vereenigd worden, om alzoo eene binnenlandſche correſpondentie te water, tuſſchen *Embden* en geheel *Oostvriesland*, met de andere Departementen daarteſtellen, en de turf, benevens de keijen en graniettſteenen, welke dit Departement in overvloed heeft, naar de andere Departementen, de laatſte ten gebruike der waterweringen, over te voeren.

Als bijzonderheden van dit Departement verdient aangeteekend te worden, dat het onder de landlieden de gewoonte is, om op eenen vastgeſtelden dag, welke door het luiden der dorpklokken wordt bekend gemaakt, gelijkerhand den oogst te beginnen en gelijkerhand te

te eindigen. Voorts moet nog als eene bijzonderheid aangemerkt worden: dat men op onderſcheidene plaatſen ſteenhoopen vindt, welke in de lengte van het Oosten naar het Westen zijn uitgeſtrekt, en doorgaans boven op met ſteene zerken, die van 16 tot 20 ſchreden lang en 4, 5 of 6 ſchreden breed, en zoo zwaar zijn, dat zij door geene menſchelijke kragt getild kunnen worden, overdekt zijn, het geen, offchoon deze oudheden, zoo veel wij weten, nimmer onderzogt zijn, tot een bewijs verſtrekt, dat die grond al zeer vroeg moet bewoond geweest zijn. Een opzettelijk onderzoek van het inwendige dezer ſteenhoopen zou misſchien wetenswaardige zaken, de Geſchied- en Oudheidkunde dezer Landen betreffende, aan den dag kunnen brengen.

Onder het oude Beſtuur werd dit Gewest in *Dingſpillen*, hetwelk, daar, in het oud-Hollandsch, *ding* zoo veel als *regt* beteekende, zoo veel zeggen wil als regtsgebieden, en deze *Dingſpillen* in *Scholt-ambten* of Schoutampten verdeeld. Deze *Dingſpillen* waren: het *Dingſpil* van *Zuideveld*, het *Dingſpil* van *Dieveren*, het *Dingſpil* van *Beilen*, het *Dingſpil* van *Rolde*, het *Dingſpil* van *Medeveld* en het *Dingſpil* van *Oostermeer*. Thans wordt dit Departement in twee Kwartieren verdeeld.

EER-

EERSTE KWARTIER, Hoofdplaats *Asſen*.

Dit Kwartier maakt het Noord-oostelijkſte gedeelte van het Departement uit. *Asſen*, welk tevens de Hoofdplaats van het geheele Departement is, ligt bijna in het midden van hetzelve, aan een takje van de *Aa*, welke onder den naam van het *Horen-diep* bekend is, en uit de *Smilder* Venen zijnen oorſprong heeft, op eenen afſtand van 38 uren van de Hoofdſtad. Het was voordezen niets anders dan eene Abtdij van Nonnen, welke ook den naam van *Asſen* droeg, waarbij eenige huizen ſtonden, die een gehucht uitmaakten. Sederd is het een welbebouwd vlek geworden, dat thans eene bevolking van 600 menſchen telt, en, door eene Koninglijke verordening, onlangs den tijtel en den rang van ſtad verkregen heeft, ten welken einde Zijne Majeſteit uit hare bijzondere ſchatkist een aanmerkelijke ſom gegeven heeft, tot aanbouw van ettelijke huizen, beſtemd ter woonplaatſe van huisgezinnen, welke zich daar ter plaatſe, om de bevolking te vermeerderen, zouden willen nederzetten.

Koevorden of *Koeverden*, ſomtijds ook *Coevorden* geſchreven, in het Latijn *Coevordia*, is op de zuidelijke grenzen van *Drenthe*, digt aan het Graafſchap *Bentheim*, gelegen. Het is eene ſterke vesting, omringd van zeven

Bolwerken, die naar de zeven voormalige Gewesten genoemd zijn, met even zoo vele halve manen en ravelijnen, alsmede van eene goede *contreſcharp* voorzien, en bovendien nog van eene citadel van vijf bolwerken, met eene bijzondere gracht omgeven, welke werken voormaals op kosten der Algemeene Staten onderhouden werden. Het is thans een ſteedje, dat eene bevolking van 1533 menſchen bevat. De vesting zelve ligt op eenen zandgrond, in het midden van moerasſen, welke tot aan de buitenwerken reiken, en bij den minſten regen onder water ſtaan. In den jare 1592 veroverde Prins MAURITZ deze vesting op de Spanjaarden, en zij werd kort daarna aanzienlijk verſterkt, en ſedert dien tijd als de Sleutel van de gewesten *Vriesland*, *Groningen* en *Overijſſel* aangezien, waarom Graaf WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU DIETZ, Gouverneur van *Vriesland* en *Groningen*, haar in den jare 1607, in zulk eenen gedruchten ſtaat van tegenweer deed ſtellen, dat zij als onoverwinnelijk werd aangezien. Doch ſedert dien tijd werd het omliggende land langzamerhand in bouw- en weiland veranderd en met ſloten doorſneden, waardoor de natuurlijke ſterkte van deze plaats aanmerkelijk verzwakt werd; hetwelk gevoegd bij het gebrek aan het noodige geſchut en de noodige krijgsbehoeften, de oorzaak was dat deze vesting, in den jare 1672, door het vereenigd Munſtersch, Keulsch en Fransch leger ingenomen; doch

doch in dit zelfde jaar, tuſſchen den 30 en 31 December, bij verraſſing, weder ingenomen en op den vijand heroverd werd.

Voorts vindt men in dit Kwartier de volgende dorpen:

Borger, ten Z. O. van *Aſſen*, in welker nabijheid de *Valter-Schans* gelegen is. *Anloo*, tuſſchen *Aſſen* en *Wildervank*, op de Groningſche grenzen. Voorts *Eelde* en *Rhode*, welk laatſte meestal *Roon* genoemd wordt, in den N.-westelijken hoek, Noord-westwaards van *Aſſen*. De dorpen *Norch*, *Vries* en *Zuidlaren*, wat zuidelijker, van het Westen naar het Oosten. Voorts *Rolde*, *Gieten*, *Gaſſelte* en *Gaſſelte-Nieuwveen*, ten Oosten van *Aſſen*. Ten Z.-westen van *Aſſen*, *Hijkerſmilde* en *Kloosterveen*. Tuſſchen *Aſſen* en *Coevorden*, de dorpen *Dalen*, *Emmen*, *Oosterhaſſelen*, *Odoorn*, *Peiſſe*, *Rhoderwolde*, *Roswinkel*, *Sleen*, *Schonebeek* en *Zweeloo*.

TWEEDE KWARTIER, Hoofdplaats *Meppel*.

Dit Kwartier maakt het Zuid-westelijkſte gedeelte van dit Departement uit. De Hoofdplaats *Meppel* is een klein open ſteedje, in den Zuid-westelijken hoek van het Departement, op de Overijſſelſche grenzen, aan de zamenkomst van de *Havelter-Aa* en het *Echtingerdiep*, gelegen. Het telt eene bevolking van 3656 zielen. Voorts is in hetzelve niets merkwaardigs,

dan dat 'er, in den jare 1755, eene Latijnſche School geſticht is, welke, zoo veel wij weten, de eenige is, die in dit Departement beſtaat.

Colderveen, in de nabijheid van *Meppel*, ten Noord-westen. *Nieuwveen*, meestal *Nijeveen* genoemd, mede in de nabijheid van *Meppel* en ten Noorden van hetzelve ſteedje. — *Havelte*, een weinig ten N. O. van het laatſte. Voorts *Wapſerveen* en *Vledder*, mede in de nabijheid van deze laatſte. *Diever* of *Dieveren*, op de Noord-westelijke grenzen. *Dwingeloo*, *Beilen* en *Westerborg*, aan de *Halvester-Aa*. Voorts *Ruiner* en *Ruiner-Wold*, een weinig ten Oosten van *Havelte*. Eindelijk *Kockange*, beoosten *Meppel*, aan het *Echtinger-diep*. *Zuidwolde*, in de *Echtinger* Venen, en *Hoogeveen*, eene buurtſchap op de grenzen van *Overijsſel*, ten O. Z. Oosten van *Meppel*.

BE-

BESCHRIJVING

VAN HET

DEPARTEMENT OVERIJSSEL.

De naam van dit Departement zegt zoo veel als land, hetwelk, ten opzigte van de Westelijke Departementen van *Holland*, aan de overzijde van de Rivier den *Yssel* gelegen is. De Rivier de *Yssel* maakte voordezen de grensscheiding uit tusschen het gedeelte van *Gelderland*, dat de *Veluwe* genoemd wordt. Thans loopt de grensscheiding van de *Zuider-zee* tot op den *Yssel*, langs en beoosten de *Koerhuizerbeek* tot op de *Schipbeek* en benoorden deze Beek tot op de grenzen van het voormalig *Munsterland*; grenzende dit Departement derhalve ten Zuiden en Zuid-westen aan *Gelderland*; ten Westen aan de *Zuider-zee*; ten Noorden aan *Vriesland* en *Drenthe* en ten Oosten aan het voormalig *Munsterland*; wordende het Eiland *Schokland*, in de *Zuiderzee* gelegen, tot deszelfs grondgebied betrokken.

Dit Departement heeft van het Zuid-oosten naar het Noord-westen eene uitgestrektheid van omtrent 20 uren gaans: de breedte is zeer verschillende; zij is aan het Westen zeer smal, in het midden op zijn meest 12 uren gaans; meer Oostwaards wederom smaller.

Digitized by Google

Dit Departement is zoo min als het Departement *Drenthe* zoo bevolkt als de overige Departementen van het Rijk; hetwelk inzonderheid moet toegeſchreven worden aan de geſteldheid van den grond, welke op de meeste plaatſen braakig of moerasſig zijnde, alleen voor Veenderijen geſchikt is, weinig gelegenheid tot den Landbouw geeft. Nogtans vindt men in het westelijk gedeelte, nabij den oever van den *Y'ſſel*, zeer goede Bouwlanden. Het ontbreekt 'er ook aan gene Weilanden, die evenwel, met uitzondering van de Mastenbroekſche, ſchraalder dan in de andere Departementen zijn. De meeste Weilanden, ten minſte die genen, welke gebruikt worden, om 'er het vee te weiden, zijn in dit Departement niet gelijk elders onder verſcheidene eigenaars verdeeld; maar ten gemeene gebruike voor alle Inwoners der vlekken of dorpen, waaraan zij het naast gelegen zijn, en worden daarom *gemeenten* of *meenten* genoemd: zij zijn geheele uren gaans in den omtrek, en reiken van het eene dorp tot het andere: elk eigenaar kent zijn eigen vee aan een bijzonder teeken, en het vee vervoegt zich ten behoorlijke tijd naar de ſtal van zijn eigenaar om 'er te overnagten of te overwinteren. Doch de Weilanden, welke in de nabijheid der Rivieren liggen, behooren, even als in de andere Departementen, aan onderſcheidene eigenaars, en zijn ook vruchtbaarder, wordende meest gebruikt om 'er Hooi van te winnen.

Op de meeste plaatſen is de grond laag en ef-

effen; doch in het midden van het Departement, in de rigting van het Zuiden naar het Noorden, bergachtig, en de jacht is in dit Departement zeer goed. De Rivieren zijn:

1°. De *Yssel*, is de hoofdſtroom van dit Departement. Zie de uitvoerige beſchrijving dezer Rivier pag. 81 hier boven. Men moet dezelve van den Hollandſchen *Yssel* onderſcheiden.

2°. Het *Zwarte Water*, hetwelk het water uit verſcheidene beken afvoert; het ontſtaat tusſchen *Deventer* en *Zwol*; ſtroomt vervolgens noordwaards, valt in het *Zwolſche-diep*, en ontlast zich niet verre van daar in de *Zuider-zee*.

3°. Met het *Zwarte Water* vereenigt zich de Rivier de *Vecht*, welke niet met een ander Riviertje van diezelfde naam, in het Departement *Utrecht*, moet verward worden. Zij heeft haren oorſprong in het voormalig *Munſterland*, loopt door het Graaffchap *Bentheim* en van daar langs *den Hardenberg* en *Ommen* naar het *Zwarte Water*.

4°. De *Regge*, een takje van de *Vecht*, waarmede zij bij *Ommen* vereenigt wordt. Deze ontſtaat uit verſcheidene beken, welke voorbij *Almeloo* vloeijen, en welker voornaamſte de *Aa* genoemd wordt.

5°. De *Schipbeek* valt bij *Deventer* in den *Yssel*, en is alleen in het najaar en des winters voor kleine ſchepen bevaarbaar; doch moet op Koninklijk bevel bevaarbaar gemaakt worden.

Eindelijk vindt men in het Noordelijk gedeelte van dit Departement nog eenige kleinere Riviertjes die uit het Drentſche voortkomen, als de *Havelter-Aa*, de *Steenwijker-Aa* en de *Linde*, welke voor een gedeelte de ſcheiding tuſſchen dit Departement en het Departement *Vriesland* maakt.

De Hoofdſtad van dit Departement is

ZWOL, in het Latijn *Zwolla*, en was voorheen de derde ſtad in rang in het Gewest. Zij is gelegen op eenen afſtand van 22 uren van de Hoofdſtad van het Rijk, op de Noorder Breedte van 52° 30′ 15″, en Lengte beoosten de Hoofdſtad 1° 8′ 20″, dat is in tijd 4′ 33″, zoo veel als het hier later dan in de Hoofdſtad is. Zij is drie uren gaans Oost ten Zuiden van *Kampen*, en zes uren gaans Noord ten Westen van *Deventer*, welke voordezen de Hoofdſtad van het Gewest was, gelegen aan het Riviertje de *Aa*, dat Noordwaards tuſſchen de *Yſſel* en de *Vecht* loopt, en bij deze ſtad den naam van het *Zwarte Water* aanneemt. Deze ſtad is een half uur gaans van den *Yſſel* afgelegen en wat verder van de *Vecht*, met welke zij echter door een gegraven kanaal, de *Nieuwe Vecht* genoemd, en door hetzelve met de *Zuider-zee* gemeenſchap heeft, hebbende dit water langs *Haſſelt* en *Zwartſluis* genoegzame diepte om groote en zwaargeladene ſchepen derwaards te brengen. Men telt 'er eene bevolking van 12220 zielen. Het Stedelijk Beſtuur beſtaat uit een

Bur-

Burgemeester, vier Wethouders en derzelver Plaatsvervangers, benevens vijftien Vroedſchappen.

Deze ſtad is de ſchoonſte en aangenaamſte van het geheele Departement, zeer regelmatig gebouwd en bijna overal met deftige huizen voorzien. Zij wordt, behalve door de Rivier de *Aa*, welke midden door dezelve heenloopt, nog door twee bekwame binnengrachten doorſneden, over een van welke een gewelf ligt, over hetwelk de groote Markt heenloopt. De omliggende ſtreken zijn ook zeer fraai en overal met verſcheidenerlei ſoort van geboomte beplant. Buiten de drie Land-poorten, die den naam van *Kamper-poort*, *Saſſer-poort* en *Dieſer-poort* dragen, welke hooge en fraaije gebouwen zijn, zijn fraaije en ruime voorſteden. Voorheen was ze met een dubbelen muur, en elk dezer muren met eene gracht omringd; maar de buitenſte is naderhand omvergeworpen, en in derzelver plaats eenen aarden wal met elf bolwerken, naar de nieuwe vestingbouw ingerigt, opgeworpen, welke met de verdere buitenwerken, deze ſtad tot eene verſterkte vesting maakt, en ook ſteeds eene aanmerkelijke bezetting pleeg te hebben. Zij heeft ook daarenboven ten Zuid-westen drie Schanſen, welke achter welverſterkte liniën gemeenſchap met elkander en met de ſtad hebben, en deze zijn opgeworpen met oogmerk, om de ſtad, in geval van belegering, uit de Gelderſche Kwartieren van manſchap, krijgs- en mondbehoeften te kunnen voorzien. —

Voorheen was *Zwol* eene Vrije Rijksſtad. Ook deelde zij, benevens de ſteden *Deventer* en *Kampen*, welke met en benevens dezelve onder het oude Beſtuur de drie ſtemhebbende ſteden waren, in het regt van de Munt. Het Stadhuis en de Waag, welke laatſte tot een ſtapelplaats der Duitſche goederen dient, welke van *Duitschland* herwaards overgebragt worden, om dezelve te ſcheep naar *Amſterdam* te vervoeren, zijn fraai en ruim. — Onder de kerkgebouwen dezer ſtad komen in aanmerking de *St. Michiels kerk*, van 1406 tot 1438 opgebouwd, welker predikſtoel en orgel, in 1723 gemaakt, zeer fraai zijn; doch welker toren, in 1681, is ingeſtort. De *Bethlehem* en de *Broerenkerken* zijn kloosterkerken: de *Lieve Vrouwe kerk* is buiten gebruik. Behalve eene Franſche Gemeente vindt men hier veel Roomschgezinden, Luterſchen en Doopsgezinden. — In den jare 1324, toen de huizen, nog, naar den eenvoudigen trant van dien tijd, van leem gemaakt en met rieten daken bedekt waren, werd de ſtad door het krijgsvolk van ſommige Edelen des lands in brand geſtoken en geheel vernield. Naderhand is zij weder herbouwd en heeft, bij die gelegenheid, een regelmatiger gedaante verkregen. Meermalen hadden 'er oproerige bewegingen, vooral in den *St. Lucia's* nacht 1416, plaats. *Zwol* werd, in 1672, nevens andere ſteden, door de Munſterſchen ingenomen, en de Inwoners moesten bij het aftrekken der troepen eene brandſchatting van 25000 Rijksdaalders betalen.

len. — Niet ver van *Zwol* op den *St. Agnietenberg* was een Augustijner klooster, in hetwelk als Monnik, in 1471, geſtorven is THOMAS à KEMPIS, bekend wegens zijn boekje *Imitatio Christi*.

Onder het oude Beſtuur werd het Landſchap *Overijſſel* in drie Kwartieren, het Kwartier van *Salland*, het Kwartier van *Twenthe* en het Kwartier van *Vollenhoven*, verdeeld; want de twee Drostambten *Haaksbergen* en *'t Ysſelmuiden*, welke hun eigen grondgebied hadden, werden het eerſte tot *Twenthe* en het laatſte tot *Salland* gerekend. Thans wordt het in drie Kwartieren verdeeld.

EERSTE KWARTIER, Hoofdplaats *Almeloo*.

Dit Kwartier beſtaat uit het voormalig Kwartier van *Twenthe* (*i*) en het Drostambt van *Haaksbergen*, en maakt alzoo het oostelijkſte gedeelte van het Departement uit.

Almeloo is een ſtadje van de tweede klaſſe en de Hoofdplaats van dit Kwartier, op de westelijke grenzen, aan een takje van de *Regge* gelegen, het bevat eene bevolking van 2162 menſchen, heeft fraaije huizen en ruime ſtraten. De Inwoners drijven 'er eenen ſterken handel in Linnens, die 'er ge-

(*i*) *Twenthe* of *Tubantia*, naar de Tubanten, de oude bewoners dezer landſtreek.

geweven en gebleekt worden. Er wonen vele Doopsgezinden. *Almeloo* heeft den tijtel van Heerlijkheid en behoort aan den oudſten Heer uit het geſlacht der RECHTEREN, die zich daarom *Rechteren* van, en tot *Almeloo* noemt. Aan de zuidzijde ſtaat het kasteel, dat tot de woonplaats van den Heer van *Almeloo* verſtrekt.

Voorts vindt men nog de volgende ſteedjes in dit Kwartier:

Ootmarſum, ten O.-Noord-oosten van *Almeloo*, op de noordelijke grenzen van het Kwartier, ruim twee uren gaans van deze plaats; het is een klein ſteedje, dat ſlechts uit eene bevolking van 142 zielen beſtaat. Dit ſteedje behoudt nog den naam van een oud Volk, *Marſen* genoemd, dat aldaar gewoond heeft, en wiens Hoofdſtad dit plaatsje ſchijnt geweest te zijn. Het was eertijds een verſterkt ſteedje, hetwelk in de Spaanſche oorlogen veel geleden heeft.

Oldenzaal, twee uren zuidwaards van *Ootmarſum* en anderhalf uur ten oosten van *Almeloo*. Volgens het gevoelen veler geleerden beteekent de naam dezer plaats *oude ſtad der Saliërs*, welken hier gewoond en van den *Yſſel*, die in overoude tijden *Sala* genoemd werd, dezen naam zouden ontvangen hebben. Het telt eene bevolking van 2087 zielen. Oudtijds was het eene voorname vesting, door de menigvuldige belegeringen, welke zij ondergaan heeft, zeer vermaard geworden. Zij werd onder anderen, in 1582, door den Hertog van PARMA, bij verraſſing ingenomen, in 1597, door

door Prins MAURITZ herwonnen. In 1605, door SPINOLA op nieuw ingenomen; ERNST KASIMIR, Graaf van *Nasſau Dietz*, bragt haar, in 1625, wederom aan de Staatſche zijde, en toen werden hare vestingwerken geſloopt. Onder het oude Staatsbeſtuur werd zij als de Hoofdſtad van het Kwartier *Twenthe* aangezien.

Enſchede, twee uren zuidwaards (een weinig ten westen) van *Oldenzaal*, telt eene bevolking van 1835 zielen. De naam beteekent zoo als *eindſcheiding:* indedaad is het ook op de grenzen van het Rijk nabij het *Munſterſche* gelegen. Prins MAURITZ veroverde het in 1597. Voorheen was deze ſtad tamelijk welvarende; doch in de voorgaande eeuw werd zij, door eenen verſchrikkelijken brand, bijna geheel verwoest.

Goor, een klein ſteedje, met eene bevolking van 945 menſchen, drie uren ten westen van *Enſchede:* het had voordezen den tijtel van Graafſchap.

Delden, een klein open ſteedje, in het midden van *Twenthe*, bevattende eene bevolking van 1098 zielen. Het is halverweg tusſchen *Enſchede* en *Rijſen* gelegen, en heeft eenen ſterken doortogt van alles wat uit *Holland* naar *Duitschland* over en weer reist.

Rijſen, ten N.-Noord-westen van *Goor* en ten Zuid-westen van *Almeloo*, niet verre van de Rivier de *Regge;* het heeft een getal van 1509 Inwoners, welke voor het grootſte gedeelte Landlieden zijn.

Die-

Diepenheim, in de nabijheid van *Goor*, ten *Z.* W. van hetzelve, voordezen als een groot vlek aangemerkt, doch thans als een ſteedje van de tweede klaſſe aangezien wordende, ligt rondom in de beeken.

Het grondgebied van dit Kwartier wordt ten platten lande in negen Regterambten en een Schoutambt verdeeld. — De Regterambten van *Almeloo*, *Ootmarſum*, *Oldenzaal*, *Enſchede*, *Delden*, *Kedingen*, *Borne*, *Haaksbergen*, *Diepenheim* en het Schoutambt van *Vrieſenveen*.

Voorts vindt men nog in dit Kwartier de navolgende dorpen of kerkdorpen, in het Regterambt van *Ootmarſum*:

Tubbergen, ook wel *Tubbergum* genoemd, een uurtje ten W. van *Ootmarſum*. In dit Regterambt van *Twenthe* ziet men, op ſommige plaatſen, eenige hoogten van groote ſteenen, *Hunnebedden* genoemd, zijnde waarſchijnlijk begraafplaatſen der oude *Hunnen*.

Denekamp, op ſommige kaarten *Denecham*, bij anderen *Denichem* genoemd, ten *Z.* O. van *Ootmarſum*, in de nabijheid van den *Dinkel*. — Het dorp *Losſer*, op de grenzen aan den *Dinkel*, ten N. O. van *Enſchede*, in het Regterambt van dien naam. — *Hengeloo*, niet verre ten O. van *Delden*, in het Regterambt van *Delden*. — *Borne*, een weinig ten N. O. van *Delden*, in het Regterambt van *Almeloo*. — *Markeloo*, westwaards van *Goor*. — *Wierden*, ten westen van *Almeloo*, aan de *Vrieſche-Aa*. — *Haaksbergen*, op

op de zuidelijke grenzen van het Kwartier aan *Buiſer-beek*. — *Vrieſenveen*, ten N. W. van *Almeloo* — en *Weerſeloo*, anderhalf uur ten Oosten van datzelfde ſteedje.

In dit Kwartier bevindt zich eene Heerlijkheid, namelijk de Heerlijkheid van *Almeloo* en *Vrieſenveen*. Voorts nog acht-en-twintig *oude Adelijke Havezaten* (zie over deze *Havezaten* pag 25 en 26 hier boven) te weten:

In den Geregte *Almeloo* het Huis te *Almeloo*, in de nabijheid van de ſtad.

In den Geregte *Ootmarſum*, het Huis *Ootmarſum*, het Huis *Nordeuringen*, ten Oosten van de ſtad, op de grenzen; het Huis *Singraven*, in de nabijheid van het dorp *Denekamp*, ten Z. W. van hetzelve.

In den Geregte van *Oldenzaal*, de Huizen *Everloo*, ten N. N. Oosten. — *Beverveurde*, *Bellinkhof* en *Borgbeuning*.

In den Geregte *Enſchede*, het Hof te *Boekeloo*, tusſchen *Delden* en *Enſchede*.

In den Geregte van *Delden*, de Huizen *Twickeloo* en *Hengeloo*, ten Oosten van *Delden*. *Hackmeule*, beoosten *Goor*. *Oldemole*, in de nabijheid van het Hof te *Boekeloo*. *Bakkenhage*, ten N. Westen van *Delden* en *Dubbeling*, ten Noorden van de ſtad.

In den Geregte van *Kedigen*, de Huizen *Stoevelaar*, ten Noord-westen, *Weldam*, ten Zuiden, *Wegdam* of *Wechdam*, ten Z. O. — alle in de nabijheid van *Goor*. — *Oldenhof*, in de nabijheid van het dorp *Markeloo*. — *Elſen*, halfweg tusſchen *Goor* en *Rijſen*. —

Oos-

Oosterhof, ten Oosten, en *Grimbergen*, ten Noorden, in de nabijheid van *Rijssen*. — Eindelijk nog *Eversberg*, aan de *Regge*, ten Oosten van *Almeloo*.

In den Geregte *Borne*, het Huis *Weleveld*, tusschen *Borne* en *Almeloo*.

In den Geregte *Diepenheim*, de Huizen *Diepenheim*, *Warmeloo*, *Nienhuis* en *Pekkedam*, alle in de nabijheid van het dorp van dien naam.

TWEEDE KWARTIER, Hoofdplaats *Deventer*.

Dit Kwartier uit het voormalig Drostambt *Salland* (*k*) bestaande, maakt het zuid-westelijkst gedeelte van het Departement uit, grenzende ten Westen aan den *Yssel*, ten Zuiden aan de *Schipbeek* en ten Noorden voor een gedeelte aan het derde Kwartier en voor een gedeelte aan *Drenthe*.

Voor-

(*k*) *Salland* wordt in het Latijn *Isalandia* genoemd naar *Isala*, de Latijnsche naam van den *Yssel*: indien *Isalandia* eene latere benaming dan *Salandia* is, zou men reden hebben te denken, dat de *Yssel* voordezen *Sala* geheten hebbe, en dan zou *Salland* zoo veel beteekenen als land aan den *Yssel*. Andere meenen dat de Franken, die voordezen aan deze Rivier woonden, den naam van *Saliërs* hebben aangenomen, en dan zou *Salland* zoo veel als land der *Saliërs* beteekenen. Dit laatste alzoo zijnde, zou den oorspong van *Leges salicæ* bekend zijn.

Digitized by Google

Voordezen ſtrekte het gebied van *Overijſſel* zich op ſommige plaatſen bewesten den *Yſſel* uit; voornamelijk in de nabijheid van *Olst* en *Deventer*, terwijl de grensſcheiding meest langs den regter-oever van den *Yſſel* liep, en ten Zuiden langs de *Koehuizer-beek*, die naderhand den naam van *Dordſche-beek* aanneemt. Thans loopt de grensſcheiding aan den linker-oever van den *Yſſel* tot op de *Koehuizer-beek*, die een weinig bezuiden *Deventer* in den *Yſſel* valt, zich met de *Schipbeek* vereenigt en de grensſcheiding tusſchen dit Departement en *Gelderland* maakt. (*l*)

De-

(*l*) Zie deswegens het Koninklijk Beſluit van 30 Maart 1808, hetwelk zegt:

„ Dat gedeelte der Jurisdictie van de ſtad *Deventer*, hetwelk aan den linker-oever van den *Yſſel* „ is gelegen, wordt aan de ſtad *Deventer* gelaten, „ en hetzelve over zulks met het Departement *Overijſſel* hereenigd.

„ Het eerſte Kwartier van dat Departement, Hoofdplaats *Almeloo*, zal beſtaan uit de Ambtmannie „ van *Almeloo*, het gewezen Drostambt van *Twenthe*, „ *Haaksbergen* en *Diepenheim*.

„ Het tweede Kwartier, Hoofdplaats *Deventer*, zal „ bevatten de Stad en Vrijheid van *Deventer*; met „ in begrip van dat gedeelte van der ſtede Oud- „ Jurisdictie, welke aan den linker *Yſſel*-oever ligt, „ de Ambtmannie van *Kolmſchate* en het gewezen „ Drostambt van *Salland*, met uitzondering nogtans „ van het geen aan de linkerzijde van den *Yſſel* en „ de *Schipbeek* ligt, en bij *Gelderland* is gevoegd.

„ En in het derde Kwartier, Hoofdplaats *Zwolle*, „ zal zijn begrepen de Stad *Zwolle* met hare Vrijheid, „ de Stad en Vrijheid van *Kampen*, de Ambtmannie „ van *Zwolle*, van *Zalk* en *Vecaten*, voorts het Hoog- „ Schoutambt van *Hasſelt* met de Drostambten van „ *Yſſelmuiden* en *Vollenhoven*."

Deventer, in het Latijn *Daventrio*, is de Hoofdſtad van dit Kwartier; zij is aan den regter-oever van den *Yſſel*, drie uren benoorden *Zutphen*, gelegen, en zij werd van ouds *Devontorum* genoemd, zoo men meent van zekeren DEVON, die een medgezel van den H. LEBAIN was. Over den *Yſſel*, regt voor de ſtad, ligt eene brug, grootendeels op ſchepen. Het omliggend land is zeer vermakelijk en vruchtbaar. De *Schipbeek*, die in *Twenthe* ontſtaat, en de grensſcheiding tuſſchen *Overijſſel* en *Gelderland* is, loopt door de ſtad en vereenigt zich aldaar met den *Yſſel*. Zij was onder het oude Beſtuur de eerſte van het Kwartier der ſteden. Zij heeft eene bevolking van 8287 zielen. Het Stedelijk Beſtuur beſtaat uit een Burgemeester, vier Wethouders en derzelver Plaatsvervangers en vijftien Vroedſchappen. De ſtad is digt betimmerd en heeft over het gemeen ſmalle ſtraten; doch de Markten, waarvan de *Brink* de voornaamſte is, zijn ruimer. 'Er wordt wegens de gelegene doortogt uit en na het voormalig *Munſterland*, veel handel gedreven; en het Deventerſche bier en de Deventerſche koek zijn alom geroemd. De oude binnenmuur der ſtad, met torens verſterkt, is nog in wezen: doch ten tijde van Prins MAURITZ werd zij met eenen aarden Wal en acht Bolwerken en daarvoor geplaatſte Ravelijnen verſterkt, benevens nog met andere werken, bekwaam om haar in behoorlijken tegenweer te ſtellen. In den jare 1495, werd deze ſtad door Keizer MAXIMI-

LIAAN,

LIAAN, of volgens ſommigen, door Keizer OTTO III, tot eene Vrije Rijksſtad verklaard, waarom dan deze ſtad in haar wapen eenen dubbelen Arend voert, in welk wapen, zoo als het in den gevel der *Brinkpoort* voorkomt, het bijſchrift:

Dat nobis Aquilam Romana inſignia Cæſar,
Juraque noſtra ſub his inviolata manent.

Zij werd voorts, in 1559, op voorſpraak van PHILIPS II, door Paus PAULUS IV, tot een Bisdom verheven. In het begin der XVII Eeuw rigteden de Staten van het Gewest 'er eene Illuſtre School op, waarin de Jongelingen in de Natuurkunde, Oosterſche Talen, Godgeleerdheid en het Burgerlijk Regt onderwezen werden. Deze ſtad had ook onder het oude Beſtuur het regt der Munt. De Hervormden verrigten 'er hunnen Godsdienſt in drie kerkgebouwen, de *St. Lebuin* of *Lebain kerk*, aldus genaamd naar den Heiligen, die, naar het algemeen gevoelen, het eerst aan het volk dezes lands het Evangelie zou verkondigd hebben; de *St. Nikolaas kerk*, in het hoogſte gedeelte der ſtad, gemeenlijk *Bergkerk* genoemd, in de nabijheid van de *Bergpoort*, en de *Broerkerk*, in welke de Nederduitſche en Franſche Hervormden beurtelings den Godsdienſt verrigten. 'Er is hier ook een Luterſche en Doopsgezinde Gemeente. De Roomschgezinden zijn hier weinig in getal en hebben ſlechts eene kerk. — Na dat zij, in den jare 1589, door eenen verraderlijken En-

gelschman, WILLIAM STANLEY, aan de Spanjaarden was overgeleverd, werd zij, in 1591, door Prins MAURITZ herwonnen. In den jare 1672, werd zij, met vele andere ſteden, door den Hertog van LUXEMBURG, voor den Biſschop van *Munſter*, wiens troepen 'er tot in 1674 in bleven, ingenomen. Deze ſtad is de geboorteplaats van den beroemden Sterrekundigen JACOB VAN DEVENTER, van wien nog eenige ſchriften voorhanden zijn.

De andere ſteden van dit Kwartier, zijn ſlechts ſteden van den tweeden rang, en drie in aantal.

Ommen, aan de *Vecht*, een groote drie uren ten Oosten van *Zwolle*, even boven de plaats alwaar de *Regge* in de *Vecht* valt: het is een vervallen plaatsje. Deze plaats is tuſschen *Zandbergen* ten Noorden, en de *Lemelerberg* ten Zuiden gelegen.

Ten Noorden van dit ſteedje is de *Ommer-Schans*, anderhalf uur gaans van daar, in de *Echter*-Venen gelegen, in welks nabijheid naderhand eene kleine ſterkte, het *nieuwe Retranchement* genoemd, aangelegd is.

Hardenberg, een klein ſteedje, met eene bevolking van ſlechts 651 zielen, is mede aan de *Vecht*, twee uren verder dan *Ommen*, digt aan de grenzen van het voormalig Graaffchap *Bentheim* gelegen: 'er is een Slot bij, door JAN VAN ARKEL, Biſschop van *Utrecht*, in 1360 gebouwd, met oogmerk om *Koeverden* in bedwang te houden. In den jare 1708, werd

werd dit ſteedje geheel in den asch gelegd, zoo dat 'er niets dan de kerk bleef ſtaan.

Gramsbergen, weleer een dorp en Heerlijkheid aan de *Vecht*, tusſchen *Hardenberg* en *Koeverden*; doch aan ons als een ſtad van den tweeden rang opgegeven. Het heeft niets aanmerkenswaardig.

In dit Kwartier worden de volgende tien Schoutambten gevonden: *Colmsgate*, *Olst*, *Wijhe*, *Raalte*, *Heijno*, *Dalſſen*, *Ommen* en den *Ham*, *Hardenberg*, *Hellendoorn*, en het Schoutambt *Holten* en *Bathmen*.

Daarin zijn de volgende dorpen gelegen:

Diepenveen, aan een beekje, een half uur benoorden *Deventer*. — *Olst*, aan den regter-oever van den *Yſel*, een groot uur benoorden *Deventer*. — *Weſepe*, meer landwaards in, beoosten *Olst*. — *Wijhe*, meer noordwaards van *Olst*, mede op den regter-oever van den *Yſel*. — *Raalte*, meer landwaards in, ten Oosten van *Wijhe*. — *Heijno*, ten N.-Westen van *Raalte*, meer naar de Rivier. — *Dalſſen*, tusſchen *Ommen* en *Zwolle*, aan de *Vecht*. — *Hellendoorn*, aan de *Regge*, tusſchen deze Rivier en een gebergte, tusſchen *Ommen* en *Rijsſen* gelegen. — *Holten*, tusſchen *Rijsſen* en *Deventer*, bezuiden deze bergen — en *Bathmen*, beoosten *Deventer*, aan de *Schipbeek*.

Voorts vindt men in dit Kwartier de volgende Adelijke Havezaten:

In het Schoutambt van *Colmsgate*, dat in de nabijheid van *Deventer* gelegen is. — *Bor-*

gel, in de nabijheid benoorden *Deventer*; *Rande*, wat noordelijker aan den *Yssel*.

In het Schoutambt van *Olst*, de Havezaat van *Averbergen*, in de nabijheid van *Olst*; *Dingshof*, een weinig oostelijker, aan de *Soestwetering*. — *Borbergen*, ten Z. O. van *Olst*. — *Honlo* of *Hoeloo*, een weinig ten Z. van *Olst*. — *Hoogerhof*, een weinig lager.

In het Schoutambt van *Wijhe*, *Gelder* en *Krijtenberg*, in de nabijheid van het dorp *Wijhe*. — Het Huis te *Herxen*, een half uur noordwaards. — *Aanhem*, tusschen *Herxen* en *Olst*. — *Hagervoorde*, een weinig ten O. van *Aanhem*, aan de *Niewetering*. — *Langevelslo*, in de nabijheid van het laatste. — *Nienhuis*, een weinig N. O. van *Hagervoorde*.

In het Schoutambt van *Raalte*, *Schoonheten*, een half uur bezuiden *Raalte*. — *Hoftede*, in de nabijheid van *Raalte*, ten N. W. — Den *Vellenaar*, verder ten N. W. — *Reelaar*, ten N. N. W. van *Raalte* — en *Luttenberg*, een weinig ten W. van *Helledoorn*.

In het Schoutambt *Heijno*, flechts de Havezaat *Bredenhorst*, ten N. W. in de nabijheid van *Heijno*.

In het Schoutambt *Dalffen*, de Havezaten *Rutenberg*, *den Berg*, *Rechteren*, *Garner* en *Leemkuile*, alle in de nabijheid van *Dalffen*, bij de *Vecht* en *Alerdink*.

In het Schoutambt van *Ommen* en *den Ham*, de Adelijke Havezaten *Arendshorst*, ten W.

W. N. W. en in de nabijheid van *Ommen*. — *Eerde*, ten Z. W. — *Beerſe*, ten O. aan de *Vecht*. — *Oosterveen*, ten O. — *Het Laar*, ten W. en *Mennigeshave*, ten Zuiden van *Ommen*.

In het Schoutambt van *den Hardenberg*: *Bergentheim*, *Heemſe*, in de nabijheid en *Collendoorn*, ten N. W. van *den Hardenberg*. — *Gramsbergen*, te *Gramsbergen*. — *Venebrugge*, in de Venen, ten Z. O. van *den Hardenberg* en *Pothof*.

In het Schoutambt van *Hellendoorn* de Havezaten: *Schuilenburg*, aan de *Regge*, ten N. van *Hellendoorn*. — *Egede*, wat noordelijker, aan de *Regge*. — *Raan*, tuſſchen de laatſte; en *ten Dam* of *den Dam*, in de nabijheid van *Hellendoorn*.

Eindelijk vindt men in het Schoutambt van *Bathmen* ſlechts de eene Havezaat *Dort*; doch welke nu op het grondgebiend van *Gelderland* gelegen is, en derhalve tot dit Departement niet meer gerekend kan worden.

DERDE KWARTIER, Hoofdplaats *Zwolle*.

Dit Kwartier maakt het Noord-westelijkſte gedeelte van het Departement uit, wordende ten Zuiden door het tweede Kwartier, ten Westen door een gedeelte van *Gelderland* en de *Zuider-zee*, ten N. W. door het Departement *Groningen* en ten Noorden en Oosten

door *Drenthe* en het eerſte Kwartier bepaald. Men vindt in hetzelve twee ſteden van de eerſte en zes van de tweede klaſſe. Het maakt het voormalig Droſtambt *Vollenhoven*, en de Diſtricten *Mastenbroek* en *Yſſelmuiden* uit.

De Hooſdplaats *Zwolle* is tevens de Hooſdplaats van het Departement, en hier boven reeds beſchreven.

Kampen, in het Latijn *Campæ*, was voordezen in rang de tweede ſtad van het Gewest, op 52° 33′ 37″ N. Breedte, en 3° 34′ 53″ beoosten *Parys*, of 1° 1′ 59″, 7 ten Oosten van *Amſterdam* in tijd 4′ 11″, 3 Oostelijker of zoo veel later als het aldaar dan te *Amſterdam* is, boogsgewijze uitgeſtrekt aan den linker-oever van den *Yſſel*, daar deze ſtroom zich naar zee ſpoedende, in verſcheidene takken verdeeld wordt, makende door twee der voornaamſten een Eiland, dat het *Camper-eiland* genoemd wordt. De ſtad is aanmerkelijk kleiner dan *Deventer*, ruimer betimmerd en naar de wallen met veel tuinen achter de erven voorzien. Zij heeft eene bevolking van ſlechts 6200 menſchen. Het Stedelijk Beſtuur beſtaat 'er uit een Burgemeester, vier Wethouders met derzelver Plaatsvervangers en vijftien Vroedſchappen. Bij de ſtad is over den *Yſſel* eene brug geſlagen, die voor een fraai kunſtſtuk gehouden wordt, en de lengte van 723 voeten op eene breedte van 20 voeten heeft, rustende op zeven balken, die in den grond geheid zijn, en zoo ver van elkander ſtaan, dat de brug, die op dezelve ligt,

ligt, als in de lucht ſchijnt te hangen. Het gezigt dat men van deze brug naar boven en naar beneden de Rivier heeft is zeer vermakelijk; aan de ſtadszijde is aan weerskanten van dezelve eene overdekte gaanderij. Voordezen lei aan de overzijde van deze brug een ſchans of bruggehoofd, welke, in 1674, door de Munſterſche troepen geſlegt werd, zoo dat 'er ſlechts weinig meer van te zien is. De ſtad is omgeven van een dikken muur, met zoo vele torens naar de oude wijze verſterkt, dat deze ſtad daarom wel eens de Torenſtad genoemd wordt: naderhand heeft men 'er wel nieuwe werken in den hedendaagſchen ſmaak bijgevoegd; doch deze zijn van zoo weinig beteekenis, dat men *Kampen* niet onder de verſterkte ſteden tellen kan: echter zou het omliggend land in tijd van nood onder water kunnen gezet worden. Deze ſtad werd voorheen, door Keizer MAXIMILIAAN I, tot eene vrije Rijksſtad verheven en had ook het regt, om gouden en zilveren munten te ſlaan. Zij is nog in redelijken bloei; doch de handel is 'er, ſedert de mond van den *Y'ſel*, die het *Kamperdiep* genoemd wordt, met ondiepten bezet is geworden, aanmerkelijk verloopen. De hoofdkerk wordt de *St. Nicolaas kerk* genoemd, ſtaande aan het boveneinde der ſtad, zij werd reeds in 1296 gebouwd, met een zwaren toren, die, in 1685, meer dan negen voet voorover hellende, is regt gezet; in deze kerk is een fraaije en zonderlinge predikſtoel. De tweede kerk is de *Buitenkerk*, welke voor-

dezen een hoogen ſpits had, die tot eene zeebaak diende; de derde is de *Minnebroeders kerk*, in welke de Franſche Gemeente haren Godsdienst verrigt. — Men vindt 'er ook eenige weinige Roomschgezinden, veel Doopsgezinden en eenige Luterſchen, die elk hun kerkgebouw hebben. Het Raadhuis ſtaat digt bij de *Yſselbrug*; gelijk ook het Tolhuis, dat door zijne ongemeene bouworde verwondering verwekt.

In dit Kwartier zijn de ſteden van de twee de klaſſe de volgende:

Haſſelt, in het Latijn *Haſſelitum*, welk met een ander ſteedje van denzelfden naam, in het voormalig *Luikerland*, aan den *Deemer* gelegen, niet moet verward worden, ligt aan het *Zwarte-Water*, twee kleine uren gaans regt ten Noorden van *Zwolle*, en omtrent anderhalf uur gaans ten Zuiden van *Zwarteſluis*, het is een klein ſteedje, dat eene bevolking van ruim 1100 menſchen heeft, aangenaam en redelijk welvarend. Het is min of meer verſterkt. Even ten Zuiden van *Haſſelt* loopt eene vaart, door welke de turf, die uit de *Echter* Venen gehaald wordt, naar het *Zwarte Water* wordt afgevoerd. — Een groot half uur van *Haſſelt*, zuidwaards, ligt de ſchans *Kijk in de Vecht*, regt voor de mond van het Riviertje van dien naam.

Genemuiden, een groot vlek of ſteedje aan den uitloop van het *Zwarte Water*, aldaar het *Zwolſche-diep* genoemd, wat noord-noordwestelijker dan *Haſſelt*, in de nabijheid van *Zwar-*

Zwarteſluis. Het heeft eene bevolking van 850 menſchen; dit ſteedje is in goeden bloei. Men maakt 'er vele fijne en grove Vloermatten, welke in *Holland* en elders veel geſleten worden. In het begin der vorige eeuw heeft het door eenen fellen brand aanmerkelijk veel ſchade geleden.

Wilſum, op den regter-oever van den *Yſel*, een half uur boven *Kampen*, een vrij aanzienlijk vlek.

Graſhorſt, een ſteedje of vlek, in de nabijheid van *Kampen*, ten Westen van *Mastenbroek*, bij het *Kamper-eiland*.

Vollenhoven, de Hoofdſtad van het voormalig Kwartier en Drostambt van *Vollenhoven*, aan de *Zuider-zee*, bij den mond van het *Zwolſche-diep* gelegen; het telt eene bevolking van 970 zielen, en is redelijk fraai; de Ingezetenen beſtaan 'er meestal van den handel, en in de nabijheid dezer plaats woonen vele oude Adelijke Familiën, het geen aan dezelve veel aanzien geeft. De Bisſchop GODEFRIED VAN RHENEN ſtichtte, in den jare 1178, in dit oord een kasteel, om de Vriezen in de naburſchap in bedwang te houden, en deze Bisſchop, gelijk ook zijne opvolgers, namen in dit kasteel hunnen intrek, zoo dikwijls de Overſtichtſche zaken hunne tegenwoordigheid vorderden, en het ſtrekte tevens tot eene gevangenis voor Geestelijken, welke hunnen pligt waren te buiten gegaan. Dit kasteel werd naderhand in de de burgerlijke oorlogen, onder de Regering van Bisſchop HENDRIK VAN BEIJEREN,

REN, geheel verwoest, en het ſteedje *Vollenhoven* is naderhand op deszelfs plaats gebouwd. Toen dit Gewest met alle de anderen onder de heerſchappij van PHILIPS II. gekomen was, rigtte deze aldaar een Geregtshof op, voor hetwelk alle de gedingen van het Gewest, als hoogſte Regtbank, konden betrokken worden; doch dit Hof moest deszelfs vonniſen ten overſtaan des Stadhouders, die te gelijk over *Vriesland* en *Groningen* het bewind had, uitſpreken.

Steenwijk, in het Latijn *Stenovicum*, is meer landwaards in gelegen, twee en een half uur gaans ten Noord-oosten van *Vollenhoven*, digt bij de grenzen van het Departement *Drenthe*, aan een Riviertje, dat, naar deze ſtad, de *Steenwijker-Aa* genoemd wordt; de ſtad is niet zeer groot, en bevat ſlechts eene bevolking van 1790 zielen. Voordezen was deze ſtad eene voorname vesting, welke door Prins MAURITZ, na eene langdurige belegering, in 1592, veroverd werd. Na welken tijd dezelve nog ſterker gemaakt; doch naderhand van minder belang geworden zijnde, geheel verwaarloosd en in verval geraakt is. Dit ſteedje maakte bij de inwendige beroerten van 1748 en 1749 veel geruchts.

Behalve deze ſteedjes komen nog in aanmerking *Blokzijl*, *Kuinder* en *Zwarteſluis*, welke voordezen als ſterkten van veel aanbelang werden aangezien; doch thans, ten minſte in de opgave aan ons gedaan, bij het Drostambt des Departements, niet anders dan als kerk-

kerkdorpen worden aangezien. Het aanzien dat deze plaatſen in de Vaderlandſche Geſchiedenis gemaakt hebben, verpligt ons dezelve afzonderlijk en niet onder de dorpen optegeven.

Blokzijl, bij de Inwoners *Blokziel* genoemd, is eene Schans, een uur gaans ten Noorden van *Vollenhoven*, aan de *Zuider-zee* gelegen, ter plaatſe alwaar de *Steenwijker-Aa*, hier de *Olde-Aa* genoemd, door twee ſluizen of zielen (want *ziel* in het Overijſſelsch en *zijl* in het Vriesch beteekent een ſluis) met dezelve gemeenſchap heeft. Deze ſterkte is, in den Spaanſchen oorlog, in 1581, het eerst aangelegd door den Overſten SENOY, op denzelfden tijd dat de Graaf van RENNENBERG, welke tot de Spaanſche zijde was overgegaan, *Steenwijk* belegerde, en waardoor de laatſte genoodzaakt werd het beleg optebreken. De Inwoners van dit plaatsje maakten zich, in 1672, daarin, door eenig Vriesch krijgsvolk geholpen, door de uitdrijving des vijands beroemd.

Kuinder of *Kuinre*, eene Schans aan de *Zuider-zee*, niet verre van de Vrieſche grenzen, daar de *Linde* in de *Zuider-zee* valt. Dit plaatsje had voorheen den tijtel van Graafſchap, werd, in 1580, door den Graaf van RENNENBERG, bij verraſſing ingenomen; doch, in 1581, weder hernomen. De Biſchop van *Munſter* vermeesterde het, in 1672, doch werd na de herovering van *Blokzijl* genoodzaakt hetzelve weder te ontruimen.

Zwart-

Zwartſluis of *Zwarteſluis* was ook eene ſterkte, gelegen ter plaatſe, alwaar de *Havelter-Aa* in het *Zwarte Water* valt. In de nabijheid van deze plaats wordt de beste turf, die Zwartſluiſche turf genoemd wordt, geſtoken.

In dit Kwartier vindt men de navolgende vijftien Schoutambten, als: *Zwoller-karſpel*, *Haſſelt*, *Zwarteſluis*; het Schoutambt van *Staphorst*, *Roveen* en *Ysselhorst*; het Schoutambt van *Genemuiden*, van *Ysſelmuiden*, van *Camperveen*, van *Zalk* en *Vecaten*, van *Vollenhoven*, van *Kuinder* en *Blankenham*, van *Oldemarkt*, *Ysſelham* en *Paasloo*, van *Steenwijk*, van *Giethoorn*, van *Wanneperveen* en *Dinkſterveen* en van *de Eeze*.

En in deze Schoutambten liggen de volgende dorpen: *Windesheim*, bezuiden *Zwolle*, aan den *Ysſel*. *Staphorst*, beoosten *Zwartſluis* en bezuiden *Meppel*. *Roveen*, een weinig zuidelijker. *Ysselhorst*, op ſommige kaarten *Terhorst*, wat oostelijker dan *Staphorst*, aan een takje van de *Havelter-Aa*, alle in of bij de *Echter-Venen*.

Ysſelmuiden, in de nabijheid van *Kampen*, op den regter-oever van den *Ysſel*.

Kamperveen, aan de overzijde van den *Ysſel*, op de Gelderſche grenzen, ten Zuiden van *Kampen*. *Salk*, ſomtijds ook *Sallik* geſchreven, op den linker-oever van den *Ysſel*, tusſchen *Zwolle* en *Kampen*. *Mastenbroek*, een groot dorp, tusſchen *Haſſelt* en *Kampen*.

Blan-

Blankenham, aan de *Zuider-zee*, tusſchen *Blokzijl* en *Kuinder*. *Baarle*, in de nabijheid van *Blokzijl*. *Oldemarkt*, in de nabijheid van de *Linde*, op de Vrieſche grenzen. *Yſſelham* en *Paasloo*, in de nabijheid. *Steenwijkerwold*, ten W. N. westen van *Steenwijk*. *Giethoorn*, doorgaans *Gieteren* genoemd, ten Oosten van *Blokzijl*. *Wanneperveen*, wat zuidelijker, bewesten *Meppel*.

Voorts vindt men in dit Kwartier twee Heerlijkheden, namelijk de Heerlijkheid van *Salk* en *Vecaten* en de Heerlijkheid *de Eeze*.

En eindelijk de volgende oude Adelijke Havezaten:

In het *Zwoller-kerſpel* de Havezaten *Doorn*, *Glinthuis*, *Haarst*, *Cranenburg*, *Kamperbeek*, allé in de nabijheid van de *Vecht*, benoorden *Zwolle*. — *Wolfshagen*, tegenover *Haſſelt*. — *Werkeren*, tusſchen het *Zwolſchediep* en den *Yſſel*. — *Westervelt*, een klein half uur ten Noorden van *Zwolle*. — *Verborg*, wat noordelijker; en eindelijk ten Zuiden van de ſtad, op den regter-oever van den *Yſſel*, *Windesheim* en *Zuijthem*; zijnde deze laatſte Havezaat onlangs geſlecht.

In het *Haſſelter-kerſpel* de Havezaten *ten Pol* en *Grootewede*, in de nabijheid van de ſtad.

In het Schoutambt van *Yſſelmuiden* de Havezaat *Hoogehuis*.

In het Schoutambt van *Salk* de Havezaat *Bukhorst*, in de nabijheid van het dorp.

In het Schoutambt van *Kamperveen* de Havezaat *Wittenſtein*, op de Gelderſche grenzen.

On-

Onder de ſtad *Vollenhoven* de Havezaten *Benthuis*, *Westerholt*, *Lindenhorst*, *Rhemenshuizen*, *Hagensdorp*, *Marxvelt*, *Plattenburg*, *Olthuis*, *Olt Ruitenberg*, *Nierwal*, *Kannevelt* en *Haze*.

In het Schoutambt van *Vollenhoven* de Havezaten *Faulenburg*, *Rollecate*, *Tweemenhuizen*, *Oldenhof* en *Bonkenhave*, alle in de nabijheid van de ſtad.

In het Schoutambt *Wanneperveen* de Havezaat *Zwollingerkamp*; — in het Schoutambt *Oldemarkt* de Havezaat *Paasloo*; en, in dat van *de Eeze*, de Havezaat van dien naam.

DIJK- EN POLDER-BESTUREN IN DIT DEPARTEMENT.

In dit Departement vindt men: 1°. Het Dijks-Beſtuur van *Salland*, uit een Dijkgraaf, zes Heemraden en een Dijks-ſchrijver zamengeſteld. 2°. De Dijkſtoel van *Mastenbroek*, uit een Dijkgraaf, vier Heemraden en een Dijks-ſchrijver beſtaande. 3°. De *Brixkampſche* Dijkſtoel, uit een Dijkgraaf, drie Heemraden en een Dijks-ſchrijver beſtaande. 4°. Het Dijks-Beſtuur van *Vollenhoven*, uit een Dijkgraaf, vier Heemraden, een Secretaris en een Ontvanger beſtaande.

BE-

BESCHRIJVING

VAN HET

DEPARTEMENT GELDERLAND.

Dit Departement maakt, vóór het grootſte gedeelte, en met weinig verandering, het voormalig Hertogdom van dien naam uit. Naar de tegenwoordig plaats hebbende verdeeling begint het beoosten het Riviertje *de Laak*, van de *Zuider-zee* af, tot op de gewone Land-ſcheiding tusſchen de Departementen *Gelderland* en *Utrecht*; vervolgens beoosten de gewone Land-ſcheiding, tot op de hoogte van het dorp *Scherpenzeel*, hetwelk bij het Departement *Lande van Utrecht* gevoegd wordt; van daar beoosten dezelve Landſcheiding tot op den *Rhijn*, met uitſluiting van *Geldersch Veenendaal*; vervolgens langs en bezuiden den *Rhijn* en *Lek*, tot op de grens-ſcheiding tusſchen de gewezene Graafſchappen *Buuren* en *Culemborg*; voorts, langs en beoosten de grens-ſcheiding, tusſchen de beide voorſz. Graafſchappen, tot op het Riviertje *de Linge*, langs en bezuiden *de Linge* tot aan de *Asperenſche Laan*, langs en beoosten die *Laan*, in eene regte lijn, zuidwaards op tot op de *Whaal*, met uitſluiting van *Dalem*, *Vuuren* en *Herwijnen*; verder langs en bezuiden de *Whaal*, tot het Fort

Loeveſtein; vervolgens met uitſluiting van *Loeveſtein* en het *Munnekenland*, langs en benoorden de *Maas*, tot op de hoogte van de Heerlijkheid *Wel*, en van daar benoorden de *Maas*, opwaards tot op de grenzen van het Rijk, zoodanig, dat al wat benoorden de *Maas* is, bij het Departement behoort; zullende wijders de grens-ſcheiding tuſſchen hetzelve en het Departement *Overijſſel*, loopen van de *Zuider-zee* af, bezuiden de Landſcheiding tuſſchen de Departementen *Overijſſel* en *Gelderland* tot op den *Yſſel*; langs en bewesten den *Yſſel*, op de *Koerhuizerbeek*, voorts de *Koerhuizerbeek* langs, op de *Schipbeek*, en bezuiden die *Beek* tot op de grenzen van *Munſterland*; zoo dat dit Departement het Zuid-oostelijkst gedeelte van het Koningrijk uitmaakt. Hetzelve is door het Tractaat tuſſchen *Pruiſſen* en *Holland*, van 23 Meij 1802, met het grondgebied van *Sevenaar*, *Huizen*, *Malburg*, *Dulven*, *Hashuizen* en andere onderhorige landen aan de toenmalige *Bataafſche Republiek* afgeſtaan, en de Koning van *Holland*, na het ſluiten van de laatſte Vrede met *Pruiſſen*, door den Keizer der Franſchen in het bezit dezer landen bevestigd geworden.

Dit Departement is het grootſte van allen, het heeft in de lengte eene uitgeſtrektheid van 23 uren gaans en in de breedte op ſommige plaatſen van 13 uren.

Ten aanzien der luchtsgeſteldheid, wordt dit Departement voor het gezondſte gehouden. Indien

dien men het middenſte gedeelte van de *Veluwe*, welke uit zandgronden, heiden en boſchen beſtaat, en eenige ſtreken in het voormalig Graafſchap *Zutphen* uitzondert, is 'er de grond zeer vruchtbaar. Hij brengt vele boomvruchten, als appelen, peren en kerſen voort, die naar elders verzonden worden. Het overig gedeelte van den grond beſtaat meest uit bouwland, en men heeft 'er zoo veel weilanden als de Opgezetenen tot voeding van hun vee noodig hebben, waaronder de uiterwaarden, die buitensdijks aan de Rivieren gelegen zijn, de besten zijn.

Behalve met de *Rhijn*, en zijne drie armen de *Whaal*, de *Yſſel* en de *Lek*, heeft dit Departement met de *Maas* gemeenſchap; alle welke Rivieren wij boven *pag. 78 et ſeq.*, beſchreven hebben. Men vindt 'er nog eenige mindere Rivieren.

De *Linge*, eertijds genoemd het *Lange Water*, welke tuſſchen den *Rhijn* en de *Whaal* vloeijende, te *Gorcum* met de *Merwede* gemeenſchap heeft, en hoe zeer het op zich zelve een klein en nietsbeduidend Riviertje ſchijnt, wordt het bij de overſtroomingen, door het opkroppen van het bovenwater veroorzaakt, dikwijls zeer gevaarlijk.

De *Schipbeek*, een takje van den *Yſſel*, op de Overijſſelſche grenzen, en de *Berkel* of *Borkel*, met welke zich de *Slink* vereenigt, mede een takje van diezelfde Rivier, welke zich in *Zutphen* met den *Yſſel* vereenigt. Beide deze Riviertjes zijn alleen des winters

en bij zware regens bevaarbaar. De Koning heeft onlangs verordend: dat beide deze Riviertjes in alle jaargetijden bevaarbaar zouden gemaakt worden.

Het *Zwarte Water* of de *Vordenſche beek*, tuſſchen *Zutphen* en *Doesburg*, van minder aanbelang.

De *Oude Yſſel*, een tak van dezelfde Rivier, welke zich daarmede bij *Doesburg* vereenigt, en op de grenzen van het voormalig *Munſterland* uit verſcheidene beekjes ontſtaat.

Op de *Veluwe*, bewesten en langs den *Yſſel*, vindt men de *Grift*, benevens verſcheidene daarbij loopende Beeken, welke zich bij *Hattem* verëenigen, en in de nabijheid van die ſtad in den *Yſſel* vallen. Op deze *Grift* worden vele Kopermolens gevonden.

Behalve deze zijn 'er, op de *Veluwe*, een groot aantal Beeken, welke van een nuttig gebruik zijn, wijl derzelver loopend water verſcheidene Papiermolens, welker aantel, in 1740, het aazienlijk getal van 168 bedroeg, in beweging brengen.

Men zie, wegens de oude verdeeling van dit Gewest, pag. 16 en vervolg. hier boven.

De Hoofdſtad van dit Departement is *Arnhem*, doorgaans *Aarnem* uitgeſproken, in het Latijn *Arnhemia*; zij is aan den regter-oever van den *Rhijn*, aan den voet van het Veluwſche Gebergte, dat den grond der ſtad reeds aanmerkelijk doet rijzen, een groot half uur gaans beneden de plaats, alwaar zich deze Rivier van den *Yſſel* afzondert, op eenen afſtand

ſtand van 18 uren van de Hoofdſtad van het Rijk, op de Noordelijke Breedte van 51° 55′ 50″ en 0° 59′ 50″ beoosten *Amſterdam*, zijnde het aldaar omtrent 4 minuten later dan in de Hoofdſtad. De *Rhijn* heeft hier eene Schipbrug, over welke men uit de ſtad naar de *Betuwe* komt, onder betaling van den tol, welke ten voordeele van de ſtad verpagt wordt; deze Schipbrug wordt, gedurende de wintermaanden, om het gevaar van den ijsgang voortekomen, weggenomen. Van de noordzijde vloeit de *Molenbeek* van het gebergte en voorziet de ſtadsgrachten van water. Zij is niet onder de grootſte te rekenen, als hebbende eene bevolking van ſlechts 10080 zielen, nogtans is zij net, zindelijk en welbebouwd, en is, in de voorgaande eeuw, in dit opzigt merkelijk verbeterd. De handel der Ingezetenen beſtaat voornamelijk in granen en anderen waren. 'Er wonen vele Edellieden, welke den zomer op hunne landgoederen doorbrengen en zich des winters in de ſtad ophouden. Het tegenwoordig Stedelijk Beſtuur beſtaat uit een Burgemeester, vier Wethouders en vijftien Vroedſchappen. Deze ſtad was reeds in de VIII Eeuw bekend: in dien tijd hadt de Abt van PRUME reeds het regt om er een Priester in de groote kerk aantеſtellen; in den jare 996 had het reeds een ſtadsregt, werd, in 1223, het eerst met muren omringd, en tradt, in 1443, in het *Hanzee-Verbond.*

Voordezen was deze ſtad niet verſterkt; Prins MAURITZ begon haar in den Spaan-

ſchen oorlog, in 1623, te verſterken, en hare werken werden ſedert door den Generaal KOEHOORN aanmerkelijk verbeterd, en later, in 1702, werd 'er op eene hoogte, welke ten westen van de ſtad ligt, en uit welke een vijandelijk leger de ſtad aanmerkelijk zou hebben kunnen benadeelen, eene welverſterkte linie aangelegd, binnen welke ruimte genoeg is, om een aanmerkelijk leger te bergen. — Onder dezer ſtads merkwaardigheden moet men aanmerken, dat 'er vier poorten zijn: de *Jans-* en *Rhijnpoorten*, naar de kant van de *Veluwe*, de *Velperpoort*, naar *Zutphen*, en de *Sabelspoort*, naar *Kleefsland:* benevens drie voornaame Markten, de *Oude Markt*, de *St. Jansplaats* en de *Korenmarkt*, — dat 'er het Provinciaal Geregtshof gevestigd is: het werd door Keizer KAREL de V. aldaar, in 1543, gevestigd: het ſtaat op de Markt, en wordt het Hof van *Gelderland*, door de wandeling het Hof genoemd. Niet verre van dit Hof ziet men het Hof der oude Gelderſche Vorſten, naderhand het Prinſenhof genoemd. — Onder het oude Beſtuur was deze ſtad de eerſte der ſtemhebbende ſteden in het Kwartier van *Arnhem*. — De hoofdkerk is aan den *H. Euſebius* toegewijd, en wordt door de wandeling de *Jebus-kerk* genoemd; het is een hoog en treffelijk gebouw met eenen hogen toren. Vele Graven en Hertogen van *Gelderland* zijn in dezelve begraven: onder anderen de onrustige Hertog KAREL VAN EGMOND, welke aldaar, in 1538, overleden is, en boven wiens graf hij

hij op eenen fraaijen witten marmeren ſteen ligt uitgehouwen. Men heeft hier nog de *St. Jans kerk*, digt bij de ſtadswal. De Franſche Gemeente verrigt den Godsdienſt in de *Broeren-* of *Minoriten-kerk*. De *St. Pieters-*, *St. Nicolaas-*, *St. Agniete-* en *Gasthuis-kerken* zijn thans buiten gebruik. 'Er is eene vermaarde Latijnſche School in het gewezen Minnebroeders klooster. 'Er was voor dezen nog een *St. Walburg-kerk*, welke thans een Tuchthuis is. Binnen deze ſtad ziet men voorts het huis waarin de beruchte Gelderſche Veldoverſte, MARTEN VAN ROSSUM, dikwijls zijn verblijf hield, en welks voorgevel met vreemde en ijſelijke vertooningen vervuld is. Het Departementaal Tucht- en Werkhuis, in 1710 geſticht, ſtaat digt onder de ſtadswal. In vroeger eeuwen heeft de ſtad van tijd tot tijd aanmerkelijk door branden geleden, en leed in vorige oorlogen veel leeds. Sedert deze ſtad door de Staatſchen, in 1585, op de Spanjaarden veroverd werd, is zij door de laatſte nooit meer kunnen hernomen worden; nogtans ging zij, in 1672, bijna zonder ſlag of ſtoot, aan de Franſchen over, en werd tot in 1674 bezet gehouden, wanneer dezen genoodzaakt werden dezelve te ontruimen. Onder de groote mannen welke deze ſtad heeft voortgebragt, telt men HENRIK AQUILIS, EVERARD VAN REID en anderen. Voorts is alhier, zoo wel 's winters als des zomers, veel doortogt van Reizigers, welke met Postwagens hier door naar *Zeventer* en voorts na *Duitſchland* rei-

zen, vooral ſedert de vaart van hier op *Nijmegen* onbruikbaar geworden is.

Dit Departement wordt voorts in drie Kwartieren verdeeld.

EERSTE KWARTIER, Hoofdplaats *Arnhem.*

Dit Kwartier bevat het voormalig Kwartier van de *Veluwe* (dat zoo veel als *vaal ouwe, ſchrale grond* beteekent) en hetwelk, in oude brieven, den tijtel van Graaffchap voerde, benevens eenige dorpen, welke tot het voormalig Kwartier *de Betuwe* behoorden met de afgeſtane Kleefſche Landen. Het is in het midden eener wildernis en zandwoestijn, die nogtans verſcheiden bosſchen van Eiken- en Beukenboomen heeft, en waar vele Papiermolens zijn, welke zeer goed Papier maken en 's jaarijks omtrent 150,000 ſriemen vervaardigen. De grond geeft veel plag of veen, en de heigronden worden tot weiden voor de ſchapen gebruikt; op andere plaatſen, in de nabijheid der Rivieren, vindt men nogtans teelen weilanden. 'Er is een zeer goede jagt.

Van oudsher werd het Kwartier van de *Veluwe* in twee Ambten: het Landdrostambt van de *Veluwe* en het Regterambt van de *Veluwezoom*, de kleine Ambten *Oldenbroek*, *Nieuwbroek*, *Hoevelaken* en *Scherpenzeel*, benevens de Heerlijkheden *Rozendaal* en *Doornwerd* verdeeld.

De

De Hoofdſtad van dit Kwartier is *Arnhem* zoo even beſchreven. Voorts vindt men in dit eerſte Kwartier nog de volgende ſteden:

Wageningen, omtrent drie uren beneden *Arnhem*, aan den Rhijndijk, op de Gelderſche grenzen, in een vruchtbaar oord gelegen, een klein ſteedje, uit ſlechts eene bevolking van 2550 menſchen beſtaande; men vindt 'er nogtans vele deftige huizen en vele fraaije ſteene pompen. Het was reeds in de IX Eeuw onder den naam van *Wagenwegen* bekend, en behoorde toen onder het dorp *Loenen*, ſommige willen, dat het al, ten ijde van CLAUDIUS CIVILIS, onder den naam van *Vada*, zou bekend geweest zijn. In 1240 werd het door OTTO III. met muren en poorten voorzien, en verworf naderhand van de Gelderſche Vorſten vele voorregten, en werd al vroeg in het *Hanzee-Verbond* aangenomen. Het Raadhuis ſtaat ter plaatſe, waar voordezen de *St. Nicolaas kerk* ſtond. De hoofdkerk van *Wageningen* is thans de eenigſte en aan *Johannes den Dooper* gewijd. Voorts is 'er een Gasthuis, Werkhuis en Stads-School. Dit ſteedje leed in vroeger oorlogen zeer veel, onder anderen viel zij, in 1672, in handen van de Franſchen. Het ſtads Regtsgebied loopt tot aan het beekje *ten Harten*.

Harderwijk, in het Latijn *Harderovicum*, aan de *Zuider-zee*, op 52° 21′ N. Breedte en 0° 44′ Oostlengte van *Amſterdam*, acht uren van *Arnhem* en even zoo veel van *Zutphen*, aan de landzijde in het midden van wei-

en zaailanden gelegen. Zij telt eene bevolking van 3600 zielen. Voordezen was zij met vijf bolwerken verſterkt, thans is zij met drie landpoorten en twee zeeporten voorzien en eene haven, welke men in 1650 heeft beginnen te maken. Deze droeg, in 1231, reeds den naam van ſtad en deszelfs Inwoners dreven, in 1280, reeds ſterken handel op de *Elve*. 'Er zijn twee groote Markten, op de eerſte ſtaat het Raadhuis en de Waag; de tweede is tot een Visch- en Beestenmarkt geſchikt. De gewezene Landſchaps-munt was in het klooster der zeven Zusteren, welke door de Hertogen VAN GELDER met vele voorregten begunſtigd werd. De kerk draagt den naam van *Vrouwenkerk*, en deszelfs ſtompe toren dient den zeelieden tot een baak. 'Er waren eertijds vele kloosters, thans is 'er een Gasthuis, Wees- en Pesthuis. In den jare 1372 werd 'er eene doorluchtige School geſticht, in welke, in 1441, meer dan driehonderd Studenten van buiten, behalve die uit de ſtad, ſtudeerden. Deze School verbrandde in 1503, en werd in 1540 weder opgerigt, en verkreeg in 1603, door Prins MAURITZ, den naam van Nasſauſche School, en werd in 1708 aanmerkelijk verbeterd; zij ſtaat onder het opzigt van twee Curatoren en twee Schoolarchen, met en benevens den Rector. — In den jare 1600 werd door de Staten des Veluwſchen Kwartiers eene Hooge School opgerigt, welke, in 1647, tot Provinciale Academie verheven werd: doch daar dit niet zeer opnam, beſloot men, in 1678,

1678, de Profesſoren te doen uitſterven: doch zij werd door voorſpraak van WILLEM III, in 1692, weder herſteld. Zie pag. 179 hier boven. Voordezen bloeide alhier de Lakenhandel; doch ſedert deze vervallen is, generen de Ingezetenen zich met de Visſcherij, het Bokkenroken, den handel in Houtwerk en Granen. Ook heeft men deze ſtad te voren onder de *Hanzee-ſteden* geteld.

Elburg, aan de *Zuider-zee*, op 52° 17′ N. Breedte en 0° 54′ 10″ beoosten de Hoofdſtad, tusſchen *Harderwijk* en *Kampen*, omtrent vier uren van de eerſte en drie van de laatſte, in het midden van goed wei-, bouwland en houtgewas gelegen. De bevolking bedraagt 'er 1784 menſchen. Zij heeft vier poorten en eene haven, die echter zeer ondiep is. Midden door de ſtad loopt een water, *de beek* genoemd, waarover drie ſteene bruggen liggen; de middelſte dient tot een Vischmarkt en de twee anderen tot eene Zaad- en Botermarkt. Men vindt, bij gelegenheid van eenen watervloed, welke, in 1367, het omliggende land verwoestede, het eerſte van *Elburg* gewag gemaakt. Zij werd door Hertog WILLEM I, in 1395, tot eene ſtad verheven en met wallen en poorten voorzien, ofſchoon zij al, in 1368, onder de *Hanzee-ſteden* geteld wordt. Onder de ſtads gebouwen komen in aanmerking het Stadhuis in de kerkſtraat, de Stadswaag bij de Goorpoort. De kerk, die al voor de bemuring der ſtad gebouwd is. Eene andere kerk, bij het kleine poortje, tot eene Duitſche en Franſche School gebruikt worden.

dende, een Weeshuis en Weduwen-plaats. Voorts is 'er nog eene ſtichting, het Feitenhof. In den jare 1672 geraakte ook deze ſtad in handen der Munſterſchen, die dezelve aan de Franſchen overgaven, die 'er niet uittrokken voordat zij eene brandſchatting van *f* 12000 hadden ingevorderd.

Hattem ligt op eene kleine hoogte, op den linker-oever van den *Yſſel*, tegen over *Zwol*; het is een klein ſteedje met vervallen muren en poorten, hebbende eene bevolking van 1995 zielen. Van den Yſſeldijk komt men door eene oude poort binnen de ſtad. De Inwoners vinden hun beſtaan van het Tabak planten en ſpinnen. 'Er is eene Markt en op dezelve ſtaat het Raadhuis, dat in 1732 een hardſteenen gevel verkregen heeft: naast hetzelve is een Latijnſche School, en de kerk is een oud gebouw. Deze ſtad pleeg het erfgoed te zijn van JAN VAN HATTEM, natuurlijken zoon van Hertog REINHOUT III. De ſtad is in 1429, 1504, 1517, driemaal door brand verdelgd. Zij koos, in 1580, de Staatſche zijde, en heeft meer dan eenmaal de aanſlagen der Spanjaarden verijdeld. Na den Vrede van 1648 liet men hare vestingwerken vervallen; ook in 1672 maakte de Biſchop van *Munſter* 'er zich meester van.

Zeventer of *Zevenaar*, aan een takje van den *Ouden Yſſel*, een klein ſteedje, welks Inwoners van de Tabaksplanterij beſtaan.

Huſſen of *Hauſſen*, aan de andere zijde van den *Rhijn*, in de nabijheid en genoeg-

zaam

zaam tegen over *Arnhem*, mede een klein ſteedje.

Voorts vindt men in dit Kwartier de volgende dorpen: in het Scholt- of Schoutambt van *Renkum*, het dorp *Renkom* of *Renkum*, van ouds *Redichem*, aan den weg van *Arnhem* naar *Wageningen*, aan een ſtroomend beekje, niet ver van de laatſte plaats. Het had oudtijds den tijtel van Graafſchap. *Oosterbeek*, anderhalf uur boven *Renkum*, digt aan den *Rhijn*, aan een beekje. Oudtijds werd het *Haisterbach* genoemd. Keizer HENDRIK werd 'er, in 1026, in het open veld geboren. — Men vindt in dit Schoutambt het Adelijk Huis *Grensvoord* en het Heerenhuis *Kortenburg*, op een oud Adelijk goed.

In de oude Heerlijkheid *Doornwerd* of *Doorwerd*, tuſſchen het Schoutambt *Renkum* en den *Rhijn*, het oude Slot aan den *Rhijn*, in de nabijheid van een bosch, het *Doornwerds bosch*, en in welks nabijheid de *Hunner Schans* gelegen was. Het dorp *Helſum*, in deze Heerlijkheid liggende, is klein, benevens de Adelijke Huizen *Rozande* en *Hasſelo* liggen in deze Heerlijkheid.

In het Schependom van *Arnhem* ſtonden voordezen de kloosters *Mariëndal* of *Mariënhorn*, *Monnikhauſen* en *Bethanie*. Op de plaats waar *Monnikhauſen* geſtaan heeft vindt men de uitmuntende fraaije Hofſtede *Klarenbeek*.

Benoorden het Schependom van *Arnhem* ligt de Vrije Heerlijkheid *Rozendaal* (met een an-

ander in de *Langſtraat* niet te verwarren) welker Slot, in 1318, reeds als een Vorſtelijk Slot bekend was. Het is een der fraaiſte goederen van *Gelderland*; 'er zijn eenige Papiermolens.

In het Schoutambt van *Rhede* vindt men *Rhede*, een klein dorp, midden in het korenland. Een oud Geldersch geſlacht, in 1300 reeds bekend, heeft zijn naam naar dit dorp. — *Velp* (niet met *Velp* in het Land van *Kuik* te verwarren) een klein half uur bewesten *Rhede*. — *Ellekom* of *Ellekum*, een uur gaans ten N. O. van *Rhede*. — *Spankeren*, een klein dorpje tusſchen *Ellekom* en *Brummen*, aan den *Yſſel*, in welks nabijheid het oud Heerenhuis, *de Gelderſche Toren*, of het Huis *te Spankeren*, gelegen is. — Het gehucht *Dieren*, tusſchen *Ellekom* en *Spankeren*, in welks nabijheid Prins WILLEM II. het Lusthuis *Dieren*, in 1648, heeft aangelegd, op de kommanderij goederen, door hem van het Duitſche Huis te *Utrecht* gekogt.

In het Schoutambt van *Brummen* ligt het dorp *Brummen*, ten Z. W. van *Zutphen*, niet ver van den *Yſſel*. *Hal*, door anderen *Hall* genoemd, een klein half uurtje ten N. W. van *Brummen*. De Adelijke Huizen *de Hees*; het Heerenhuis *Engelenburg* bij *Brummen*; en digt bij het dorp *Hal* de Huizen *Weſtenburg* en *Verſtonde*; voorts *Eempt* of *'t Hoogehuis* zijn de voornaamſte Adelijke Huizen in dit Ambt.

Nog rekent men tot dit eerſte Kwartier een

een gedeelte van de Panderambten van *Heteren* en *Elst*, beſtaande uit de dorpen aan de overzijde van den *Rhijn*, uit de Heerlijkheid *Lakemond*, tegen over *Wageningen*, de dorpen *Randwijk*, *Heteren*, *Driel* en *Elden*, benevens de Heerlijkheid *Meijnderswijk*, in de nabijheid van *Arnhem*.

Voorts in het afgeſtane gedeelte van *Kleefsland* de dorpen *Wellervoort*, *Bahr*, *Lathum* en *Geisbeek*, in de nabijheid van den *Yſſel*.

Tot het het oude gebied van de *Veluwe* wederkeerende, vindt men:

In het Schoutambt van *Ede*, benoorden *Wageningen*, het dorp van dien naam, een der voornaamſte van de *Veluwe*, omtrent drie uren bewesten *Arnhem*, aan de postweg van *Amſterdam* op *Arnhem*. In de nabijheid teelt men veel granen en boekweit, en vindt men het *Eder Bosch*; de buurt *Ginkel* is de gewone pleisterplaats der gezegde postwagen. Behalve de buurten *Manen*, *Veldhuizen*, *Doesburg* en *Wekerom*, legt hier de buurt *Hartskamp*, de pleisterplaats van de postwagen van *Arnhem* op *Harderwijk*, benevens de dorpen *Bennekom*, *Lunteren* en *Otterloo* of *Aanſloot*; het tweede is redelijk groot. De voornaamſte Heeren en Adelijke Huizen in dit Schoutambt zijn: het oud Adelijk Huis *Deelen*, een uur ten Z. O. van *Otterloo*, hetwelk thans tot eene herberg gebruikt wordt; aan de andere zijde *Eeskoten* en *Laar*, bij het *Laarſche bosch*. *Nergenna*, op de Utrechtſche grenzen. *Haſſelo* of *Harſelo*, nabij *Ede*, en het oud

Ade-

Adelijk Huis *Kernhem* of *Kervenhem*, dat reeds in 1426 bekend was.

In het Schoutambt van *Barnevelt:* het dorp *Barnevelt*, niet ver van de Utrechtſche grenzen; het is zeer aanzienlijk, 'er zijn meer dan driehonderd huizen, in welks nabijheid het oude Heerenhuis *Hakvoort* in digt geboomte ligt. — *Voorthuizen*, een oud en vrij groot dorp, al in 970 bekend geweest, bij hetwelk de oude Heerenhuizen *Hoemen* of *Ham.* — *Kootwijk*, twee uren beoosten *Barnevelt; Garderen* ligt omtrent twee uren ten N. O. van *Barnevelt*, in de nabijheid van het *Uddeler-meer*, bij hetwelk men nog de overblijfſels van de *Hunner Schans* vindt, benevens een Jagthuis. Voorts nog het dorp *Elſpeet*, welker Ingezetenen welgeſtelde lieden zijn, en in welks nabijheid de *vier Houten* of *vier Foreesten*, in 996 reeds bekend, gelegen zijn. — Voorts vindt men nog de Huizen *Kemmena* (thans eene gemeene woning) *Beilerbosch*, *Schaffelaar* en *den Brieler*, bij *Barnevelt*, benevens het Huis *Glinthorst;* zijnde *Schaffelaar* geſloopt.

In het Schoutambt van *Nieuwkerk*, waarvan nu een gedeelte onder het Departement *Utrecht*, het vlek *Nieuwkerk*, ten N. N. Oosten van *Amersfoort*, in de nabijheid van het Riviertje *de Laak*, door Hertog REINOUD IV, in 1413, met ſtads geregtigheden begunſtigd; van ouds had het drie poorten, die thans verdwenen zijn: zij beſtaat uit negen ſtraten, en heeft door het Riviertje *de Laak* met de *Zuider-zee* gemeenſchap. De Inwoners be-

beſtaan door Tabaks- en anderen Handel. In de nabijheid van deze plaats ſtaan de Heerenhuizen *Beerenkamp* en *Groot Watergeer*, benevens de overblijffels van de Sloten *Altena* en *Hulkeſtein*.

Het Schoutambt van *Putten*, beoosten het laatſte, tot hetwelk het *Puttersbosch* behoort, bevat het dorp *Putten*, dat vrij groot is, en in welks nabijheid een oud gebouw, *de Kelderij* of *Kellenarij* geheten, door twee Kellenaars, uit de Abtdij van *Abdinkhof* te *Padorn*, bewoond. — Voorts de oude Adelijke Huizen *Schoonderbeek*, benoorden het dorp; *Bijſtein*, *Vanenburg*, de Heerenhuizen *Heel* *Ouden Aller*.

In het Schoutambt van *Ermel*, ten N. O. van het laatſte, aan de *Zuider-zee*, vindt men *Ermel*, een klein dorp, in het midden van de heide; *Nunſpeet*, een groot uur beoosten *Harderwijk*, benevens de buurt *Hulshorst* met het oud Adelijk Huis van dien naam. Voorts vindt men hier de oude Adelijke Huizen *Staveren*, aan de *Hierderbeek*, in welks nabijheid, in het begin der vorige Eeuw, de eerſte Papiermolen gezet werd: nog het Heerenhuis *Zeeburg*, de vervallen kloosters *St. Jurian* en *Emmaus*.

In het Schoutambt van *Doornſpijk* vindt men het dorp *Doornſpijk*, aan de *Zuider-zee*, op den weg tuſſchen *Harderwijk* en *Elburg*, benevens het dorp *Oosterwolde*, mede nabij de *Zuider-zee*, tuſſchen *Elburg* en *Kampen*. In de nabijheid van *Elburg* ontmoet men de

Heerenhuizen *Putten* en *Puttenſtein*, zijnde het eerſte eene zeer oude Leenkamer, en het laatſte weleer een vermaard kasteel, op welks grondſlagen een nieuw gebouw ſtaat, en in de nabijheid van *Doornſpijk* zijn nog de Huizen *Schotenburg* of *Schouwenburg*, *Zwaluwenburg* benevens *Roozenburg* of *Eekhout*.

Meer naar den *Yſel* ontmoet men het Schoutambt *Heerde*, ten Z. van *Hattem*, waarin de dorpen *Heerde*, een vrij groot dorp, in welks nabijheid het Huis *Borggrave*; *Veesſen*, een redelijk groot dorp aan den *Yſel*, met een Veer over deze Rivier; *Vorchten*, een weinig noordelijker. In dit Schoutambt telt men de Huizen *Zwanenburg*, *Vosbergen*, *Boonenburg*, *Meulenkate*, *Ierst*, benevens het oude klooster *Hulsbergen* met de buurtſchappen *Marle* en *Welſum*.

Zuidelijker komt men in het Schoutambt van *Eepe*, waarin het dorp *Eepe*, een vrij groot en aangenaam dorp; *Vaasſen*, ten Z. *Eepe*, een groot dorp; *Oene*, beoosten het laatſte, benevens de buurten *Gortel*, *Nierſen*, *Oosterend*, *Wisſen*, *Tongeren*. — Voorts de Heerenhuizen *Domſelaar*, *Raai*, *Kannenberg*, door MARTEN VAN ROSSUM geſticht, wiens beeldtenis men nog in den voorgevel ziet, en wiens bekkeneel aldaar bewaard wordt.

In het Schoutambt van *Appeldoorn* vindt men het Koninklijk Lusthuis *het Loo*, voordezen de Lustplaats der Gelderſche Vorſten, naderhand door Prins WILLEM III. aangekogt, die 'er een nieuw gebouw op liet zetten,

ten, en Koning van *Engeland* geworden zijnde, aan hetzelve den naam van Koninklijk Lusthuis gaf; het ligt midden in de heide, en is 160 morgen groot, met vele lanen, wandeldreven, fonteinen en waterſprongen verſierd. Sedert het een der Koninklijke Domeinen geworden is, en Zijne Majesteit 'er een groot gedeelte van den zomer doorbrengt, wordt het aanmerkelijk verfraaid en verbeterd. Voorts vindt men niet verre van dit Lusthuis, zuidwaards het dorp *Appeldoorn*, dat een der fraaiſte van de *Veluwe* is, aan de *Grift* gelegen, alwaar vele Papiermolens gevonden worden. Het dorp *Beekbergen*, een weinig beſuiden *Appeldoorn*, bij welk het *Beekberger Woud* gelegen is, benevens het dorp *Loenen*, een weinig zuid-oostelijker, in welks nabijheid vele veenlanden gelegen zijn, benevens de buurten *Hoogſoeren* en *Uchelen*. Niet verre van *Appeldoorn* ſtaat de oude *St. Antoniskapel*, en niet ver van *Loenen* het Huis *de Horst*.

Beoosten het Schoutambt van *Appeldoorn* is het Schoutambt van *Voorst* gelegen, waarin de dorpen *Voorst*, een redelijk groot dorp, een uur bewesten *Zutphen*; *Wilp*, tegen over *Deventer*, aan den Yſſeldijk; *Twello*, in de dertiende eeuw *Veenlo* genoemd, een klein half uur ten N. W. van *Wilp* en *Terwolde*, benoorden *Twello*, benevens de buurt *Nijbroek*. In dit Schoutambt vindt men het oud Adelijk Slot *Nijenbeek* of *Nieuwbeek*, benevens de Heerenhuizen *Holthuizen*, *Huuderen*,

Ypperenberg, *Gieteloo*, *Vrijenberg*, *Duisteryoorde*, *Wilperhorst*, *Lathmer*, *Leeuwenberg*, *Veenhuis*, *Oude* en *Nieuwe Pol*, *Dortshuizen* of *Boslo* en *Zinderen*.

TWEEDE KWARTIER, Hoofdplaats *Zutphen*.

Dit Kwartier beſtaat uit het voormalig Graafſchap *Zutphen*, en is beoosten de *Veluwe*, aan den regter-oever van den *Yſſel* gelegen; zijnde ten Noorden door de *Schipbeek* van het Departement *Overijſſel* afgeſcheiden, grenst ten Westen aan de *Veluwe*, ten Oosten en Zuiden aan het Hertogdom *Cleef* en *Berg*. De grond is 'er op ſommige plaatſen zandachtig, op anderen zwart en ligt, op andere klei- en leemachtig, op andere plaatſen weder veenachtig. Hier en daar vindt men eene ſtof in de Veenen, die zeer ligt vuur vat, en door de boeren, in plaats van zwam, gebruikt wordt; onder de Veenen vindt men boomen welke in dezelfde rigting uitgeſtrekt liggen; en in de nabijheid van *Deutichem* vindt men ijzer-erts.

Men vindt in dit Kwartier de navolgende ſteden:

Zutphen, in het Latijn *Zutphania*, oudtijds ook wel eens onder den naam van *Sutfenne* voorkomende, de Hoofdplaats van dit Kwartier, is aan den regter-oever van den *Yſſel*, in het midden tuſſchen *Deventer* en *Doesburg*, drie uren boven de eerſte gelegen, op de

de Noorder Breedte van 52° 9′ 25″ en 1° 17′ 45″ Oostlengte van *Amſterdam*, in tijd 5′ 9″. De *Berkel* of *Borkel*, welke in *Westphalen*, boven *Koetsfeld*, bij het ſteedje *Bilderbeek* ontſpringt, en voorbij *Borkuloo* en *Lochem* loopt, verdeelt *Zutphen* in de oude en nieuwe ſtad, en valt hier in den *Yſſel*. De ſtad is niet zeer groot; men telt 'er eene bevolking van 6870 zielen, en het Stedelijk Beſtuur beſtaat 'er uit een Burgemeester, vier Wethouders en derzelver Plaatsvervangers en vijftien Vroedſchappen. Het is eene verſterkte ſtad, welke aan de zuid-oostzijde door middel van *de Berkel* kan onder water gezet worden. Zij heeft vijf poorten, de *Marspoort*, de *Nieuwſtadspoort*, de *Laarpoort*, de *Spittel-* of *Hospitaalspoort* en de *Vischpoort*: men heeft, in 1605, op ſtads kosten, eene brug over den *Yſſel* gelegd, welke gedeeltelijk op palen, gedeeltelijk op bruggen ligt, die de lengte van 330 voeten heeft. De ſtad is fraai gebouwd, het getal der huizen bedraagt 'er tuſſchen twaalf en dertien honderd; men vindt 'er verſcheidene Markten. Het Stadhuis is zeer oud en van een zonderling maakſel, op eene van welks bovenzalen, de *Romeinſche Kamer* geheten, voordezen de Landdagen gehouden werden. Der Gedeputeerden Kamer, welke voordezen de vergaderplaats van de Gedeputeerde Staten des Kwartiers *Zutphen* was, is een fraai vierkant gebouw, naast het Stadhuis. — Aan de groote Markt ſtaat het Wijnhuis, met een fraaijen toren, waarin een fraai klok-

kenſpel van 36 klokken, door den vermaarden HEMONI vervaardigd, het onderſte gedeelte van dit gebouw dient voor de Stadswaag. De ſtads Latijnſche School ſtond eertijds bij de groote kerk; doch werd naderhand in het klooster der Predikheeren verplaatst. 'Er is ook, behalve deze, in 1686, eene Illuſtre School geſticht, alwaar twee Hoogleeraren, eene in de Talen, Welſprekenheid en Geſchiedenis en een ander in de Rechten leert. Eertijds zag men, niet ver van de *Vischpoort*, het oude Hof der Zutphenſche Graven, alwaar thans boomen geplant zijn, welke plaats nog *op 's Grevenhof* genoemd wordt. Niet verre van deze plaats ſtaat nog een hooge vierkante toren, naar deszelfs ouden bewoner *Drogenap's toren* genoemd, door welke men voordezen naar het Blokhuis ging, welk Blokhuis naderhand geſlecht is. De *Groote* of *St. Walburgs kerk* is een fraai gebouw, en wegens de oudheden die 'er in gevonden worden, merkwaardig; in den aanvang der XII Eeuw afgebrand zijnde, werd zij op nieuw opgebouwd, en door BURCHARD, Biſchop van *Utrecht*, andermaal ingewijd. In het midden der kerk vindt men twee oude graſſteden, alwaar waarſchijnlijk oude Graven van *Zutphen* begraven liggen, boven welke een fraaije ijzere kerkkroon met de namen van Jeſus, de H. Maagd en de twaalf Apoſtelen. Eene fraaije tombe boven de grafkelder van de familie der *Hekerens*, een keurlijk orgel en een koper kunſtig gemaakt doopvont, benevens eene fraaije boo-

boekerij, waarover de Rector der Latijnſche School opzigter is, zijn de zeldzaamheden welke men in deze kerk aantreft. De *Nieuweſtads kerk* is de tweede kerk, waarin de Hervormden hunnen Godsdienst verrigten, zij was aan *St. Nicolaas* toegewijd. De Franſche Gemeente heeft de *Minnebroeders kerk* tot haar gebruik, en de Luterſche hebben 'er ook een kerkgebouw. Voorts vindt men hier twee gasthuizen, het oude en het nieuwe, welke onder Curatoren ſtaan, benevens twee weeshuizen, een voor burger kinderen en een voor vreemden. Voordezen waren hier, onder de ſtad, vele kloosters en geſtichten, welke ten deele nog in wezen, ten deele tot andere gebruiken beſtemd zijn.

Zutphen, welks naam ſommigen van de oude *Uzipeten* afleiden, doch waarſchijnlijk eene verbastering van *Zuidveen* is, moet eene oude ſtad zijn. BURCHARD, Biſchop van *Utrecht*, zegt in eenen brief van 1105, dat hij de beſchreven voorregten der Zutphenſche kerk, welke door hoogen ouderdom bijna onleesbaar geworden waren, wederom hernieuwd had. De Utrechtſche Biſchoppen beſchouwden deze als leenroerig van hunnen ſtoel, en zij was in vroeger oorlogen den twistappel tuſſchen deze Biſchoppen en verſcheidene Graven en Keizers: in 1570 werd de ſtad door Graaf WILLEM VAN DEN BERG, voor de Staatſchen bemagtigd; doch viel, twee jaren later, in handen der Spanjaarden, die 'er een ijſelijk bloedbad aanrigteden, en in den jare 1583

werd zij, zich op nieuw aan de zijde der Staten geworpen hebbende, door den Overſten TAXIS, voor den Hertog van PARMA geplunderd en gebrandſchat, in 1584 en 1586, werd zij tot driemaal toe door de Staatſche benden vrugteloos belegerd; doch Prins MAURITZ ſlaagde, in 1591, beter, en veroverde haar zoo ſpoedig, dat onze HUGO DE GROOT daarop het volgende puntdicht maakte:

Accesſit titulis etiam Zutphania noſtris,
Non niſi Mauritio principi digna capi.
Spe nihil citius, tamen hanc Victoria vicit:
Obſedisſe grave est credere, vincer erat.

en bleef aan de Staatſche zijde. In 1672, viel zij, zonder ſlag of ſtoot, den Franſchen in handen, welke 'er na twee jaren uittrokken, echter niet zonder dat de Ingezetenen vooraf als brandſchatting honderd en vijftig duizend gulden betaald hadden.

Zutphen werd voordezen onder de *Hanzeſteden* geteld, en bezat al vroeg het regt der Munt. 'Er zijn nog oude brieven voorhanden, waarin de Koningen van *Denemarken* die van *Zutphen* uitnodigen om hunne koopwaren naar het Noorden te brengen. Thans is 'er weinig of geen buitenlandſchen handel: echter bloeijen 'er nog eenige handwerken, in het bijzonder de Loijerijen en Zeembereiderijen. De Run-, Vol-, Olij- en Korenmolens worden door het water van *de Berkel* aan den gang gehouden. 'Er zijn voorts twee jaarlijkſche

ſche Leer- en Paardenmarkten, benevens nog twee vrije Markten.

Onder de voorname mannen, welke hier geboren zijn, telt men twee GERARDS VAN ZUTPHEN, naderhand HENDRIK VAN ZUTPHEN, die de Hervorming te *Bremen* ingevoerd en deswegens de marteldood ondergaan heeft; de bekende Memorie-ſchrijver WILLEM BAUDARD en anderen.

Doesburg ligt aan de vereeniging van den *Ouden-* en *Nieuwen Yſſel*, bezuiden *Zutphen*, drie uren ten O. N. O. van *Arnhem*, in het midden van vruchtbare akkers en vet weiland, omtrent een half uur gaans van het *Veluwsch gebergte*, op 52° 0′ 10″ N. Breedte 1° 13′ 40″ Lengte beoosten *Amſterdam*, in tijd 4′ 55″. Men komt langs eene Schipbrug over den *Yſſel* in de ſtad. Zij heeft vier poorten, de *Koepoort*, de *Ooipoort*, de *Hamei-* of *Meipoort* en de *Veer-* of *Saltpoort*. Zij is met een hoofdwal, hangwerk en retranchement verſterkt. Zij is klein en hare bevolking bedraagt ſlechts 2070 zielen; nogtans is het na *Zutphen* de grootſte ſtad van dit Kwartier. De Inwoners beſtaan 'er meest door den Landbouw en het Tabaksplanten. Men vindt 'er weinig aanzienlijke gebouwen. Het Stadhuis is klein en oud. De *Groote-* of *St. Martens kerk* is eene fraaije en groote kapel, welks toren in de voorgaande eeuw onophoudelijk door den blikſem getroffen werd; doch na 1783, toen de Heer KRAIJENHOFF 'er eenen afleider op plaatſte, de eerſte die hier te lande

geplaatst werd, van dit onheil is bevrijd gebleven. Nevens deze kerk is 'er nog de *Gasthuis kerk*. Voorts heeft men 'er een Gasthuis, een Weeshuis en een Weduwen-hof, eene Latijnſche School, met een Rector, Conrector en vier Preceptoren. Van ouds waren 'er twee Begijnen-kloosters; thans gewone burgerhuizen, in den grond van een van welke, in 1708, een aanmerkelijke ſchat gevonden werd. — Een Broederen-huis, welks Bibliotheek door den moedwil van LEYCESTERS krijgsvolk, in 1586, op de markt verbrand werd. 'Er was ook voordezen een Burgt, welke met het veranderen der ſtads vestingwerken vernietigd is. Men denkt voorts vrij algemeen, dat deze ſtad zijnen oorſprong aan DRUZUS NERO, ſtiefzoon van Keizer AUGUSTUS, zou verſchuldigd zijn, en van denzelven zijnen naam zou ontleend hebben. Voordezen werd deze ſtad onder de *Hanzee-ſteden* geteld. In den Spaanſchen oorlog was zij dan in handen der Staatſchen, dan wederom in die der Spanjaarden, en zij raakte, in 1672, met andere ſteden, in de magt der Franſchen, die dezelve niet verlieten dan na dat zij de vestingwerken geſlecht hadden.

Deutichem of *Doetichem* is een klein ſteedje, twee uren gaans boven *Doesburg*, aan den *Ouden Yſel* gelegen; het telt eene bevolking van 1350 zielen, en heeft omtrent 300 huizen. Men vindt 'er de *St. Catherijne kerk*, de *Gasthuis kerk* word niet meer gebruikt; 'er is eene Latijnſche School onder een Rector.

Voor-

Voordezen vond men 'er de kloosters *Sion* en *Bethlehem* of *Bielhem*. 'Er worden 's jaarlijks vier marktdagen gehouden, die zeer levendig zijn. Deze ſtad was, in 838, onder den naam van *Duictingen* bekend, en was toen een geregtsdorp. Het is ſlechts met eenen muur omringd, en met heeft tot hetzelve door de *Gruitpoort*, *Hamburgerpoort*, *Waterpoort* en *Hesſenpoort* toegang.

Lochem, een klein ſteedje, in het geboomte, aan *de Berkel*, drie uren gaans beoosten of boven *Zutphen*, telt eene bevolking van 1350 zielen. Het ligt digt bij een berg, die graangewas draagt, en waarin, zoo men zegt, zilver-erts gevonden wordt: meer zeker is het, dat op, of omtrent dien berg, eene ſoort van ſteenen gevonden worden, die zeer veel naar grove diamanten gelijken en waarvan men eene voordeelige partij zou kunnen trekken. Dit ſteedje werd, in 1330, door REINOUD II. bemuurd. Het bood aan den Spanjaarden, in 1590, eenen dapperen tegenſtand, in 1605, veroverde SPINOLA hetzelve; doch het werd door Prins MAURITZ, in 1606, heroverd. Het viel ook den Biſchop van *Munſter*, in 1666 en 1672, in handen. Men vindt 'er de *St. Gudula kerk*, en eertijds waren 'er twee vrouwen kloosters.

Grol of *Groenloo*, ligt omtrent vier uren gaans ten Z. O. van *Lochem*, aan *de Slink*, welk Riviertje een weinig beneden *Borkulo* in *de Berkel* valt. Het was eertijds een ſterk ſteedje, van goede en regelmatige vestingwerken

ken voorzien; doch tegenwoordig is het geheel open, en heeft eene bevolking van 1460 menſchen. Het was van ouds eene Heerlijkheid, behoorende aan de Heeren van *Borkulo*. In 1235, werd het door OTTO den III. van dit Huis gekogt, en Keizer KAREL V. verſterkte het in 1550. Prins MAURITZ veroverde hetzelve in 1597; het ging in 1606 weder aan SPINOLA over, en werd naderhand, in 1627, door FREDRIK HENDRIK bij verdrag ingenomen. Ook viel het, in 1672, in handen der Munſterſchen, die 'er tot 1674 in bleven. Aanmerkelijke gebouwen, behalve de *St. Calixtus kerk*, vindt men 'er niet. 'Er waren van ouds twee vrouwen kloosters, die lang verwoest zijn.

Voorts vindt men in dit Kwartier:

Lichtenvoorde, een weinig ten Z. O. van *Grol*, in de Heerlijkheid van dien naam; het is een ſteedje dat ſlechts klein is, met een Slot dat maar eene poort heeft.

Borkulo of *Berkeloo*, anderhalf uur boven *Lochem*, aan *de Berkel;* het is in de oude Heerlijkheid van dien naam. Men telt 'er omtrent tweehonderd huizen. Het Hof of Kasteel van *Borkulo*, aan eene zijde van de ſtad gelegen, is een deftig gebouw, dat van de ſtad, door een poort en cingel, is afgeſcheiden.

Breedevoort, een klein ſterk ſteedje, een uur gaans bezuiden *Grol*, in zulk een moerasſigen grond, dat men 'er ſlechts langs een voetpad of dijk in kan komen; het ligt in de Heerlijkheid van dien naam, welke eertijds

aan

aan den Bisschop van *Utrecht* behoorde. Prins MAURITZ veroverde hetzelve in 1597. In 1646 geraakte het Slot door het onweder in brand, en vloog door het buskruid, dat 'er in bewaard werd, in de lucht, waardoor de stad aanmerkelijk beschadigd werd.

Burg, *Terburg* of *Terborg*, is een steedje aan den *Ouden Yssel*, alwaar men omtrent tweehonderd huizen telt, met een Slot, dat niet hoog, maar vrij groot is. Het is de gewone pleisterplaats der wagens van *Arnhem* op *Wezel*.

's Heerenberg, een klein steedje, aan den voet van eenen berg, omtrent een uur benoorden *Emrik*, in het voormalig Graafschap van dien naam, het had voordezen een Graaflijk Slot, hetwelk voormaals het verblijf der Graven was, dat, in 1735, voor een groot gedeelte afgebrand, doch naderhand weder opgebouwd is. Men vindt 'er een Raadhuis, eene Kerk en eene Stadsschool.

Anholt, een steedje op de grenzen aan den *Ouden Yssel*, in de Heerlijkheid van dien naam. Het is van weinig belang.

Van ouds werd dit Kwartier in verscheidene Ambten, Bannerijen en Heerlijkheden verdeeld.

Het Landdrostambt van *Zutphen* werd verdeeld:

In het Regterambt van *Steenderen*, daarin vindt men het dorp *Steenderen*, een uur gaans beneden *Doesburg*, redelijk groot, midden in het geboomte. — *Bronkhorst*, dat voormaals den

den tijtel van Graafschap had, benevens de Adelijke Huizen van *Baak*, *Brandenburg* en *Spaansweerd*, en de Havezaat *Holthuizen*.

In het Regterambt van *Roerlo*, het dorp van dien naam, een uur gaans bezuiden *Borkulo*, midden in het korenland gelegen, en bij hetwelk het Heerenhuis of Slot van denzelfden naam gelegen is.

In het Regterambt van *Hengel*, een vrij goed dorp, *Hengel* of *Hengelo*, halfweg tusschen *Zutphen* en *Deutichem*, met de Huizen *Leemkuile* en *Kervel*.

In het Regterambt van *Zelhem*, het dorp van dien naam, anderhalf uur gaans van *Hengelo:* het is een redelijk fraai dorp.

In het Regterambt van *Hummel* of *Hummelo*, een klein dorpje van dien naam, in welks nabijheid het Adelijk Huis *Enghuizen*.

Men verdeeld het Schoutambt van *Zutphen:*

In het Regterambt van *Vorden*, het dorp van dien naam, aan de *Vordensche beek*, een uur beoosten *Zutphen*, benevens het Huis *te Vorden* en het Hoog Adelijk Huis *Hakwoort*.

In het Regterambt van *Warnsfeld*, het dorp van dien naam, een weinig beoosten *Zutphen*, in welks kerk, die zeer oud is, de graftombe van de Graaf van ALBEMARLE gevonden wordt, benevens de buurten *Veerackker* en *Rijsfeld*. — Benevens de Havezaat *de Vraalt*, met de Adelijke Huizen *de Dam* en *het Velde*, den *Boedelhof*, *Rijsfel*, *het Ooije* en *Meijerink*, met het gehucht *Wichmond*.

In het Regterambt van *Almen* en *Gorsel* ligt

ligt het dorp *Almen*, aan *de Berkel*, een groot half uur boven *Zutphen:* de oude Adelijke Hofſtad *Eeze* ligt bij hetzelve, het dorp *Gorſel* in de nabijheid met het oud Adelijk Huis *Elſchede.*

In het Regterambt van *Doesburg* vindt men de dorpen *Angerloo*, een weinig bezuiden *Doesburg*, benevens de buurten *Kring van Dort*, *Dorterhoek*, *Oxe* en *Zuidloo*, met de oud Adelijke Havezaat *Kell.* Het dorp *Drempt*, een half uur beoosten *Doesburg*, benevens de dorpjes *Hoog-keppel* en *Laag-keppel*, bij den *Ouden Yſel*, in welker nabijheid de Havezaat *Ulepas*, benevens de Boerſchap *Eldrik.*

In het Schoutambt van *Lochem* vindt men het dorpje *Laar* of *Laren*, benevens de Havezaten *Amsſen*, *Kloeze*, *Langen*, *Diepenbroek*, *Kersſenberg*, *Netelhorst*, *Overlaar* en *Oolde.*

In het voormalig Graafſchap en de Bannerij van *Bronkhorst*, tuſſchen *Zutphen* en *Doesburg* gelegen, vindt men het vlek *Bronkhorst*, weleer een aanzienlijk en welvarend plaatsje.

In het Graafſchap en de Bannerij van *'s Heerenberg* vindt men, behalve *'s Heerenberg*, (zie boven) de Ambten en Heerlijkheden van *Gendringen*, een groot en ſchoon dorp, een half uur beoosten *'s Heerenberg*, alwaar voordezen eene Munt was. In dit Ambt ligt het Heerenhuis *Oevelgunne*, het Slot en de buurt *Ulft*, het Huis *Doorvorst*, de oude Adelijke Huizen *Hardenberg* en *Lankvoort.*

Et-

Etten (met *Etten* in de Baronnie van *Breda* niet te verwarren) een groot half uur beneden *Gendringen*.

Zeddam, een groot dorp, omtrent een half uur van *'s Heerenberg*, in welks nabijheid het Jagthuis *Panerden* en de Huizen *Oploo* en *Brumpthuis* gelegen zijn.

Voorts *Netterden*, een dorp en Heerlijkheid, niet verre van *Emrik*. — *Didam* of *Diem*, een dorp en Heerlijkheid, tusschen *Deutichem* en *Zevenaar*, hetwelk al in den jare 824, onder den naam van *Theodem*, aan de Utrechtsche kerk zou geschonken zijn, in welks nabijheid, tot in het begin der XVII Eeuw, de *Meursen Toren*, of *Berg Vrede*, stond. Onder dit dorp en deszelfs Heerlijkheid staan de Adelijke Huizen, *Oldengoor*, *Mansvelt*, *Doornvelt*, *Tinsenberg*, *Barle*, *Heeg*, *Kerkhoven*, *Lunhorst*, *Schadewijk*, *Hees*, *Loel*, *Hals-of*, *Diepstege*, *Kemnade*, *het Wild*.

Westervoord, een klein dorpje, aan de zamenvloeijing van den *Rhijn* en den *Yssel*, met het Huis *Hamerden* in deszelfs nabijheid.

In de Hoogheid en Bannerij van *Wesch* liggen de dorpen *Varseveld* of *Wasafelde*, tusschen *Burg* en *Ligtenvoorde*, benevens *Zilvolde*, in deszelfs nabijheid. Men vindt in deze Bannerij de Adelijke Huizen *Schuilenburg*, *Slangenburg* en *Zinderen*.

In de Heerlijkheid van *Borkulo* liggen, behalve het steedje van dien naam, boven beschreven, de dorpen *Geesselaar*, een uur benoorden *Borkulo*; *Geesteren*, ten Noord-wes-

ten

ten, *Eibergen*, een klein vlek op de grenzen. *Rekken*, een uur beoosten *Grol*, benevens *Nede*, een fraai dorp beoosten *Borculo*.

In de Heerlijkheid van *Breedevoort* liggen, behalve het ſteedje van dien naam, de dorpen *Aalten*, bewesten *Breedevoort*. — *Winterswijk*, een groot en welbewoond dorp, beoosten de ſtad. — *Dinkſperloo*, anderhalf uur gaans ten W. van de ſtad. In de nabijheid van *Winterswijk* vindt men het oud Adelijk Huis *Walliën* en het oud vervallen Huis *Graas* of *Pekkenpoel*.

In de Heerlijkheid *Ligtenvoorde* vindt men niets dan het ſteedje van dien naam.

De Heerlijkheid *Ligtenberg* ligt tuſſchen de ſteedjes *Anholt* en *ter Burg*, in eene aangename ſtreek; men vindt 'er niets dan het Heerenhuis, dat vrij groot, doch niet zeer aanzienlijk is.

De Heerlijkheid *Verwolde* ligt in de nabijheid van *Lochem*, bij het *Netelhorſtſche* of *Verwoldenſche Bosch*. Het Slot dezer Heerlijkheid is, in de voorgaande oorlogen, bijna geheel verwoest geworden.

DERDE KWARTIER, Hoofdplaats *Nijmegen*.

Maakt het Zuid-oostelijkst gedeelte des Departements uit, en bevat genoegzaam het voormalig Kwartier *Nijmegen*, beſtaande uit het

zoogenaamde Rijk van *Nijmegen*, de *Over-* en *Neder-Betuwe*, het land tusschen *Maas* en *Waal*, de *Tielerwaard*, de *Bommelerwaard*, *Beest* en *Renoij*, benevens de gewezene Graafschappen *Kuilenburg* en *Buuren*.

Nijmegen, in het Latijn *Noviomagum*, is de Hoofdstad van dit Kwartier. Deze stad was voordezen niet slechts de Hoofdstad van dit Kwartier, maar tevens van geheel *Gelderland*. Zij is gelegen aan de *Whaal*, op 51° 51′ 20″ N. B. en 0° 57′ 34″ beoosten *Amsterdam*, zijnde dus het verschil in tijd 3′ 50″ zoo veel het hier later dan in de Hoofdstad is. Zij is op vijf heuvels, de *Hesen* of *Heerenberg*, *Marienberg*, *Gruitberg*, *Klokkenberg* en *Hunner-* of *Hoenderberg* geheten, het geen de oorzaak is, dat men, in het doorwandelen der stad, gedurig op en af moet klimmen. De stad is meer dan eens uitgelegd, en voor de laatste reize in 1467. Men komt over de *Waal*, die voorbij dezelve stroomt, met paard en rijtuig in de stad, door middel van eene zoogenaamde Gierbrug, bestaande uit twee schepen, welke door dwarsbalken aan elkander gehecht zijn. Men telt de bevolking dezer stad op 12780 zielen, bestuurd wordende door een Burgemeester, vier Wethouders met derzelver Plaatsvervangers en vijftien Vroedschappen. De naamsoorsprong dezer stad is zeer onzeker. Zekerder is het dat het eene zeer oude stad is, gelijk de menigte van oude beelden, penningen, lijkbusen, potten, zegels, lampen en ander huisraad,

raad, hetwelk in vroeger tijden aldaar overvloedig gevonden werd, genoeg bewijst; dan of het hedendaagsch *Nijmegen* hetzelfde zijn zou, als hetgeen, bij TACITUS, het *Oppidum Batavorum* genoemd wordt, zoo als JOHANNES SMETIUS, de vader, vermoedt, en in een bijzonder geschrift heeft trachten te bewijzen, is zoo zeker niet, en wordt door anderen in twijfel getrokken, wordende door anderen *Batenburg* voor het *Oppidum Batavorum* gehouden. Anderen hebben JULIUS CÆSAR voor den stichter dezer stad willen doen doorgaan. Zeker is het dat deze stad reeds in de VIII Eeuw zeer veel aanzien had, welke merkelijk vermeerderde door de kroning van Keizer KAREL DE GROOTE, die 'er ook een Oppergeregtshof oprigtte. Het is thans eene welversterkte stad, uit welke men door zes poorten tot de *Whaal*, en door vier naar de landzijde toegang heeft: zij is aan de landzijde in vette weilanden en vruchtbare akkers gelegen. Onder de merkwaardige gebouwen telt men het *Valkhof*, daar sommigen *Walenhof*, *Vandalenhof* en *Frankenhof* van maken; het is een overoud gebouw met verscheidene ronde torens, staande aan de N. O. zijde der stad, niet verre van de Whaalkant op de *Hunnerberg*, welks oorsprong sommige aan de Romeinen, anderen aan Keizer KAREL toeschrijven; binnen den tweeden ingang van dit Hof vindt men eene ronde Kapel of Heidensche Tempel, alwaar de nazaten van Keizer KAREL DEN GROOTEN dikwijls hun hof gehouden, overwinterd en het Paaschfeest

gevierd hebben. Dit oud en eerwaardig gebouw heeft men meerendeels voor weinige jaren afgebroken. Niet verre van het *Valkhof* is het *Kelfkensbosch*, op de vlakte van den Berg, op hetwelk een klein poeltje is, dat altijd water opgeeft. Tegenover dit Boschje, aan de ſtadsvesten, ſtaat de hoogte *Belvidére*, of *ſchoon uitzigt* geheten, in 't begin der XVII Eeuw op ſtads kosten opgericht, uit hetwelk men een vermakelijk uigtzigt over de *Betuwe* naar *Arnhem* en alle de omleggende ſteden en dorpen, benevens over de Rivieren de *Maas*, de *Whaal*, de *Rhijn* en den *Yſel* heeft. — Het Raadhuis is een tamelijk breed en hoog gebouw; deszelfs voorgevel pronkt met de ſtandbeelden van Keizer KAREL DEN GROOTEN en andere Keizers, en in deszelfs gaanderijen zijn verſcheidene Oudheden gemetzeld: men vertoont 'er ook het zwaard, waarmede de Graven van EGMOND en HOORN, in 1568, openlijk te *Bruſſel* zouden onthoofd zijn. Ter zijde van het Stadhuis gaat men door eene poort naar de Gedeputeerde kamer, alwaar onder het vorig Beſtuur de Afgevaardigden des Nijmeegſchen Kwartiers gewoon waren te vergaderen, en in den jare 1677 en 1678, hielden hier de Bondgenooten op den Nijmeegſchen Vredehandel hunne bijeenkomſten, en ter gedachtenis dezer gebeurtenis zijn de wanden van dit vertrek met de beeldtenisſen van de voornaamſte Ambasſadeurs verſierd. — Het gemeene lands Ammunitie-huis is een groot gebouw, niet verre van de nieuwe haven, hetwelk voordezen een Minnebroeders

ders klooſter, dat in 1336 geſticht werd, geweest is, na dat het eenigen tijd tot een oude Mannen-gasthuis gediend had. — De *Groote-* of *St. Stevens-kerk*, die digt bij de groote Markt ſtaat, is een aanzienlijk gebouw, welke in den jare 1272 gebouwd werd, na dat de Hoofdkerk, die reeds voor het einde der zevende Eeuw geſticht was, op bevel van Graaf OTTO was afgebroken: in den jare 1565 werden in deze kerk dertig altaren geteld: men vindt in dezelve de graftede van ANNA KATRIJNE van BOURBON, Gemalin van Hertog ADOLF VAN GELDER, op welke zij levensgrootte in het koper is afgebeeld. — Men vindt 'er, behalve deze, nog de *Breuren-* of *Broederen-kerk*, afkomſtig van eene kapel, die 'er op het einde van de dertiende Eeuw, door de Predikbroeders geſticht werd. — De Franſche kerk is een gebouw dat voordezen de Nijmeegſche Hooge School was. Men vindt 'er ook een Lutersch en Doopsgezind kerkgebouw, benevens een oude Mannen- en Vrouwenhuis, een Dolhuis, Burgerweeshuis en Armen-kinderhuis. De Latijnſche School ſtaat aan de zuidzijde tegen de groote kerk.

De Ingezetenen van *Nijmegen* drijven eenigen handel. Men brouwt 'er veel wit Bier, dat *Mol* geheten wordt. De ſtad en hare Ingezetenen zijn al van ouds met verſcheidene voorregten begunſtigd geweest. De Duitſche Keizers merkten haar als eene vrije Rijksſtad aan: zoo had zij het regt om met haar eigen

ſtempel geld te munten; was in verſcheidene plaatſen en Diſtricten tolvrij, en had al vroeg de beſchikking over hare eigene Regeering. In vroeger eeuwen heeft zij veel overlast van de Deenen en Noormannen geleden: zij trad, in 1579, in het *Utrechtsch* verbond, werd in 1585, door verraad aan de Spanjaarden gebragt, en in 1591, door Prins MAURITZ veroverd. Zij was, in 1672, de eenigſte der Gelderſche ſteden, die de Franſchen het langſte ophielden; doch zij ging bij verdrag over en werd twee jaren later, na dat de Ingezetenen eene brandſchatting van vijftig duizend gulden betaald hadden, ontruimd. Zij werd in 1678 door het ſluiten der Vrede meer beroemd: eindelijk verdiend nog gemeld te worden dat zij, in 1702, door de Franſchen te vergeefsch beſtormd werd. Onder de geleerde mannen, welke *Nijmegen* heeft voortgebragt, telt men GERARD GILDENHAUER, meest onder den naam van NOVIOMAGUS bekend, en JOHANNES SMETIUS, zoon en vader.

Nog vindt men in dit Kwartier de navolgende ſteden:

Tiel of *Thiel*, in het Latijn *Thiela*, is eene zeer oude, eertijds verſterkte ſtad, welke aan de regter-oever van de *Whaal*, zes uren gaans beneden *Nijmegen* en ruim drie uren boven *Bommel* gelegen is, in eenen aangenamen oord, vol weiden, akkers en boomgaarden. De *Whaal* is voor de ſtad aanmerkelijk breed; en volgens oude overleveringen zou zij op een eilandje gelegen hebben, hetwelk door de

de *Whaal* omringd was. Zij is niet groot, en hare bevolking wordt ſlechts op 3200 zielen gerekend. Men wil dat de oorſpronkelijke naam der ſtad *Thijl*, dat zoo veel als *rij* of *regel* beteekent, zou geweest zijn, en ſommigen beweeren dat deze ſtad, in 456, reeds eene haven van het *Belgisch Galliën* zou geweest zijn, en dat Koning DAGOBERT aldaar, in 618, eene kerk zou geſticht hebben. Van de openbare ſtads gebouwen, het Stadhuis, Gasthuis, Weeshuis is niets aanmerkelijks te zeggen. De *Groote-* of *St. Maartens-kerk* was al in 1327 aanwezig. Zij was oudtijds de grootſte kerk van het geheele Hertogdom *Gelder*, aan de zuidkant, waar zij tegen de ſtadswal ſtaat, draagt zij een dubbeld gewelf; van het ruime koor is na den zwaren brand die zij geleden heeft, alleen het geraamte blijven ſtaan, waarvan nog in de voorgaande Eeuw een groot gedeelte is weggebroken. In deze kerk vindt men het marmeren praalgraf van den Generaal VAN WELDEREN. De *Kleine-* of *St. Ciciliën-kerk* heeft weinig aanzien, en behoorde eertijds tot het Ciciliën-Nonnenklooſter. In vroeger eeuwen ſtond 'er nog eene *St. Walburgs-kerk*, welke in den jare 1009, door de Noormannen reeds verwoest werd, naderhand werd zij weder herſteld, en is daarna weder vervallen; de plaats alwaar deze kerk geſtaan heeft wordt het *Walburgs kerkhof* genoemd. Deze ſtad heeft meer dan eenige andere ſtad van brand en krijg geleden. In den aanvang der XI Eeuw

werd zij van de Noormannen geheel verwoest; naderhand leed zij geweldig. In den jare 1420 brandde de ſtad, behalve de *Maartens-* en *Walburgs-kerken*, het Tolhuis en tien woonhuizen, geheel af. Naderhand opgebouwd zijnde, leed zij op nieuw in de oorlogen tuſſchen de Gelderſchen, Stichtſchen en Hollanders, en naderhand in den oorlog tuſſchen de Gelderſchen en Bourgondiërs. In 1528 weerſtond zij kloekmoedig Keizer KAREL de V, die dezelve belegerde en genoodzaakt was onverrigter zake aftetrekken. Zij koos in den Spaanſchen oorlog de Staatſche zijde, en bleef getrouw. In 1672 werd zij door de Franſchen bemagtigd; doch twee jaren later weder verlaten. — Binnen *Thiel* wordt weinig handel gedreven: 'er wonen eenige zoogenaamde Grootſchippers, die op *Keulen* handelen; doch hunne waren meest in *Holland*, voornamelijk te *Dordrecht* ſlijten.

Bommel, in het Latijn *Bommelia*, en ter onderſcheiding van *Maas-Bommel*, *Zalt-Bommel* genoemd, is in het land tuſſchen *Maas* en *Whaal* gelegen, op den linker-oever der *Whaal*, op een eiland, dat door de *Maas* en de *Whaal* gemaakt, en naar deze ſtad de *Bommelerwaard* genoemd wordt. Zij ligt in eene aangename ſtreek, is met vijf bolwerken en vijf poorten voorzien, en bevat eene bevolking van 2900 zielen. Het is niet onwaarſchijnlijk dat de naam van *Zalt-Bommel* afkomſtig zij van het Zout, dat hier eertijds uit de aſche van veenachtige aarde ge-

maakt werd, een bedrijf, dat in 1476, bij het groot Privilegie van Vrouw MARIA werd afgekeurd; ſchoon anderen van oordeel zijn, dat men de oorſprong van het voorzetſel *Zalt* van de *Saliërs* moet afleiden. In den jare 1229 werd *Bommel* met muren omringd, en is ſedert in de Gelderſche oorlogen diep ingewikkeld geweest. In 1481 dreven de Burgers, na dat Keizer MAXIMILIAAN de ſtad bij verraſſing ingenomen had, den vijand met veel dapperheid ter ſtad uit. Zij koos, in 1572, reeds de Staatſche partij, en verdedigde zich, twee jaren later, dapperlijk tegen de belegering van REQUEZENS, welke genoodzaakt werd aftetrekken. Zij moest ook, in 1672, voor de Franſche wapenen bukken. Sedert Prins FREDRIK HENDRIK, in 1629, *den Bosch* bemagtigde, en deze laatſte ſtad eene grensſtad werd, is de welvaart van *Bommel* eenigzins verminderd, en den handel is meest naar de *Meijerij* geweken, vooral, ſedert 'er in den jare 1700 de ſtad met eene zandplaat is bezet geworden, en de ſchepen op eenen aanmerkelijken afſtand van de ſtad moeten blijven. Aanmerkelijke gebouwen worden 'er buiten de *St. Maartens-kerk* niet gevonden; het is een evenredig gebouw, met een hogen toren, welker ſpits, in 1538, door den blikſem getroffen, is afgebrand. Van ouds was 'er een kapittel van tien Kanoniken in deze kerk aangeſteld. Voordezen zou *Bommel*, onder andere voorregten, ook het regt der Munt ge-

had hebben. Voorts is deze ſtad de geboorteplaats van de Veldoverſte MAARTEN VAN ROSSUM en van den Kanſelier ELBERTUS LEONIDUS.

Buren is de Hoofdplaats van het voormalig Graafſchap *Buren*, gelegen aan de *Molengracht*, een watertje dat in de *Linge* valt, tuſſchen de ſteden *Wijk bij Duurſtede*, *Thiel* en *Kuilenburg*. Het is een vrij net plaatsje, op eene hoogte gelegen; het telt eene bevolking van 3840 zielen. Onder de ſtads gebouwen telt men het Raadhuis, dat in 1739 vernieuwd en zeer fraai is; de kerk, die eenen fraaijen toren heeft, benevens het Weeshuis, dat insgelijks een aanzienlijk gebouw is. Maar vooral is het Graaflijk Slot aldaar het merkwaardigſte; het is vermaard wegens de zesjarige gevangenis van Hertog ARNOUD VAN GELDER, na wiens gevangenis het vernield, en daarna in de tegenwoordige gedaante werd opgebouwd; het ſtaat even buiten de ſtad aan de westzijde en heeft vier torens, drie dubbelde grachten en zeventig binnenvertrekken. Prins WILLEM I, door huwelijk Graaf van *Buren* geworden zijnde, werd deze ſtad en het Graafſchap door de Spanjaarden verbeurd verklaard: de Prins maakte 'er zich echter in 1572 door list meester van; het ging nogtans, na een kort beleg, in 1575, weder aan de Spanjaarden over. Ook hebben de Franſchen, in 1672, 'er zich meester van gemaakt.

Ba-

Batenburg, een open ſteedje of vlek (voormaals den tijtel van Heerlijkheid hebbende) aan den regter-oever van de *Maas* gelegen, beſtaande uit eene lange ſtraat, die, van de Maasdijk af, binnenwaards inloopt: behalve eene oude kerk met eenen langen toren, welke niets beteekent, is hier merkwaardig de pragtige Burgt, die men voor den ſchoonſten en oudſten van gansch *Gelderland* houdt, beſtaande uit een rondeel met vijf zware ronde torens, en is omringd van eene wijde diepe gracht; van binnen vindt men 'er eene ruime plaats, prachtige en luchtige vertrekken en groote overwelfde kelders. Bij het Slot is een Bosch en vruchtbare boomgaarden; men komt 'er in over de gracht, die met eenen aarden wal omringd is, langs eenen ſteenen brug, die op drie bogen rust. Velen houden *Batenburg* voor het *Oppidum Batavorum* van TACITUS. Zeker is het dat deze plaats zeer oud is; men vindt in 1162 al van de Heeren van *Batenburg* gewag gemaakt; de vesting en het Slot *Batenburg* werd, in 1497, door Hertog ALBERT VAN SAKSEN, die het met de Bourgondiërs hield, ingenomen, naderhand door de Gelderſchen wederom heroverd. In 1568 werden de gebroeders GIJSBREGT en DIEDERIK VAN BATENBURG de ſlachtoffers van ALVA's wreedheid, en openlijk te *Bruſſel* onthoofd. De Staatſchen maakten zich, in 1582, meester van het Slot.

Behalve deze ſteden komen in dit Kwartier nog de volgende plaatſen in aanmerking:

St. An-

St. Andries, eene Schans aan het oosteinde van de *Bommelerwaard*, bij welke ook voordezen de Schans *Voorn* en het Fort *Nassau* lagen. Deze Schans werd in 1599 door den Admiraal van *Arragon* opgeworpen om *Bommel* te bedwingen; doch in het volgende jaar werd zij door de Staatschen veroverd.

Schenkenschans is op de uiterste grenzen van de *Overbetuwe* en van geheel *Gelderland* op *'s Gravenwaard*: zij werd in 1586, door den beroemden Veldoversten MARTEN SCHENK aangelegd: en na dat deze ongelukkig voor *Nijmegen*, in 1589, verdronken was, merkelijk verbeterd. Van binnen werd de vesting tot eene halve stad gemaakt, zoo dat men 'er in het midden der XVII Eeuw omtrent acht honderd huizen telde. De Admirant van *Arragon* belegerde haar te vergeefsch in 1599. In 1633 viel zij echter in handen der Spanjaarden; doch werd kort daarna door Graaf WILLEM VAN NASSAU hernomen. In 1672 werd zij ook door de Franschen bemagtigd, en sedert dien tijd is zij vervallen, en de huizen zijn 'er met het getal der Inwoners zoodanig verminderd, dat het thans niet meer dan eene buurt kan genoemd worden. — In de nabijheid van deze Schans staat het van ouds vermaarde gebouw het *Tolhuis* genoemd, hetwelk een groot en deftig Slot pleeg te zijn, op hetwelk de Gelderſche Vorsten somtijds hun verblijf hielden. Bij dit Tolhuis trokken, in 1672, de Franschen over den *Rhijn*, bij welke gelegenheid het Slot geheel vernield werd. *Loe-*

Loevenſtein, op de uiterſte punt van den *Bommelerwaard*, bij de zamenvloeijing van de *Maas* en *Whaal* gelegen, drie kwartier uurs van *Gorinchem*, behoorde eerst tot het land van *Altena;* maar door de verandering van de bedding der *Maas* is het 'er van afgeſcheiden. Het is in zich zelve een oud Slot of Kasteel, dat naderhand in de hedendaagſche ſmaak verſterkt is geworden. HERMAN DE RUITER veroverde het in 1570 door list, en daar hij hetzelve met niet meer dan 24 man kon verdedigen, werd het na eenen dapperen tegenſtand weder hernomen. Korten tijd daarna werd het door WILLEM I. bezet, en ſedert door de Spanjaarden vruchteloos belegerd. In den jare 1672 was het zoo wel bezorgd, dat de Franſchen niet waagden hetzelve aantetasten. Al van ouds werd dit Kasteel voor eene gevangenis van Staatsperſonen gebruikt. In 1447 werd GOZEWIJN DE WILDE derwaards gebragt. De gevangenis der Heeren ROMBOUT HOOGERBEETS en de beroemde HUGO DE GROOT, en de wonderbare ontkoming des laatſten, zijn elk bekend. In 1650 werden 'er nog zes andere Staatsperſonen gevangen gezet; de Engelſche Admiraal ASKU, in den zeeſlag van 1666 gevangen gemaakt, werd 'er insgelijks bewaard.

In de beſchouwing van het platte land van dit Kwartier komt ons dit gedeelte voor, hetwelk tusſchen de *Maas* en de *Whaal* gelegen is, en oudtijds in het *Schependom van Nijme-*

megen, het *Rijk van Nijmegen* en het land tusſchen *Maas* en *Whaal* verdeeld werd.

Onder het zoogenaamde Schependom van *Nijmegen* liggen *de Hees*, *Nederbosch* en *Hatert*, digt in elkanders nabijheid, ten Zuiden van de ſtad. Het dorp *Ooy* ligt digt onder de ſtad, ten Oosten, in eene ſtreek die het cirkel van *Ooy* genoemd wordt, en hetwelk men bij het zwellen van de *Whaal* 's winters onder water zet.

Lent, een dorp aan de overzijde van de *Whaal*, tegenover *Nijmegen*, in hetwelk de vervallen Schans *Knodzenburg* ligt.

Het van ouds genaamde Rijk van *Nijmegen* werd in zeven Kerſpelen en acht Heerlijkheden verdeeld. De Kerſpelen of kerkdorpen zijn:

Wichem of *Wichen*, een tamelijk groot dorp tusſchen *Leur* en *Nederasſelt*, ruim twee uren ten *Z.* W. van *Nijmegen*. Men vindt 'er een Heerenhuis, dat door Don EMANUËL, Prins van *Portugal*, die met AMELIA, dochter van Prins WILLEM I. getrouwd was, gebouwd is.

Nestrik, een weinig beneden *Wichem*, aan de *Maas*.

Beuningen en *Ewijk* (welk laatſte van *Slijk Ewijk*, aan de overzijde van de *Whaal* gelegen, moet onderſcheiden worden) zijn twee dorpen, ruim een half uur beneden *Nijmegen*, niet verre van de *Whaal* gelegen. Te *Beuningen* is een vervallen Slot, *Blankenburg* ge-

genoemd, en men vindt 'er het Heerenhuis, *de oude Tempel* genoemd.

Half-Winſen aan den Waaldijk, twee uren beneden *Nijmegen*; het is een tamelijk groot dorp. Men vindt 'er het Huis *te Winſen*.

Weurd of *Wierd*, niet verre van *Beuningen*.

Ooy in het Rijk, een gedeelte van den cirkel van *Ooy* uitmakende. — Zie boven.

De Heerlijkheden zijn de volgende:

Groesbeek, een dorp en Heerlijkheid, tuſſchen *Nijmegen* en *Kranenburg*, in welks nabijheid een boerenhuis op een berg ſtaat, van waar men een fraai gezigt aan den eenen kant over de Rivieren en aan den anderen kant over de *Mokerheide* en de ſtad *Grave* heeft.

Beek, *Heumen* en *Malden* zijn drie dorpen en Heerlijkheden in elkanders nabijheid, niet verre van *Groesbeek*. Bij *Heumen* ſtaat een deſtig Slot, het *Kasteel te Heumen* genoemd.

Upbergen, een dorp en Heerlijkheid, drie kwartier uurs van de ſtad, tegen den *Hunnenberg* gelegen. Men houdt het voor het *Uberan*, dat al in 850 aan de kerk te *Utrecht* geſchonken werd. Voordezen ſtond hier een oud Adelijk Slot.

Ooy en *Perſingen*, twee Heerlijkheden, in het cirkel van *Ooy* gelegen, in welks nabijheid het Huis *de Ooy*.

Doddendaal is eene Heerlijkheid in de nabijheid van *Ewijk*, alwaar men nog de overblijf-

blijſſels ziet van het aanzienlijk Slot dat 'er eertijds ſtond.

Ten Westen van het Rijk van *Nijmegen* ligt het Ambt *tuſſchen Maas en Whaal.* Men heeft 'er de volgende Kerſpels en Heerlijkheden:

Over- en *Neder-Aſſelt*, twee kleine dorpjes aan de *Maas*, omtrent een half uur van *de Graaf.* — Een half uur van *Neder-Aſſelt* vindt men de overblijſſels van het klooster *Walrich.*

Appelthern, een tamelijk groot dorp, omtrent een half uur beneden *Batenburg*, aan den Maasdijk, in welks nabijheid het Huis *te Appelthern* gevonden wordt.

Oltforst of *Oudvoorst*, een klein dorpje, een half uur van het laatſte. — *Puflijk* of *Puffelijk*, een gering dorpje, omtrent een half uur van *Druten.*

Druten, een fraai dorp met eene aanzienlijke kerk en een deftig Heerenhuis.

Deest, eene lange buurtſchap langs den Waaldijk. — *Haren* of *Burgharen*, een klein dorpje, tusſchen *Deest* en *Hernen.* — *Ambts Winſen*, een gedeelte van het Kerſpel dat in het Rijk van *Nijmegen* ligt. — *Leeuwen*, een lang dorp, langs den Waaldijk, in de nabijheid van *Puflijk*, bij hetwelk het Huis *te Leeuwen* ligt. — *Wamel*, een tamelijk groot en welbebouwd dorp, aan de *Whaal*, tegen over *Thiel;* voordezen ſtonden hier twee kloosters: men vindt hier het oude Huis *Pollenſtein*, benevens het Heerenhuis *Sterkenburg* en

en het oud Adelijk Huis *Lakenburg* of *Lakemond.*

Dreumel, een klein dorpje aan den Whaaldijk, met het Heerenhuis *de Pol.* — *Alfen*, aan de *Maas.* — *Balgoijen* en *Keent*, twee dorpen en Heerlijkheden, mede aan de *Maas* gelegen. Van het Adelijk Slot, dat voorheen te *Balgoijen* ſtond, vindt men nog de overblijfſels. — *Hernen*, een klein dorpje en Heerlijkheid, met een aanzienlijk Slot. — *Leur*, een oud dorpje en Heerlijkheid, tuſſchen *Wichen* en *Hernen:* men vond hier voordezen vele Romeinſche Munten. — *Horſſen*, een dorp en Heerlijkheid, tuſſchen *Burgharen* en *Altforst.*

Nog vindt men hier het dorp *Maas-Bommel*, het aanzienlijkſte van dit Diſtrict: het droeg in brieven van den jare 1418 den naam van ſtad. Het is bij eene bogt van de *Maas*, vier uren beneden *de Graaf* gelegen; hier is een Veer van dit dorp op *Megen;* 'er ſtond weleer een Slot, *het Hof* geheten.

Meer westwaards van het land, tuſſchen *Maas* en *Whaal*, vindt men den *Bommelerwaard*, mede tuſſchen de *Maas* en de *Whaal* gelegen, en zich uitſtrekkende tot *Loevenſtein*, alwaar deze twee Rivieren zich vereenigen. Men vindt 'er de volgende dorpen en Heerlijkheden:

Driel, aan de *Maas*, een half uur beneden *Roſſem* (niet met *Driel* aan den *Rhijn* te verwarren). — *Roſſem*, een dorp en Heerlijkheid, een weinig boven *Hurwenen* gelegen:

de meergenoemde MARTEN VAN ROSSEM was 'er Heer van. — *Hurwenen*, *Hurwen*, *Herwen* of *Herwijnen* (niet met *Herwijnen* in den *Tielerwaard* te verwarren) ligt aan den Whaaldijk, een uur boven *Bommel*. — *Oenſel*, niet verre van *Hurwenen*. — *Zuilichem* en *Nieuwaal*, twee dorpen en Heerlijkheden aan den Whaaldijk. — *Gameren*, een dorp en Heerlijkheid, tuſſchen *Bommel* en *Nieuwaal*, alwaar eertijds een aanzienlijk Slot was. — *Brakel*, een dorp en Heerlijkheid tegen de Whaalſtroom, met een oud Adelijk Huis. — *Aalst*, een dorp en Heerlijkheid aan de Drielſche en Welſche Wetering. — *Poederoijen*, een dorp en Heerlijkheid, wegens het prachtig en ſterk Slot dat 'er bij ſtond, in de Gelderſche Geſchiedenisſen zeer beroemd. — *Bruchem* en *Kerkwijk*, twee dorpen en Heerlijkheden, bezuiden *Bommel*, in elkanders nabijheid. — *Heerwaarden* of *Herwerden*, een weinig beneden *Roſſem*. — *Heel* of *Hedel*, een dorp en Heerlijkheid aan de *Maas*. — *Wel* en *Amerzode*, welk laatſte ook wel *Amelroijen* genoemd wordt, twee dorpen en Heerlijkheden, niet verre van elkander, aan de *Maas*. — Eindelijk *Neer-Hemert*, een dorp en Heerlijkheid, dat van *Op-Hemert*, aan de overzijde van de *Whaal* gelegen, moet onderſcheiden worden.

Benoorden de *Bommelerwaard* is de *Thielerwaard*, tuſſchen de *Whaal* en de *Linge*, benevens het Graaffchap *Buren* gelegen.

Tot het Graaffchap *Buren*, dat benoorden den

den *Thielerwaard*, tusschen de *Lek* en de *Linge*, beoosten *Kuilenburg* en bewesten de *Betuwe*, gelegen is, vindt men de dorpen:

Erichem of *Arichem*, een weinig bezuiden *Buren*: het wordt door sommigen voor het *Arenacum* van TACITUS gehouden. — *Asch* of *Ast*, aan den weg van *Buren* naar *Kuilenburg*. — *Beuzichem*, een oud aanzienlijk dorp, een weinig boven *Kuilenburg* aan den Lekdijk. — *Zoelmond* of *Sexmond*, tusschen *Beuzichem* en *Kuilenburg*, een vrij goed dorp met het oud Heerenhuis *Engelrode*. — *Tricht*, eene van de beste dorpen, tusschen de oude Abtdij *Mariënweerd* en *Buurmalsum*, bij welke de oud Adelijke Ridder-Hofstede *Kraijenstein* en de oude Heerlijkheid *Rijersvoort*. — Eindelijk *Buuren-malsum*, van ouds *Burgmalsum*, een weinig boven *Tricht*, aan de *Linge*.

Tot de *Tielerwaard* behooren de volgende dorpen en Heerlijkheden:

Tuijl, van ouds *Tule* genoemd, en reeds in de tiende of elfde eeuw bekend, ligt bij *Waardenburg*, tegenover *Bommel*, bij het oud Adelijk Huis *Klingelenburg*, somtijds ook het Huis *te Thuil* genoemd. — *Sennewijne*, digt aan den Whaaldijk, alwaar voormaals een Nonnenklooster stond. — *Op-Hemert* (van *Neer-Hemert* te onderscheiden) is een dorp en Heerlijkheid aan den Whaaldijk, een weinig beneden *Sennewijne*, met een Heerenhuis van denzelfden naam. — *Varik*, een gering dorp en Heerlijkheid, aan den Whaaldijk, te-

genover *St. Andries.* — *Op-Ynen* en *Neer-Ynen*, niet verre van *Bommel*, aan den Whaaldijk. Bij *Op-Ynen* ſtond weleer een Slot, en bij *Neer-Ynen*, aan den Whaaldijk, vindt men een Adelijk Huis. — *Hiern*, terzijden van *Neer-Ynen*, landwaards in, bij de Heerlijkheid *Waardenburg:* eertijds ſtond 'er een Adelijk Slot, op hetwelk, zoo men elkander wijsmaakte, de beruchte Doctor FAUSTUS gewoond en vele toverijen zou uitgeregt hebben. — *Haaſten* of *Haſten*, een dorp en Heerlijkheid, een weinig beneden *Thiel;* men vindt 'er de overblijfſels van een oud Adelijk Slot. — *Hellow*, een gehucht, een weinig boven *Herwijnen.* — *Eſt*, een dorp en Heerlijkheid, tuſſchen *Gelder-malſum* en *Bommel*, met het Huis *te Eſt.* — *Deil*, een weinig boven *Enſpijk*, met de oud Adelijke Huizen *Palmenſtein* en *Bulkenſtein.* — *Enſpijk*, een weinig boven *Rumpt.* — *Rumpt*, een weinig boven *Gellikum*, aan de *Linge.* — *Gellikum*, een dorp en Heerlijkheid aan de *Linge.* — *Meteren*, tuſſchen *Bommel* en *Gelder-malſum*, niet verre van *Eſt*, met het Huis van dien naam.

Tot dit Kwartier behooren nog de *Over-* en *Neder-Betuwe*, hetwelk tuſſchen de *Whaal* en den *Rhijn* gelegen is; zijnde de *Over-Betuwe* ten Oosten en de *Neder-Betuwe* ten Westen gelegen.

Men vindt in de *Over-Betuwe* de volgende dorpen en Heerlijkheden:

Elſt ligt aan de vaart van *Nijmegen* naar *Arn-*

Arnhem. *Elst* is onder den naam van *Aliſſe* en *Aliſte* in de Vaderlandſche Geſchiedenis bekend: in de nabijheid van dit dorp vindt men het Adelijk Slot *de Park*. — *Elden* aan den Rhijndijk. — *Valburg* aan de *Linge*, met het Huis *ter Lucht* en het Slot *Muſenburg*. — *Oosterholt*, een tamelijk dorp aan den Whaaldijk, met het oud Heerenhuis van dien naam. — *Slijk Ewijk*, niet verre van den Whaaldijk. — *Herveld*, een dorp beneden hetzelve. — *Andelt* en *Zetten*, twee dorpjes bij elkander. — *Bemmel*, een vermakelijk dorp, tegenover *Angeren* aan den Whaaldijk, met de oud Adelijke Huizen *te Bemmel*, *Pollingbeering*, *Bronkhorst* en *Kinkelenburg*. — *Angeren*, aan den Rhijndijk, een uur boven *Arnhem*. — *Doorneburg*, een weinig beneden *Pannerden*. — *Halderen*, bezuiden *Bemmel*. — *Doornik*, tegenover *Nijmegen*, eene Heerlijkheid welker Heeren in de Gelderſche Geſchiedenisſen vermaard zijn geweest. — *Reſſen*, aan de vaart tusſchen *Nijmegen* en *Arnhem*. — *Herwen* en *Aart*, niet verre van elkander.

Men telt nog in de *Over-Betuwe* de volgende dorpen en Heerlijkheden:

Heumen, een dorpje en Heerlijkheid, een weinig beneden *Valburg* aan de *Linge*. — *Pannerden*, gemeenlijk *Panderen* genoemd, tegen de Whaaldijk. — *Hulhuizen*, een weinig beneden *Pannerden*. — *In-Doornik*, eene geringe buurt en Heerlijkheid. — *Homoet*, aan de *Linge*. — *Loenen* of *Loinen*, een weinig

boven *Herveld*, aan den Whaaldijk. — *Wolferen* en *Meijnders*, een weinig beneden *Loenen*. — *Meijnderswijk* of de *Praalt*, tegenover *Arnhem*. — *Millingen* en *Zeeland*, aan den linker-oever van de *Whaal*. — *Gend*, een dorp en Heerlijkheid, niet verre van de *Whaal*; alwaar naar veler gevoelen eene oude lergerplaats der Romeinen zou geweest zijn. — *Erlikum*, eene geringe buurt aan den linker-oever van de *Whaal*.

In de *Neder-Betuwe* vindt men de volgende dorpen en Heerlijkheden:

Hien en *Doodeweert*, twee dorpen in elkanders nabijheid, aan den Whaaldijk, halverweg tusſchen *Thiel* en *Nijmegen*; zijnde het laatſte een vrij fraai dorp. — *Ochten* of *Uchten*, mede aan denzelfden dijk, een half uur beneden *Doodeweert*, midden in het zaailand, is redelijk groot en fraai. — *Echtelt*, een dorp en Heerlijkheid met een fraai Slot, wat nader bij *Thiel*. — *Ravenswaai*, aan den Lekkendijk, waarbij eertijds een fraai Slot ſtond, en onder hetwelk het Heerenhuis *Vredenſtein* gelegen is. — *Rijswijk*, (met een ander *Rijswijk* bij den *Haag* gelegen, niet te verwarren) in eene aangename ſtreek, in het midden van koren-akkers gelegen. Men heeft 'er een Veer over de *Lek*, en het Heerenhuis *Hoekenburg*, bij ſommige *Goelſtein* genoemd, is 'er bij gelegen. — *Maurik*, een dorp en Heerlijkheid, tusſchen *Rheenen* en *Wijk bij Duurſtede*, aan den linker-oever des *Rhijns*, bij velen voor het oude *Mannaratium* of *Man-*

Mannariacum gehouden, in welks nabijheid het Heerenhuis *Ottenſtein* gelegen is. — *Ek*, een klein dorpje en Heerlijkheid, met de buurt *Wiel* aan den Rhijndijk, tegenover *Amerongen*, zijnde aan de *Wiel*, bij welke het Huis *te Wiel*, een Veer over den *Rhijn*. — *Ingen*, aan den Rhijndijk, ſchuins over *Rheenen*. — *Ommeren*, in het midden van de *Betuwe*. — *Kesteren*, aan den Rhijndijk, een weinig beneden *Op-Heusden*. — *Op-Heusden*, ook *Heusden* of *Heusde* genoemd, een welbetimmerd dorp aan den Rhijndijk, in het midden van het korenland, tegenover *Wageningen*. — *Avezaat*, ook wel *Kerk-Avezaat*, ten N. W. van *Thiel*, aan de *Linge*, in welks nabijheid het Adelijk Huis *Teiſterband*. — *Zoelen*, een dorp en Heerlijkheid, niet verre van *Thiel*, aan de *Linge*, in brieven van den jare 880 al vermeld, met een Heerenhuis. — *Yzendoorn*, een middelmatig dorp, met een Slot. — *Lijnden* of *Lienden*, een dorp en Heerlijkheid, tuſſchen den *Rhijn* en de *Linge*, in oude brieven onder den naam van *Liendle* en *Lechin* bekend; eertijds ſtond een ſterk kasteel bij dit dorp, dat de *Toren van Aspremont* genoemd werd: niet verre van het dorp ſtaat het Heerenhuis *te Lijnden* of *ter Lede*, dat eene halve ruïne en een der oudſte Sloten van *Gelderland* is, op hetwelk de Heeren van *Lijnden* eertijds plagten te wonen.

DIJKSTOELEN EN POLDER-BESTUREN IN DIT DE-PARTEMENT.

In dit Departement vindt men: 1°. De *Dijkſtoel van het Ambt van Over-Betuwe*, uit een Dijkgraaf, drie Leden en een Secretaris beſtaande. 2°. De *Dijkſtoel van het Ambt van Neder-Betuwe*, uit een Dijkgraaf, zes Leden en Dijks-ſchrijver beſtaande. 3°. De *Dijkſtoel van het Rijk van Nijmegen*, uit een Dijkgraaf, vijf Leden en een Dijks-ſchrijver beſtaande. 4°. De *Dijkſtoel van het Ambt tuſſchen Maas en Whaal*, uit een Dijkgraaf, vijf Leden en een Dijks-ſchrijver beſtaande. 5°. De *Dijkſtoel van de Tielerwaard*, uit een Dijkgraaf, zeven Leden en een Dijks-ſchrijver beſtaande. 6. De *Dijkſtoel van de Bommelerwaard*, uit een Dijkgraaf, zeven Heemraden en een Dijks-ſchrijver beſtaande. 7°. De *Lingeſtoel van de Tielerwaard*, uit twee Linge-graven, zestien Heemraden en een Linge-ſchrijver beſtaande. 8°. De *Dijkſtoel van Heerewaarden*, uit een Dijkgraaf, zeven Heemraden en een Dijks-ſchrijver beſtaande. 9°. Het *Dijksbeſtuur van Buren*, uit een Dijkgraaf, twee Leden en een Dijks-ſchrijver beſtaande. 10°. De *Dijkſtoel van Aals- en Linge-dijk van Stad en Ambt van Buren*, uit een Dijkgraaf, zes Leden en een Dijks-ſchrijver beſtaande. 11°. De *Dijkſtoel van Trichterkade en Heusdijk*, uit een Dijkgraaf, twee

twee Heemraden en een Dijks-ſchrijver beſtaande. 12°. Het *Polder-Beſtuur van Beuſichem en Zoelmond*, uit een Dijkgraaf, drie Leden en een Secretaris beſtaande. 13°. Het *Polder-Beſtuur van Buurmalſum en Tricht*, uit een Dijkgraaf, twee Leden en een Secretaris beſtaande. 14°. De *Lingeſtoel van Stad en Ambagt van Buren*, uit een Lingegraaf, twee Heemraden en een Linge-ſchrijver beſtaande. 15°. Het *Polder-Beſtuur van Everdingen, Zijdeveld en onderhoorige Polders*, uit een Preſident, zeven Heemraden, een Secretaris en een Ontvanger beſtaande. 16°. Het *Dijks-Kollegie van Kuilenburg*, uit een Dijkgraaf, drie Heemraden en een Secretaris beſtaande. 17°. De *Dijkſtoel van Renoij*, uit een Dijkgraaf, vier Heemraden en een Dijks-ſchrijver beſtaande. 18°. De *Dijkſtoel van Beest*, uit zeven Heemraden en een Dijks-ſchrijver beſtaande. 19°. De *Heerlijkheid Batenburg*, uit een Dijkgraaf, vier Heemraden, een Nood-Heemraad, een Subſtituut-Heemraad, een Dijks-ſchrijver en Subſtituut-Dijks-ſchrijver beſtaande. 20°. Het *Dijks-Beſtuur van Thiel en Zandwijk*, uit een Dijkgraaf, zes Leden en twee Dijks-ſchrijvers beſtaande.

Wij hebben hier het Dijks-Kollegie van *Kuilenburg*, benevens de Dijkſtoelen van *Beest* en *Renoij* onder dit Departement geplaatst, om dat dezelve daaronder in den Koninklijken Almanach gerangſchikt zijn, ſchoon anders de landen waar deze Dijks-Kollegiën beſtaan, tot het Departement *Maasland* behooren.

BESCHRIJVING

VAN HET

DEPARTEMENT STAD EN LANDE VAN UTRECHT.

Dit Departement maakt, op weinig na, het grondgebied van het voormalig Gewest van dien naam uit; deszelfs tegenwoordige grenzen zijn als volgt: Het begint ten Westen van het Riviertje *de Laak* van de *Zuider-zee* af, tot op de gewone Land-ſcheiding der Departementen *Utrecht* en *Gelderland*, zoodanig, dat de Heerlijkheid *Hoevelaken* bij het Departement *Lande van Utrecht* gevoegd wordt; vervolgens ten Westen van de gewone Land-ſcheiding tot op de hoogte van het dorp *Scherpenzeel*, het geen mede bij dit Departement behoort; van daar langs dezelfde Land-ſcheiding tot op den *Rhijn*, met inſluiting van *Geldersch Veenendaal*, voorts langs en benoorden den *Rhijn* tot op *Schoonhoven;* van *Schoonhoven*, met inſluiting van die ſtad, langs en beoosten *de Vlist* tot op *Haastrecht*, met uitſluiting van de plaatſen, langs en benoorden den *Yſsel* tot aan de ſcheiding van het Land van *Hekeren;* voorts langs de kleine *Wierikke*, met inſluiting van *Cortehoeven*, van daar bezuiden *Bodegraven*, en de *Wijpoort*, oostelijk tot bij de *Westender Wierikke-We-*

te-

Digitized by Google

tering, langs de dubbele *Wierikke* in den *Rhijn* tot *Nieuwerbrug*; aan de overzijde des *Rhijns*, langs de Kade tot het ſcheidpunt van *Rietveld* en de *Bree*, tegen het *Oude Land*, en de *Weilandſche Polder* ten Westen gelegen, Noordwaards op, langs den *Zegveldſchen Dijk* of *Wetering* tot den *Meidijk*, en verder op tot weder in den *Rhijn* bij den *Swadenburger Dam*, langs en beoosten de oude Land-ſcheiding; van daar langs en bezuiden den *Drecht* tot op de tegenwoordige Land-ſcheiding der beide Departementen *Holland* en *Utrecht*, langs en ten Oosten dezelve tot den *Veenmolen* van dezelve, bezuiden de *Veldhuizerſloot*; verder in een regte lijn op de Land-ſcheiding van het Departement *Utrecht* en het *Gooi*, met uitſluiting van *Breukelen*; van daar langs en bezuiden de tegenwoordige Land-ſcheiding van het *Gooiland* en de *Vuurſche*, en van die plaats noordwaards op langs gemelde Land-ſcheiding in een regte lijn tot aan de *Zuider-zee*.

De luchtsgeſteldheid is hier zeer voordeelig en de grond op de meeste plaatſen zeer vruchtbaar; doch hij is zeer onderſcheiden; want aan de oostzijde beſtaat hij uit zandige bergen, die echter niet zeer hoog zijn; aan de zuidzijde, naar den kant van de *Lek*, vindt men ſchoone bouwlanden, en aan de westzijde komt de geſteldheid des lands meest met die van den Hollandſchen grond overëen.

Behalven den *Rhijn*, welke bij *Wijk bij Duurſtede* den naam van *Lek* aanneemt, vindt men in dit Departement de volgende Rivieren:

1°. De

1°. De *Kromme Rhijn*, welke van *Wijk bij Duurſtede* met vele kronkels tot naar de ſtad *Utrecht* loopt, en van daar, onder den naam van *Ouden Rhijn*, zijnen weg door *Woerden*, *Bodegraven* en *Alphen* tot *Leijden* vervolgt.

2°. De *Vaart*, in den jare 1373 gegraven, en van *Utrecht* tot *Vreeswijk* loopende. Zij wordt ook wel de *Vaartſche Rhijn* genoemd.

3°. De *Vecht*, welke bij *Utrecht* uit den *Rhijn* ontſpringt en door *Muiden* in de *Zuider-zee* valt.

4°. De *Drecht*, welke bij *Zwammerdam* in den *Rhijn* valt.

5°. De *Kromme Mijdrecht*, welke zich, boven het dorp *Thamen*, met den *Amſtel* vereenigt.

6°. De *Eem*, welke op de *Veluwe*, in het Departement *Gelderland*, ontſpringt, door *Amersfoort* loopt en zich van daar in de *Zuider-zee* ontlast.

7°. Eindelijk de *Grift*, welke uit de Veenen, bij *Veenendaal* haren oorſprong heeft, en in de nabijheid van *Rheenen* in den *Rhijn* valt.

De Hoofdſtad van dit Departement is

UTRECHT, in het Latijn *Ultrajectum* of *Trajectum ad Rhenum*, aan den *Ouden Rhijn*, op de Noorder-Breedte van 52° 5′ 14″ en 0° 14′ 8″, in tijd 56″, 5, beoosten *Amſterdam*, gelegen. Het is waarſchijnlijk dat het Hollandſche woord *Utrecht* van het oude Romeinſche woord *Vetus Trajectus*, dat zoo veel zegt als het *Oude Veer* (wijl aldaar van

van ouds een vermaard Veer over den *Rhijn* was,) in de taal van dien tijd *Altrecht*, *Autrecht*, naderhand *Utrecht* genoemd, zijnen oorſprong hebbe. Het is eene vrij groote ſtad; volgens de laatſte telling beſtaat 'er het getal Ingezetenen uit ruim 34800 menſchen, en het Stedelijk Beſtuur is zamengeſteld uit een Burgemeester, vier Wethouders, en vijf-entwintig Vroedſchappen.

De ſtad ligt op eenen vrij hoogen grond, is met een hoogen regt opgaanden gemetzelden wal omgeven, op welke men nog de overblijffels van de oude verſterkings-wijze beſpeurt; zij heeft eene vrij groote lengte en is gelijk aan eene ſmalle ſtrook, welke van het Zuid-oosten naar het Noord-westen is uitgeſtrekt. De *Rhijn* loopt door dezelve, onder den naam van *oude gracht*, op welke genoegzaam niet dan koop- en handwerkslieden wonen. De *nieuwe gracht*, welke men hier vindt, is naderhand aangelegd. Men vindt in deze ſtad vier aanzienlijke pleinen: het *Vreeburg*, bij de *Catrijnen poort*, voornamelijk tot eene Paardemarkt gebruikt wordende. De *Neude*, van eene driehoekige gedaante, op welke verſcheidene deftige ſtraten uitkomen. De *St. Jans plaats* of *kerkhof*, op welker midden de *St Jans kerk* ſtaat, welke, met fraaije boomen beplant zijnde, eene aangename wandelplaats is. De *Marie-plaats*, bij de *Marie kerk*, die eigenlijk voor de wekelijkſche marktdagen en jaarmarkten gehouden wordt. De ſtad heeft naar buiten gemeenſchap door de *Tolſteeg-*, *Katrijnen-*,

nen-, *Weere-*, *Witte-vrouwen-* en *Malie-poorten*: zijnde de laatſte aldus genoemd naar de *Maliebaan*, die digt onder de ſtad gelegen is en de *Tolſteeg-* en *Weere-poorten* naar de voorſteden, welke aan de ſtad gelegen zijn; doch, even als de *Bildſtraat*, buiten de *Witte-vrouwen poort*, als buurten op zich zelve aangemerkt worden. Men vindt hier het Koninglijk Paleis, onlangs uit eene menigte aangekogte huizen, meest op de *Drift* en de *Wittevrouwe-ſtraat* ſtaande, bijëengetrokken; de gewezen Statenkamer, op de *St. Jans plaats*, een fraai en deftig gebouw, onlangs tot de vergaderplaats van Hunne Hoog-Mogende gediend hebbende. Het Stadhuis, dat een oud gebouw is; het Duitſche Huis, van de Ridder-orde van de *Lieve Vrouw van Jeruzalem*, op den *Springweg*, niet verre van de gracht. De Landſchaps-munt op de *oude gracht*. Onder de kerkgebouwen, welke in groot aantal zijn, telt men de *St. Martens-* of *Domkerk*, welke weleer van eene ongemeene grootte en een der fraaiſte Gottiſche gebouwen was; doch in den jare 1674, door eenen ſchriklijken orkaan zoodanig beſchadigd werd, dat 'er thans niets meer dan het choor van voorhanden is: tot deze kerk behoort de vermaarde domtoren, welke een der hoogſte is; doch veel van zijne oude ſchoonheid verloren heeft. Keizer KAREL V. hield 'er, in 1556, het Feest van de Ridder-orde van het *Gulde Vlies*. De *St. Maria kerk*, een ſtevig luguber gebouw, waar van thans het gedeelte dat eertijds de Stads-

Mu-

Muziekzaal was, tot eene Schouwburg gebruikt word en het ander gedeelte gedurende de Jaarmarkt om 'er de voornaamſte kramen in te plaatſen. Op een boven-vertrek tot deze kerk behoorende, worden vele oudheden en zeldzame Manuſcripten bewaard. Zij werd in de twaalfde Eeuw, door Keizer FREDRIK BARBAROSSA, als eene boete hem door den Paus, wegens het verwoesten van *Milanen* opgelegd, geſticht. Men ontdekte bij het leggen der fondamenten eene Wel, die door een werkman met oſſenhuiden geſtopt werd, welke omſtandigheid door een Latijnsch bijſchrift, op eene der pilaren ſtaande, aan de nakomelingſchap is overgebleven. De *St. Jans kerk*, alwaar eene ſraaije bibliotheek gevestigd is. De *Buurkerk*, welke voordezen ongelijk grooter, dan zij thans is, was. De *Katrijnen kerk*, de *Jacobi kerk*, de *St. Nicolai kerk* en de *Geertruida kerk* worden door de Gereformeerden, de *St. Pieters kerk* door de Franſche Gemeente gebruikt. — 'Er zijn hier ook vele Roomſche kerkgebouwen, eene Luterſche, eene Doopsgezinde en eene Remonſtrantſche kerk. Alhier is ook eene beroemde Hooge School, in den jare 1636 geſticht; zij gaat alleen de ſtad aan. Men vindt hier verſcheidene geſtichten, als het Burgerweeshuis, het Armenhuis; bevevens eene der ſtichtingen van de fundatie van de Vrouwe van *Renswoude*, dat een zeer fraai gebouw is, en meer anderen. Deze ſtad was van ouds een Bisdom; doch zij werd, in 1559, tot een Aartsbisdom verheven, en de Bisdommen

men van *Middelburg*, *Haarlem*, *Deventer*, *Leeuwarden* en *Groningen* werden onder deszelfs bewind gefteld: doch dit werk was, wegens de daarop volgende Hervorming, van korten duur. In den jare 1577 werd de fterkte *het Vreburg*, ftaande ter plaatfe, welke nog dien naam draagt, en vijfrig jaren vroeger door Keizer KAREL V. was opgerigt om de ftad en het gewest in bedwang te houden, door de Burgerij in eenen geweldigen opftand verwoest en met den grond gelijk gemaakt. Twee jaren later, op den 13 Januarij 1579, werd, op het Stadhuis, de vermaarde *Unie van Utrecht* gefloten. In den oorlog van 1672 viel zij ook in handen der Franfchen en zelfs deed Koning LODEWIJK XIV 'er in dat zelfde jaar zijne plegtige intrede, en liet 'er in de Domkerk het *Te Deum* zingen: echter voor de menigvuldige kelders beducht zijnde, durfde hij 'er niet lang vertoeven. De ftad leed gedurende het verblijf der Franfchen geweldig, welke in het volgend jaar de ftad niet verlieten, dan na vooraf eene brandfchatting van 450,000 livres te hebben gevorderd. In den jare 1713 werd hier ter plaatfe op het Stadhuis den Vrede gefloten, waarbij de verfchillen wegens de Spaanfche troonsopvolging vereffend werden. Deze ftad is beroemd wegens de geboorteplaats van Paus ADRIAAN VI, die aldaar, in 1459, uit geringe ouderen geboren werd: het Huis door hem gefticht, draagt nog den naam van *'t Paushuis*.

Het voormalig Gewest *Utrecht* werd eertijds

in

in het *Overkwartier*, het *Nederkwartier*, *Eemland* en *Momfoort* verdeeld. Tegenwoordig verdeeld men dit Departement flechts in twee Kwartieren.

EERSTE KWARTIER, Hoofdplaats *Amersfoort*.

Dit Kwartier is het oostelijkfte, en bevat de volgende fteden:

Amersfoort, in het Latijn *Amersfordia*, de Hoofdplaats van dit Kwartier, vier uren Oost-noord-oostwaards van *Utrecht*, aan de overzijde van het gebergte bij de Rivier *de Eem* gelegen. Zij bevat eene bevolking van 8580 zielen, en wordt door een Burgemeester, vier Wethouders en vijftien Vroedfchappen beftuurd. Zij was voordezen veel kleiner van omtrek en werd, in 1561, aanmerkelijk uitgelegd. De *Groote* of *St. Joris kerk* ftaat aan de Markt; zij brandde in 1340 geheel af; doch werd naderhand herbouwd. De *Kleine* of *Lieve vrouwe kerk*, welke eenen fchoonen toren heeft, die veel naar den Utrechtfchen Dom zweemt, fchoon hij zoo hoog of dik niet is: doch de kerk is federt 1788 door het fpringen van het buskruid genoegzaam vernield geworden. Verdere merkwaardigheden vindt men hier niet. Onder de merkwaardige rampen welke deze ftad onderging, mag men rekenen de geweldige vervoesting, welke MARTEN VAN ROSSUM 'er, gedurende

de onlusten met den Bisschop, HENDRIK VAN BEIJEREN, in 1543, aanrigtte. Zij viel, in 1672, in de handen der Franschen. Voordezen was de stad door derzelver Brouwerijen en Tabaksplantingen in goeden bloei; doch thans zijn beide deze bronnen van bestaan aanmerkelijk vervallen. De beroemde JAN VAN OLDENBARNEVELD werd hier geboren.

Rheenen, in het Latijn *Rhena*, naar veler gevoelen het *Grinnes* van TACITUS, een klein steedje, niet verre van den *Rhijn*, omtrent vijf uren Z.-oostwaards van *Amersfoort*, in het hangen van eenen berg. Het telt eene bevolking van 1630 zielen. Het merkwaardigste is de kerk, die, ruim en luchtig, voor de oudste van dit Departement gehouden wordt, en eenen fraaijen toren heeft. In dit steedje heeft de ongelukkige Keurvorst van den *Palts*, FREDRIK V, welke gedurende den Religieoorloog uit Duitschland verdreven en in der Staten bescherming genomen was, zich, in 1621, opgehouden, en het Huis, alwaar hij woonde, wordt nog het *Konings-huis* of *Hof* genoemd. — Aan de oostzijde ligt de *Heijmenberg*, op welke eenen steenen tafel staat, welke de *Konings-tafel* genoemd wordt. Deze *Heijmenberg* is, in de Vaderlandsche Geschiedenis, door een hoofdtreffen tusschen de Utrechtschen en Gelderschen, in 1198, in hetwelk de laatste geslagen werden, vermaard.

Wijk-bij-Duurstede, vier uren gaans O. Z. O. van *Utrecht*, aan de Rivier den *Rhijn*, ter

ter plaatſe alwaar dezelve den naam van *Lek* aanneemt, gelegen. Zij telt eene bevolking van 1480 zielen, en zou, volgens ſommigen, het oude *Batavodurum*, waarvan TACITUS ſpreekt, en dus door BATO geſticht zijn. De ſtad is ten minſte zeer oud en in vroeger eeuwen aanmerkelijk groot geweest: doch zij werd in de IX eeuw door de Noormannen ellendig verwoest, en is na dien tijd nimmer tot haren vorigen luister herrezen. De menigte overblijfſels van oude gebouwen, welke, van tijd tot tijd, aan de noordzijde der ſtad zijn opgedolven, bewijzen dit. Het Slot, dat ten Zuidwesten der ſtad ligt, werd eertijds *Durostadium*, en thans, met eene kleine verandering, *Duurſtede* genoemd, van waar dan de benaming van *Wijk-bij-Duurſtede*. Dit Slot, dat geheel vervallen is, en nog eenen vierkanten toren met eenig muurwerk heeft overgehouden, draagt vele kenteekenen van eene vroege oudheid. Ten tijde der Biſſchoppelijke Regeering was dit Slot veeltijds de ſtille verblijfplaats der Biſſchoppen. Tuſſchen dit Slot en de ſtad pleeg weleer den *Rhijn* met eenen vollen ſtroom naar *Utrecht* te vloeijen: doch hetzelve is nu door eene Sluis afgeſloten.

Voorts behooren tot dit Kwartier de volgende dorpen en gehuchten:

Bunſchoten, met het daartoe behoorend gehucht *Spakenburg*, twee uren Noordwaards van *Amersfoort*, aan de *Zuider-zee*, een voor-

treffelijk dorp, welker Inwoners meerendeels van de visscherij leven.

Eemnes buiten en *Eemnes binnen*, een weinig bewesten de *Eem*.

Baren en *Eembrug*, in elkanders nabijheid, met het vervallen Slot *het Huis ter Eem*.

Keulhorst, aan de *Eem*, ten N. W. en *Leusden*, een weinig ten Z. van *Amersfoort*, met het gehucht *Leusderbroek*.

Ten Westen van *Amersfoort* het dorp *Soest*, in welks nabijheid het heerlijk Jagthuis *Soestdijk*, door Koning WILLEM III. aangelegd, en thans een Koninklijk Domein is, gevonden wordt.

De *Vuurst* of *Vuursche*, een weinig bewesten *Soest*, in het midden van de Heide.

De *Bilt*, een redelijk fraai dorp, een uurtje beoosten *Utrecht*.

Het dorp *Hoevelaken*, een weinig N.-oostwaards van *Amersfoort*, benevens de Districten *Hoogland*, *boven-* en *beneden-Duits*, *de Haar*, benevens het gehucht *Eindeloos*; het gehucht *Zevenhoven*, in het gewezen Schoutambt van *Nieuwerkerk*; het gehucht *Donselaar*, alle tusschen de *Eem* en de *Laak*.

De gehuchten en buurtschappen *Heerenveld*, *Snarenhoef* en *Aschat*, een weinig Z. Z.-oostwaards van *Amersfoort*.

Het dorp *Woudenberg* of *Woudenburg*, meer zuidwaards, met het Lusthuis *Groenewoude*, eene Heerlijkheid voordezen aan het Graaflijk Huis *Nassau* behoorende.

Het dorp en Heerlijkheid *Renswoude*, met een

een treFelijk Huis, aan de *Lunterſche beek*. De buurtſchap *Emmikhuizen*, benevens *Stoutenburg*, in de nabijheid.

Veenendaal (het *Stichts* en *Geldersch*) gemeenlijk *'t Veen*, een welvarend en fraai dorp op de grenzen, welker Inwoners meest van het wolkammen en ſpinnen beſtaan, met het Huis *ter Horst*, van ouds vermaard.

Amerongen, een ſchoon vlek, niet verre van de *Lek*, tusſchen *Wijk* en *Rheenen*, behoorende voordezen aan het Adelijk geſlacht van *Rheenen*, in welks nabijheid een kasteel ſtond, dat in den oorlog van 1672 verwoest werd. Onder dit vlek behoort de buurtſchap *Ginkel* en *het Elst*, benevens het Huis *Natewisch*.

De Heerlijkheid *Zuilenſteln*, met een Adelijk Huis, in welk het dorp *Leerſum*, een weinig bewesten *Amerongen* ligt.

De dorpen *Dorthuizen* en *Doorn*, met de daaronder liggende Huizen *Broekhuizen* en *Moersbergen*.

Driebergen, eene Heerlijkheid, meer westwaards, weleer aan het Huis *Naſſau* behoorende.

Zeist, een dorp met een daarbij gelegen prachtig kasteel, dat thans door de Hernhutters bezeten wordt, die daar vele ſchone gebouwen ſtichten, waarin zij hunne Godsdienst en handwerken oefenen; benevens de Diſtricten *Slootwegen* en *Kallenbroek*.

Voorts langs den *Krommen Rhijn*, *Ameliswaart*, een Adelijk Huis, digt onder *Utrecht*,

onlangs door den Koning aangekogt, op hetwelk Zijne Majeſteit ſomtijds zijn verblijf houdt. Het dorp *Bunnik*, het dorp *Odijk*, de buurtſchap *Vechten*; de dorpen *Werkhoven* en *Rekken*; het Diſtrict *Dwarsdijk* of *Nijendijk*, *Overlangbroek*, *Nederlangbroek*, *Hardenbroek* en *Aardenburg*.

Voorts tuſſchen den *Krommen Rhijn* en de *Vaart* de dorpen en Heerlijkheden *Schalkwijk*, dat vrij aanzienlijk is, *Honswijk*, *het Waal* en *Houten*, benevens de gehuchten *'t Gooi*, *Schoonauwen*, *Heemſtede*, *Wulven*, *oud Wulven* en andere Huizen.

In dit Kwartier is de Linie, welke in de jaren 1745 en 1746, aan de oostzijde van dit Departement is aangelegd geworden, merkwaardig: zij is bekend onder den naam van *Grebſche Linie*, en ſtrekte, om *Utrecht* en *Holland* tegen eenen vijandelijken aanval te dekken: zij loopt van *Rheenen* tot voorbij *Amersfoort*. Deze Linie moet hare ſterkte voornamelijk ontvangen door het water van de *Greb* en van de beken, dat bij *Amersfoort* in de *Eem* valt, en hetwelk, des noodig zijnde, door ſluizen en dwarsdijken wordt opgeſtopt, waardoor het ontoegankelijk wordt.

TWEEDE KWARTIER, Hoofdplaats *Utrecht*.

Dit Kwartier maakt het westelijkſte gedeelte des Departements uit. Behalve de Hoofdſtad

ſtad *Utrecht*, boven beſchreven, vindt men 'er de volgende ſteden:

Montfoort, in het Latijn *Montfordium*, aan den *Hollandſchen Yſſel*, drie uren gaans van *Utrecht*. Het is een klein ſteedje, dat ſlechts eene bevolking van ruim 1300 zielen telt. Het is zijnen oorſprong verſchuldigd aan Bisſchop GODFRIED VAN RHENEN, welke aldaar, in 1175, een ſterk Slot bouwde, om tot eene grensvesting tegen de Hollanders te dienen: bij dit Slot zetteden zich verſcheidene huisgezinnen neder, en op deze wijze werd daaruit eene ſtad geboren. Lang was zij eene Souvereiniteit op zich zelve en had den tijtel van Burggraaffchap; doch deze Heerlijkheid werd, in 1648, aan de Staten van *Utrecht* verkogt. De ſtad was ook voorheen verſterkt, doch de Spanjaarden hebben de vestingwerken vernield, en de Franſchen deden, in 1672, het gemelde Slot ſpringen. Dit ſteedje leed in het begin der XVII Eeuw door eenen verſchrikkelijken brand, welke de kerk met wel 70 huizen vernielde: door een en ander is dit ſteedje in een ſlechten ſtaat. De geleerde LAMBERTUS HORTENSIUS is hier geboren.

Oudewater, voordezen tot het Gewest *Holland* behoorende, is een ſteedje aan den *Yſſel*, welke 'er doorloopt, twee uren gaans beoosten *Gouda* gelegen; het is niet groot en bevat eene bevolking van 1600 zielen. Zij is verſterkt, en aan de zijde van de *Utrechtſche poort* met eenige buitenwerken omringd. Men vindt 'er een ſchoon Stadhuis, op hetwelk een

fraai en uitvoerig ſchilderij, van D. STOOP, verbeeldende de wreedheden welke de Spanjaarden 'er pleegden, gevonden wordt. De kerk is fraai en ruim, en in den jare 1003 gebouwd, in een van welker noordelijke pilaren een marmer gedenkſtuk, ter eere van RUDOLPH SNELLIUS VAN ROIJEN, Hoogleeraar in de Wiskunde te *Leijden*, (niet met WILLEBRORDUS SNELLIUS te verwarren) geplaatst is. Men vindt hier een Weeshuis, een Gasthuis, een Armenhuis, een Waag, welke ook voordezen voor het wegen van vermeende Tovenaars gebruikt werd. Deze ſtad werd in 1349, door Biſchop JAN VAN ARKEL ingenomen en door brand en roof vernield. Bij de *Romeins-brug* ſtaat een oud vierkant gebouw, voor gevangenen beſtemd, en dat voor een oude wagttoren der Romeinen gehouden wordt. In 1575 werd zij door de Spanjaarden ſtormenderhand ingenomen, die 'er de ongehoordſte wreedheden pleegden. Het is de geboorteplaats van JOHANNES VAN OUDEWATER, voornaam Godgeleerde, GERARDUS DE ROO en JAC. ARMINIUS. De handel van deze plaats beſtaat in Hennip en Touwwerk.

Woerden, eene verſterkte ſtad aan den *Rhijn*, welke door deze ſtad loopt, omtrent vier uren van *Utrecht;* bevattende eene bevolking van 2600 zielen. In vroeger tijd was deze ſtad al min of meer verſterkt; maar in den jare 1702 heeft men de veſtingwerken aanmerkelijk veranderd: zij is nu met eenen hooſd-

hoofdwal, vier bolwerken en drie halve manen verſterkt. Men vindt hier een Slot aan het oosteinde der ſtad, zijnde een vierkant gebouw met ronde uitſpringende torens, welks ſtichting aan Biſchop GODFRIED VAN RHEENEN wordt toegeſchreven. Het Stadhuis is geen onaanzienlijk gebouw; de groote kerk is een vrij groot gebouw, welke na eenen brand, in 1672, op nieuw is opgebouwd. In de Luterſche kerk hangt een tafereel van de voornaamſte merkwaardigheden van *Woerden*, van den jare 1050 tot 1675. Men vindt hier ook eene Remonſtrantſche kerk, benevens een Weeshuis. Ook heeft men buiten de ſtad vele Pannebakkerijen.

Ysſelſteijn is een klein ſteedje, dat voordezen den tijtel van Baronnie voerde: het is gelegen ten Z. Z. W. van *Utrecht*, aan den *Ysſel*, bij den oorſprong dezer Rivier, niet verre van de *Lek*. Men telt 'er omtrent driehonderd huizen: behalve het Stadhuis, vindt men in de kerk de graftombe van Vrouwe ALIJD VAN KUILENBURG. 'Er wonen meest Renteniers.

Voorts heeft men in dit Kwartier de volgende dorpen:

Martensdijk (met *St. Martensdijk* in *Zeeland* niet te verwarren) omtrent twee uren beneden *Utrecht*, met het Huis *Fautenburg* in de nabijheid. — *Blaauw-Kapel*, in dezelfde rigting van de ſtad, maar digt onder dezelve. — *Westbroek* en *Tienhoven*, ten westen van *Martensdijk*, in de Veenen.

Voorts aan de *Vecht*, van de ſtad afterekenen, het dorp *Zuilen*, eene Heerlijkheid met een fraai Kasteel. *Maarſen*, een groot fraai dorp en Heerlijkheid, zeer vermakelijk wegens de prachtige buitenplaatſen, in het midden van welke het gelegen is, en in welk dorp vele Joden wonen, die 'er zelfs eene Synagoge hebben. *Breukelen*, een weinig verder, mede een vrij aangenaam dorp: voorts de Diſtricten van *Swerering*, *Oostweerd*, *Breukelerveen*, *Oost-Maarſenveen*, *Nieuw-Maarſenveen* en *Maarſenbroek*, *Orst*, *Nijenrode*, *Proostdijen*, *St. Pieters Ruwiel*, *Breukelerweerd*.

En langs den *Rhijn* het dorpje *de Meeren*, een weinig Noordwaards van hetzelve *Vleuten* — een weinig verder *Harmelen*, een fraai dorp aan den *Rhijn*.

Voorts, tuſſchen de *Vaart*, den *Rhijn* en den *Yſel*, het fraaije dorp *Jutphaas*, digt aan de *Vaart*, bij den zoogenaamden *doorſlag*, in welks nabijheid de Huizen *Oud-Grein*, *Rhijnenburg*, *Rhijnenſtein* en *Vronenſtein*. — *Vreeswijk*, aan de *Vaart*, tegenover *Vianen*, behoorende als eene Heerlijkheid aan de ſtad *Utrecht*. *Linſchoten*, aan eene vaart die denzelfden naam draagt, tuſſchen *Woerden* en *Oudewater*, en welke in *Zuid-* en *Noord-Linſchoten* onderſcheiden wordt. Voorts de Diſtricten *Ouden Rhijn* en *Heijcoop*, *Papendorp* en *Gelecop*, *Amſtelland*, *Velthuizen*, *Bijlevelt*, *Reijerskoop*, *Cattenbroek*, *Brevelt*, *Snellerwaard*, *Polanen*, *de Engh* en *Yſelvelt*,

velt, *de Haar* en *Repijen*, de Uiterdijken van *Mastwijk*.

Tusſchen den *Yſel*, de *Lek* en de *Vlist* vindt men de dorpen *Kapel*, ter onderſcheiding van andere dorpen van dien naam, *Lopikerkapelle* genoemd, een weinig ten Westen van de *Vaart* — een weinig verder, *Jaarsveld*, aan de *Lek*; een weinig meer westwaards *Loopik*, *Willige-Langerak*, digt onder *Schoonhoven*, aan de *Lek*; *Polsbroek*, noordwaards op, niet verre van de *Vlist* — en het dorp *Benſchop*, een uur ten W. van *Yſelſteijn*. — Voorts nog de Diſtricten *Zevender Cabauw*, *Noord-* en *Zuid-Polsbroek*, *Bonrepas* en de *Vlist*, *Hoenkoop*, *Roozendaal*, *Dijkveld* en *Ralelis*, alle beoosten en aan de *Vlist*.

Tusſchen de *Wierike* en de *Linſchoten* het dorp *Waarder*, benevens de Diſtricten en buurtſchappen: *Hekendorp*, *Lange* en *Ruigeweide*, *Papecop*, *Diemerbroek* en *Nieuwerbrug*, aan den *Rhijn*.

Eindelijk Noordwaards van *Woerden*, de dorpen *Camerijk*, een weinig benoorden *Woerden*. *Zegveld*, een weinig bewesten het laatſte. *Nieuwcoop*, ten N. W. van *Zegveld*, en ten aanzien van dit laatſte dorp, *Noorden* ten N. O. *Zevenhoven*, ten Noorden. *Nieuwveen*, een weinig Westelijker. *Mijdrecht* en *Willis*, in elkanders nabijheid, ten N. O. van *Noorden*; er worden voorts nog verſcheidene Diſtricten en buurtſchappen, onder en tusſchen deze dorpen gelegen, gevonden, als: *Haanwijk*, *Spongen*, *Noord-* en *Zuid-einde* van *Cok-*

Cokkingen, *Themaat* en *Westrenen*, *Williscop*, *Blokland*, *Heeswijk*, *'s Graveſloot*, *Bulwijk*, *Cromwijk*, *Barboutswaarder*, *Benekes*, *Wulverhorst*, *Vlooswijk*, *Teckop* en *'t Oude Land*, *Achtienhoven*, *Zegvelderbroek*, onder *Zegveld*, *Houtdijke*, *Meijzijde*, *Outhuizen* en anderen.

HEEMRAAD-, DIJKGRAAF- EN WATERGRAAFSCHAPPEN IN DIT DEPARTEMENT.

Men heeft in dit Departement: 1°. Het Kollegie van *Heemraden van den Lekkendijk*, *bovendams*, uit dertien Leden, een Kameraar en Secretaris. 2°. Het Kollegie van *Heemraden van den Lekkendijk*, *benedendams*, of *Lopikerwaard*, uit zeven Leden en een Secretaris. 3°. *Dijkgraaf en Hoogheemraden van het Waterſchap van Woerden*, uit een Dijkgraaf, twee binnen- en drie buiten-Hoogheemraden, benevens een Secretaris. 4°. *Watergraaf en Deputaten tot de Schouw*, *Nieuwe-Grift*, *Vaartſchen- en Krommen-Rhijn*, uit een Watergraaf, drie Deputaten, een Kameraar en Secretaris. 5°. *Watergraaf en Hoogheemraden van het Waterſchap van Heikoop*, uit een Watergraaf, zeven Heemraden, een Kameraar en Secretaris. 6°. *Dijkgraaf en Hoogheemraden van Bijleveld*, uit een Dijkgraaf, vijf Heemraden en een Kameraar. 7°. *Het Heemraadſchap van de nieuwe*

of

Digitized by Google

of Bildſche en Zeister Grift, uit een Watergraaf, drie Leden en een Kameraar. 8°. *Het Heemraadſchap van de hooge en lage Weijde*, uit een Weijgraaf, drie Leden en een Secretaris. 8°. *Dijkgraaf en Heemraden over de Rivier de Eems*, uit een Dijkgraaf, zeven Heemraden en een Kameraar. 9°. *Dijkgraaf en Hoogheemraden van de Bunſchoter, Vechter en Veldendijk*, uit een Dijkgraaf, vijf Heemraden, een Penningmeester en Secretaris. 10°. *Gecommitteerden ter directie van den Slaperdijk*, uit zeven Leden en een Secretaris. 11°. *Dijkgraaf en Hoogheemraden van de Rheenſche Neude enz.*, uit een Dijkgraaf, vijf Leden, een Secretaris en Kameraar. 12°. *Dijkgraaf en Hoogheemraden van den Zuid-Yſſeldijk*, uit een Dijkgraaf, zes Hoogheemraden en een Secretaris. 13°. *Watergraaf en Hoogheemraden van den Yſſel*, uit een Watergraaf, vier Heemraden en een Secretaris beſtaande.

BE-

Digitized by Google

BESCHRIJVING

VAN HET

DEPARTEMENT AMSTELLAND.

Dit Departement maakt het gedeelte van het voormalig Gewest *Holland* uit, dat gemeenlijk *Noord-Holland* of *West-Vriesland* genoemd wordt, benevens een goed deel van de noordelijke helft van het zoogenaamde *Zuider-Kwartier* of *Zuid-Holland.* Het begint oostwaards aan de westzijde van het Departement *Utrecht*, bij de *Zuider-zee*, met eene regte lijn vallende tot op de *Vuurſche;* van daar langs en benoorden de tegenwoordige Landſcheiding van het *Gooiland;* verder in een regte lijn westwaards tot op de *Velthuizerſloot*, met uitſluiting van *Breukelen*, benoorden hetzelve tot op den *Veenmolen;* van daar langs en benoorden den *Drecht* tot aan de *Vrieſeweg;* benoorden de *Vrieſeweg* tot aan de oostzijde van de *Meer;* bewesten de *Meer*, gaande van de Jurisdictie van *Hillegom*, tusſchen de *Vogelenzang*, *Langeveld* en *Noordwijkerhout*, westwaards tot aan de *Noord-zee* en verder het geheele Noordelijk gedeelte van het voormalig Departement *Holland*, met de Eilanden *Texel*, *Wieringen*, *Urk* en *Marken.*

De

Digitized by Google

De lage grond veroorzaakt in dit Departement, gelijk ook in het Departement *Maasland*, eene kouder en vochtiger luchtsgeſteldheid. Voor het grootſte gedeelte, beſtaat hetzelve uit zeer ſchoone weilanden, die aan eene menigte Melkkoeijen onderhoud geven, waarom de Boter- en Kaas-makerij alhier een groot voordeel oplevert. Men vindt hier ook veengronden, welke zeer goede Turf opleveren: vele der uitgeveende gronden worden van tijd tot tijd drooggemalen; van daar de zoo veel verſchillende Polders, als de *Diemermeer*, de *Purmer*, de *Wormer*, de *Beemſter*, de *Schermer*, het *Woggemeer*, de *Zijpe* en anderen.

Onder de Rivieren en mindere Vaarten van dit Departement, telt men:

Het *Y*, waarvan reeds boven geſproken is, zie § 85, eene zee-boezem van de *Zuider-zee* zijnde, en door ſluizen bij het Huis *Zwanenburg* eene gemeenſchap met de *Haarlemmermeer* hebbende. Digt aan de *Beverwijk*, verkrijgt dit water den naam van *Wijkermeer*. Aan den ingang van dit water, bij de *Zuiderzee*, ligt eene droogte, *het Pampus* genoemd, over welke de ſchepen, die naar *Amſterdam* gaan, door middel van kameelen, geligt worden.

De *Amſtel*, welke ten Z. W. van *Amſterdam*, uit de zamenkomst van de *Drecht* en de *Mijdrecht*, niet verre van den *Uitſoorn*, ontſtaat, dwars door *Amſterdam* loopt, en aldaar in het *Y* valt.

Het

Het *Spaarne* loopt uit de *Haarlemmermeer* door *Haarlem* tot bij *Sparendam*, en heeft aldaar, door ſluizen, met het Y gemeenſchap; door dit water gaan de ſchepen van *Amſterdam* over de *Meer* voorbij de *Oude Wetering* naar *Gouda* en van daar naar de boven-Rivieren en *Zeeland*.

De *Zaan*, in het voormalig *Noord-Holland*, een riviertakje welke in het Y valt en bij *Zaandam* door eene ſluis van het Y is afgeſcheiden.

Voorts is het geheele Noordelijke gedeelte des Departements door verſchillende vaarten en griften doorſneden.

Behalve de waters van dit Departement komt de *Haarlemmermeer* in aanmerking, welke eigenlijk in de *Haarlemmer Meer*, de *Leijdſche Meer*, de *Oude Meer*, de *Spieringmeer*, de *Hellemeer* en eenige anderen verdeeld wordt. Sedert derdehalve Eeuw hebben deze Meeren zulk een aangroei van water verkregen, dat hun oppervlak thans driemaal zoo groot als voordezen is, zijnde deze Meer van de veenplaſſen bij *Aalsmeer*, ſlechts door eene geringe ſtrook lands, die op ſommige plaatſen naauwelijks dertig roeden halen kan, afgeſcheiden. Hierdoor zijn de oude dorpen *Vijfhuizen*, *Nieuwerkerk* en *Rijk* geheel ingezwolgen, en men moet door ſchoeiwerken den verderen voortgang van het afſpoelen beletten. Men heeft van tijd tot tijd verſcheidene ontwerpen gemaakt om deze Meer te bedijken, waardoor men

me 18000 morgen lands winnen zou: doch, tot heden toe, is dit wenſchelijk werk bij een ontwerp gebleven.

Dit Departement bevat de *Hoofdſtad van het Rijk*:

AMSTERDAM, in het Latijn *Amſtelodamum*, ſomtijds ook *Amſteldam*, oudtijds *Amſtelredam* genoemd: zij is gelegen op den regter-oever van het Y, niet verre van de *Zuider-zee*, op de Noorder Breedte van 52° 22′ 17″ en 2° 32′ 54″ beoosten *Parys*, in tijd 10′ 11″½ zoo veel het hier later dan te *Parys* is. De *Amſtel* loopt midden door de ſtad, en onderſcheidt dezelve in de oude en nieuwe zijde, en het is van deze Rivier, dat zij haren naam ontleent. De grond is alhier zeer laag en moerasſig, waarom de huizen en gebouwen op masten of palen, die, door een zwaar werktuig, in den grond geheid worden, gebouwd zijn. Het is niet ſlechts de grootſte ſtad van het geheele Rijk, maar zij kan ongetwijfeld voor eene der grootſte en voornaamſte handelſteden van de geheele wereld gehouden worden. Men telt 'er, behalve de openbare gebouwen, bij de 27,000 huizen, en het getal der Inwoners bedraagt 217,000. Deze aanzienlijke Gemeente wordt beſtuurd door een Burgemeester, vier Wethouders en zes-en-dertig Vroedſchappen.

Men vindt, voor den aanvang van den jare 1200, weinig of geen beſcheid bij oude Schrijvers van *Amſterdam:* men denkt nogtans, dat er al, voor dien tijd, eenige viſſchers gewoond

hebben, en niet meer dan eene buurt geweest was. In de dertiende Eeuw, was *Amſterdam* reeds tot een tamelijk dorp of ſteedje aangegroeid. GIJSBREGT VAN AMSTEL, ſchuldig aan het ombrengen van Graaf FLORIS V, en de wijk uit *Amſterdam* genomen hebbende, wil men, dat deze plaats door 's Graven vrienden jammerlijk verwoest zou geworden zijn: volgens ſommiger getuigenis, zou zij door de *Kennemers* en *Waterlanders*, in 1299, andermaal verwoest zijn geworden. In 1352 verkreeg zij vele voorregten van Graaf WILLEM III, en zij werd, in 1369, onder de *Hanzee-ſteden* geteld. Omſtreeks dien tijd moet zij zeer in rijkdom zijn toegenomen, waardoor de Amſterdammers in ſtaat waren, aan Graaf WILLEM VI, merkelijke dienſten te bewijzen, in vergelding van welke, hunne voorregten uitgebreid en vergroot werden. De eerſte aanwas der ſtad ſchijnt nogtans in den beginne niet zoo groot dan in de laatſte tijden geweest te zijn. In den jare 1515 werden 'er niet meer dan 2531 haardſteden geteld, en 17 jaar later was dit getal reeds 16051 huizen toegenomen, en het ſchijnt, dat in deze eeuw haar aanwas zeer ſterk geweest is; want in den jare 1622 werden 'er ver over de 100,000 Inwoners geteld. De ſpoedige aanwas dezer ſtad moet aan de vlijt der Inwoners, de goede gelegenheid tot den Handel, de voorregten, die zij van de Graven van *Holland* ontving, het verval van den Handel van andere ſteden en andere zamen-

menlopende omſtandigheden worden toegeſchreven. De ſtad is zeer regelmatig en fraai gebouwd: zij vertoond zich als eenen halven cirkel, welke behalve twee eilanden, aan de beide hoeken van het *T*, waarvan het oostelijke *Kattenburg* genoemd wordt, en welke elk bijna als eene ſtad kunnen aangemerkt worden, nog zeer onlangs met eenen aarden wal en zes-en-twintig welgeregelde bolwerken omringd is: dan thans zijn reeds geheele gedeelten van dezen wal weggenomen. Zij heeft acht poorten: *de Haarlemmer*, *Leijdſche*, *Utrechtſche*, *Weesper* en *Muider poorten* zijn deftige gebouwen; de drie anderen, de *Zaagmolens*, *Raam* en *Weterings poorten* zijn ſlechts uitgangen. Aan de *T kant*, gemeenlijk de *Buitenkant* genoemd, ligt de ſtad open; doch is aldaar beveiligd door eene dubbele rij palen, welker openingen door boomen kunnen afgeſloten worden: de gewoone rhede van de ſtad is achter deze palen. In vredenstijd vindt men hier een onnoemlijk aantal ſchepen, welker masten zich als een bosch vertoonen. Behalve deze rhede, is 'er nog eene voor de Oorlogſchepen, eene andere voor de Oost-Indiſche. Onder de openbare gebouwen telt men:

Het *Koninklijk Paleis*, voordezen het *Stadhuis*, met regt voor het achtſte wonder der wereld aangezien, ſtaande op den Dam, achter de plaats, alwaar oudtijds het oude Stadhuis ſtond; deszelfs opbouw werd in 1648, door de Bouwmeesters JACOB VAN KAMPEN en

DANIËL STALPERT begonnen, en was in 1655 in zoo verre voltooid, dat 'er de Wethouderſchap hare plegtige zitting nam. Eene bijzondere beſchrijving van dit meesterſtuk van kunst kan men hier niet verwagten, daar zij, om dezelve maar zeer oppervlakkig te maken, een groot aantal bladen beſlaan zou. Het is genoeg te zeggen: dat, in dit prachtig gedenkſtuk van den Amſterdamſchen welvaart, Bouw- Schilder- en Beeldhouwkunde gewedijverd hebben, en, elkander den voorrang betwistende, zamengewerkt hebben, om dit gebouw tot een ſchoon en eenſtemmend geheel te maken.

De *Beurs*, een groot gebouw, digt aan den Dam, op vijf overwelfde bogen, welke over den *Amſtel*, aldaar het *Rokkin* genoemd, liggen. Voordezen was hier de doorvaart uit den *Amſtel* in het *Y*; doch ſedert 1622, toen 'er eene brandſtichting vermoed werd, is dezen doorgang geſloten gehouden. Zij beſtaat uit een langwerpig vierkant plein, op 46 arduinſteenen pijlaren rustende.

De *Korenmarkt*, op het Water tegen de oude Brug. Zij rust op 52 houten pijlaren.

De ſtads Wagen waren drie in getal: de eerſte ſtond op den Dam: zij werd in 1660 gebouwd; doch is in het voorleden jaar, ſedert de Koning het Paleis betrokken heeft, afgebroken, om dezelve elders te verplaatſen. De Regulierswaag, in 1668, uit de Regulierspoort gebouwd. De Waag, welke in 1617, uit de St. Antonies poort, op de Nieuwe Markt ſtaande, gebouwd is.

Het

Het *Admiraliteits-Hof*, gemeenlijk het *Prinſen-Hof* genaamd, aan de oude zijde, zijnde voordezen het *St. Ciciliën* klooſter, in 1594 bekwaam gemaakt om Prinſen en andere perſonen van groot aanzien te herbergen, en thans voor een Stadhuis gebruikt wordende.

Het tegenwoordig *Admiraliteits* of *'s Lands Zeemagazijn* ſtaat aan den Ykant, op den zuidwestelijken hoek van *Kattenburg*, hetwelk in 1655 gebouwd werd.

Het *Oost-Indisch Huis*, op den zuidhoek van de Hoogſtraat, was weleer een ſtads Magazijn, dat in 1605 tot het tegenwoordig gebruik beſchikt werd.

Het *Oost-Indisch Zeemagazijn*, een geweldig groot gebouw, in 1660 geſticht, op *Oostenburg* aan den Ykant; het beſlaat 636 voeten in lengte en 70 in de diepte.

Het *West-Indisch Huis*, voordezen de *Voetboogs Doelen*, op den Singel; en het *West-Indisch Pakhuis*, een groot oud gebouw met drie gevels, op het Rapenburg aan den Ykant, alwaar men ook de Oost-Indiſche Werf en Lijnbanen vindt.

Onder de gebouwen die de ſtad aangaan, vindt men, onder anderen, de Bank van Leening of Lombaard, aan de westzijde van de Oude Zijds Voorburgwal, tuſschen de gewezene *St. Magdalen* en *St. Margareten* kloosters. — Vijf Vleeschhallen. — Twee Vischmarkten. — Een Laken-, Zijde- en Saai-Hal. — Het Kistemakers Pand. — De Handboogs en Voetboogs Doelen, de Kloveniers Doelen,

thans publieke herbergen. Vier ſtads Herbergen, namelijk het Oude Zijds Heeren Logement, het Nieuwe Zijds Heeren Logement, de oude ſtads Herberg, aan het T, de nieuwe ſtads Herberg in de Plantaadje. Verſcheiden ſtads werkplaatſen enz.

Voorts vindt men hier een Gasthuis, ter plaatſe alwaar voordezen de kloosters der oude en nieuwe Nonnen ſtonden. — Een Pesthuis, op den *Overtoom*. — Een oude Mannen- en Vrouwenhuis, op de O. Z. Achterburgwal — Een Burger Weeshuis, in de Kalverſtraat. — Een Diaconie Weeshuis. — Een Diaconie oude Mannen- en Vrouwenhuis. — Het nieuwe Zijds Huiszitten Aalmoeſeniershuis. — Het Huiszitten Weduwen-hof. — Het Aalmoeſeniers Weeshuis. — Het Walen Wees- en oude Vrouwenhuis. — Het Engelſche, het Roomſche Weeshuis. — Het Luterſche Wees- en oude Vrouwenhuis. — Het Doopsgezinde Wees- en oude Vrouwenhuis. — Het Weeshuis der Kollegianten. — Het ſtads Zijde-Windhuis. — Het Begijnen-hof. — Het Leprozenhuis. — Het Dolhuis, benevens nog verſcheiden hofjes en geſtichten. Eindelijk nog het Spinhuis, voor vrouwsperſonen, ter plaatſe alwaar voordezen het *St. Urſulen* klooster ſtond. — Het nieuwe Werkhuis, ter weering der bedelarij, over de Plantaadje, benevens een Verbeterhuis.

Men vindt in deze ſtad eene Doorluchtige School, ſtaande op de O. Z. Voorburgwal, en zijnde weleer een kerkje van het *St. Agnieten* klooster. Deze School werd op den 8 Jan. 1632,

1632, door den beroemden JOH. VOSSIUS ingewijd. Zij heeft altijd op beroemde Hoogleeraren mogen roemen. Men heeft digt bij de Plantagie ook eenen aanzienlijken Kruidtuin. Voordezen waren 'er twee Latijnſche Scholen, welke thans echter tot ééne vereenigd zijn, die in zes klaſſen verdeeld is. Behalve eene Kweekſchool voor de Zeevaart, op de Ykant ſtaande, vindt men hier verſcheidene Genootſchappen en Stichtingen ter bevordering van Kunſten en Wetenſchappen. Zie boven. Ook is hier een Hollandſche, Franſche, Italiaanſche en Hoogduitſche Schouwburg.

Elf kerken zijn alhier tot de Godsdienſtoefening der Gereformeerden in gebruik, te weten: de Oude en Nieuwe kerken; de Oude en Nieuwe Zijds kapellen; de Gasthuiskerk, waarin echter thans geenen dienst gedaan wordt, maar tot een ander einde geſchikt is; de Zuider-, Wester-, Ooster- en Noorder-kerken; de Amſtel- en eindelijk de Eilands-kerk. In de Oude kerk vindt men de graffteden van den Veldmaarſchalk PAUL WERTZ. Een marmer gedenkteeken ter eere van WILLEM VAN DER ZAAN, een ander ter eere van JACOB VAN HEEMSKERK, een ander ter eere van KORNELIS JANSZOON, benevens de prachtige graffteden van ABRAHAM VAN DER HULST en ISAAC SWEERS. — De Nieuwe kerk, welke in 1648 graffteden van MICHIEL DE RUITER; de herbouwd is, is zeer fraai. Men vindt hier de prachtige graftombe van JAN VAN GALEN en van DAVID SWEERS. Ook is hier de beroemde Dichter JOOST VAN VONDEL begraven, wien men naderhand een gedenkteeken heeft

opgerigt. De andere kerken hebben geene bijzondere merkwaardigheden, behalve dat ſommige, en bijzonderlijk de Westerkerk, van eene fraaije bouworde zijn. Voorts heeft de Franſche Gemeente hier twee kerken. De Engelſche Presbijterianen hebben 'er eene. De Roomſche hebben hier zeer vele kerken. De Lutherſche drie, waaronder een van de zoogenaamde Herſtelde Gemeente; de Doopsgezinden twee en de Remonſtranten één; 'er zijn twee Hoogduitſche Joodſche Synagogen, en eene Portugeeſche.

In deze ſtad zijn de Waterkeeringen of Sluizen, aan de Ykant en in den *Amſtel* aangelegd, bezienswaardig. Aan den Ykant vindt men deze Waterkeeringen overal waar het Y met de ſtadsgrachten gemeenſchap heeft; de ſtad wordt door dezelve tegen de buitengewone vloeden gedekt. Aan den *Amſtel*, nabij de hooge Amſtelbrug, ligt eene zware Schutſluis, welke vier doorvaarten heeft. De brug zelve is de voortreffelijkſte van geheel *Amſterdam:* zij is 660 voeten lang en 70 breed, rustende op elf overwelfde bogen, waarvan 'er drie tot doorvaarten dienen en de overige beſchoten zijn; van deze brug heeft men de fraaiſte gezigten langs den binnen- en buiten-Amſtel. Om van de fraaije markten, grachten enz. niet te gewagen, moeten wij aanmerken, dat de ſtad niet weinig verfraaid en veraangenaamd wordt door de Plantaadje, welke in het oostelijk gedeelte der ſtad gelegen is, en meestal uit fraaije tuinen beſtaat.

Daar wij in de beſchrijving der ſtad zoo veel ſtofs gevonden hebben, moeten wij de lotgevallen derzelve met ſtilzwijgen voorbijgaan,

gaan, en verwijzen den Lezer, ten dien aanzien, naar de keurige en uitvoerige Beſchrijving welke WAGENAAR van dezelve gegeven heeft.

Onder de Geleerde Mannen welke *Amſterdam* heeft voortgebragt, telt men: DIRK VOLKAARTSZOON KOORNHART; HENRIK LAURENSZ. SPIEGEL, opbouwer der Nederduitſche taal; PIETER KORNELISZ. HOOFD, een beroemd Hiſtorieſchrijver; SIMON EPISCOPIUS; de Hiſtorieſchrijver BRANDT. De beroemde Dichter VONDEL hield 'er zijn verblijf; Zeehelden boven opgenoemd, benevens vele anderen van later tijd enz.

Het Departement *Amſtelland* wordt in twee Kwartieren verdeeld, waarvan het eerſte dat gedeelte van *Zuid-Holland* uitmaakt, hetwelk tot *Amſtelland* getrokken is, en het tweede het gewezen *Noorder-Kwartier*, aan de overzijde van het *Y*.

EERSTE KWARTIER, Hoofdplaats *Haarlem.*

Men vindt hier de volgende ſteden:

Haarlem, de Hoofdſtad, in het Latijn *Harlemum*, aan het *Spaarne*, drie uren bewesten *Amſterdam*, in eene aangename landsdouwe, op 52° 22′ 57″ Noorder Breedte en 0° 16′ 29 of 1′ 6″ in tijd bewesten de Hoofdſtad. Zij heeft eene bevolking van 21230 zielen, en wordt door een Burgemeester, vier Wethouders en negentien Vroedſchappen beſtuurd.

ſtuurd. De ſtad is zeer oud, uitgezonderd aan de Noordzijde, alwaar zij in 1672 op nieuw is uitgelegd. Het Stadhuis is een oud aanzienlijk gebouw, dat ſommigen als het Hof, anderen als het Lusthuis der Graven van *Holland* aanmerken: het ſtaat aan de Markt, op welke niet lang geleden het ſtandbeeld van LAURENS JANSZOON KOSTER, de uitvinder der Drukkunst, geplaatst is. Achter het Stadhuis vindt men het *Prinſen-hof*, eertijds het *Jacobijnen klooster*, alwaar eene boekerij, vele fraaije ſchilderijen en andere zeldzaamheden, benevens eenen *Hortus Medicus* geplaatst zijn. De ſtads Waag, aan het *Spaarne*, is een deftig gebouw. Ook vindt men hier een oude Mannenhuis, Gasthuis, Weeshuis, Armen-kinderenhuis, Aalmoeſeniershuis, Diaconiehuis, Pest- en Dolhuis en een Tuchthuis. — Onder de kerkgebouwen telt men de *Groote* of *St. Bavo kerk*, welke eene der grootſte van het geheele land is; zij rust op 28 kolommen, heeft een buitengemeen ſtaai orgel. De *St. Jans kerk*, in de Jansſtraat, is een tamelijk fraai gebouw; de *Nieuwe kerk* ſtaat ter plaatſe waar eertijds de *St. Anna kerk* plagt te ſtaan; de *Bakeneſer kerk* is wel de kleinſte, doch de oudſte. Men vindt hier ook eene Franſche, verſcheidene Roomſche, eene Luterſche, eene Remonſtrantſche, en wel vijf bijzondere vergaderplaatſen der Doopsgezinden. Deze ſtad is in de oude geſchiedenis zeer vermaard, vooral door het aandeel dat hare Inwoners in de kruistogten en in de ove-

overing van *Damiaten* (eene ſtad in *Egypten*) gehad hebben. Men zegt dat de klokjes van het ſpeelwerk van den toren gegoten zijn uit het metaal dat men in deze verovering ten buit bekwam. In 1572 ging *Haarlem*, om van andere vroegere gebeurtenisſen te zwijgen, aan de Staatſche zijde over, en zij werd nog, op het einde van dat zelfde jaar, door de Spanjaarden belegerd: welk beleg niet ſlechts door de moedige en hardnekkige verdediging, maar ook door de aanvoering van driehonderd vrouwen, hebbende aan het hooſd eene bedaagde weduwe, KENAU SIMONS HASSELAAR, zoo zeer beroemd geworden is, ſchoon eindelijk de ſtad, na het uitſtaan van den ſchrikkelijkſten hongersnood, moest bukken, na dat de Spanjaarden 'er wel 30000 man voor verloren hadden. Onder de beroemde mannen welke deze ſtad opgeleverd heeft, telt men JAN VAN ZUREN, die 'er Burgemeester was, eene eigene Drukkerij had, en verſcheidene geleerde werken geſchreven heeft, onder anderen een, waarin hij beweert dat de Drukkunst te *Haarlem* is uitgevonden; doch hetwelk verloren geraakt is: hij overleed in 1591: de geleerde SCHRIVERIUS; vele Schilders, waaronder FRANS HALS, ADRIAAN VAN OSTADE; de Bouwkunſtenaar JACOB VAN KAMPEN, onder wiens opzigt het Stadhuis te *Amſterdam* gebouwd is; de beroemde Plaatſnijder DE VISSCHER; en eindelijk LAURENS KOSTER, welke omtrent den jare 1440 de Boekdrukkunst uitvondt, daartoe eerst de ſchorſen

ſen van Beukenboomen, daarna Lood, vervolgens Tin gebruikende: hij rigtte in zijn huis op de markt eene Boekdrukkerij op, de eerſte die in de wereld beſtond: doch eene trouweloozе bediende ontſtal hem zijne letters, vlugte naar *Mentz*, en heeft door dezen diefſtal waarſchijnlijk grond gegeven, dat de Duitſchers op eene uitvinding pochen, die alleen aan KOSTER toekomt. De Haarlemerhout is zeer beroemd wegens deszelfs aangename ligging en ſchone wandellanen. Voor eenige jaren heeft de Heer HOPE aldaar een prachtig lusthuis geſticht.

Naarden is eene verſterkte ſtad, aan de *Zuider-zee*, vier uren ten Oosten van *Amſterdam*, bevattende ſlechts eene bevolking van 1800 zielen. Zij werd door Koning WILLEM de III. verſterkt met zes bolwerken, zes ravelijnen en een contreſcharp, bij welke gelegenheid de Haven, waarmede deze ſtad met de *Zuider-zee* gemeenſchap had, en in den jare 1411 gemaakt was, is toegedamd. Men moet deze ſtad van het *Oud-Naarden* onderſcheiden: deze laatſte lag nader aan de *Zuider-zee*, in welke zij wel ter wijdte van 200 roeden is overſtelpt geworden, en waar men de puinhopen naderhand nog menigmaal gezien heeft; een enkel gehucht, benevens eene lustplaats heeft thans nog maar dien naam behouden. De nieuwe of tegenwoordige ſtad werd, volgens een handvest van den jare 1350, door Hertog WILLEM VAN BEIJEREN gebouwd, welke aan deze nieuwe ſtad alle de voorregten der oude ſtad bevestigde. *Behalve*

ee-

eenige welgebouwde huizen is hier niets merkwaardigs dan het Stadhuis, dat in 1601 gebouwd werd, en de kerk, in welken men het Graffchrift van LAMBERTUS HORTENSIUS vindt, welke van 1544 tot 1572, toen hij uit den ondergang der ftad gered werd, aldaar gewoond en Schoolarch geweest is: men vindt 'er ook een Weeshuis. Men had 'er voordezen meer Lakenweverijen en Handel dan tegenwoordig; men heeft 'er eenige Baanderijen. Onder de rampen welke deze ftad onderging leed zij het meest door de wrede moord die 'er de Spanjaarden in 1572 aanrigteden, waarvan nog de droevige nagedagtenis op het oude Stadhuis door afbeeldingen en bijfchriften bewaard wordt.

Muiden, eertijds ook *Amuiden* genoemd, is een klein fteedje aan de *Zuider-zee*, tusfchen *Amfterdam* en *Naarden*, met welke twee plaatfen het door trekvaarten gemeenfchap heeft. De Rivier de *Vecht* loopt 'er midden door en is 'er door eene zware fchutfluis van de *Zuider-zee* afgefcheiden; deze fluis werd in 1674 gemaakt, en men kan de omliggende landen door dezelve onder water zetten, en alle fchepen, die door *Utrecht* den *Rhijn* bevaren moeten, en te groot zijn om over *Nieuwerfluis* of *Weesp* te fchutten, moeten hier doorkomen. Dit fteedje is nog kleiner dan *Naarden;* men telt 'er flechts 990 menfchen: het is eenigzins verfterkt. Men vindt 'er een Slot, dat het voornaamfte gebouw der ftad is, het werd in 1290 door Graaf FLORIS gebouwd: het Stadhuis, Waag en

en Kerk hebben niets bijzonders: de handel en neering beſtaat 'er meest uit Zoutketen, en 'er wonen vele Visſchers. In de Spaanſche onlusten bleef zij lang aan de Spaanſche zijde, en ging op den 1 Jan. 1577 aan den Prins over. In den Franſchen oorlog van 1672 ſtootte 'er de Prins van CONDÉ het hoofd voor.

Weesp of *Wezop*, een half uur van *Muiden* en twee uren van *Amſterdam*, aan de *Vecht*, welke aldaar vrij breed is en door de ſtad loopt. Dit ſteedje is ruim en welbebouwd, en door eenen aarden wal verſterkt. Het Stadhuis is een deftig gebouw: de kerk is mede zeer fraai: men vindt 'er ook eene Luterſche en Doopsgezinde kerk, twee Weeshuizen en een Gasthuis. Men vindt 'er vele Branderijen.

Nieuwerſluis is eene Schans, drie uren gaans ten Zuiden van *Weesp*, aan de *Vecht*, welke door een kanaal met den *Krommen Amſtel* vereenigd en door eene ſchutſluis van de *Vecht* is afgeſcheiden, door welke de trekſchuiten, van *Utrecht* op *Amſterdam*, ſchutten moeten.

Men heeft voorts in dit Kwartier de volgende Diſtricten en dorpen:

Vooreerst, de dorpen welke voordezen onder het Gewest *Utrecht* behoorden en niet onder dit Bailluwſchap begrepen waren, *Vreeland*, *Nichtevecht*, *Nieuwer-Aa*, *Nederhorst aen Berg*, *Loenaerſloot*, *Vinkeveld*, benevens het fraaije dorp *Abcoude*, aan de *Vecht*, tusſchen *Loenen* en *Amſtelveen*. De dorpen *Thamen*, den *Uithoorn*, de buurten *de Legmeer* en *Groot Duivendrecht*.

In

In het Balluwſchap *Loosdrecht*, het naast aan het Departement *Utrecht* palende: vindt men de dorpen *Oude-* en *Nieuwe-Loosdrecht*. Het fraaije en aangename dorp *Loenen*, aan de *Vecht*, in welks nabijheid het Slot *Kronenburg*, in het *Kronenburgs Geregt*, dat eertijds aan de Heeren van *Amſtel* behoorende en in de geſchiedenis van de Grafelijke Regeering zoo beroemd geweest is; het werd door de Franſchen in 1672 genoegzaam geheel verwoest.

In het *Gooiland*, de dorpen *Huizen*, aan de *Zuider-zee*, welker Inwoners zich met de botvangst geneeren. — *Blaricum* en *Laren*, op de oostelijke grenzen. — *Hilverſum*, meer westelijk, alwaar vele Weverijen zijn. — *'s Gravenland*, het beste dorp van het *Gooiland*, in het midden van vele fraaije Lusthuizen, onder welke het Huis *Trompenburg* uitmunt. — *Buſſum*, ten Zuiden van *Naarden* en *Muiderberg*, aan de *Zuider-zee*, in de nabijheid van het *Naarder Meer*, benevens de buurten *Goijenſchans* en *Oudoever*.

In het Bailluwſchap *Amſtelland*, aldus naar de Rivier de *Amſtel*, die 'er midden door loopt, genoemd, en noordwaards van *Loosdrecht* gelegen is, de dorpen *Ouderkerk*, gemeenlijk *Ouderkerk aan den Amſtel* (om het van andere dorpen van dien naam te onderſcheiden) genoemd, een fraai, welgelegen en levendig dorp, bij hetwelk de Amſterdamſche Portugeeſche Joden eene begraafplaats hebben. *Diemen*, tuſſchen *Amſterdam* en *Muiden*, in

de

de nabijheid van de *Diemer-* of *Watergraafs-Meer*, en noordwaards van het *Beilemer-Meer*. — *Amſtelveen* of *Nieuwer-Amſtel*, digt aan de *Haarlemmer-Meer*, benevens *Waveren*, *Waverveen* en de buurt *Bokshol*.

Onder de dorpen van *Rhijnland*, welke tot dit Kwartier behooren, telt men *Kalſlagen*, *Kudelſteert*, *Leimuiden*, benevens het gehucht *Vrieſekoop*, alle in de nabijheid van de *Haarlemmer-Meer*.

Eindelijk het gedeelte van *Kennemerland*, hetwelk tot dit Kwartier behoort, bevat de volgende dorpen: *Aalsmeer*, aan de *Haarlemmer-Meer*. *Sloten* en *Sloterdijk*, benevens de buurten *Osdorp*, *Vrije-Geer* en de *Overtoom*, in de nabuurſchap van *Amſterdam*. — *Sparendam* en *Sparenwoude*, benoorden *Haarlem*, aan de uitwatering van het *Spaarne*. Bezuiden *Haarlem*, in de nabijheid van de Meer, *Bennebroek* en *Heemſtede*; het zeedorp *Zandvoort*, aan de *Noord-zee*. — *Bloemendaal* en *Velzen*, in de nabijheid van *Haarlem*, benevens nog de buurten *Zandpoort*, *Schoten*, *Schoter-Vlieland*, *Rietwijk* en *Rietwijker-Oord* en *Schalkwijk*.

TWEEDE KWARTIER, Hoofdplaats *Hoorn*.

Dit Kwartier beſtaat uit het voormalig *Noord-Holland*, benevens de Eilanden *Texel*, *Wieringen*, *Urk en Marken*. De Hoofdſtad van dit Kwartier is

HOORN,

HOORN, in het Latijn *Horna*, is aan de *Zuider-zee* gelegen, met eene bekwame Haven, op 52° 38′ 30″ N. Breedte en 10½′ Oostelijker dan *Amſterdam*. Men telt 'er eene bevolking van 9550 zielen, welke door een Burgemeester, vier Wethouders en twaalf Vroedſchappen beſtuurd worden. Zij zou, naar het gemeen gevoelen, in 1316 geſticht zijn: zij is driemalen, in 1508, 1576 en 1616, uitgelegd. De ſtad is fraai en welgebouwd; de voornaamſte ſtraten loopen op de markt uit, die de *Roode ſteen* heet, alwaar 's wekelijks de voornaamſte Kaasmarkt van *Noord-Holland* gehouden wordt, en op hetwelk het Stadhuis en de Waag, benevens de gewezen vergaderplaats van de Gecommitteerde Raden van *West-Vriesland* ſtaat. Onder de gebouwen dezer ſtad telt men het Logement der Gecommitteerde Raden, voordezen het Hieromiter klooſter, het Oost-Indisch Huis, het Admiraliteitshuis en Magazijn met een Scheepstimmerwerf, het Gemeenelands Magazijn, de gewezene Munt, het Artillerie-huis, de *St. Joris* en *St. Sebastiaans* Doelen, de Bank van Leening; benevens eene Latijnſche School. De kerkgebouwen zijn de *Groote*, in welke een Boekerij is, alwaar een afdruk van *den Spiegel onzer Behoudenis*, een der eerſte boeken, in 1440 door L. KOSTER gedrukt, bewaard wordt. De *Noorder-* of *Vrouwen-kerk*, benevens de *Ooster-* of *St. Antoni-kerk*. Men vindt hier nog drie Roomſche, eene Lutersche, eene Remonſtrantſche, twee Doopsge-

zinde kerken; een Gasthuis, een Weeshuis, een Huiszitten-Armen-Weeshuis, een Proveniershuis, benevens het Klaas-ſtapels Hofje. De ſtad heeft vier poorten, de *Wester-*, de *Noorder-*, de *Ooster-* en de *Koepoort*. De menigvuldige oproerige bewegingen, die hier voortijds plaats hadden, voorbijgaande, merken wij alleen aan: dat HADRIAAN JUNIUS, de Schrijver van *Batavia*, ROMBOUT HOOGERBEETS, DIRK VELIUS en de Indiſche Generaal, JAN PIETERSZ. KOEN, alhier geboren zijn.

Alkmaar, in het Latijn *Alcmeria*, aldus waarſchijnlijk genoemd naar de vele meeren, welke aldaar oudtijds lagen, bewesten *Hoorn*, op de N. Breedte van 52° 34′ en omtrent 8 minuten westelijker dan de Hoofdſtad gelegen, heeft eene bevolking van 8370 zielen, en wordt door een Burgemeester, vier Wethouders en vijftien Vroedſchappen beſtuurd. Deze ſtad beſtaat door den handel in Granen en Kaas; zij heeft door zeven poorten, de *Vrieſche-*, de *Gietter-*, de *Kennemer-*, de *Nieuwlander-*, de *Boom-*, de *Schermer-* en *Waterpoorten* met het omliggend land gemeenſchap; is meestal met eenen aarden wal omringd, en heeft eene Haven, het *Zeglis* genaamd. De ſtichting is zeer onzeker; doch zij moet in de X Eeuw reeds beſtaan hebben. Onder de ſtads gebouwen is het Stadhuis, in 1509 geſticht, zeer fraai; de Waag aan de markt heeft eenen fraaijen toren: men vindt hier het Prinſen-hof, een Ammunitiehuis, het ſtads

ſtads Excijnshuis en de Bank van Leening. De *Groote* of *St. Laurens kerk* ſtaat ter plaatſe, alwaar eertijds eene kerk ſtond, welks toren in 1468 omver viel; in deze kerk is het ingewand van Graaf FLORIS V. begraven. Behalve deze heeft men hier nog de kapel, in 1443 geſticht. De Luterſchen en Remonſtranten hebben hier een kerk; de Doopsgezinden twee, de Roomſchen vier. Men vindt hier ook een Mannen- en Vrouwen-Gasthuis, een Pesthuis, Weeshuis, Almoesſeniershuis, en het Wiedemans-Hofje, benevens nog vele andere Hofjes; eene Latijnſche School en eene Boekerij. Onder de ſtads lotgevallen is het mislukte beleg der Spanjaarden, in 1573; en het dapper gedrag der vrouwen gedurende hetzelve, merkwaardig. Onder de beroemde mannen, welke deze ſtad heeft voortgebragt, telt men NANNING VAN FOREEST, Schrijver van de Belegering van *Alkmaar*, PIETER VAN FOREEST, eerſte Hoogleeraar in de Geneeskunde te *Leijden*, benevens de Philoſophen ADRIAAN DUTIUS en KORNELIS DREBBEL.

Enkhuizen, in het Latijn *Enchuſa*, almede aan de *Zuider-zee*, op de N. Breedte van 52° 42′ 19″ en 24′ 32″ Oostelijker dan *Amſterdam* gelegen, bevat eene bevolking van 6800 zielen, zij word door een Burgemeester, vier Wethouders en tien Vroedſchappen beſtuurd. Zij is eene der fraaiſte Noord-Hollandſche ſteden, in eene aangename ſtreek, wordende voor de grootſte helft door de *Zui-*

der-zee beſpoeld, hebbende aan de landzijde, alwaar zij zeven bolwerken heeft, met het omliggend land, door de *Keetenpoort*, de *Weſter* of *Koepoort* en *Noorderpoort*, en met de zee door de *Blaauwpoort*, *Zuiderpoort*, *Wilgenburgerpoort* en *Dinenburgerpoort* gemeenſchap. De oudſte berigten, in welke van deze ſtad gewaagd wordt, loopen tot 1248: in 1355 werd zij door Hertog WILLEM VAN BEIJEREN tot eene ſtad gemaakt. Men vindt hier vele aanzienlijke gebouwen. Het Stadhuis, op de breede ſtraat, is fraai en in 1688 gebouwd; de Waag aan de Vischmarkt. Het gewezen Admiraliteitshuis of Prinſen-hof en de Munt bij elkander, in het gewezen *St. Urſulen* klooster. Een gemeenelands Gevangenhuis, eertijds de *St. Eucherius* kapel zijnde, 's Lands Geſchut- en Klokgieterij, een groot en ruim gebouw, benevens een Oost- en West-Indisch Huis en een Doele. Onder de kerkgebouwen telt men de *Weſter*, de *Zuider* en de *kleine kerk*, zijnde de eerſte aan *St. Gommarus*, de tweede aan *St. Pancras* gewijd, en hebbende de laatſte eertijds aan het Augustijner klooster behoord: men vindt, behalve deze, hier eene Roomſche, twee Janſeniste, twee Doopsgezinde en eene Luterſche kerk. Onder de Godshuizen telt men het oude Mannenhuis, het Proveniershuis, en Leprozenhuis, twee Weeshuizen, benevens eene Latijnſche School. Eertijds bloeide hier de Handel en Visſcherij meer dan thans. Onder de beroemde mannen welke alhier geboren zijn

telt

telt men, behalve vele kloeke Zeelieden, RUARD TAPPER, FRANS MAALSON, en vele anderen.

Medemblik, in het Latijn *Medemblicum*, aan de *Zuider-zee*, 52° 46′ 29″ N. Breedte en 13′ 8″ beoosten *Amſterdam* gelegen, is klein en bevat eene bevolking van 2000 zielen. Het is buiten tegenſpraak een der oudſte ſteden van *Noord-Holland*. Men vindt hier een vervallen Slot, dat, door de oude Vrieſche Koningen, in de zevende of achtſte eeuw geſticht zou zijn. Het Stadhuis ſtaat op den Dam, het is een goed vierkant gebouw; de Munt, het Gemeenelands Koggehuis, benevens een Magazijn van de gewezene Admiraliteit vindt men ook hier. De kerk was weleer aan *St. Bonifacius* gewijd, en is van een aanzienlijken ouderdom; men vindt hier eene Luterſche, eenige Roomschgezinde kerken, en men heeft hier ook een Weeshuis. De Handel en Rhederij waren alhier voordezen in een bloeijender ſtaat dan thans.

Edam, in het Latijn *Edamum*, aan de *Ye* of *Ee*, welke door een Sas of Sluis met de *Zuider-zee* gemeenſchap heeft, drie uren Zuidwaards van *Hoorn*, in de nabijheid van de *Zuider-zee* gelegen. Zij heeft eene bevolking van 2750 zielen. De ſtad was eertijds met muren en torens omringd; doch thans ligt zij in aarden wallen, en heeft door niet minder, dan zeven poorten, naar buiten gemeenſchap: het ſchijnt geene oude ſtad te zijn: onder de publieke gebouwen telt men het Stadhuis op

den Dam of Markt, dat in 1737 op nieuw is opgebouwd, het Prinſen-hof, bij de groote kerk. De groote of *St. Nicolaas kerk* is merkwaardig wegens hare fraai geſchilderde glazen, de kleine kerk, welke eertijds tot een Bagijnenhof diende, ſtaat digt bij den Dam. Ook heeft men hier eene Luterſche, twee Doopsgezinde en eene Roomſche kerk. De Houthandel en Scheepsbouw heeft bij de opkomst van de ſtad hier het meest gebloeid; doch dit alles is thans merkelijk vervallen. Onder derzelver lotgevallen, telt men den brand, welke op den 24 Febr. 1602, door het onweder, ontſtond, en de oude kerk benevens 26 huizen in den asch leide. Het is in deze ſtad, dat het eerst de verdienſtelijke Maatſchappij *tot Nut van het Algemeen* werd opgerigt.

Monnikendam, in het Latijn *Monachodamum*, een uur bezuiden *Edam*, aan de *Zuider-zee*, of liever aan een inham van dezelve, het *Monnikendammer Gat* genoemd, gelegen. Het heeft deszelfs naam van een water of meer, *de Monnik* genaamd, hetwelk voordezen met de *Zuider-zee* gemeenſchap had: de ſtad is mede klein, en telt eene bevolking van 2050 zielen. Zij is ten deele met muurwerk, ten deele met een aarden wal omringd: men heeft, door vier poorten, gemeenſchap met het omliggend land en de aangename buitenwegen. Het Stadhuis, alwaar het Ridderlijk teeken van het *Gulden Vlies*, door den Grave van BOSSU, na de ſlag op de *Zuider-*

der-zee, in 1573, aan KORNELIS DIRKSZOON, Burgemeester van *Monnikendam*, vereerd, bewaard wordt, is een klein gebouw op den Dam. De Doele, de voornaamſte Herberg, is in 1743 op nieuw herbouwd. De kerk, aan *St. Nicolaas* gewijd, ſtaat digt aan de *Nieuwe poort*, is vrij groot en luchtig. De Luterſchen, Doopsgezinden en Roomſchen hebben hier eene kerk: de voornaamſte handel en hanteering is Scheepsrederij en Zeevaart. Men vindt 'er verſcheidene Lijnbanen, Zeepziederijen en Zijdeweverijen.

Purmerende, in het Latijn *Purmerenda*, aldus genoemd, om dat het aan het einde van het in 1620 drooggemaakte meer, *de Purmer*, gelegen is; het heeft eene bevolking van 2400 zielen: de ſtad is in de Spaanſche oorlogen eenigzins verſterkt geworden, en was, tot in het begin der XV Eeuw, een gemeen dorp, dat naar ſommiger meening *Purmer* genoemd werd; het is, ſedert het droogmaken van de *Beemſter*, in 1608, merkelijk toegenomen. Onder de openbare gebouwen telde men voordezen het Slot *Purmerſtein*, dat een aanzienlijk gebouw plag te zijn, hetwelk bij oude Schrijvers in prent wordt afgebeeld; doch in 1741, na dat het door de Staten, aan wien het toebehoorde, aan de ſtad afgeſtaan was, geheel werd afgebroken: het Stadhuis, op eene ruime Markt, is in de nabijheid van twee Wagen gelegen, welke tot het wegen van Kaas en Boter gebruikt worden. De kerk, aan *St. Ni-*

Nicolaas en *Catrina* toegewijd, was al in het midden der XIV Eeuw aanwezig, en is een fraai gebouw; de Luterſchen, Doopsgezinden en Roomſchen hebben 'er ook een kerkgebouw; ook is hier een Weeshuis. Voor dat de *Beemſter* en *Purmer* waren drooggemaakt, was hier zulk een overvloed van paling, dat men dezelve in visch-kaaren heel naar *Engeland* vervoerde, en te *Londen* met groot voordeel verkogt; doch, ſedert deze droogmaking, is de handel veranderd; men drijft 'er nu handel in Kaas en Boter, en de plaats is redelijk welvarend. Onder de geleerde mannen die hier geboren, of zich hier ter woon hebben opgehouden, telt men B. NIEUWENTIJD, te *Westgraftdijk* geboren, welke zoo veel ter bevordering van de ſmaak in de beoefening der Proefondervindelijke Wijsbegeerte hier te lande heeft toegebragt.

Tot de beſchrijving van de dorpen van dit Kwartier overgaande, merken wij aan: dat den grond van hetzelve meestal uit drooggemaakte landen beſtaat, die wij, zoo om een denkbeeld van de vroegere geſteldheid van dit gedeelte van ons land te geven, als om den oorſprong van de onderſcheidene benamingen te doen kennen, tevens kortelijk zullen opgeven. Men ontmoet dan, van het Zuiden tot het Noorden gaande:

Waterland, aldus genoemd naar de groote menigte Meeren, welke voordezen aldaar gevonden werden: het ſtrekt zich van de overzijde van het Y in het oostelijk gedeelte van *Noord-Hol-*

Holland uit; het was voordezen eene Heerlijkheid, van *Holland* onderſcheiden, en behoorde aan het Huis van *Perſijn*, welks Heeren ter plaatſe alwaar nu het Huis *Zwanenburg* ſtaat eertijds een ſterk Slot hadden. Het wordt verdeeld in: 1°. Het eigenlijk *Waterland*, den Zuid-oostelijken hoek van *Noord-Holland* uitmakende. 2°. De *Zeevank* met den *Zuid-Polder* en *Katwoude*, van *Waterland* langs de *Zuider-zee* tot naar *Hoorn*. 3°. *Purmerland*, *Ilpendam* en de voormalige Heerlijkheid *Purmerende*. 4°. De Waterlandſche Meeren, als: de *Beemſter*, de *Purmer* en de *Wormer*.

Waterland was altijd een Bailluwſchap, en beſtaat uit vruchtbare weilanden; 'er waren zes hoofddorpen, die regtsbannen genoemd werden. Zij zijn:

Ransdorp, in het gemeen *Raarop* uitgeſproken, liggende langs de *Zuider-zee*, bij het ſtroompje de *Ee* of *Y*, en werd verdeeld in vier Kwartieren: *Bloemendaal*, *Durgerdam*, *Holijſloot* en *Poppendam*.

Ransdorp is fraai en aangenaam, midden in het geboomte gelegen en was voordezen eene zeer bloeijende plaats. — *Durgerdam*, op den Waterlandſchen zeedijk, op den hoek van het *Pampus* of het *Y*, welker Inwoners van de Botvisſcherij beſtaan. — *Holijſloot*, drie kwartier uurs van *Ransdorp*, is van geen groot aanzien. — *Bloemendaal* en *Poppendam* zijn ſlechts buurten.

Zuiderwoude, het tweede der hoofddorpen, waaronder ook het dorp *Uitdam* behoorde. Het dorp *Zuiderwoude* ligt wat landwaards in, en de Inwoners geneeren zich met den landbouw. — *Uitdam*, aan den Waterlandſchen zeedijk, aan de uitwatering van de *Ye*, meest van de visſcherij beſtaande.

Landsmeer, het derde hoofddorp, onder welke *Watergang* en de buurt *Kadoelen* behooren. — Het dorp *Landsmeer* is aan eene vaart, langs de Buikfloter en Broeker-meer gelegen, het volkrijkſte van al de Waterlandſche dorpen; de landbouw is 'er de voornaamſte bezigheid. — *Watergang*, een groot half uur ten Oosten van *Landsmeer*, mede door den landbouw beſtaande.

Sunderdorp of *Sundeldorp*, ook wel *Sindeldorp* genoemd; het dorp *Nieuwendam* behoort onder hetzelve; het gebied is in *Vuilharder*, *Nopender*, *Kerkbuurter* en *Zuidender* Kwartier verdeeld. — Het dorp zelve ligt bij de Buikfloter-meer, niet ver van *Ransdorp*; het beſtaat van den landbouw. — *Nieuwendam* ligt aan den Waterlandſchen zeedijk, tuſſchen *Schellingwoude* en *Buikſloot*; het heeft eene Haven, en 'er woonen eenige Zeelieden.

Broek in *Waterland*, de Ban van *Broek*, liggende tuſſchen vier Meeren, de *Monnikermeer*, de *Noordermeer*, de *Broekermeer* en de *Bellemeer*, welke twee laatſte bedijkt zijn: men vindt 'er het dorp *Broek*, aan de trekvaart van *Monnikendam*, welks Inwoners, wegens

gens hunne overdrevene netheid en zindelijkheid vermaard zijn; 'er is eene fraaije kerk: deszelfs Ingezetenen zijn meestal voorname kooplieden.

Schellingwoude, het laatſte hoofddorp, beſtaande uit de dorpen *Schellingwoude* en *Buikſloot*, tegenover *Amſterdam*; het eerſte aan den Waterlandſchen zeedijk, alwaar de Amſterdammers eenige huizen hebben. — *Buikſloot*, mede aan dien zeedijk, tegenover *Amſterdam*: de Ingezetenen van beiden beſtaan meest van den landbouw.

De Heerlijkheid van *Purmerland*, ten Zuiden van de ſtad *Purmerende*, een ſmalle ſtrook lands, bevat de dorpen *Purmerland*, tuſſchen *Landsmeer* en *Purmerende*, een vrij groot dorp. *Ilpendam*, aan de trekvaart van *Amſterdam* op *Purmerende*, is een fraai en welbebouwd dorp: de buurt *Ilp* behoort mede onder dit Diſtrict.

De *Beemſter*, ten Noorden van *Purmerende* en ten Westen van de vaart van die ſtad op *Hoorn*, is een ingedijkt Meer, dat in de X en XI Eeuw onder den naam van *Bameltra* voorkomt: zij werd tuſſchen den jare 1608 en 1612 ingedijkt: tot de droogmaling werden 40 watermolens gebruikt en 50 molens houden dezelve droog; zij wordt op 7545 morgen begroot. Ter gedachtenis dezer droogmaling wordt 'er 's jaarlijks, op den 30 Julij, een Dank- Vast- en Bededag gehouden. Zij wordt in *Middel-*, *Noord-*, *Oost-*, *West-* en *Zuider-Beemſter* verdeeld. In het midden

aan

aan de doorſnijding van den Midden- en Rijperweg ſtaat eene kerk, doorgaans de *Beemſterkerk* genoemd. Men vindt hier zeer goed weiland en weinig bouwland. Het heeft zijn eigen regtsgebied.

De *Purmer*, ten Westen van *Purmerende*, voordezen een groot Meer, welke tuſſchen de jaren 1617 en 1622 bedijkt is. Het land beſtaat 'er mede meest uit weiland en weinig bouwland. Het Huis *Ilpenſtein* was reeds voor de bedijking aanwezig, het ſtaat op een ſtuk lands dat de *Nes* genoemd wordt en is binnen den ringdijk getrokken. Het heeft haar eigen regtsgebied.

De *Wormer*, ook wel de *Wijde Wormer*, in onderſcheiding van de *Enge Wormer*, in *Kennemerland* gelegen, genoemd, ten Zuiden van de *Beemſter*. Zij werd in 1625 bedijkt en drooggemaakt. Zij heeft mede haar eigen regtsgebied.

Tot *Waterland* behoort eindelijk nog de *Zeevank*, eene ſmalle ſtrook lands, tuſſchen de *Beemſter*, de *Purmer* en de *Zuider-zee* gelegen, zich van *Monnikendam* naar *Schaardam* uitſtrekkende. De ambagten en dorpen van den *Zeevank* behooren alle onder het hooge regtsgebied van de ſtad *Edam*, behalve *Oosthuizen*, *Hoobrede* en *Ebershem*, welke vrije Heerlijkheden zijn. Die, welke onder *Edam* behooren, zijn *Warder*, *Middelie*, *Axwijk* en het grootſte gedeelte van *Kwadijk*. Het dorp *Warder* ligt in het Noordelijkſt gedeelte niet verre van de *Zuider-zee*, de In-

Inwoners beſtaan 'er van den landbouw en zeevaart. *Middelie*, waaronder de buurt *Axwijk*, niet verre N. N. W. van *Edam*, alwaar veel Edammer Kaas gemaakt wordt, en vele Schippers wonen. De Ban van *Kwadijk* ligt bewesten *Middelie*; men heeft 'er geene dorpen. — De Heerlijkheid *Oosthuizen* en *Hoobrede*, welke fraaije en groote dorpen zijn aan de trekvaart van *Purmerende* op *Hoorn*. En eindelijk nog de Heerlijkheid en het dorp *Ebershem*, het noordelijkſte deel van den *Zeevank*.

Nog behoort tot *Waterland* bezuiden *Edam*, tusſchen de *Zuider-zee* en de *Purmer*, het dorp *Vollendam*, aan de *Zuider-zee* en de *Cadwouder* Ban.

Bewesten *Waterland* vindt men de Ambagtsheerlijkheid *Wormer*, tot *Kennemerland* behoorende, waaronder *Wormer* en *Jisp*, beide zeer aanzienlijke dorpen. *Oostzanen*, te zamen gevoegd met de oostzijde van *Zaandam*, is het grootſte en vermogenſte Ambagt van *Kennemerland*, en ligt tusſchen de oostzijde van de *Zaan* en *Waterland*, het dorp *Oostzanen* zelve ligt aan de *Gouwe*, meer naar den kant van *Waterland*, een half uur van de *Zaan*, en is een vrij groot, aanzienlijk en fraai dorp, alwaar vele Stijfſelmakerijen, Traankokerijen, Lijnmakerijen, Pelmolens, Olijmolens en Volmolens gevonden worden. Men vindt hier de buurt de *Oostzaner Overtoom*, aan de zamenkomst van de *Gouwe* en de *Twiske*, aan het *Y*. Voorts heeft men:

Het

Het Bailluwſchap van *Blois*, welks dorpen en regtsgebieden, met uitzondering van *Sparenwoude* en *Sparendam*, tot dit Kwartier behooren, hierin vindt men:

De zeer aanzienlijke Ambagtsheerlijkheid *Westzanen*, waarin de volgende dorpen:

Westzanen, het hoofddorp, een half uur ten Westen van de *Zaan*. Het werd in 1573 door de Spanjaarden geheel verbrand. In het midden der vorige Eeuw telde men 'er 590 huizen en 52 molens. De Doopsgezinden hebben hier twee vergaderplaatſen. 'Er is ook een Weeshuis.

Zaandam, bij verbastering *Sardam* genoemd, ligt ter wederzijde van de *Zaan*, bij of aan den Dam welke de *Zaan* van het Y afſcheidt. Het wordt in *Oost-* en *West-Zaandam* onderſcheiden; *Oost-Zaandam* ſtrekt zich meer dan een uur gaans uit; *West-Zaandam* wat minder. In het midden der voorgaande Eeuw, werden te *Oost-Zaandam* 1260 huizen en 158 molens geteld en te *West-Zaandam* 1222 huizen en 192 molens; dit getal is nogtans, volgens aan ons opgegevene berigten, verminderd: doch zulks laat niet na, dat dit dorp, zoo wegens den handel, fabrieken en rijkdom voor zeer aanzienlijk moet gehouden worden, en vooral, wegens de groote menigte molens, de zindelijk beſchilderde huizen, bezienswaardig is. Men vertoont 'er nog de woning, alwaar Czaar PETER I. zich ophield, toen hij op dit dorp het Scheepstimmeren leerde. Elk dezer twee dorpen hebben

eene

eene kerk. Op *Oost-Zaandam* is eene Luterſche en twee Doopsgezinde kerken op *West-Zaandam*. Deze twee dorpen zijn, ſedert het begin der XVI Eeuw, merkelijk opgekomen. De handel, rhederij, visſcherij enz. zijn langzamerhand toegenomen; in 1749 werden 37 ſchepen naar de *Straat Davids* uitgevaardigd. De ſcheepstimmerij nam ook zoodanig toe, dat 'er eens vijf-en-twintig Scheepstimmerwerven waren, die echter naderhand verminderd zijn. In den jare 1569 bragt KORNELIS KORNELISZ. VAN UITGEEST 'er zijne uitvinding, om hout met molens te zagen; hij ſtichtte 'er de eerſte zaagmolen *het Juffertje:* deze ging eerst met twee zagen, en in den jare 1727 werden 'er 252 zaagmolens geteld. De Wind-olijmolens ſchijnen ook het eerst hier gemaakt en gebragt te zijn door een Vlaminger, LIEF JANSZ. ANDRIES VAN MOERBEEK. Men telde 'er, in het midden der vorige Eeuw 130. Bij den inval der Franſchen in *Holland*, in 1572, kwamen eenige Papiermakers uit *Holland* derwaards vlugten en bragten 'er de kunst van het papier wit te maken, ſedert is ook het getal der Papiermolens toegenomen; 'er worden 's jaarlijks wel 80,000 riem wit papier, behalve andere ſoorten gemaakt. 'Er zijn ook hier vele Pelmolens en Zeilrederijen.

De Koog en *Zaandijk*, alwaar men in het midden der vorige Eeuw 1038 huizen en 104 molens telde, liggen aan de westzijde van de *Zaan*,

Zaan, noordwaards van *Zaandam*, met welke deze dorpen als een geheel maken.

Wormerveer ligt meer noordwaards, mede aan de *Zaan*, is een aanzienlijk en fraai dorp.

Knollendam, een groot half uur van *Wormerveer*, wordt door de *Zaan*, die hier haren naam verliest, in tweeën verdeeld, *Oost-Knollendam* behoort tot *Wormer* en *West-Knollendam* tot *Westzanen*.

Nog behooren, tot het Bailluwſchap van *Blois*, de Ambagtsheerlijkheid van *Krommenie* en *Krommeniedijk*, benoorden *West-Zaandam*, beide zeer aanzienlijke dorpen; in het midden der vorige Eeuw waren hier 612 huizen, 15 molens en 2380 Inwoners.

Aan het Bailluwſchap van *Blois* grenst de vrije Heerlijkheid van *Aſſendelft*, door de Naauwernaaſche vaart van *Westzanen* afgeſcheiden, in welker midden het dorp van dien naam ligt.

Het vlek of de ſtede *Beverwijk*, aan de *Wijkermeer*, een aanzienlijke welgelegen plaats, welke reeds in den jare 1298 den tijtel van ſtede voerde: het getal der Ingezetenen bedraagt 'er omtrent 1300. — *Wijk aan Zee*, niet verre van hier, is in de duinen gelegen. In de nabijheid dezer plaats ligt eene linie, onder den naam van de *linie van de Beverwijk* bekend: zij is ter gelegenheid van de landing der Engelſchen in 1799 aangelegd.

Van hier noordwaards gaande vindt men de volgende dorpen welke tot *Kennemerland* behooren:

Aker-

Akerſloot met de *Woude*, van ouds, zoo men wil, het hoofddorp van *Kennemerland*, welker Inwoneren van den landbouw meerendeels beſtaan. Het ligt bij de *Langemeer*; de drooggemaakte *Boekelmeer* behoort onder hetzelve.

Uitgeest met het gehucht *Marken binnen*, een der grootſte Ambagten van *Kennemerland*, ten Noorden van *Akerſloot*.

Heemskerk ligt met deszelfs Ban benoorden de *Beverwijk*, een fraai dorpje, in hetwelk van ouds verſcheidene Adelijke Huizen lagen, als het Huis *te Heemskerk*, het Huis *Marquette*, het Slot *Oud-Haarlem*, het Huis *te Vlotter*, *Meerenſtein* en anderen.

Kastricum, al in de X Eeuw bekend, in welks nabijheid de overblijffels van het Huis *Kroonenburg* gevonden worden.

Limmen, een fraai dorp, meer noordwaards, waaronder de buurten *de Kerkbuurt*, *de Voorst*, *het Zuideinde*, *het Westeinde*, *de Laan*, *Dusſeldorp* en *de Koog* behooren. Men vindt onder deszelfs gebied het Huis *Dampengeest*.

Heiloo en *Oesdom*, een dorp en Ambagt meer naar *Alkmaar* gelegen.

Bewesten de ſtad *Alkmaar* vindt men het Bailluwſchap van de *Egmonden*, waarin gevonden worden de dorpen *Egmond binnen*, *Egmond op den Hoef* en *Egmond op Zee*, een fraai zeedorp, benevens het oud Adelijk Slot der Heeren van *Egmond*, met de vrije Heerlijkheden *Bakkum* en *Wimmenum*.

De Heerlijkheid *Bergen*, ten N. W. van *Alkmaar*, een fraai dorp tegen de duinen gelegen, en berugt geworden wegens de veldſlag die 'er in den jare 1799 zoo zeer ten nadeele van de Engelſchen geleverd werd. Bij dit dorp is het vermakelijk *Berger Bosch* gelegen.

Benoorden het laatſte *Schoorl*, *Groet*, *Hargen* en *Kamp*, te zamen eene Ambagtsheerlijkheid uitmakende, benevens de buurt *Schoorldam*, alle tegen de duinen. Het dorp *Kamp* is door de Engelſchen in den jare 1799 geheel vernield geworden.

Petten, een zeedorp, dat al in het laatst van de VII Eeuw zou bekend geweest zijn: het werd in 1421 door eenen vreeslijken watervloed vernield: de kerk en het dorp werd naderhand meer landwaards in geplaatst, hetwelk in later tijd meermaal en laatſtelijk nog in 1704 geſchiedde. Het dorp neemt door de zware vloeden van tijd tot tijd af, het geen veroorzaakt dat men hier geene duinen heeft, zijnde het land van *Kamp* tot *Petten* door eene zeeweering, die met vele kosten moet onderhouden worden, tegen het geweld der zee gedekt, en van welke zeeweering alsmede van de *Droomer-* en *Slaperdijken*, die meer landwaards in gelegen zijn, het behoud van een groot gedeelte van dit Departement afhangt. Deze zeeweering draagt den naam van *Hondsbosſche*, en van deze is het Hoogheemraadſchap van de *Hondsbosſche* afkomſtig.

Ka-

Kalandsoeg ligt ten Noorden van *Petten*, aan den zeekant; het is in deszelfs nabijheid dat de Engelſchen in 1799 hunne landing volbragten.

Huisduinen en de *Helder* zijn twee dorpen welke aan den bovenſten hoek van het land gelegen zijn. Ten Zuiden van *Huisduinen* ligt de hoogte *Kijkduin*, op welke een vuurbaak ſtaat. De *Helder* kan wel een vlek genoemd worden; 'er zijn meer dan 300 huizen, en men telt 'er meer dan 2000 Inwoners. De Haven, het *Nieuwe Diep* genoemd, is zeer merkwaardig, zij ligt ten Oosten van de *Helder*, en ſtrekt tot eene rhede voor de oorlogſchepen. De kusten worden hier door geregelde batterijen verdedigd.

In de nabijheid dezer dorpen, vindt men de *Zijpe*, eene omſtreeks 1443 of 1444 ingedijkte Polder, welke ſedert meermalen inbrak en op nieuw droog gemaakt werd. Hij heeft omtrent 9000 morgen lands uitgeſtrektheid: men vindt in dezelve geene buurten van merkelijk aanbelang, zijnde de huizen, die 'er vijf à zes honderd in aantal zijn, hier en daar verſpreid; er zijn vier kerken: de *St. Maartens*, de *Eenigenburger*, de *Schagerbrugger* en de *oude Vlieſche* kerken, waarvan de eerſte nog al aanmerkelijk fraai is. Nog vindt men hier vele aangename landhuizen en plantſoenen.

Ten N. O. van de *Zijpe* ligt de *Wieringerwaard*, welke voordezen uit ſlijken beſtond en in 1608, door ADRIAAN MARTENS VAN KOETENBURG, werd ingedijkt, bij de 1900

morgen groot zijnde: men telt 'er omtrent 150 huizen en eene kerk, die 'er in 1633 geſticht werd. De landerijen van dezen Waard worden onder de vruchtbaarſte geteld.

In het Bailluwſchap van de *Nieuwburgen*, aldus genaamd naar het Slot *Nieuwburg*, hetwelk door Graaf FLORIS de V, in 1287, nabij *Oudorp* geſticht werd. Onder dit Bailluwſchap behooren de volgende dorpen:

Oudorp, in de nabijheid van *Alkmaar* — en, verder noordwaards, *St. Pancras*, *Broek* op den *Langendijk*, *Zuid-Scharwoude* en *Noord-Scharwoude*, welke laatſte dorpen voordezen *St. Pieters* en *St. Jans Kerſpel* genoemd werden, benevens *Koedijk*, hetwelk alle fraaije welgelegen en redelijkwel bevolkte dorpen zijn.

Voorts, bezuiden *Alkmaar*, de *Rijp*, dat eer den naam van een vlek dan van een dorp verdient; *Graft* en *Graftdijk*, benevens de buurt *Urshem*, en meer beoosten *Alkmaar* het dorp *Oterleek*, benevens de buurten *Driehuizen* en *Rustenburg*.

Eindelijk behooren tot dit Bailluwſchap de *Schermer*, benevens de dorpen *Groot-Schermer* en *Schermerhorn*. De *Schermer* is eene bedijkte Meer, de uitgeſtrektheid van 6160 morgen hebbende: deze indijking had in den jare 1631 plaats; men telt 'er omtrent 250 huizen en twee kerken.

Benoorden het Bailluwſchap van de *Nieuwburgen* en ten N. O. van de ſtad *Alkmaar*, wordt de *Heer Hugo Waard* gevonden, zijnde dezelve oudtijds een Meer dat met de *Scher-*

mer

mer gemeenſchap had, en tuſſchen de jaren 1625 en 1631 werd ingedijkt: hij is bij de 3000 morgen groot, en 'er worden tuſſchen de 110 en 120 huizen gevonden.

De dorpen en plaatſen, welke nog in dit Kwartier te beſchrijven zijn, werden gewoonlijk gerekend tot *West-Vriesland* te behooren. De landſtreek onder dezen naam bekend, is al voor het begin der XIII Eeuw ingedijkt geweest. Dezelve maakt, met uitzondering van de *Zijpe*, de *Wieringerwaard*, de *Nieuwburgen*, het noordelijkſte gedeelte van *Noord-Holland* uit, en is bijzonder merkwaardig wegens den zeedijk, welke eene uitgeſtrektheid van niet minder dan 31500 roeden hebbende, dit land aan de Noord- en Oostzijde tegen de zee beveiligen, en met zware kosten, welke van 1650 tot 1749 ingeſloten, bij de 16 millioenen bedroegen, moet onderhouden worden. Men vindt hier eerst:

Dregterland, beſtaande in vier Koggen of Ambagten: de *Ooster Kogge*, de *Middel Kogge*, de *Zuider Kogge* en de *Wester Kogge*, te zamen uitmakende de Oostelijke uithoek van *Noord-Holland*.

De *Schager* en *Nieuw-dorper Koggen*, de *Geestmer* of *Geestmanner Ambagt*. Hier in zijn de volgende plaatſen en dorpen gelegen:

In de *Schager Koggen*, het vlek of de ſtede *Schagen*, welke van ouds een poortregt had, en al in de X Eeuw bekend was: men telt 'er omtrent 430 huisgezinnen en 1300 Inwoners: men vindt 'er het Adelijk Slot van de

oude Heeren van *Schagen*, een fraai kerkgebouw, een Weeshuis en Waag; 'er zijn hier vele Mesfemakerijen en Zilverfmeden. De Polder *Burghorn*; in de nabijheid van *Schagen* vindt men *Barfingerhorn*, een redelijk groot dorp; *Kolhorn*, een dorp aan de *Zuider-zee*, beftevens *Haringhuizen*, ten N. W. van *Schagen*.

In de *Nieuwdorper Kogge*, vindt men de dorpen *Oude* en *Nieuwe Nieuwdorp* en *Winkel*, mede fraaije, welbebouwde en welvarende dorpen, welke fraai gelegen zijn.

In het *Geestmer Ambagt*, hetwelk tusfchen de *Schager Kogge* en de *Zijpe* ligt, vindt men de dorpen *Haringcarfpel*, *Oudcarfpel*, *Warmenhuizen*, alle vrij aanzienlijke en welgelegen dorpen, fommigen berekenen hier onder *St. Maarten* en *Eenigenburg*. De buurtfchap *Valkoog* behoort hier onder.

De vier *Noorder Koggen* werden van ouds verdeeld in landfteden, als *Abbekerk* met het geen 'er toe behoort; *Sijbecarfpel* met *Benningbroek*, en in de Ambagten van *Opperdoes*, *Oostwoud* met het oosteinde van *Twisk* en *Houwert*, behoorende onder het regtsgebied van *Medemblik*; in de Ambagten onder de Regtbank en het Poortregt van *Hoorn*, als *Wognum*, *Watweide*, *Nieuwbokswoude*, benevens de Heerlijkheden *Hoogewoude*, *Eertswoude*, *Opmeer*, *Spanbroek*, *Opdam* en *Hemebroek*.

De zoogenaamde ftede *Abbekerk* beftaat uit de dorpen *Abbekerk*, *Twisk*, *Midwoude* en

het

het oostelijk gedeelte van *Lambertſchagen*; elk deszelfs bijzondere Ban hebbende. *Abbekerk* is, ten opzigte van deszelfs bijzondere Ban, omringd door *Benningbroek*, *Sijbecarſpel*, *Opmeer* en *Lambertſchagen*. *Twisk* ligt met deszelfs Ban aan de *Zuider-zee* en is omringd van *Opperdoes*, *Oostwoud*, *Midwoude*, *Benningbroek*, *Abbekerk* en *Lambertſchagen*. De Ban van *Midwoude* ligt tusſchen die van *Oostwoude* en *Benningbroek*.

Sijbecarſpel, dat met *Benningbroek* onder den naam van *Sijbecarſpel*, een ſtede uitmaakt, ligt tusſchen *Spanbroek*, *Opmeer* en *Wognum*.

Onder het regtsgebied van *Medemblik* behooren: *Opperdoes*, *Oostwoud* en de buurten *Hooge* en *Lage Zwaagdijk* en *Wervershoef*.

De Regtsbannen welke onder *Hoorn* behooren, zijn de Ambagten of dorpen *Wognum*, *Watweide*, *Nieuwbokswoude* of *Nubixwoude* en de westkant van *Houwert*.

De overige dorpen der vier *Noorder Koggen* zijn: *Hoogwoude*, *Eerswoude*, *Opmeer* en *Spanbroek*, met *Opdam* en *Henebroek* welke den tijtel van Heerlijkheden voeren en vrij aanzienlijke dorpen zijn,

Dregterland, de oostelijke hoek van *West-Vriesland*, bevat *Grootebroek*, als eene ſtede aangemerkt, welks regtsgebied zich van de ban van *Enkhuizen* af tot aan het regtsgebied der ſtede *Westwoude* uitſtrekt, bevat de Bannen van *Grootebroek*, *Bovencarſpel*, *Lutkebroek* en *Hoogcarſpel*, alle bij elkander gelegen n onder den naam van de ſtreek bekend zijnde.

De ſtede *Westwoude*, uit de Bannen van *Westwoude*, *Binnenwijzen*, *Oosterblokker* en *Westerblokker* beſtaande.

De ſtede *Hem* en *Venhuizen*. — De ſtede *Wijdenes* en *Oosterleek* — en eindelijk de ſtede *Schellinkhout*, aan de *Zuider-zee*. Het dorp *Zwaag* behoort onder het regtsgebied van *Hoorn*.

De verdere Ambagten en dorpen van *Dregterland* zijn *Berkhout*, *Grosthuizen*, *Avenhorn*, *Scharwoude*, *Beets*, *Oudendijk* en *Oostmijzen*, welke, vermoedelijk naar den veenachtigen grond, van ouds de *Veenhoop*, genoemd werden. — Het dorp *Schardam* ligt aan den zeedijk bezuiden *Scharwoude* en behoort gedeeltelijk onder den *Veenhoop* en gedeeltelijk onder *Edershem*.

Eindelijk behooren tot dit Departement de Eilanden, *Texel*, *Wieringen*, *Urk* en *Marken*.

Texel is door het *Marsdiep* van den noordelijkſten hoek van *Noord-Holland* afgeſcheiden: het is aan de west- en noordzijde met zandduinen bezet, en wordt aan de oost- en zuidzijde door dijken tegen de zeevloeden beveiligd. Men heeft van tijd tot tijd op dit Eiland verſcheidene poelen droog gemaakt en uiterwaarden ingedijkt. Het land beſtaat 'er uit Bouw-, Wei- en Hooiland; 'er worden vele ſchapen geweid, van welker melk eene ſoort van kaasjes gemaakt wordt, die den naam van Texelſche kaasjes dragen: de wol dezer ſchapen geeft aan de Ingezetenen veel voordeel, alzoo

'er

'er wel 20,000 geteeld worden, waarvan men de wol ſcheert. *Eijerland*, dat voordezen een Eilandje op zich zelve uitmaakte, is nu met *Texel* vereenigd, en wordt aldus genoemd naar de eijeren die de vogels aldaar leggen. Men telde op dit Eiland in het midden der voorgaande Eeuw omtrent 1200 huizen en vijf molens. — Men vindt op hetzelve de dorpen *Burg*, *Hoorn*, *Oosterend*, *Waal*, *Koog* en het *Schild*, behalve verſcheidene buurtſchappen. Onder deze is *Burg* het voornaamſte en grootſte.

Aan dit Eiland, gelijk ook aan het Eiland *Vlieland*, dat tot het Departement *Vriesland* behoort, vindt men de zeegaten: het *Landsdiep* en het *Nieuwe Spanjaards Gat*, welke beide op het zoogenaamde *Mars-diep*, eene Rheede, binnen *Gaats*, tuſſchen de *Helder* en *Texel*, uitloopen; doch het naast aan den *Helder*, door welke deze Rheede tegen de westelijke en zuidwestelijke ſtormen gedekt wordt. Het was altijd de Rheede voor de ſchepen van oorlog en andere zware vaartuigen. — Hier achter is het *Nieuwe Diep*, een verblijfplaats voor visſchers-ſchuiten en andere kleine vaartuigen.

Wieringen ligt in de *Zuider-zee*, ten N. O. van de *Wieringerwaard*: het ſtrekt als eene voormuur voor *West-Vriesland*, welke het geweld van het inſtroomend water breekt, en meermalen is het ontwerp op het tapijt geweest om dit Eiland door een dijk met het

vaste land te vereenigen: de grond is 'er op ſommige plaatſen zeer hoog, op anderen wederom zeer laag; men vindt 'er goed Bouw- en Weiland. Het draagt zijnen naam naar de groote menigte van Wier dat op de Waardgronden en verdronken landen wast, en zeer geſchikt is, om de kleidijken tegen de ſlag van het water te beveiligen. Behalve eenige buurten, vindt men op hetzelve de dorpen *Hippolitushoef*, *Westerland*, *Oosterland*, *Stroo* en den *Oever*.

Urk is een klein Eilandje in de *Zuider-zee*, ten Z. Z. O. van *Enkhuizen;* men telt 'er omtrent 400 Inwoners. Het is merkwaardig dat men op dit Eilandje verſcheidene putten met zoet water vindt.

Marken ligt in de *Zuider-zee*, tegenover *Monnikendam*, in de zoogenaamde *Goud-Gouwzee*, het heeft eenen omtrek van omtrent twee uren gaans: men telt 'er omtrent tien of elf buurten, waarvan de kerkbuurt de voornaamſte is.

DIJK- EN POLDER-BESTUREN IN DIT DEPARTEMENT.

In dit Departement vindt men: 1°. Het Dijksbeſtuur van het Eiland *Terſchelling*, uit een Dijkgraaf, twaalf Leden en een Dijks-ſchrijver. 2°. Het Dijksbeſtuur van *Texel*, uit een Dijkgraaf,

graaf, negen Leden en een Secretaris. 3°. Het Dijksbeſtuur van den *Helder* en *Huisduinen*, uit een Dijkgraaf, drie Leden en een Amanuenſis. 4°. Het Dijksbeſtuur van het Eiland *Wieringen*, uit een Dijkgraaf, zes Leden en een Secretaris. 5°. Het Dijksbeſtuur van den *Wieringerwaard*, uit agt Hoofdingelanden, een Dijkgraaf, vier Heemraden en een Secretaris. 6°. Het Dijksbeſtuur van de *Zijpe* en *Heere Polder*, uit een Dijkgraaf, tien Hoofd-ingelanden, vijf Heemraden, een Penningmeester en een Secretaris. 7°. Het Dijksbeſtuur van de *Hondsbosſche* en *Duinen* tot *Petten*, uit een Dijkgraaf, twaalf Hoofd-ingelanden, acht Hoog-heemraden, een Secretaris en Rentmeester. 8°. Het Dijksbeſtuur van de *Nieuwdorper Koggen*, uit een Dijkgraaf, zeven Leden en een Secretaris. 9°. Het Dijksbeſtuur van *Dregterland*, uit twee Dijkgraven, vier Heemraden, twee-en-twintig Waardſchappen, drie Hoofd-ingelanden en een Secretaris. 10°. Het Dijksbeſtuur van de vier *Noorder Koggen*, uit een Dijkgraak, vier Heemraden, vier Oud-Waardamannen, vier Dijks-Hoofdlieden, vier Kogge-meesters, vier Molen-meesters, twee Hoofd-Ingelanden van *West-Vriesland*, twee Hoog-heemraden en twee Hoofd-ingelanden van het *Hondsbosch* en een Secretaris. 11°. Het Dijksbeſtuur van *Waterland*, uit een Dijkgraaf, negen Leden en een Secretaris. 12°. Het Dijksbeſtuur van den Banne van *Oostzanen* en *Oostzaandam*, uit een Dijkgraaf, acht Leden en een Secretaris. 13°. Het Dijksbeſtuur

ſtuur van den *St. Aagtendijk*, uit een Dijkgraaf, vier Leden en een Secretaris. 14°. Het Dijksbeſtuur van den *Aſſendelver Zeedijk*, uit een Dijkgraaf, vijf Leden en een Secretaris. 15°. Het Dijksbeſtuur van de *uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Vriesland*, uit een Dijkgraaf, acht Leden en een Secretaris. 16°. Het Dijksbeſtuur van de *Geestmer Ambagt* en de *Raaxmaat*, uit een Dijkgraaf, vijftien Leden en een Secretaris. 17°. Het Dijksbeſtuur van de *Egmonder Meer*, uit een Dijkgraaf, zes Leden, een Secretaris en Penningmeester. 18°. Het Dijksbeſtuur van de *Berkemeer Polder*, uit een Dijkgraaf, twee Leden en een Secretaris. 19°. Het Dijksbeſtuur van de *Buikſloter*, *Broeker* en *Bellemer Polder*, uit een Dijkgraaf, vier Leden en een Secretaris. 20°. Het Dijksbeſtuur van den *Heer Hugo Waard*, uit een Preſident, elf Hoofd-ingelanden, vier Heemraden, een Secretaris en een Penningmeester. 21°. Het Dijksbeſtuur van de *Polder de Schermer*, uit een Dijkgraaf, zeven Leden en een Secretaris. 22°. Het Dijksbeſtuur van de *Beemſter*, uit zeventien Hoofd-ingelanden, een Dijkgraaf, zeven Hoog-heemraden en een Secretaris. 23°. Het Dijksbeſtuur van de *Purmer*, uit een Dijkgraaf, drie Leden, een Penningmeester en een Secretaris. 24°. Het Dijksbeſtuur van de *Wijde-Wormer*, uit negen Hoofd-ingelanden, een Dijkgraaf, vijf Heemraden en een Secretaris. 25°. Het Dijksbeſtuur van *Sterremeer en het Kamerhop*, uit een Dijkgraaf, vier Hoofd-

Hoofd-ingelanden, twee Heemraden en een Secretaris. 26°. Het Dijksbeſtuur van *Amſtelland*, uit een Lijkgraaf, zes Leden en een Secretaris. 27°. Het Dijksbeſtuur van *Nieuwer-Amſtel*, uit een Dijkgraaf, drie Leden en een Secretaris. 28°. Het Dijksbeſtuur van de *Watergraafs-* of *Diemermeer*, uit een Dijkgraaf, vijf Leden en een Secretaris. 29°. Het Dijksbeſtuur van den *Zeeburg-* en *Diemerdijk*, uit een Dijkgraaf, tien Leden en een Secretaris. 30°. Het Dijksbeſtuur van den *Zeedijk* beoosten *Muiden*, uit een Dijkgraaf, zeven Leden, een Secretaris en Penningmeester beſtaande.

Digitized by Google

BESCHRIJVING

VAN HET

DEPARTEMENT MAASLAND.

Dit Departement beſtaat uit het gedeelte van het voormalig Gewest *Holland*, hetwelk voordezen *Zuid-Holland* genoemd werd. Het heeft de vorige Limiet-ſcheiding tuſſchen *Holland* en *Zeeland;* vervolgens langs het *Hollandſch Diep*, de *Biesbosch*, het *Bergſche-Veld*, de *Dongen* en *Oude Maas* tot bij *Heusden;* komende alles, wat bezuiden die wateren ligt, aan het Departement *Braband;* vervolgens van de *Oude Maas* bij *Heusden*, met uitſluiting van die ſtad en het dorp *Beern*, in eene regte lijn op de *Maas;* die Rivier af tot op de *Whaal* bij *Loeveſtein*, benoorden de *Whaal*, in eene regte lijn noordwaards tot op de *Asperenſche Laan*, langs en bewesten die *Laan* tot aan de *Linge*, langs en benoorden de *Linge* tot op de grensſcheiding tuſſchen de gewezene Graafſchappen *Cuilenburg* en *Buren*, en langs en bewesten die grensſcheiding tot aan de Rivier de *Lek;* van daar bezuiden de *Lek* westwaards tot aan *Schoonhoven;* voorts langs en bewesten de *Vlist* tot aan *Haastrecht*, met uitſluiting van die plaats; verder langs en be-

Digitized by Google

bezuiden den *Yſſel*, bij de ſcheiding van het land van *Hekendorp*, langs de kleine *Wierikken*, met uitſluiting van *Cortehoeven*; van daar bezuiden *Bodegraven* en *Wijpoort*, en dus met uitſluiting dier plaatſen tot bij de *Weſtender Wierikker Wetering*, langs de dubbelde *Wierikker* in den *Rhijn* tot *Nieuwerbrugge*. — Voorts aan de overzijde des *Rhijns* langs de Kade tot het ſcheiden van *Rietveld* en de *Bree*, tegen het oude land in den *Meilandſchen Polder*, langs den *Zegveldſchen Dijk* of *Wetering* tot den *Meidijk*, en verder west op tot weder in den *Rhijn* bij *Swadenburgerdam*; langs en bewesten de landſcheiding met het Departement *Utrecht* tot aan de *Vrieſe weg*; voorts bezuiden die weg westwaards tot in de *Meer*, en eindelijk westwaards van de *Meer*, naar de *Noord-zee*, langs het Departement *Amſtelland*.

De grond is hier, gelijk in het Departement *Amſtelland*, laag en op vele plaatſen veenachtig, het geen eene koude vochtige luchtsgeſteldheid veroorzaakt, en beſtaat meest uit Weilanden, welke veel Boter en Kaas opleveren; doch in de zuidelijke deelen, vooral in de Eilanden *Overflakkee*, *Voorn*, *Putten*, *de* de *Beijerlanden* en het zoogenaamde *Westland* levert de grond vele ſchoone Granen op.

Behalve de Rivieren boven opgenoemd, als de *Maas*, de *Merwede*, de *Yſſel*, de *Lek*, vindt men hier nog:

De *Rotte* bij *Rotterdam*.

De *Gouwe*, welke uit den *Ouden Rhijn* ont-

ontſpringt, en zich bij *Gouda* met den *Yſſel* vereenigt.

De *Vlist*, welke zich met den *Yſſel*, tuſſchen *Schoonhoven* en *Haastrecht* vereenigt, benevens nog vele andere vaarten.

De Hoofdſtad van dit Departement is

De HAAG, voordezen 'SGRAVENHAGE, in het Latijn *Hagæ Comitis* genoemd, en onder het vorige Bewind, gelijk in het begin der regeering van den tegenwoordigen Koning de zetel van het Beſtuur, gelijk het voordezen de zetel van de Graven van *Holland* was, is niet verre van zee, op 52° 4′ 50″ Noorder Breedte 0° 34′ 23″ bewesten *Amſterdam*, in tijd 2′ 10″ gelegen. Men telde de bevolking op 38400 zielen, welke echter door de verplaatſing van het Gouvernement aanmerkelijk veel verminderd is: deze Gemeente wordt door een Burgemeester, vier Wethouders en twintig Vroedſchappen beſtuurd. Het is eigenlijk geene ſtad, maar een open vlek, hetwelk echter met eene gragt omringd is, en welks toegangen door ophaalbruggen kunnen afgeſloten worden, het kan, ongetwijfeld, voor het ſchoonſte vlek van geheel *Europa* gehouden worden. Men vindt in den jare 1097 het eerst van deze plaats gewag gemaakt, en in het midden van de XIII Eeuw zou het Paleis of Hof van de Graven van *Holland* gebouwd zijn; een Eeuw later, had het den tijtel van dorp, 'er waren toen in het zuidelijk en westelijk gedeelte al eenige ſtraten bekend; in de volgende Eeuw moet het merkelijk in grootte

zijn

zijn toegenomen, omdat in eene Ordonnantie van 1563 op het maken van vier wijken gesproken wordt; van dien tijd, tot in het begin der vorige Eeuw, is deszelfs luister steeds toegenomen: in 1626 telde men 'er zeven wijken, en eenige jaren later, in 1642 en 1643, werd de Princegragt gegraven en bebouwd, en de laatste vergrooting geschiedde in 1706, aan het Bosch bij de Mallebaan. Deze plaats heeft, in de beroerten der Hoekschen en Kabeljaauwschen, en vooral in den beginne van den Spaanschen oorlog, veel geleden, en was zelfs toen op het punt van haren ondergang. Ten tijde van Prins MAURITS, werd meermalen het ontwerp gemaakt, om dezelve te versterken; doch het is 'er nimmer toe gekomen. Buiten tegenspraak is dit vlek eene der vermakelijkste en aangenaamste steden van het geheele Rijk, zoo wegens de fraaije gebouwen, ruime pleinen, als de streek in welke hetzelve gelegen is: bijzonderlijk munten het lange en korte Voorhout, de Vijverberg, het Tournooiveld, de Kneuterdijk, de Paradeplaats, het Buiten- en Binnen-Hof, de Princegragt hierin uit: het nabijgelegene Bosch, de Mallebaan, Koekamp enz. maken deze plaats zoo aangenaam, dat men 'er als op het land is. Onder de gebouwen, telt men het Hof, dat door drie poorten drie ingangen heeft, het verblijf der voormalige Graven en Stadhouders. Het is wel onregelmatig gebouwd; doch een gedeelte is onder het Stadhouderschap van WILLEM den V, naar een plan, volgens welke het geheele Hof zou vernieuwd worden, her-

bouwd. Op hetzelve hielden de Algemeene Staten, de Staten van *Holland*, de Raad van Staten en andere hooge Collegiën hunne vergaderingen; thans dient het tot een verblijfplaats der Koninklijke pupillen. Het Prins MAURITS Huis, zijnde een fraai en regelmatig gebouw; de gewezen Logementen van *Amſterdam* en *Rotterdam*, op de Paradeplaats; het Oude Hof in het Noordeinde; 's Lands Geſchutgieterij, de Schouwburg, de *St. Joris* en *St. Sebastiaans* Doelen, het Korenhuis, Spinhuis, en vele anderen, te breedvoerig om hier optenoemen, verſtrekken tot geene geringe verſiering. De Gereformeerden hebben 'er drie kerkgebouwen, de *Groote* of *St. Jacobs kerk:* zij werd in 1528, door MARTEN VAN ROSSUM, die den *Haag* kwam uitplunderen, verbrand. Elf jaren later, werd de toren door den blikſem getroffen, een ongeluk dat haar in 1702, en laatſtelijk in Februarij 1804 overkwam, toen 'er een afleider op geplaatst werd. Men vindt in het koor dezer kerk de graftombe van den Baron van *Wasſenaar:* het koor der kerk is behangen met de wapenborden der Ridders van het *Gulde Vlies*, welke alhier ten getale van 30, in 1456 eene vergadering, onder PHILIPS *den Goeden* gehouden hebben; men vindt 'er ook meer grafteekenen van Adelijke geſlachten. De Kloosterkerk in het Voorhout, voordezen het *St. Vincents* klooster. De Nieuwekerk op het Spuij, in 1649 gebouwd, een meesterſtuk van bouwkunst; de Franſche Gemeente welke voorde-

dezen de kapel van het Hof tot haar gebruik had, heeft nu een nieuw kerkgebouw: 'er is ook eene Engelſche kerk; het Lutersch kerkgebouw is bezienswaardig; de Roomſchen hebben hier ook vele kerkgebouwen, de Remonſtranten één. Voorts is hier een Wees- en Armenhuis en eene Stichting van de Vrouwe van RENSWOUDE.

Het Departement *Maasland* wordt in drie Kwartieren verdeeld.

EERSTE KWARTIER, Hoofdplaats *Leijden.*

Dit Kwartier bevat het gedeelte van *Rhijnland*, dat in dit Departement gelegen is, benevens een klein gedeelte van *Delfsland*: de Hoofdſtad is

LEIJDEN, in het Latijn *Lugdunum Batavorum*; aan den *Rhijn*, N. Oostelijk van den *Haag*, op de Noorder Breedte van 52° 9′ 30″ en 10′ 24″ bewesten de Hoofdſtad, in tijd 42″ westelijker. Zij bevat eene bevolking van 30950 zielen, welke door een Burgemeester, vier Wethouders, en twintig Vroedſchappen beſtuurd worden. De *Rhijn* vloeit door de ſtad, benevens de watertjes de *Does*, de *Vliet*, de *Mare* en de *Zijl*: zij is in de vruchtbaarſte Moes- en Bouwlanden en de vetſte Weilanden gelegen, en in de nabijheid der ſtad wordt de beste Hollandſche Boter gemaakt; door acht poorten, te weten de Wittepoort,

de Koepoort, de Hoogewoerdspoort, de Zijlpoort, het Heerenpoortje, de Marepoort, de Rhijnsburgſche poort en de Marschpoort, heeft men tot het omliggend land gemeenſchap. Deze ſtad is eene der oudſte van het geheele Rijk. Sommige ſtellen dat zij al in den jare 70 onzer tijdrekening een Burgt der Romeinen zou geweest zijn. Vroege beſcheiden zijn niet zeer zeker, daar waarſchijnlijk de ſtads papieren, door den val van den toren der *St. Pieters kerk*, alwaar zij bewaard werden, in 1512 zijn te zoek geraakt. Zij had mede geen gering aandeel in de twisten der Hoekſchen en Kabeljaauwſchen; maar zij is inzonderheid door het beleg der Spanjaarden in 1573 en 1574, de manmoedige verdediging, en het ontzet, na den verſchrikkelijkſten hongersnood uitgeſtaan te hebben, beroemd geworden, en welke gebeurenis 's jaarlijks op den 8 October gevierd wordt, en ter vergelding van welke manmoedige verdediging het regt van eene Hooge School werd toegeſtaan, welke aan de ſtad geen gering voordeel aanbrengt. Onder de lotgevallen dezer ſtad zal altijd het droevig ongeluk dat dezelve den 12 Januarij 1807 overkwam, in geheugen blijven. Een ſchip met buskruid, op het *Rapenburg* liggende, ſprong in den namiddag omſtreeks half vijf in de lucht; het grootſte gedeelte der ſtad werd beſchadigd, en het beste gedeelte derzelve veranderde in eenen puinhoop; tuſſchen de 120 en 130 menſchen verloren 'er het leven; terwijl andere nog in tijds, door de aangebragte

huis

hulp en aanmoediging des Konings, die met den meesten ijver op de puinhoopen zelfs zijne bevelen gaf, gered werden. De ſtad munt in een aantal fraaije gebouwen uit: als het Stadhuis, een oud Gottisch gebouw, op de Breedeſtraat; het Gevangenhuis *'s Gravenſtein* bij de *St. Pieters kerk*; het Gemeenelandshuis van *Rhijnland* op de Breedeſtraat, niet verre van het Stadhuis; de Stadswaag en het Boterhuis, aan den Rhijn; de Saaihal met eenen toren, doch welke nu tot eene Roomſche kerk herbouwd is; de Greinhal, de Fustijnhal, het Stads Magazijn en Timmerwerf, de Doele, de Schouwburg en Maliebaan. Maar bovenal is merkwaardig de Burgt, welke voor het oudſte gebouw van *Leijden* gehouden wordt, en de voornaamſte ſtads Herberg is; en welker oorſprong ſommigen zelfs, doch op weinig grond, aan de Romeinen toeſchrijven. Onder de kerkgebouwen telt men de *St. Pieters* en *Hooglandſche kerken*, welke groote en fraaije gebouwen zijn, die bij het bovengemelde ongeluk niet weinig leden, doch weder herſteld zijn. De *Nieuwe* of *Mare kerk*, op de *Mare*, een fraai modern gebouw, de *Gasthuis kerk*. Behalve eene Waalſche kerk, vindt men hier nog eene Engelſche, Luterſche, Remonſtrantſche en Doopsgezinde kerk, benevens verſcheidene Roomſche kerken. Onder de Godshuizen telt men de Katrijnen en Elizabeths Gasthuizen, een Weeshuis en Armenkinderhuis, een Huiszittenhuis en anderen. De Hooge School was eertijds in het *St. Barbara*

klooster; doch werd kort daarna in het Witte Nonnen klooster overgebragt, hetwelk een oud en deftig gebouw is, alwaar een Auditorium, Tuin en Sterrekundig Obſervatorium geplaatst is; de Boekerij der Academie bevindt zich in de Engelſche kerk. Zie verder wegens deze Hooge School, die voordezen 's Lands Hooge School genoemd werd, boven pag. 178.

In dit Kwartier vindt men de volgende dorpen: *Leijderdorp*, digt onder de ſtad, aan den *Rhijn*. *Alphen* en *Rietveld*, een oud en vermakelijk dorp en Heerlijkheid, aan den Rhijndijk, onder welks regtsgebied het Huis *te Leeuwen* en de *Hooge Burgt* (voor een oud Romeinsch gebouw gehouden) gelegen is. Niet verre van dit dorp, vindt men de *Goudſche Sluis*, door welke *Amſterdam* met de bovenrivieren gemeenſchap heeft. *Oudshoorn*, waaronder de *Grijphoek*, zeer digt onder *Alphen*, eene Ambagtsheerlijkheid. *Aarlanderveen* met *Pulmont*, aan de *Aar*, een watervliet. *Rhijnſaterwoude*, in de nabijheid van de *Braasſemermeer*, die een gedeelte van de *Haarlemmermeer* is. — *Koudekerk*, aan den *Rhijn*, tuſſchen *Leijderdorp* en *Oudshoorn*. — *Zwammerdam*, ook wel *Zwadenburgerdam* genoemd en *Bodegraven*, twee aanzienlijke dorpen, aan den *Rhijn*, boven *Alphen*, welke in 1672 door de Franſchen verwoest zijnde, naderhand weder zijn opgebouwd. — Voorts in de nabijheid van de *Haarlemmermeer*, of, tuſſchen dezelve en den *Rhijn*, de dorpen, *Woubrugge*, waaronder de buurtſchap *Eſſelijkerwoude*, *Lan-*

ge-

geraar en *Korteraar*, de buurt *Heer Jacobswoude*, de *Kaag*, de *Hooge Made* en het aanzienlijk dorp de *Oude Wetering*, alwaar de doortogt van de ſchepen uit de *Haarlemmermeer* veel levendigheid en welvaart geeft.

Meer aan de West- en Noordzijde van *Leijden* vindt men de dorpen *Oestgeest* en *Poelgeest*, de Heerlijkheid *Valkenburg*, de hooge Heerlijkheid *Rhijnsburg*, de hooge Heerlijkheid van beide de *Katwijken*, waaronder de aanzienlijke dorpen *Katwijk binnen* en *Katwijk aan Zee*, in welker nabijheid onlangs de doorgraving van den *Rhijn*, ſtrekkende tot eene ontlasting van het overtollige water in *Rhijnland*, en dat reeds ſedert twee Eeuwen een ontwerp was, met het beste gevolg is uitgevoerd. — De Heerlijkheid *Noordwijk*, waarin het aanzienlijk dorp *Noordwijk binnen*, dat zeer oud is, en in welker kerk en kerkhof vele oudheden bezien kunnen worden; benevens *Noordwijk aan Zee*, niet verre van daar. — Voorts het Bailluwſchap *Noordwijkerhout*, waaronder de dorpen *Noordwijkerhout*, *Hillegom*, *Liſſe* en *Voorhout*. — Het Ambagt en dorp *Saſſenheim*, het Ambagt *Vennep*. — De hooge Heerlijkheid en het dorp *Warmond*, met het Huis van dien naam, zeer aanzienlijk en vermakelijk gelegen.

Voorts van *Leijden* naar den *Haag* langs het ſtrand, de hooge Heerlijkheid en het dorp *Voorſchoten*, waarbij de Heerlijkheid *de Veur*. De hooge Heerlijkheid van *Waſſenaar* en *Zuidwijk*, in welker nabijheid de Huizen *Bel-*

leſtein, *Raaphorst*, *Zandhorst*, *te Perſijn*, *te Weer* en *Bakkershagen*, benevens het Huis *te Dijl* gevonden worden. — Voorts het fraaije dorp en Ambagt *Voorburg*, niet verre van den *Haag*, aan de vaart naar *Leijden*, onder hetwelk de Adelijke Sloten het Huis *te Binkhorst*, het Huis *te Werve*, ook wel *klein Matenes* of *Oostwerve*, benevens het *klein Loo*, *Duivenſtein* en *Leeuwenſtein*.

Voorts beoosten de vaart van den *Haag* op *Leijden*, het Ambagt en dorp *Zoeterwoude*. — De Ambagten *Stompwijk*, *Wilsveen* en *Tedingerbroek*, onder welke laatſte de zuidzijde van den *Leijdſchendam* behoort, alwaar, op vergunning van Keizer KAREL V, in 1536, een dam of ſchutſluis is gelegd, ter plaatſe, alwaar voordezen eene overlaat of overtoom was. — *Zoetermeer* en *Zegwaard*, beide Ambagtsheerlijkheden, welke dorpen bij elkander liggen in een veenplaats, in 1614 droog gemaakt, beide zeer fraaije dorpen, bezuiden de *Leijdſchendam*. — De hooge Heerlijkheden van *Hazers* of *Aduardswoude* en *Benthuizen*, benoorden *Zegwaard*, zijnde het eerſte een fraai dorp, alwaar ook eene Remonſtrantſche en Doopsgezinde kerk is, en in welke Heerlijkheid de Hofſteden *Rijnenburg* en *Stoop* gelegen zijn; het tweede is van minder aanzien.

Rondom den *Haag* vindt men *Haag-Ambagt*, welke uit de Regtsbannen van *Eikenduinen*, *Halfmoosduinen* en *Scheveningen* beſtaat, liggende de twee eerſte, die ſlechts

Di-

Diſtricten zijn, aan de vermakelijke Loosduinſche weg, aan welke de Adelijke Huizen *te Westerbeek* en *te Westkamp* liggen: *Scheveningen* is een vermakelijk zeedorp, hetwelk volgens ſommiger gevoelen van ouder oorſprong en zelfs grooter dan de *Haag* zou geweest zijn. Eindelijk nog kort onder den *Haag* de hooge Heerlijkheid *Rijswijk*, een dorp in het midden van fraaije buitenplaatſen en lustſloten gelegen, met het Huis van dien zelfden naam; ſedert 1697 beroemd geworden, door het ſluiten van den Vrede tusſchen de Koningen van *Spanje*, *Frankrijk*, *Engeland*, het *Duitſche Rijk* en de *Vereenigde Nederlanden:* in deze Heerlijkheid liggen nog de Adelijke Huizen *te Werve*, *Burch*, *Blootenburg* en vele anderen.

TWEEDE KWARTIER, Hoofdplaats *Rotterdam.*

Dit Kwartier bevat *Delfsland*, *Schieland*, de landen van *Voorn* en *Putten*, het Eiland *Overflakkee* en *Goederede.* Men vindt in hetzelve de volgende ſteden:

ROTTERDAM, in het Latijn *Roterodamum*, aan de *Maas*, daar de *Rotte*, die door dezelve loopt, door eene ſluis met de *Maas* gemeenſchap heeft, op de Noorder Breedte van 51° 55′ 22″ en 0° 23′ 57″ bewesten *Amſterdam* gelegen. Het is, na *Amſterdam*, de grootſte en volkrijkſte ſtad van het geheele Rijk, hebbende een aantal van 53200 Inwoners, welke door een Burgemeester, vier Wethouders en

twintig Vroedſchappen beſtuurd worden. Deszelfs eerſte ſtichting is zeer onzeker: zoo veel weet men, dat hier, omtrent het einde der XIII en het begin der XIV Eeuw, eenige visſchers gewoond hebben, en dat kort daarna deszelfs Inwoners zich op den Handel begonnen toeteleggen: immers werd bij eene vergunning van Graaf WILLEM de IV, gegeven in 1340, de vaart van *Rotterdam* tot *Overſchie* gegraven, en de ſtad werd 18 jaar later aan de westzijde uitgelegd, waartoe de Heer WILLEM VAN NAALDWIJK en deszelfs huisvrouw JOHANNA VAN TEIJLINGEN een gedeelte van hun Ambagt, het *Roode Zand* genaamd, gaven; de Hertog ALBRECHT gaf in 1380 het geheele *West-Nieuwland*, tot dat zelfde einde, voor zes oude ſchilden 's jaars; ſedert is de ſtad merkelijk opgekomen, ſchoon zij rijkelijk haar aandeel in den twist der Hoekſchen en Kabeljaauwſchen had: in den jare 1563 leed zij geweldig door eenen brand, die wel twee honderd huizen en meer dan dertig ſchepen vernielde, om welke ſchade eenigzins te vergoeden, PHILIPS II. verſcheidene vrijheden vergunde. Negen jaar later, op den 9 April 1572, kwam de Spaanſche Bevelhebber de Graaf VAN BOSSU voor de ſtad, voor zijne bende eenen doortogt verzoekende, hetwelk zeer ongaarne toegeſtaan zijnde, aan 's Graven zijde op eene verraderlijke wijze beantwoord werd, daar men zich van de ſtad met geweld meester maakte; meer dan twee honderd Burgers ſneuvelden bij die gelegenheid. De Span-

jaar-

jaarden hielden de ſtad vijftien weken in, toen zij door LUMEIJ voor de Staatſchen werd ingenomen. Sedert het vertrek der Spanjaarden nam de ſtad aanmerkelijk toe. In de onlusten, welke de kerk en den Staat in het begin der XVII Eeuw beroerden, is *Rotterdam* meer dan andere ſteden gemengd geweest. De Regeering was, in den beginne, eerſt de Remonſtrantſche partij toegedaan, tot dat zij in 1618 door Prins MAURITZ veranderd zijnde, de zaken der Remonſtranten alhier geheel verliepen, en het wel tot 1628 aanliep, eer deze gezindheid vrijheid ter oefening van haren Godsdienst verkreeg. Niet minder heeft in 1648 en 1672 deze ſtad haar aandeel in de Staatsgeſchillen gehad, al hetwelk wij met ſtilzwijgen moeten voorbijgaan. Men vindt hier een groot aantal aanzienlijke gebouwen, als het Stadhuis, dat zeer oud is, de Beurs welke de fraaiſte is, die men in het geheele Rijk vindt, op welks bovenvertrekken de Boekerij en Inſtrumenten van het Bataafsch Genootſchap van Proefondervindelijke Wijsbegeerte geplaatst zijn; drie Wagen, als de groote bij het Stadhuis op de Huibrug, de Hennip- en Boterwagen. Het Admiraliteitshuis op de *Haringvliet*. Het Gemeenelandshuis van *Schieland*, een prachtig gebouw op den Schiedamſchen dijk, in 1663 volbouwd. Het 's Lands Magazijn, aan het einde van de Nieuwe haven, niet verre van 's Lands Scheepstimmerwerf, alwaar, voor eenige jaren, een fraai en prachtig gebouw, zoo voor de Smederijen als het verrigten van andere werkzaamheden, ge-

geplaatst is. — Nog vindt men het Oost-Indisch Huis in de Boompjes, hetwelk een der prachtigſte gebouwen is; het West-Indisch Huis op de *Haringvliet*, een oud gebouw; de Lombaard, weleer een gedeelte van het Bagijnenhof; de Latijnſche School, eertijds de kerk van het Sellebroers klooster. De *St. Jorts* Doele is een oud gebouw, alwaar men nogtans verſcheidene kunſtige ſchilderijen vindt; het Tucht- en Werkhuis op de Hoogſtraat is een deftig gebouw. De kerkgebouwen zijn de *St. Laurens* of *Groote Kerk*, welke men in het begin der XV Eeuw is beginnen te bouwen (ſchoon anderen den tijd vroeger ſtellen) hoe het zij: zeker is het, dat de kerktrans eerst in 1488, en het koor in 1491 geſticht werd, ſchoon de toren vroeger, in 1449 gebouwd, en naderhand aan de kerk getrokken is. In 1651 werd de toren door eenen hevigen ſtorm wel 3½ voet overgezet, en door eene kunstbewerking op nieuw regt geſteld. Onlangs is hier een fraai orgel gemaakt, dat echter nog niet geheel voltooid is. In het koor, dat met een kunſtig koper hek is afgeſloten, vindt men de graffstede van den zeeheld MOOI LAMBERTS, en in de kerktrans de graftomben van de zeehelden DE WITTE KORNELISZOON DE WIT en van DE KORTENAAR, en in eene bijzondere kapel de graffteden van de zeehelden de Vice-Admiraal JOHAN DE LIEFDE; de Schout bij Nagt VAN BRAKEL. Men vindt hier ook, in eene bijzondere kapel, aan de Noordzijde, de graf-

ſte-

ſtede van de Heeren van *Kralingen*, dat met een ijzer hek is afgeſloten.

De *Zuiderkerk* was een gebouw, dat voordezen, door de Rederijkers, en ſedert 1651, tot eene kerk gebruikt is. De *Nieuwe kerk* is een luchtig, vierkant, modern gebouw. De *Princenkerk* was weleer de kapel van het *St. Agnieten* klooster, op de Nieuwe markt. De Franſche kerk was weleer de oude Engelſche *coraal*-kerk, en zoo men wil, in oude tijden de kapel van een oud klooster. Voorts vindt men hier eene Engelſche Presbijteriaanſche en eene Engelſche Episcopaalſche kerk, twee Remonſtrantſche, eene Doopsgezinde kerk, benevens vier Roomſche en eene Janſeniste kerk, nog eene fraaigebouwde Joodſche Synagoge. Men heeft hier ook een Weeshuis, Diaconie- of Armenhuis, een ouden Mannenhuis, ouden Vrouwenhuis, een Gasthuis, Dol- en Pesthuis, en meer anderen. Op de groote Markt, die ruim en luchtig is, vindt men het fraaije ſtandbeeld van DESIDERIUS ERASMUS, welke hier ter plaatſe, op den 28 October 1467, geboren werd, en in 1536 te *Bazel* overleed. Onder de geleerde mannen hier ter plaatſe geboren, of die hunnen leeftijd hier hebben doorgebragt, telt men de Dichters JOACHIM OUDAAN, DAVID HOOGSTRATEN en vele anderen. Men drijft hier ſterken handel op *Engeland* en *Frankrijk*, *Spanje* en andere Gewesten. Ook zijn 'er vele Brouwerijen, Branderijen en andere Fabrieken.

Voorts

Voorts zijn in dit Kwartier nog de volgende ſteden:

Gouda, in het Latijn *Gouda*; doch gemeenlijk *ter Gouw* genoemd, gelegen op 52° 0′ 43″ Noorder Breedte en 10′ 24″ westelijker dan *Amſterdam*, aan de zamenkomst van de *Gouwe* en den *Yſſel*, ten N. O. van *Rotterdam* gelegen, bevat eene bevolking van 11700 zielen, welke door een Burgemeester, vier Wethouders en vijftien Vroedſchappen beſtuurd worden. Zij is gelegen in eene aangename ſtreek, vol tuinen, hoven en fraaije wandelwegen, tot welke men, door zeven poorten, benevens twee kleinere uitgangen gemeenſchap heeft. De tijd van hare ſtichting is onzeker, echter hadden deszelfs Inwoners, in 1272, reeds den naam van Poorteren, en men wil dat omtrent dien tijd de ſtad bemuurd is geworden, ook is dezelve, ſedert 1397, onder de groote ſteden van *Holland*, ter dagvaart beſchreven geweest. In den jare 1575 leed zij aanmerkelijk door eenen brand, en werd 63 jaren later, bijna geheel in de asch gelegd. In het begin der Spaanſche onluſten werd 'er de beeldſtorming voorgekomen, en in 1572 is de ſtad door omtrent 70 man voor de Staatſchen ingenomen, en ſchoon men twee jaren later dezelve aan de Spaanſche zijde, door verraad, poogde te brengen, mislukte nogtans de aanſlag, en voorts genoot zij, indien men de oproerige bewegingen van 1672 uitzonderd meer dan andere plaatſen rust. Onder de openbare gebouwen, was hier weleer het

Slot

Slot *van der Goude*, door Graaf WILLEM *den goeden* gebouwd, en in 1577 geſlecht. Thans vindt men 'er het Stadhuis, hetwelk op het midden van de groote markt ſtaat, het is een aanzienlijk gebouw, dat, even als de kerk, niet op palen maar vlotten gebouwd is; het is verſcheidene malen vernieuwd en verbeterd; tegen den achtergevel ſtaat eene ſteene ſtrafplaats, onder welke de koornbeurs gehouden wordt. De Waag en het ſtads Boterhuis ſtaan mede op de markt. Ook vindt men 'er een Lombaard. Voordezen waren 'er twee Doelen, de *St. Joris* en *St. Sebaſtiaans* Doelen, waarvan de eerſte tot Lijnbanen ſtrekt en de laatſte reeds in 1594 verkogt werd: de tegenwoordige Doele is eene Herberg. *Gouda* is vroeg wegens hare hoofdkerk, weleer aan JOHANNES DEN DOOPER gewijd, vermaard geweest. Zij is in de branden, waarvan wij boven ſpraken, tweemaal in de asch gelegd, en ſedert in den ſtaat gebragt, waarin men haar thans ziet. Men vindt 'er de graſteden van den Ambasſadeur VAN BEVERNING en de Zeehelden DE SITTER, DE MEIJER, VLAEG, VAN DER ZAAN, en andere voorname perſonen liggen 'er begraven, benevens ook DIRK VOLKAARTSZ. KOORNHART; maar het geen deze kerk merkwaardig maakt, zijn de fraai geſchilderde glazen, in welker beſchrijving wij niet treden kunnen, en het fraai orgel. Behalve deze hoofdkerk, waren 'er voordezen vele kapellen, die of verdwenen, of tot een ander gebruik beſteind zijn.

zijn. Men heeft 'er nog eene Gasthuiskerk, in welke de Predikant der Waalſche Gemeente 's morgens predikt. Ook is 'er eene Luterſche, Remonſtrantſche en Doopsgezinde kerk; twee Gasthuizen, een ouden Mannenhuis, een Weeshuis, een Aalmoesſeniershuis, een Leprozenhuis, een Pesthuis, verſcheidene Hofjes, eene Latijnſche School en Boekerij, op welke, behalve het borstbeeld van ERASMUS, nog verſcheidene eigenhandig, door hem geſchrevene brieven, bewaard worden. Onder de vermaarde mannen, welke deze ſtad heeft opgeleverd, telt men HIERONIJMUS VAN BEVERNINK, een groot Staatsman, KORNELIS en FREDRIK HOUTMAN, eerſte ondernemers van de vaart uit *Holland* naar de *Oost-Indiën*. Onder de Goudſche Glasſchilders hebben de gebroeders KRABETHS verre uitgemunt. Voordezen werden hier vele Bieren gebrouwen en vele Saijen, Grijnen en Lakens gemaakt. Thans zijn 'er vele Tabakspijpen Fabrieken. Voorts drijft men hier veel handel in Kaas, Vlas enz.

Delft, in het Latijn *Delphi*, tuſſchen *Rotterdam* en den *Haag*, een goed uur van de laatſte plaats, op de Breedte van 52° 0' 49" en 31' 23" bewesten de Hoofdſtad gelegen, telt eene bevolking van 13730 zielen, welke door een Burgemeester, vier Wethouders en vijftien Vroedſchappen beſtuurd worden, zijnde een fraaije en nette ſtad, in het midden van vruchtbaar bouw- en weiland liggende, tot welke men door zeven poorten toegang heeft. Onder welke de *Waterſlootſche* of *St. Joris poort*,

poort, op welke de hooge Vierſchaar van *Delfsland* geſpannen wordt, de voornaamſte is. Sommige willen dat de naam dezer ſtad ontleend zij van eene gragt, *de Delft* genoemd, eigenlijk de gragt van KORBULO. *Delft* is eene oude ſtad, waarvan reeds in eenen giftbrief van FLORIS I, in 1062 overleden, gewag gemaakt wordt. Eertijds was ook een Adelijk Stamhuis van *Delft* bekend. In 1246 verkreeg deze ſtad van Graaf WILLEM II. vele voorregten. Om van vroegere lotgevallen te zwijgen, teekenen wij alleen aan, dat dezelve in 1536 tot op 300 huizen afbrandde, na welken brand, de ſtad veel ſchooner herbouwd werd. In 1566 leed zij merkelijk door de beeldſtormerij. In 1572 ging zij aan de Staatſche zijde over, en in het volgend jaar trokken vele Burgers van *Delft*, waaronder zich VAN OLDENBARNEVELD bevond, tot ontzet van *Haarlem* uit, welke, met zwaar verlies, werden terug geſlagen. Op den 10 Julij 1584 werd op het oude Princen-hof Prins WILLEM I. doodgeſchoten. In den Spaanſchen oorlog is zij niet aangevallen geworden. In 1654 leedt zij door het ſpringen van eenen kruidtoren een zwaar verlies; meer dan 200 huizen waren geheel verwoest, en het aantal der geſneuvelden wordt door ſommigen op meer dan 300 begroot. In 1742 ſprong 'er de kruitmolen, hetwelk insgelijks in de ſtad weder merkelijke ſchade veroorzaakte. Men heeft hier verſcheidene markten, de groote markt, op welke de nieuwe kerk en het Stadhuis ſtaan,

is zeer regelmatig. De Paarden-markt, in het N. W. der ſtad. De Beestenmarkten, de Rivier- en Zeevisch-markten en Korenmarkt. Het Stadhuis is een der fraaiſten van het geheele land; het werd in 1618 gebouwd, en is met fraaije ſchilderijen van MARTEN VAN HEEMSKERK, MIEREVELD en andere kunſtenaars, verſierd. Het Princen-hof, voortijds een deel van het *Agatha* klooster, alwaar Prins WILLEM I. woonde; het Gemeenelandshuis van *Delfsland*, digt bij hetzelve; het Oorlogs-magazijn van *Holland;* een Oost-Indisch Huis, Waag en Boterhuis, een Lakenhal, Saai-, Greinen- en Stoffehal, benevens eene ſtads Doelen, zijn 'er de voornaamſte gebouwen. Onder de kerkgebouwen telt men de *Oude* of *St. Hippolitus kerk*, in het koor dezer kerk vindt men de prachtige graftombe van PIETER PIETERS HEIN; de graffiede van Jonkvrouwe ELIZABETH VAN MARNIX, en een weinig verder het praalgraf van den Zeeheld Admiraal MARTEN HARPERTSZOON TROMP. Ook is alhier, in 1739, eene grafnaald ter eere van den beroemden ANTHONIJ VAN LEEUWENHOEK opgerigt. De *Nieuwe* of *Urſula kerk:* zij werd in 1381 eerst van hout, doch twee jaren later van ſteen opgebouwd: het is een fraai gebouw, hebbende eenen hoogen en fraaijen toren: men vindt in deze kerk de vorſtelijke graffiede van Prins WILLEM I, dat een meesterſtuk van kunst is. Voor de beroemde HUGO DE GROOT, welke hier begraven ligt, is, niet lang geleden, een graf-

graftombe opgerigt. Voorts vindt men hier nog eene Gasthuiskerk, eene Walsche, eene Lutersche en eene Remonstrantsche kerk. Onder de Godsdienstige gestichten, telt men een Gasthuis, Pesthuis, oude Mannen en oude Vrouwenhuis, een Weeshuis, een Meisjeshuis, een Kamer van Charitate, alsmede verscheidene Hofjes, een Tucht- en Dolhuis, benevens eene stichting van de Vrouwe van RENSWOUDE. Ook heeft men hier eene Latijnsche School en Fraterhuis. Onder de beroemde mannen, welke deze stad heeft opgeleverd, telt men den Zeeheld PIET HEIN, den Oudheidkenner VAN ADRICHEM, den Historieschrijver PONTUS HEUTERUS, de Regtsgeleerden VAN GROENEWEGEN, VAN DER MADE en GRASWINKEL, den Natuurkenner VAN LEEUWENHOEK, de Raadpensionaris A. HEINSIUS, den Schrijver der Nederlandsche Historie-penningen VAN LOON, en ook werd de groote HUGO DE GROOT, in 1583, aldaar geboren. *Delft* bloeide van ouds door de Brouwerijen en Wolweverijen; in het midden der XVII Eeuw heeft men het Porcelein of Plateel bakken begonnen, hetwelk thans een der voornaamste takken van bestaan oplevert.

Schiedam, in het Latijn *Schiedamum*, een goed uur gaans ten W. van *Rotterdam*, aan de *Schie*, (eene vaart welke waarschijnlijk voor eenige eeuwen gegraven is, en van daar over *Overschie* naar *Delft* loopt) met welke zij door eene vaart, welke ook de *Schie* genoemd wordt, en in 1340 van *Overschie* naar

Rotterdam gegraven is, ook gemeenſchap heeft, een klein eind wegs van de *Maas*, waarmede de ſtad door eene haven gemeenſchap heeft, op de Noorder Breedte van 51° 55′ 10″ en 29′ 8″ bewesten *Amſterdam*; bevattende eene bevolking van ruim 9100 zielen; door een Burgemeester, vier wethouders en vijftien Vroedſchappen beſtuurd wordende. De eerſte ſtichting dezer ſtad is zeer onzeker. Sommigen teekenen aan, dat Vrouw ALEID, zuster van Koning WILLEM, Graaf van *Holland*, in 1274 *Schiedam* het regt van eene poort gegeven heeft, in welken brief de plaats *Novum Oppidum* genoemd wordt. Veel merkwaardigs is hier niet voorgevallen. Bij de ontruiming der Spanjaarden viel de ſtad den Staatſchen van zelf in handen. Men heeft hier eene Markt, op welke het Stadhuis, dat een ſierlijk gebouw is, eene fraaije Beurs voor de Kooplieden, eene Doele, hetwelk eene voorname Herberg is, eene fraaije Plantagie met eene aangenaam gelegene Haven. De kerk, weleer aan JOHANNES DEN DOOPER gewijd, is een oud, groot en deftig gebouw, met eenen hoogen toren, in de Oostzijde van welke kerk oudtijds, in eene kapel, het graf van de beroemde Schiedamſche heilige *Ludwina* ſtond. De Franſche Gemeente heeft hier ook een kerkgebouw, eene Doopsgezinde kerk en twee ſtatiën van Roomſchen. Voorts vindt men hier een *St. Jacobs* Gasthuis, een oude Mannen- en Proveniershuis, een Weeshuis, een Bagijnenhof, een Pesthuis en Blaauwhuis, be-

ne-

nevens eene Latijnſche School. De Inwoners van *Schiedam* zijn wegens hunne ſpaarzaamheid en werkzaamheid altijd beroemd geweest, en 'er werd groote handel gedreven; in 1597 voeren 'er 100 ſchepen van deze ſtad ter zee: inzonderheid bloeide 'er de Haringviſcherij; doch deze neering is merkelijk verloopen: naderhand bloeiden 'er de Korenhandel en de Koornwijnſtokerijen, ſchoon ook inzonderheid de laatſte, door de tijdsomſtandigheden, zeer aanmerkelijk verminderd is. Een weinig bezuiden de Overſchieſche poort, vindt men de overblijſſels van het Adelijk Huis *Matenes*.

De *Briel* of *Briele*, in het Latijn *Briela*, is op de Noordelijke kust van het Eiland *Voorne*, aan den mond der *Maas*, op 51° 54′ 16″ Noorder Breedte en 43′ 17″ westelijker dan *Amſterdam* gelegen: het is eene vesting welke eene bevolking van 3170 zielen bevat. Voor het einde der XIII Eeuw vindt men geen gewag van deze ſtad; zij verkreeg in 1280 het regt om twee vuurbaken te ſtellen. Deze ſtad is vermaard geworden door het innemen van dezelve door de Watergeuzen in 1572, waardoor de grondſlag voor de vrijheid der Nederlandſche Republiek gelegd werd. Zij werd in 1585 aan Koningin ELISABETH van *Engeland* verpand, en hield tot 1616 Engelsch krijgsvolk in. Men vindt hier een Stadhuis, een Waag, en een Gemeenelands en ſtads Gevangenhuis, eene Doele; de *Groote* of *St. Katrijnen kerk*, alwaar in 1337 een kapittel van acht kanonniken beſtond; het is een onvoltrokken gebouw, met een hoogen vierkan-

ten toren, op welken 's nagts vuren gebrand worden: behalve deze is 'er nog eene Maaslandſche, Waalſche en Remonſtrantſche kerk, een Gasthuis, een oude Vrouwenhuis en Latijnſche School. Onder de beroemde mannen die hier geboren zijn, telt men de Admiraals FILIPS VAN ALMONDE, MARTEN HARPERTSZ. TROMP en WITTE KORNELISZ. DE WIT. Eertijds bloeide hier de Haringvisſcherij; doch deze is 'er geheel verloopen: men drijft 'er thans eenigen handel in Granen en Meekrap: hier wonen ook de Lootſen, welke de ſchepen, die uit zee komen, in de *Maas* oplootſen.

In de beſchrijving van het platte land van dit Kwartier ontmoeten wij eerst:

Het Hoog-heemraadſchap van *Delfsland:* hier vindt men, behalve *Delft*, de opene ſteden:

Vlaardingen, aan de *Maas*, bewesten *Schiedam*, eene oude plaats, bij oude Schrijvers *Flerdelinga*, *Flierdingen* en nog anders geſchreven. De *Schlaven* zouden hier omtrent den jare 410 hunne woonplaats gehad hebben. Graaf DIRK de IV. was Markgraaf van *Vlaardingen*. Het is eene welvarende plaats, die 5620 Inwoners telt, die meest van de Haringvisſcherij beſtaan. Men vindt 'er een fraai Stadhuis; het Hof of de woning der Heeren van *Vlaardingen*, benevens een fraaije kerk en toren. 'Er is hier een ruime Haven, het *Buizengat* genoemd, alwaar klocke ſchepen eene ruime legplaats vinden. Onder deze plaats behoort *Vlaardinger-Ambagt*, in het welk echter geen kerkdorp is.

's Gra-

's Gravenſande, *Arena Comitis*, in het zoogenaamde *Westland*, twee uren ten Z. W. van den *Haag*, alwaar, in vroeger tijden, de Graven van *Holland* hun verblijf hielden, eer het Hof in den *Haag* gebouwd was. Het was van ouds eene bemuurde ſtad met een Haven, in den mond der *Maze* uitloopende, de Haven is verdwenen, en de plaats beſtaat thans uit eene breede ſtraat. De kerk is een ruim luchtig gebouw, welks onlangs ingeſtorte hooge ſpitſe toren, tot een baak in zee diende.

Onder het regtsgebied van *'s Gravenſande* behoort het *Zand-Ambagt*.

Voorts behoort onder het platte land van *Delfsland* het *Poortland* of de *Poorterij*, beoosten en bezuiden de ſtad *Delft* uitgeſtrekt zijnde, in hetzelve plagt eertijds de Abtdij van *Koningsveld* gelegen te zijn.

De dorpen en Ambagten, die onder *Delfsland* behooren, zijn de volgende dorpen en Ambagtsheerlijkheden: de ſtad *Delft* bezit 'er de volgende van: *Biesland*, onder de ſtad, *het Hof van Delft*, de *Vrijeban* en *klein Vrijeban*, benoorden onder de ſtad, het *Woud* met *Hoog-* en *Woud-Harnasch*, waarin het kerkdorp *Woud*, *Overſchie* en *Schieveen*, een fraai dorp aan de trekvaart van *Delft* op *Rotterdam*. Voorts behoort nog tot de ſtad *Delft* het vlek:

Delfshaven, een goed half uur van *Rotterdam*, dat met regt als een aanhangſel van *Delft* mag gerekend worden. Het dient tot eene Haven voor de Oost-Indiſche ſchepen

met eene ſcheepstimmerwerf voor die ſchepen. Deze plaats is hare opkomst verſchuldigt aan de vrijheid, door Hertog ALBERT, aan die van *Delft* toegeſtaan, om eene vaart van het dorp *Overſchie* uit de *Schie* tot in de *Maas* te graven.

Voorts de Ambagtsheerlijkheid *Maasland*, in welke het dorp *Maasland*, een fraai en aangenaam dorp; het nog grooter en welvarend dorp *Maaslandſluis*, tegenover den *Briel* aan de *Maas* gelegen, dat eer den naam van vlek dan van dorp verdient, en geheel door de visſcherij beſtaat: men vindt 'er behalve het Regthuis twee Gereformeerde kerken, benevens een Weeshuis.

Aan de vaart van *Delft* op *Vlaardingen* en *Maasſluis* ontmoet men *Schipluiden* met deszelfs Ambagt, een fraai dorp, in welks nabijheid het aanzienlijk Slot *Kenenburg*.

Ten Oosten van *Delft*, de Ambagtsheerlijkheid *Pijnacker*, een dorp van tamelijke uitgeſtrektheid.

Nooddorp ligt met deszelfs Ambagtsheerlijkheid benoorden *Pijnacker*, in het midden van veenlanden.

De Heerlijkheid *Berkel* en *Rodenrijs*, mede een aanzienlijk dorp, ten Z. W. van *Pijnacker*.

De *Ketel*, een Ambagtsdorp, in de nabijheid van *Overſchie*. Voorts het *dorp-Ambagt Hodenpijl*, *Sint Maartens-regt*, *Ruveen*, *Hoogeveen*, *Spaland*, *Groeneveld*, *Nieuwland*, *Kortland* en *'s Gravenland*, zijn alle bijzondere Ambagten welke geen kerkdorpen hebben.

Nog

Nog vindt men in *Delfsland* de volgende Bailluwſchappen, te weten:

Wateringe, waaronder *Zouteveen*. *Wateringe* is een fraai dorp, aan welks westzijde eene Lusthoeve, het Huis *te Wateringe* genoemd, gelegen is.

Het Ambagt van de Heerlijkheid *Lier*, waar in het dorp *Lier*, aan het water de *Leer*, *Lier* of *Liora*, in welks nabijheid het Hof *te Lier* en *Boekeſtein*, alwaar oudtijds een zwaar kasteel ſtond.

Voorts vindt men nog in *Delfsland* de Ambagten *Monſter*, *Poeldijk*, *ter Heide*, benevens de Heerlijkheid *Naaldwijk*, in welks nabijheid de Koninglijke Lustplaats *Hondsholredijk*, door Prins FREDRIK HENDRIK, van den grond af herbouwd, gelegen is, en thans tot eene Militaire School gebruikt wordt.

Eindelijk vindt men nog in *Delfsland* de Heerlijkheid *de Tempel*, eene riddermatige Hofſtede, in de nabijheid van *Overſchie*.

Aan *Delfsland* grenst het Hoog-heemraadſchap van *Schieland*, in hetwelk de volgende dorpen en Ambagten gelegen zijn:

Hoogeban, ten Noorden en Oosten van *Overſchie*, zonder kerkdorp — een gedeelte van *Overſchie*, de Ambagtsheerlijkheid *Kool*, beſtaande in *Oost-* en *West-blommersdijk*, het Ambagt *Schoonderloo*, alles in de nabijheid van *Rotterdam*.

Voorts de Ambagtsheerlijkheid *Kralingen*, welks dorp een uur gaans van *Rotterdam*, in het midden der Veenen, gelegen is, in hetwelk

oudtijds twee Adelijke Huizen, het Slot *Honingen* en het Huis *te Krooswijk* ſtonden. — *Kapelle aan den Yſel*, een Ambagtsdorp. — *Nieuwerkerk op den Yſel*; het Ambagt *Moordrecht*, in de nabijheid van *Gouda*. — *Zevenhuizen*, een der grootſte Ambagten van *Schieland*, ten N. van het laatſte. — Het Ambagt *Moerkapelle* en *Wildeveenen*, wat noordelijker, beide aan de oostzijde eener droogmakerij, welke in de vorige Eeuw droog-gemaakt is. — *Hillegersberg*, ook *Hillegondsberg* genoemd, is met *Rotteban* het grootſte Ambagt van *Schieland*. De kerk van dit dorp ſtaat op eene hoogte, waarvan vele ſprookjes verteld worden, die althans geen geloof verdienen. — In de nabijheid van dit dorp ligt een ander dorp, *Bergſchenhoek*, naar den kant van *Bleiswijk*, daar voortijds niet meer dan eene buurt was — en onder *Hillegondsberg* de buurt *Terbregge*, aan de *Rotte*, welke eens in den jare 1776 geheel afbrandde; doch wederom is opgebouwd. — Voorts *Schiebroek*, een Ambagt zonder kerkdorp, en de Polders *Oud* en *Nieuw Matenes*.

Bleiswijk is de voornaamſte der Hooge Heerlijkheden van *Schieland*, het dorp ligt twee uren van *Rotterdam*, onder dezelve lag oudtijds de riddermatige Hofſtede *Kranenburg*.

Tot dit Departements-Kwartier behooren voorts de dorpen *Bleiswijk* en *Boskoop*, zijnde het laatſte een dorp en Heerlijkheid in *Rhijnland*, beiden ten Noorden van *Gouda*.

De

De dorpen van den *Krimpenerwaard*, welke tot dit Kwartier behooren, zijn:

Haastrecht, een fraai dorp aan den *Yssel*; *Gouderak*, tegenover *Moordrecht*, *Ouderkerk aan den Yssel*, *Krimpen aan den Yssel* en *Krimpen op de Lek*, *Ammerstol* of *klein Ammers*, *Berg-Ambagt*, *Stolkwijk* en het fraaije dorp *Lekkerkerk* aan de *Lek*, benevens *Berkenwoude*, en de Ambagten *Broekhuizen*, *Zuidbroek*, *Broek*, *Thuil* en *'t Wichtje*, welke laatste onder *Gouda* behooren; benevens het land van *Stein*, *Willens* en *Kalverenbroek*.

Verder behoort tot dit Kwartier het land van *Voorne*, een Eiland dat tusschen de *Maas* en de *Haringvliet*, aan zee gelegen is, en waarin de volgende plaatsen gevonden worden:

De sterkte *Helvoetsluis*, eertijds een klein gehucht, hetwelk sedert 1652 tot eene vesting gemaakt is, met een Dok voor de oorlogschepen, een Magazijn voor de Marine, eene plaats welke ten aanzien der waterwerken en het drooge Dok, dat aldaar onlangs gemaakt is, bezienswaardig is.

Voorts de dorpen *Oostvoorn*, in welks naburschap de overblijfsels van den Burg *Voorn* gevonden worden. — *Rakanje*, de *Oude* en *Nieuwe Hoorn*, *Nieuw-Helvoet*, *Zuidland*, *Abbenbroek* en *Heenvliet*, aan het watertje *de Bornisse* genoemd, welke het Eiland *Voorn* van *Putten* afscheidt, en *Zwartewaal*, eenigzins ten Oosten van *Brielle*.

Het land van *Putten*, tusschen het *Spui* en de *Bornisse*, waarin de dorpen *Geervliet*, *Biert*,

Biert, *Simons-haven*, *Spijkenis* en *Heekelinge* gevonden worden.

Eindelijk behooren nog tot dit Kwartier de Eilanden *Overflakkee* en *Goederede*, welke door eenen ingedijkten Polder voor weinige jaren vereenigd zijn geworden. Op het eerſte vindt men de groote en welvarende dorpen *Sommelsdijk*, door ſommige *Zomersdijk* genoemd, *Meliszand*, *Dirksland*, *Herkinge*; de Ambagtsheerlijkheid *Grijpoord*, waaronder de dorpen de *Oude* en *Nieuwe Tonge* behooren. — *Oeltjensplaat*, *den Bommel*, en *Stad* aan 't *Haringvliet*, en *Middelharnis*.

Op het tweede Eiland vindt men de ſtede *Goederede*, aldus genoemd naar eene bekwame Haven, welke voordezen, toen de plaats nader aan zee gelegen was, eene bekwame rhede voor de ſchepen was. Men vindt 'er ook nog het dorp *Oudorp*.

DERDE KWARTIER, *Hoofdplaats Dordrecht.*

Dit Kwartier maakt het oostelijkst gedeelte van *Maasland* uit, deszelfs Hoofdplaats is:

DORDRECHT, in het Latijn *Dordracum*, gemeenlijk *Dord* genoemd, op een Eiland, aan de *Merwede*, op 51° 48′ 55″ Noorder Breedte en 13′ 26″ bewesten *Amſterdam* gelegen, bevat eene bevolking van 18000 zielen, welke door een Burgemeester, vier Wethouders en twintig Vroedſchappen beſtuurd worden. *Het*

is

is eene van de oudſte ſteden des Rijks. 'Er zijn, die de ſtichting van deze plaats aan ANTONIUS toeſchrijven; meer zeker is het, dat deze ſtad of plaats in het begin der elfde Eeuw beſtond. Zij was in vroeger tijd eene landſtad, hebbende aan de zuidzijde dien grond en vermakelijken *Zuidhollandſchen Waard*, welken naar deze ſtad den naam van *Dordſchen Waard* droeg, en in 1421 verdronk. Door deze toevallige gelegenheid, is zij zelfs niet in den tachtigjarigen oorlog in 's vijands handen geweest; waarom zij doorgaans de *Dordſche Maagd* genoemd wordt. Aan de landzijde is de ſtad met eene menigte aangename lusthoven omringd. Oudtijds was zij lang de verblijfplaats der Hollandſche Graven, en is merkwaardig door de Nationale Synode, welke aldaar, in 1618 en 1619, gehouden werd. Onder de ſtads gebouwen telt men het Stadhuis, dat een oud en fraai gebouw is, eene Beurs, niet verre van het Stadhuis, de Munt, twee Wagen en eene Kloveniers Doelen, benevens eene Bank van Leening. Onder de kerkgebouwen telt men de groote kerk, die in 1300 reeds in wezen was, deszelfs toren is niet voltooid, zij is merkwaardig wegens de gouden ſchotels en bekers welke 'er bij het nachtmaal gebruikt worden, de fraaijen marmeren predikſtoel en het koor: de *Auguſtijner* en *Nieuwe kerken:* men vindt hier ook eene Waalſche, Engelſche, Luterſche, Remonſtrantſche en Doopsgezinde kerk, eene Joodſche Synagoge, twee Gasthui-

huizen, een oude Mannen- en Vrouwenhuis, een Weeshuis, vele Hofjes, benevens eene Latijnſche School en Boekerij. Onder de beroemde mannen, welke deze ſtad heeft voortgebragt, telt men: WILLEM VAN DER LINDE, eerſte Biſchop van *Roermond*, PAULUS MERULA, JOHANNES BEVERWIJK, JEREMIAS DE DEKKER en anderen. De Handel der Ingezetenen beſtaat voornamelijk in Granen, Hout, Rhijnſche Wijn, Luikſche Kalk enz. Ook is 'er eenige Zeehandel.

Behalve deze Hoofdſtad des Kwartiers vindt men hier nog de volgende ſteden:

Gorichem, ook *Gornichem*, doch meestal *Gorkum* uitgeſproken, in het Latijn *Gorichemium*, is gelegen aan de *Merwede*, ter plaatſe alwaar de *Linge*, die door dezelve loopt, zich met die Rivier vereenigt, op 51° 49′ 50″ Noorder Breedte en 5′ 22″ Oostelijker dan *Amſterdam*. Het is ſlechts eene kleine vestingſtad, niet meer dan 4960 Inwoners bevattende, welke door een Burgemeester, vier Wethouders en vijftien Vroedſchappen beſtuurd worden. De naamsoorſprong en ſtichting dezer ſtad is zeer onzeker. De oude Rijmkronijken maken 'er in den jare 1300 gewag van, en uit een Handvest van 1382 blijkt dat de ſtad toen reeds lang in eenen bloeijenden ſtaat geweest was. Veel heeft zij, in de binnenlandſche twisten, tusſchen de Heeren *van Arkel* en *Vianen*, en andere oneenigheden geleden. Zij werd in 1572 door LUMEIJ voor de Staatſchen ingenomen, en in 1672

1672 door de Franſchen vrugteloos beſtookt. Onder de openbare gebouwen dezer ſtad telde men eertijds het Hof der Heeren van *Arkel*, ſtaande ter plaatſe, alwaar nu het Tolhuis ſtaat: thans vindt men 'er een fraai Stadhuis, eene Bank van Leening en eene fraaije Doelen. Men heeft 'er twee kerken, de groote kerk en de kapel, in de eerſte, die zeer fraai is, vindt men in het koor de graftombe van de Heeren van *Arkel*, met de graffchriften der Arkelſche Heeren, die hier begraven zijn. Men heeft 'er ook eene Waalſche, Remonſtrantſche en eenige Roomſche kerken: alsmede een Weeshuis, Gasthuis, Pesthuis, benevens een oude Mannen- en Vrouwenhuis. Onder de vermaarde mannen alhier geboren, telt men: WILHELMUS ELTIUS en THOMAS ERPENIUS. Men handelt 'er in Hennip, Granen, Boter, Kaas en andere Eetwaren.

Schoonhoven, in het Latijn *Schoonhovia*, op den regter-oever van de *Lek*, drie uren ten Z. O. van *Gouda;* zij is klein van begrip en bevat ſlechts 2500 Inwoners, en werd in den jare 1672 tot eene veſting gemaakt. Zij brandde tweemalen, in 1375 en 1518, tot den grond af. De groote kerk, weleer aan *St. Bartholomeus* toegewijd, is redelijk fraai: in het koor derzelve vindt men de graffstede van OLIVIER VAN NOORD, de eerſte der Hollanders, die de aarde is omgezeild. Deze ſtad drijft eenen goeden handel en de hand-

tee-

teering der Ingezetenen beſtaat in Zilverſmederijen, Pijpenmakerijen en de Zalmvangst.

Vianen, gelegen in de Heerlijkheid van dien naam, waarvan zij als de Hoofdſtad werd aangemerkt, op de linker-oever van de *Lek*, twee uren beneden *Kuilenburg*. Zij is van eene vierkante gedaante en bevat ſlechts 1820 Inwoners. Voordezen woonden 'er verſcheidene menſchen, die, wegens ſchulden of andere begane misſlagen, aldaar beſcherming genoten, en kon toen als eene Vrijplaats worden aangemerkt. Aan de westzijde der ſtad ziet men de overblijſſels van het oude en aanzienlijke Slot *Batenſtein*, benevens het Huis *Amelisſtein*.

De dorpen onder deze Heerlijkheid behoorende, zijn: *Heikoop*, *Meerkerk*, *Leksmond*, *Ameiden*, doorgaans *ter Meij* genoemd, en *Tienhoven*, van twee andere plaaatſen, van dien naam, te onderſcheiden.

Kuilemburg, de Hoofdſtad van een Graafſchap van denzelfden naam, voordezen aan de Staten van het Kwartier van *Nijmegen* behoorende, bevattende 3760 Inwoners; zij ligt op den linker-oever van de *Lek*, tuſschen *Wijk-bij-Duurſtede* en *Vianen*, en kan aangemerkt worden, als uit drie bijzondere ſteedjes te beſtaan, te weten: 1°. de Binnenſtad, 2°. de Nieuwe ſtad of Nieuwpoort en 3°. de Havendijk, welke door ſteenen bruggen met elkander gemeenſchap hebben; de eerſte is de oudſte; doch de twee anderen zijn, als nieuwe uitleggingen, aantemerken. Het had reeds in 1818 een beſchreven ſtadsregt. Men vindt hier

hier eene aanzienlijke Markt, op welke he Raadhuis ſtaat; eertijds plagt het Gravelijk Slot uittemunten, hetwelk in 1672 door de Franſchen bijna vernield zijnde, in 1735, tot op de witte toren na, afgebroken is. Men heeft hier de *St. Barbara's* en de *St. Jans* kerken; in de eerſte vindt men vele graffteden van de Heeren en Graven van *Kuilenburg;* de laatſte wordt niet meer gebruikt. 'Er is hier ook een Luterſche kerk. Deze ſtad heeft door eene trekvaart met de *Linge* gemeenſchap.

De dorpen, tot het voormalig Graafſchap *Kuilenburg* behoorende, zijn: *Everdingen*, *Zijderveld*, benevens de buurtſchappen *Golberdingen* en *Rekum*.

Leerdam, aan de *Linge*, de Hoofdſtad van een Graafſchap van dien naam, in de nabijheid van *Heukelom* en *Asperen*, bevattende 2000 Inwoners. Het zou in het begin der X Eeuw, door FOP VAN ARKEL gebouwd zijn. Onder de openbare gebouwen, zijn de kerk en het Stadhuis de voornaamſte; in de laatſte ligt de Heer begraven. De ſtad is vrij regelmatig gebouwd.

Onder dit Graafſchap behooren de dorpen *Schoonerwoerd* en *Acquoi*, welk laatſte eertijds eene Baronie op zich zelve was.

Asperen, de Hoofdſtad van eene Baronie van dien naam, een klein ſteedje, ſlechts 730 Inwoners bevattende, aan de *Linge*, een weinig boven *Leerdam*. Het is eene oude plaats, alwaar eertijds twee Sloten ſtonden; waarvan

het eene reeds in 1204, door WILLEM I, Graaf van *Holland*, ingenomen en geſlecht werd; het tweede Slot, *Waddeſtein* genoemd, werd in 1672 door de Franſchen vernield. De kerk, het Stadhuis en de negen Gasthuisjes zijn de eenige openbare gebouwen in dit ſteedje.

Heukelom of *Heukelum*, eene ſtede en Heerlijkheid, een weinig beneden *Leerdam*, hetwelk mede voor eene oude plaats wordt gehouden. Het bevat ſlechts 470 Inwoners, Behalve het Slot of Kasteel *Heukelom*, dat al voor langen tijd vervallen was, ſtaat 'er thans een deftig nieuwerwets gebouw. De kerk en het Stadhuis hebben niets merkwaardigs.

Woudrichem, ook gemeenlijk *Workum* genoemd, is een klein ſteedje tegenover *Gorkum*, aan de *Merwede*, daar deze zich met de *Maas* vereenigt, het bevat 660 Inwoners, en is eene vesting, waar voor het overige niets merkwaardigs gevonden wordt.

Heusden, in onderſcheiding van een dorp *Op 'eusden*, ook *Neder-Heusden* genoemd, ligt aan eene kil van de *Maas*, welke voordezen langs deze ſtad heenliep. Het is eene verſterkte plaats, waarin 1630 menſchen wonen. Deze ſtad was al van ouds bekend wegens de verwoesting welke de Deenen 'er, in den jare 839, aanrigteden. Voordezen was hier een ſterk Slot, dat, in het jaar 1680, door den blikſem getroffen, in de lucht vloog en een goed gedeelte der ſtad vernielde. Men vindt 'er behalve eene Gereformeerde, ook eene Waalſche en eene Roomſche kerk. Deze ſtad heeft niets merkwaardigs.

Voorts

Voorts beſtaat het platte land van dit Kwartier uit de volgende landen:

Beijerland en *Strijen*, te zamen een Eiland uitmakende, dat door het *Spuij* van den lande van *Voorn* en *Putten* is afgeſcheiden, en de *Hoekſche Waard* genoemd wordt. Men vindt hier de dorpen:

Oud-Beijerland, een groot en fraai dorp, aan de *Oude Maas*. — *Nieuw-Beijerland*, aan het *Spuij*, benevens de dorpen *Piershil* en den *Hitzert*, welke dorpen bijzonderlijk tot en onder de *Beijerlanden* behooren.

Het land van *Strijen*, dat oostwaards aan de *Beijerlanden* grenst, bevat de dorpen:

Strijen, op den Zuid-oostelijken kant van dit Eiland; het leed veel in 1759 door eenen fellen brand. In deszelfs nabijheid heeft men het Sas van *Strijen*, zijnde eene Sluis, door welke het water van het binnenland van *Strijen* in het *Hollands Diep* uitloost, en van waar men overvaart, om uit *Holland* naar *Braband* te gaan. — *'s Gravendeel*, een fraai en vermakelijk dorp. — *Cillershoek*, *Antoni-Polder*, de Heerlijkheid *Maasdam*, *Puttershoek*, *Heijnenoord*, *Mijns-Heerenland*, *Westmaas*, *Klaaswaal*, *Numansdorp* of *Buitenſluis*, tegenover de *Willemſtad*.

Het land van *Yſelmonde*, zijnde een Eiland tusſchen de *Merwede* en de *Oude Maas*, tegenover *Rotterdam* gelegen, en tot aan *Dord* ſtrekkende. Het wordt aldus genoemd, om dat het als tegenover den mond van den *Yſel* gelegen is. Men vindt 'er de volgende dorpen:

Yſelmonde, regt over den mond van den *Yſel*, het wordt in *Oost-* en *West-Yſelmonde* verdeeld; de Ingezetenen beſtaan 'er meest van den Scheepsbouw.

Ridderskerk, anders *Rijerskerk* genoemd, naar hetwelk de daarom heen gelegen *Riederwaard* zijnen naam draagt.

Zwijndregt, regt tegenover *Dord*, een fraai dorp, alwaar vele Zoutketen zijn; naar dit dorp wordt een gedeelte van dit Eiland de *Zwijndregtſche Waard* genoemd.

Voorts de dorpen *Hendrik-Ido-Ambagt*, *Oudeland*, *Lind*, *Rijsoord*, *Kijfhoek*, *Heer-Jansdam*, *Barendregt*, alle zeer kleine dorpen. Deze alle behooren, ten aanzien van het Regtsgebied, onder het Bailluwſchap van *Zuid-Holland*.

Meer westelijker vindt men de dorpen *Charlois*, tegenover *Rotterdam*, *Pernis*, *Hoogvliet*, *Portugal*, *Rhoon* en *Barendregt*, benevens het Adelijk Huis *Valkenſtein*.

Op het Eiland *Dordrecht* vindt men het dorp *Dubbeldam*, in het midden; en zuidwaards van daar, lag eertijds het dorp *Wieldrecht*. In de nabijheid vindt men nog de overblijfſels van het oude Slot *Merwede*, gemeenlijk het Huis *te Merwede* genoemd.

Beoosten den lande van *Yſelmonde* is de *Alblasſerwaard* gelegen, welke aldus genoemd wordt naar de *Alblas*, die 'er midden doorloopt, en bij *Alblasſerdam* met de *Merwede* door eene ſluis gemeenſchap heeft. Hij is tusſchen de *Merwede* en de *Lek* ingeſloten, en

paalt

paalt ten Oosten aan de landen van *Gorkum* en *Vianen*. Langs de *Merwede* vindt men de volgende dorpen:

Hardinksveld; — *Giesſendam*, aan den uitloop van de *Giesſen* in de *Merwede*, aan welk Riviertje, een weinig landwaards in, de dorpen *Giesſen-Ouderkerk* en *Giesſen-Nieuwerkerk*, benevens het Lustflot *Giesſenburg* gevonden worden. — Meer westwaards van het laatſte, de dorpen *Slijdrecht* en *Papendrecht* tegenover de ſtad *Dord;* terwijl midden in de Waard de dorpen *Goudriaan*, *Blokland*, *Brandwijk*, *Molenaarsgraaf*, *Bleskensgraaf*, *Wijngaarden*, *Alblas* en *Alblasſerdam* gelegen zijn; en langs de *Lek* de dorpen *Lekkerkerk* en *Streefkerk;* zijnde voorts in dezen Waard de Baronie van *Liesveld*, benevens de dorpen *Groot-Ammers* en *Ottoland*, en oostwaards, benoorden, en in de nabijheid van *Gorkum*, de dorpen *Kedichem*, *Oosterwijk*, *Nouland* of *Nieuwland*, en voorts *Arkel*, *Hoogblokland*, *Hoornaar*, *Noordeloos* en *Schelluinen* gelegen.

Tegenover *Gorkum* is het land van *Altena* tuſſchen de *Maas* en den *Biesbosch* gelegen, in hetwelk de dorpen *Werkendam* en *Sleeuwijk*, beide aan de *Merwede*, benevens *Rijswijk*, *Giesſen*, *Opper-* en *Neder-Andel*, aan de *Maas*, gevonden worden; en meer landwaards in de dorpen *Uitwijk* en *Almkerk*, benevens het dorp *Duſſen*.

Het land van *Heusden*, voordezen een Drostambt op zich zelve, waarin de dorpen

Heesbeen, *Aalburg*, *Wijk* en *Veen*, aan de *Maas*, en, meer landwaards in, *Hil*, *Babiloniënbroek*, *Meeuwen*, *Drongelen*, *Eethen*, *Genderen* en *Doveren* gelegen zijn, behoorende de overige dorpen, welke tot dit Drostambt gerekend worden te behooren, tot het Departement *Braband*.

DIJK- EN POLDER-BESTUREN IN DIT DEPARTEMENT.

In dit Departement vindt men: 1°. Het Dijksbeſtuur van *Rhijnland*, uit een Dijkgraaf, zeven Hoogheemraden, acht Hoofd-ingelanden en een Secretaris. 2°. Het Dijksbeſtuur van *Delfsland*, uit een Dijkgraaf, vijf Leden, een Secretaris en een Penningmeester. 3°. Het Dijksbeſtuur van *Schieland*, uit een Dijkgraaf, vijf Leden en een Secretaris. 4°. Het Dijksbeſtuur van de *vier Polders op het Eiland Dordrecht*, uit een Dijkgraaf, twaalf Leden, een Adminiſtrateur en een Penningmeester. 5°. Het Dijksbeſtuur van *Wieldrecht*, uit een Dijkgraaf, vijf Leden en een Secretaris. 6°. Het Dijksbeſtuur van den *Zwijndregtſchen Waard*, uit een Dijkgraaf, acht Leden en een Secretaris. 7°. Het Dijksbeſtuur van den *Alblasſerwaard*, uit een Dijkgraaf, twaalf Leden en een Secretaris. 8°. Het Dijksbeſtuur van den lande van *Arkel*, beneden de *Zouwe*, uit een Dijkgraaf, een groot Waardsman, zeven

Heem-

Heemraden en een Penningmeester. 9°. Het Dijksbeſtuur van de *vijf Heeren landen*, uit een Dijkgraaf, twee Leden en een Secretaris. 10°. Het Dijksbeſtuur van *Asperen*, uit een Dijkgraaf, twee Leden en een Secretaris. 11°. Het Dijksbeſtuur van *Heukelum*, uit een Dijkgraaf, vier Hoog-Dijk-Heemraden en een Dijks-ſchrijver. 12°. Het Dijksbeſtuur van den lande van *Altena*, uit een Dijkgraaf, zes Leden en een Secretaris. 13°. Het Dijksbeſtuur van het nieuwe land van *Altena*, uit drie Hoofd-ingelanden, een Dijkgraaf, vijf Leden, een Secretaris en Penningmeester. 14°. Het Dijksbeſtuur van den *Krimpenerwaard*, uit een Dijkgraaf, zeven Leden en een Secretaris. 15°. Het Dijksbeſtuur van *Haastrecht*, uit twee Leden en een Secretaris. 16°. Het Dijksbeſtuur van den lande van *Voorne*, uit een Opper-Dijkgraaf, zes Leden, een Penningmeester en een Secretaris. 17°. Het Dijksbeſtuur van den *Ring van Putten*, uit een Dijkgraaf, zes Leden en een Secretaris. 18°. Het Dijksbeſtuur van den *Nederwaard*, uit drie Watergraven, twaalf Leden en een Secretaris. 19°. Het Dijksbeſtuur van *den oude lande van Strijen*, uit een Dijkgraaf, zes Leden en een Penningmeester. 20°. Het Dijksbeſtuur van den lande van *Wilnis* en *Stein*, uit een Dijkgraaf, drie Leden en een Secretaris. 21°. Het Dijksbeſtuur van den *Lekkendijk*, *benedendams*, uit zeven Leden en een Secretaris. 22°. Het Dijksbeſtuur van den *Over-*

waard, uit een Dijkgraaf, zeven Leden, een Secretaris en Penningmeester. 23°. Het Dijksbeſtuur van de *Lek*, wegens *Vianen*, uit een Dijkgraaf en twee Leden, wegens *Hageſtein*, uit een Dijkgraaf en een Lid, wegens *Everdingen*, uit een Dijkgraaf, een Lid en een Secretaris. 24°. Het Dijksbeſtuur van *Zevenbergen*, wegens de generale Jurisdictie, uit een Preſident, een Penningmeester en zeven Leden; wegens de Haven en Sasſen, uit een Preſident, een Penningmeester en acht Leden; wegens den *Ouden Polder*, uit een Dijkgraaf, twee Leden en een Penningmeester; wegens den *Ouden Noort-Thoren*, *Oost-* en *West-Meere-Polders*, uit een Dijkgraaf, twee Leden en een Penningmeester; wegens de *Koekoek* en *gecombineerde Buitenpolders*, uit een Dijkgraaf, twee Leden en een Penningmeester; wegens den *kleinen Noord- en Slik-Polders*, uit een Dijkgraaf, twee Leden en een Penningmeester; wegens de *Elderens Polder*, uit een Dijkgraaf, een Lid en een Penningmeester; wegens de *Bredaſche Polder*, uit een Dijkgraaf en twee Leden. 25°. Het Dijksbeſtuur van de *Niervaart*, uit een Dijkgraaf, vier Leden en een Penningmeester. 26°. Het Dijksbeſtuur van *Oud- en Nieuw-Reijerwaard*, uit een Dijkgraaf, een ſubſtituut Dijkgraaf, vijf Leden, een Secretaris en twee Waardsmannen. 27°. Het Dijksbeſtuur van de vier *oude Polders onder de Oude Tonge*, uit een Dijkgraaf, drie Leden en een Se-

Secretaris. 28°. Het Dijksbeſtuur van het *Bezomerkade*, *Rietveld*, *Ooltgensplaat*, uit een Dijkgraaf, drie Leden, een Penningmeester en een Secretaris beſtaande.

BESCHRIJVING

VAN HET

DEPARTEMENT ZEELAND.

Dit Departement beſtaat, met uitzondering van den Polder *Hinkeleoord*, welke bij het Departement *Braband* gevoegd is, uit het grondgebied van het voormalig Gewest *Zeeland*, en beſlaat alzoo den Zuid-weſtelijken uithoek van het Koningrijk, zijnde aan de Oostzijde door het Departement *Braband* en aan de Zuidzijde door de *Schelde* van het Franſche Keizerrijk afgeſcheiden, hebbende ten Westen de *Noord-zee* en ten Noorden het Departement *Maasland*. Voorheen waren de onderſcheidene ſtreken van dit land als een vast land aan elkander gehecht; alleenlijk ſtroomde 'er de *Schelde* door; doch deze Rivier vormt bij hare uitwatering in zee vele breede boezems, die thans de Zeeuwſche Stroomen genoemd worden, waardoor het geheele land tot Eilanden gemaakt is, van waar dan ook dit land *Zeeland*, dat is land aan of in de zee gelegen, genoemd wordt. Deze Eilanden zijn; *Walcheren*, *Zuid-Beveland*, *Wolfersdijk*, *Noord-Beveland*, *Tholen*, *Schouwen*, *Duiveland* en *St. Philipsland*, welke Eilanden, behalve

Wal-

Digitized by Google

Walcheren en *Schouwen*, die aan de westzijde door duinen tegen de zee beveiligd worden, door zware dijken tegen het geweld des waters moeten beſchermd worden. De luchtsgeſteldheid wordt niet voor gezond gehouden, het geen de inboorlingen nogtans tegenſpreken: zeker is het dat vreemdelingen, welke aldaar aankomen, ſomtijds al ſpoedig door de Zeeuwſche koortſen worden aangetast, hetwelk ſommige aan de uitwaſeming van het brakke water, en andere wederom aan de veranderlijke luchtsgeſteldheid toeſchrijven. De geſteldheid van den grond is daarentegen zoo veel te voordeeliger, en onder de velerlei granen, welke *Zeeland* voortbrengt, wordt de Zeeuwſche tarwe voor de beste gehouden; het land brengt 'er ook veel Meekrap voort, welker wortels om rood te verwen gebruikt worden, en 'er zijn ook zeer goede weilanden; terwijl de groote ſtroomen den inwoneren veel visch, oesters, kreeften, krabben en mosſelen opleveren. Dit Departement wordt in twee Kwartieren verdeeld. De Hoofdſtad is:

MIDDELBURG, in het Latijn *Mediobur-gum*, is genoegzaam op het midden van het Eiland *Walcheren* gelegen, op 51° 30′ 3″ Noorder Breedte en 1° 16′ 12″ bewesten *Amſterdam*. Zij bevat eene bevolking van 17680 zielen, welke door een Burgemeester, vier Wethouders en vijftien Vroedſchappen beſtuurd worden. Het is eene der fraaiſte ſteden van het Rijk, welke door eene regtloopende Haven, die echter thans eenigermate vervallen is, met het *Sloe*, een

een der Zeeuwſche ſtroomen, gemeenſchap heeft. Offchoon de eerſte oorſprong dezer ſtad in het duister ligt, behoort zij echter onder de oudſte plaatſen des Rijks geteld te worden, en was in den jare 1100 reeds eene ſtad. De eerſte lotgevallen derzelve zijn even zoo onzeker als de tijd van hare ſtichting, wijl alle oude papieren en beſcheiden, deze plaats betreffende, bij gelegenheid van eenen brand, die op het einde der XIII Eeuw moet voorgevallen zijn, door het vuur verteerd zijn; een ongeluk, dat deze ſtad nogmaals, twee Eeuwen later, overkwam, en waardoor de oudſte en ſchoonſte Boekerij van *Zeeland*, in het pas gebouwde klooſter der Boogaarden met nog wel *driehonderd huizen* door de vlammen verteerd werden. Deze ſtad had veel aandeel in de oorlogen tuſſchen de Vlamingers en Zeeuwen, het geen nogtans niet verhinderde, dat zij 'er langzaam boven op kwam, en *in het midden der XV Eeuw veſten en poorten, benevens aanzienlijke voorregten* verkreeg, wordende, in 1478, Aartshertog MAXIMILIAAN aldaar plegtig gehuldigd, en eene Eeuw later werd zij tot een Bisdom verheven. Ten tijde des Spaanſchen oorlogs, was merkwaardig het langdurig en ſtreng beleg, waarbij eindelijk, na eenen geweldigen hongersnood en vele vrugtelooze pogingen tot ontzet van de zijde der Spanjaarden, dezelve op den 18 Februarij 1574 zich aan Prins WILLEM I. moest overgeven. — Onder de openbare ſtads gebouwen telt men het *Stadhuis*, een

een aanzienlijk ſtuk der oudheid, door Graaf KAREL *den Stouten* (een-en-dertigſte Graaf van *Zeeland*,) in 1468 geſticht, naar de Gottiſche bouworde opgetrokken, en pronkende tuſſchen de bovenſte vengſters met vijf-en-twintig meer dan levensgroote Afbeeldingen der Graven en Gravinnen van *Zeeland*. De Abtdij, thans het *Hof van Zeeland* genoemd, alwaar, onder het vorig Beſtuur, de Staten van *Zeeland* vergaderden, is een groot, oud en deftig gebouw. De Wisſelbank is een openbaar en afzonderlijk gebouw. Voorts heeft men hier eene Bank van Leening; de Latijnſche School is, wat het gebouw aanbelangt, de fraaiſte en luchtigſte die men ergens elders aantreft; en eindelijk drie Schuttershoven, eene Waag, eene ſtads Schuur, een Gevangenhuis, *'s Gravenſteen* genoemd, behooren tot de ſtads gebouwen. Men vindt hier ook een 's Lands Magazijn, een Giethuis, een Oost-Indisch en een West-Indisch Huis. Onder de openbare plaatſen telt men de Koopmansbeurs, de Korenbeurs, de groote Markt, benevens nog andere Marktten. Onder de kerkgebouwen de *Oude*, *Noord-Munſter* of *St. Pieters kerk*, in welke het eeregraf der Zeehelden JAN en KORNELIS EVERTSEN gevonden wordt; de *Nieuwe kerk*, voorheen de Abtdij kerk, en door de wandeling het *klooster* genoemd; de *Choorkerk*, thans afgeſcheiden, maar voordezen een gedeelte van de Abtdij kerk uitmakende, in welke een *Auditorium* van de Illuſtre School dezer ſtad geplaatst is; tuſſchen de-

deze kerken ſtaat de Abtdij-toren; die zeer hoog is; de *Oostkerk*, de *Gasthuiskerk* en de *Vischmarktskerk*; behalve welke kerken in de Roomſche tijden nog meer anderen hier gevonden werden. Ook heeft men hier eene Franſche en Engelſche kerk, eene Lutersche, Doopsgezinde en Roomſche kerk. Men vindt hier ook een Gasthuis, een oude Mannen- en Vrouwenhuis, een Armen-Weeshuis en Burgerweeshuis, een Armenſchool, enz. In deze is eene Doorluchtige School, welke in den jare 1650 werd opgerigt. Onder de beroemde mannen, die hier geboren zijn, telt men JACOBUS ANTONII, NICOLAAS EVERHARDI, JOHANNES WALÆUS, WILLEM GOEREE en vele anderen. De *Ingezetenen* beſtaan door den handel, welke door vele voorregten, die zij verkregen, aanmerkelijk begunſtigd werd.

EERSTE KWARTIER, Hoofdplaats *Middelburg*.

Dit Kwartier bevat de Eilanden *Walcheren*; *Noord-* en *Zuid-Beveland* en *Wolphaartsdijk*; met uitzondering van de ſtad *Vliſſingen*, met een grondgebied van 1800 meters radius in het ronde van de ſtad, welke bij Tractaat van den 11 November 1807, aan het Franſche Keizerrijk zijn afgeſtaan. Behalve de Hoofdſtad *Middelburg*, vindt men hier de volgende ſteden:

Vee-

Veere, eertijds *Kamperveer*, in het Latijn *Campoveria*, en nu gemeenlijk *ter Veere* genoemd, ligt een uur gaans benoorden ten Oosten van *Middelburg*; niet verre van den mond der *Ooster Schelde*. Het is een klein ſteedje, dat ſlechts eene bevolking van 1860 zielen bevat. Zij heeft eene bekwame Haven en twee Hoofden, en is met zes bolwerken verſterkt. Deze ſtad was, even als *Vliſſingen*, voordezen eene bijzondere Heerlijkheid, welke in 1555, door Keizer KAREL V, ten behoeve van MAXIMILIAAN van *Bourgondie*, tot een Markgraaffchap verheven werd, zijnde de Markgraaf te gelijk eerſte Edele van *Zeeland*. Dit Markgraaffchap is in 1581 door Prins WILLEM I. voor 146000 gnldens gekogt, en bleef ſedert, tot op den tijd der omwenteling, aan het Huis van Oranje. Men vindt hier een oud Stadhuis, een 's Lands Arſenaal en een Scheepstimmerwerf. De Kamperveerſche en Nelistorens, welke aan de Hoofden ſtaan, zijn hier merkwaardig. Ook vondt men hier oudtijds het Slot van Graaf FLORIS. De Gereformeerden hebben hier twee kerken, de *Groote* of *L. Vrouwe kerk* en de *kleine kerk*, beide oude gebouwen; men vindt hier ook eene Waalſche en Schotſche kerk. Deze ſtad heeft vele beroemde mannen voortgebragt, als: BARTHOLOMEUS MIDDELBURGO, CORNELIS BATTUS, JAN VAN BORSELEN, GERSON BUCERUS en anderen: de Inwoners beſtonden oudtijds door den Handel en de Viſcherij.

Ar-

Arnemuiden, doorgaans *Armuijen* genoemd, was voorheen een tamelijk groote ſtad, en door den Handel zeer welvarend; doch zij is, ſedert de mond van hare Haven verzandde en onbevaarbaar werd, zeer vervallen, en verdient naauwelijks den naam van een vlek; 'er wonen niet meer dan 820 menſchen; het is eene der ſmalle ſteden van *Walcheren*: in de nabuurſchap van dit ſteedje vindt men vele Zoutketen, waarvan de Inwoners voornamelijk beſtaan.

Behalve deze vindt men op *Walcheren* nog de twee ſmalle ſteden:

Domburg, digt tegen de duinen; het telt eene bevolking van 650 zielen, in welks kerk, die een redelijk groot gebouw is, de afbeeldinge van de Afgodinne NEHALENNIA bewaard wordt, welke uit de overblijfſels van eenen ouden Tempel, behalve andere oudheden, uit het ſtrand zijn opgedolven, ten bewijze dat deze ſtranden in overoude tijden zijn bewoond geweest.

West-kappel is de derde der zoogenaamde ſmalle ſteden; zij ligt op den weſtelijken hoek van het Eiland, en bevat 1140 Inwoners. In de nabijheid van dit ſteedje zijn de duinen geheel weggeſpoeld, en het land moet aldaar, met zware kosten, door eenen dijk, de West-kappelſche zeedijk genoemd, tegen het geweld der zee beſchut worden. KLAAS KOLIJN en MELIS STOKE maken gewag van een beeld van *Mercurius*, hetwelk de Inwo-

ners

hers aanbaden, en hetwelk, in den jare 694, door WILLEBRORDUS, ter aarde geworpen en verbroken werd.

Op het Eiland *Zuid-Beveland* vindt men de ſtad

Goes, of *ter Goes*, in het Latijn *Goeſa*; het is de eenige ſtad, welke op dit Eiland gevonden wordt: zij is in het Noordelijk gedeelte van dit Eiland gelegen, op 51° 30′ 18″ Noorder Breedte, en 0° 59′ 37″ bewesten *Amſterdam*, aan eenen arm der *Ooster-Schelde*, de *Schenge* genoemd, met welke zij door eene Haven, die van de ſtad tot het gemelde water gegraven is, gemeenſchap heeft, en in 1442 is aangelegd, en door middel eener ſpuijſluis diep gehouden wordt, en aan welker mond twee ſchanſen, de Ooster- en Westerſchanſen genoemd, gelegen zijn. De bevolking dezer ſtad bedraagt 3700 zielen, die aldaar van de neering, Zoutketen en Meeſtoven beſtaan. Men vindt 'er twee Gereformeerde kerken, benevens eene Franſche, Doopsgezinde en Roomſche kerk. De vermaarde Wiskunſtenaar, FILIPS LANDSBERG, heeft aldaar, Predikant zijnde, zijne ſterrekundige waarnemingen opgeſteld, en is 'er in den jare 1632 geſtorven. In den jare 1554 overkwam deze ſtad een groot ongeluk door eenen zwaren brand, welke meer dan 600 huizen vernielde.

Voorts liggen op het Eiland *Walcheren* verſcheidene vlekken en dorpen, die alle Heerlijkheden zijn, als:

Oostkappel, digt bij *Domburg*. — *Klevesker*ke, tuſſchen de ſteden *Veere* en *Arnemuiden*. — *Bregdamme*, bij verkorting *Breedamme* genoemd, in de nabijheid van *Middelburg*. — Van daar Noordwaards, vindt men *St. Laurens*, met het Slot *Popkenburg*. — *Gapinge*, met een Slot. — *Serooskerke*. — *Lieve Vrouwe Polder*, digt bij de Schans *ter Haak*: in dit dorp werd eertijds een *Maria-Beeld* bewaard, dat wegens deszelfs wonderwerken zeer beroemd was. — Voorts de dorpen *Grijpskerk*, *St. Aagtekerke*, *Meliskerke*, *Biggenkerke*. door de wandeling *Beekerk* genoemd, en *Koudekerke*. Voorts *Zoutelande*, *Oost-* en *West-Zouburg*, bij welk laatſte dorp een Lusthuis ſtaat, dat met deze twee dorpen, weleer aan den vermaarden FILIPS VAN MARNIX, Heer van *Aldegonde* behoorde, en eindelijk het dorp *Rithem*, niet verre van het laatſte; ook vindt men nog het Fort *Rammekens*, aan den mond van de Haven van *Middelburg*, benevens nog verſcheidene Lusthuizen op dit Eiland.

Door een ſmal water is het Eiland *St. Joostland* van *Walcheren* afgeſcheiden; doch het wordt tot *Walcheren* gerekend. In den jare 1517 werd het geheel overſtroomd, en is in 1631 op nieuw bedijkt. Men vindt op hetzelve het dorp *Nieuwland*.

Zuid-Beveland, anders naar de ſtad *Goes*, het land van *ter Goes* genoemd, is het grootſte en aangenaamſte der Zeeuwſche Eilanden,

Digitized by Google

den, en was voordezen grooter dan thans, zijnde een groot gedeelte van hetzelve in den jare 1532 verdronken: op dit gedeelte van *Zuid-Beveland* bloeide weleer de Koopſtad *Romerswaal* of *Riemerswaal*, alwaar FILIPS de II, Koning van *Spanje*, in 1549 zijnen eed, als Graaf van *Zeeland*, afleide; doch ſedert de gemelde overſtrooming is deze ſtad geheel verdwenen. Ook lag op dit Eiland aan het weſtelijk gedeelte, weleer de ſtad *Borſelen*, en had den tijtel van Baronnie; doch welke door den vloed van dat zelfde jaar geheel verſlonden werd. Behalve de ſtad *Goes* liggen nu op dit Eiland de volgende vlekken en dorpen:

Het dorp *Borſelen*, ook *Monſter* genoemd, niet verre van de plaats, waar eertijds de ſtad van dien naam gelegen was. *Ovezande*, *Driewegen*, *Ellewoutsdijk* en *Oudelande*, alle oostwaards van *Borſelen*. Verder *Baarland*, aan den *Hond* of *Weſterſchelde*, de geboorteplaats van ADRIANUS BARLANDUS, de Schrijver van de Brabandſche Kronijk. — *Hoedekenskerke*, ten Noorden van het laatſte. — *'s Gravenpolder*, meer landwaards in. — *Bieſelingen*, weleer een welvarend dorp. — *Eversdijk*, in de nabijheid van het laatſte. — *Capelle*, ten N. van het laatſte, in welks nabijheid de oude Kasteelen *Geſtelles*, *Brucelo* en *Maalſtede* liggen. — *Schore*, *Vlake* en *Kruiningen*, welk laatſte een zeer aanzienlijk dorp is, hetwelk in den laatſten watervloed van 1808 veel geleden heeft. — *Waarden*, in de nabijheid van het laatſte, en *Valkenisſe*, dat

voor het grootſte gedeelte door het water verſlonden is. — *Krabbendijke*, aan den kant van het verdronken land. — Voorts aan de noordzijde van dit Eiland, *Yrzeke* en *Yrzekendam*, *Wemeldingen*, *Kattendijke* en *Cloetingen*, welk laatſte een ſchoon dorp is. — Aan den westkant de dorpen *Heer Hendrikskinderen*, *Wisſekerke* en *Heer Arentskerke*. — Eindelijk in het midden de dorpen *Baarsdorp*, *Heinkenszand*, *'s Heerenhoek*, *Sinoutskerke*, en *der Niſſe* of *ter Niſſe*.

Op het Eiland *Wolphaartsdijk* vindt men het dorp *Oosterland*.

Op het Eiland *Noord Beveland*, ten noorden van *Wolphaartsdijk* gelegen, vindt men

Het vlek of ſteedje *Kortgeen*, gemeenlijk *Kortgijn* genoemd, niet verre van de plaats, alwaar weleer de ſtad *Kortgeen* ſtond; het telt 550 Inwoners. — Behalve dit vlek, vindt men nog, op dit Eiland, de dorpen *Wisſenkerke* (dat met een dorp van denzelfden naam op *Zuid-Beveland* niet moet verward worden) *Kolijnsplaat* en *Cats*.

Voordezen was, tuſſchen dit Eiland en *Schouwen*, nog een ander Eiland, *Oriſant* genoemd, gelegen; doch dit is ook door het water verdelgd geworden.

TWEEDE KWARTIER, Hoofdplaats *Zierikzee*.

Dit Kwartier beſtaat uit de Eilanden *Schouwen*, het land van *Tholen* en *Philipsland*: de Hoofdplaats van dit Kwartier is

ZIE-

ZIERIKZEE, of *Zirkzee*, in het Latijn *Ziriczea*, op de zuidzijde van *Schouwen*, op de Noorder Breedte van 51° 39′ 4″ en 0° 57′ 9′ bewesten *Amſterdam* gelegen, bevat eene bevolking van 6080 zielen, welke door een Burgemeester, vier Wethouders en acht Vroedſchappen beſtuurd worden. Zij wordt voor de oudſte ſtad van geheel *Zeeland* gehouden, en zou reeds in 849, door zekeren ZIRING geſticht zijn. Zij is tot den handel ongemeen wel gelegen, als met de *Ooster-Schelde* door eene Haven, in onderſcheiding van de Oude Haven, die nu in onbruik geraakt is, de *Nieuwe Haven* genoemd, gemeenſchap hebbende; ook bloeit 'er in vredestijd de Handel vrij wel. Nogtans heeft de ſtad, ten aanzien der uitwendige gedaante, niet veel behagelijks. Zij had mede haar aandeel in den oorlog tuſchen de Zeeuwen en Vlamingers, en onderging vele onheilen: in den Spaanſchen oorlog, de Staatſche zijde gekozen hebbende, werd zij door de Spanjaarden, na een langdurig beleg, door MONDRAGON, bij verdrag ingenomen, die dezelve eerlang ontruimde. In 1653 leed zij geweldige ſchade, door het nemen van 49 harer vischſchepen door de Engelſchen. In de jaren 1672 en 1747 werd zij door de binnenlandſche beroerten aanmerkelijk geſlingerd. — Onder de ſtads gebouwen is het Stadhuis, een oud en tamelijk fraai gebouw; men heeft 'er ook een Beurs, een Waag en Lombaard. Men vindt hier voorts de *Groote*

of *St. Lievens Monſters kerk*, aan den Martelaar LEVINUS gewijd; 'er was eertijds een kapittel van 24 Kanonniken in dezelve: het is een groot en treffelijk gebouw, dat eertijds nog veel fraaijer en aanzienlijker was. Merkwaardig is de toren, welke aan deze kerk ſtaat; men begon dezelve in 1454 te bouwen; doch zij heeft ſlechts een vierde van de hoogte bereikt, welke men eerst aan dezelve meende te geven, zoo dat wanneer die toren ware voltrokken geworden, men nergens zijns gelijke zou gevonden hebben. Behalve de groote heeft men hier nog eene kleine kerk, eene Walſche, Luterſche, Doopsgezinde en Roomſche kerk. Een oude Mannen en Vrouwenhuis, een Gasthuis, een Weeshuis, een Armhuis, een Leprozenhuis, eene Latijnſche School. Onder de beroemde mannen, welke uit deze ſtad afkomſtig zijn, telt men: BALDUINUS HENRICI, AMANDUS ZIERIXIENSIS en vele anderen. Het Zoutbereiden, de Visſcherij, het Medereeden, Landbouw en Handel zijn de hoofdtakken van beſtaan.

Op het Eiland *Schouwen*, ten N. van *Zierikzee*, vindt men nog de ſtad *Brouwershaven*, op de noordelijke kust van *Schouwen*, aan een water, de *Grevelingen* genoemd; hebbende eene bekwame Haven, welke in dit water uitloopt; het is een klein ſteedje, hetwelk ſlechts eene bevolking van 690 zielen bevat; zijnde deze ſtad door verſcheidene rampen van water, brand en oorlog gekrenkt

krenkt geworden: deszelfs Inwoners zijn meest Schippers en Visschers. Dit steedje is de geboorteplaats van den vermaarden Dichter JACOB CATS, welke aldaar in 1577 geboren werd.

Omtrent een half uur ten Oosten van *Brouwershaven* was weleer de stad *Bommene* gelegen, eertijds aan het Gewest *Holland* behoorende; doch deze plaats is door het water zoodanig afgenomen, dat 'er ten laatste niets meer van overgebleven is, en men heeft naderhand, meer landwaards, eenige huizen gebouwd, die eene buurt uitmaken, welke thans den naam van *Nieuw Bommene* draagt.

Nog behoort, tot dit tweede Kwartier, de stad *Tholen* of *ter Tholen*, in het Latijn *Tola*, eene stad die den naam aan het Eiland geeft waarop zij ligt, aan de Rivier *de Eendragt*. Het is eene stad, welke aan de landzijde versterkt is: men telt 'er eene bevolking van 1690 menschen. Zij kwam, in 1577, bij verdrag, aan de Staatsche zijde: in 1712 werd zij onverwagts door een troep Franschen uitgeplunderd, hetwelk tot merkelijke verarming der Ingezetenen strekte. Onder de openbare gebouwen telt men de kerk, het Ammunitiehuis, de Kruidtoren en eene Waag. De kerk is een ruim gebouw, alwaar men de graftomben van de Heeren van *Tholen* en *Poortvliet* vindt; men heeft 'er eene Walsche Gemeente en eenige Roomschgezinden. De Landbouw en Meederij zijn hier, gelijk ook op het geheele Eiland, de hoofdhanteeringen der Ingezetenen.

Het platte land van dit Kwartier bevat, zoo als gezegd is, de Eilanden *Schouwen* en het land van *Tholen*.

Schouwen beſtaat eigenlijk uit twee Eilanden, het eigenlijk *Schouwen* en *Duiveland*, door eenen ſmallen ſtroom, het *Dijkwater* genoemd, van elkander afgeſcheiden. Op het eerſte, namelijk op *Schouwen*, dat ten W. gelegen is, vindt men de volgende dorpen en Heerlijkheden:

Drijſchor, in welks nabijheid het Slot *Windenburg*. — *Zonnemaar*, niet ver van *Drijſchor*. — *Noordgouwen*, een vermakelijk dorp, in het midden van buitenplaatſen, gelegen, in welks nabijheid eertijds het klooster *Sion* lag. — *Nieuwerkerk* en *Kerkwerve*, ten N. van *Zierikzee*. — *Elkerke* en *Ellemeet*, *Burg* en *Haamſtede*, welk laatſte het grootſte dorp van dit Eiland is. — *Serooskerke*, niet met een dorp van denzelfden naam, op *Walcheren*, te verwarren: naar dit dorp draagt het oud Adelijk geſlacht van *Tuil*, in *Utrecht*, den tijtel. — *Noord-* en *Zuidwelle*, het eerſte een dorp, het tweede een Polder. — *Renesſe*. Op dit Eiland waren voordezen meer dorpen, die van tijd tot tijd door het water verwoest zijn.

Op *Duiveland*, beoosten *Schouwen* gelegen, en door het vaarwater *de Keeten* van het land van *Tholen* afgeſcheiden, vindt men de Heerlijkheden, *Nieuwerkerk*, *Ouderkerk*, *Capelle* en *Botland*; de drie eerſten dorpen en het vierde alleen eene Heerlijkheid, benevens het gehucht *Vianen*; de Heerlijkheid *Heer Jans-*

Jansland, en eindelijk *Oosterland* en *Bruinisse*, welk laatſte ook *Oost-Duiveland* genoemd werd, en het beste dorp van het geheele Eiland is.

Op het Eiland *ter Tholen* vindt men de ſmalle ſtede *St. Martensdijk*, bevattende eene bevolking van 1200 zielen: het maakte voordezen met derzelver ommeland een bijzonder Eiland uit, in een water, de *Pluimpot* genoemd, hetwelk nu geheel verzand is, gelegen zijnde. Onder de dorpen van dit Eiland telt men:

Stavenisse, beroemd geworden door het ſloepgevecht dat aldaar in 1631, tuſſchen de Spanjaarden en de Hollanders voorviel, waarbij wel 76 ſloepen en 4000 man der Spanjaarden gevangen genomen werden. — *St. Annaland*, een tamelijk dorp; — *Scherpenisse*, een groot dorp, tegenover *St. Martensdijk*. — *Westkerke*, *Poortvliet*, meer oostwaards, en *Oud-Vosmaar*, ten N. van *Tholen*.

Eindelijk behoort nog tot dit Kwartier het Eiland *St. Philipsland*, benoorden het Eiland *Tholen*, in het midden der ſlikken en gorſen gelegen, op hetwelk een dorp van denzelfden naam gevonden wordt.

DIJK- EN POLDER-BESTUREN IN DIT DEPARTEMENT.

In dit Departement vindt men: 1°. Het Dijksbeſtuur van *Walcheren*, uit een Preſident, drie Staten, negen Gecommitteerden en twee Griffiers, en verder uit Dijkgraven en Le-

den van de *Oost-Wetering*, van de *vijf Ambagten*, van de *West-Wetering* en van de *Zuid-Wetering* beſtaande. 2°. Het Dijksbeſtuur van de *Suſanna Polder*, uit een Dijkgraaf, twee Leden en een Penningmeester. 3°. Het Dijksbeſtuur van den *Middelburgſchen Polder*, 4°. Het Dijksbeſtuur van den *Johanne Polder*, 5°. van *Oud St. Joostland*, 6°. van *Nieuw St. Joostland*, elk uit een Dijkgraaf, twee Leden en een Secretaris. 7°. De Dijksbeſturen in den lande van *Schouwen en Duiveland*, in drie-en-twintig Diſtricten geſmaldeeld, elk een Dijkgraaf aan het hooſd hebbende. 8°. De Dijksbeſturen in *Zuid-Beveland*, in een-en-dertig onderſcheidene deelen geſmaldeeld, welke elk eenen Dijkgraaf aan het hooſd hebben. 9°. De Dijksbeſturen in *Noord-Beveland*, in vijf-en-twintig onderſcheidene beſturen, elk een Dijkgraaf aan het hooſd hebbende. 10°. De Dijksbeſturen van *ter Tholen*, uit zestien onderſcheidene beſturen zamengeſteld.

BE-

BESCHRIJVING

VAN HET

DEPARTEMENT BRABAND.

Dit Departement is het zuidelijkſte van het Koningrijk; het grenst ten Noorden aan het Departement *Gelderland* en *Maasland*, van het welke het door het *Hollands Diep*, de *Biesbosch*, de *Dongen* en de *Oude Maas* is afgeſcheiden; palende ten Westen aan *Zeeland*, ten Zuiden en Oosten aan het Franſche Keizerrijk. Het behoorde onder het vorig Beſtuur tot de *Generaliteits Landen*. De luchtsgeſteldheid is 'er zeer gezond; de grond is 'er meestal zand- en heiachtig, maar wordt echter in de nabuurſchap der ſteden en dorpen met veel zorg bearbeidt en bekwaam gemaakt, om Rogge, Haver, Boekweit, Vlas en Rapen voorttebrengen.

De voornaamſte Rivieren zijn:

De *Maas*, welke de ſcheiding tusſchen dit Departement en *Gelderland* maakt.

De *Marke*, welke door *Breda* ſtroomende, lager den naam van *Dintel* aanneemt, en bij het dorp *Dinteloort* of *Princeland* in het *Volkerak* valt.

De

De *Dommel* en de *Aa*, welke beide in het voormalig *Luikerland* ontſtaande, zich in den *Bosch* met elkander vereenigen, en bij *Crevecoeur* in de *Maas* vallen.

De Hoofdſtad van dit Departement is

DEN BOSCH, oudtijds genoemd *'s Hertogenbosch*, in het Latijn *Sylva Ducis*, en bij de Franſchen *Bois le Duc*, gelegen aan de zamenvloeijing der Riviertjes de *Aa* en de *Dommel*, een uur ten O. Z. O. van *Heusden*, op 51° 42′ 8″ Noorder Breedte en 0° 26′ 20″ beoosten *Amſterdam*, bevat eene bevolking van 12620 zielen, beſtuurd wordende door een Burgemeester, vier Wethouders en twintig Vroedſchappen. Men zegt dat de oude Hertogen van *Braband* zich hieromtrent veel met de jagt vermaakten, het geen aanleiding gaf, dat eerst hier eene buurt geſticht werd, welke naderhand grooter wordende, eindelijk, in 1184, met eenen muur omringd, en alzoo eene ſtad werd, welke, zoo als uit de menigte van binnenpoorten blijkt, van tijd tot tijd werd uitgelegd. Thans heeft zij eene driehoekige gedaante, en is redelijk groot in omtrek, pronkende met vele fraaije huizen. Zij viel, na het innemen van den *Briel*, den Staatſchen toe; maar naderhand Spaanſche bezetting binnen 'gekregen hebbende, liep het tot den jare 1629 aan, eer zij bij verdrag door FREDRIK HENDRIK ingenomen werd, en in den jare 1672 was de aanſlag der Franſchen op dezelve vrugteloos. Onder de openbare gebouwen dezer

zer ſtad verdienen het Stadhuis en het Gouverneurshuis genoemd te worden: doch inzonderheid verdient de *Groote* of *St. Jans kerk* aller aandacht. Dit gebouw heeft in grootte en ſieraad van bouworde weinig gelijk: men is, met deszelfs opbouw, van 1280 tot 1312, bezig geweest; de toren bij deze kerk is niet zeer hoog; doch 'er ſtond weleer op het midden der kerk een houten toren, welke in 1584, door den blikſem getroffen werd en verbrandde; behalve deze kerk, waarin, tot nog toe, de Gereformeerden hunnen Godsdienst verrigten, hebben zij 'er nog twee, de *Kruisbroeders* en *Geertruida kerken.* De Franſche Gemeente heeft de *St. Anna kerk* tot haar gebruik. Behalve deze waren hier voor den Spaanſchen oorlog nog vele andere kerken en kloosters, die gedeeltelijk vervallen en gedeeltelijk tot andere gebruiken ingerigt zijn. — Onder de merkwaardigheden dezer ſtad is inzonderheid te rekenen de ſchoone Paradeplaats digt bij de *St. Jans kerk*, welke vierkant en zeer groot is; eene Rariteitkamer, boven eene poort in de Vuchterſtraat, en eene Glasblazerij aan den ingang der ſtad. Men heeft hier ook een groot Gasthuis, een Aalmoesſeniershuis, benevens een Lombaard. Voorts is den *Bosch* eene veſting van de eerſte aangelegenheid, welke nog door eene citadel, den *Papenbril*, en nog twee andere Schanſen, de *Antonij-* en de *Yſabella-Schans*, aan de zuidzijde, en door het ſort *Crevecoeur*, aan de noordzijde, verſterkt is. In deze ſtad is eene Illuſtre School,

bij

bij welke ſommige van de Predikanten der Gereformeerde Gemeente, als Profesſoren, dienen, die echter niet veel opgang gemaakt heeft. Zij was een der nieuwe Bisdommen, welke in 1559, door Paus PAULUS IV, werden opgerigt, welke waardigheid echter bij de overgave der ſtad aan de Staten in 1629 verviel.

Dit Departement wordt voorts in drie Kwartieren verdeeld.

EERSTE KWARTIER, Hoofdplaats *Eindhoven.*

Dit kwartier bevat het zuid-oostelijkſte gedeelte van dit Departement, en wel bijzonderlijk dat gedeelte hetwelk onder den naam van *Kempenland* en *Peelland* bekend is, en door de *Aa* van het land van *Raveſtein* wordt afgeſcheiden.

Men vindt in dit Kwartier:

Eindhoven, aan het Riviertje de *Dommel*, daar hetzelve zich met de *Gender* vereenigt, vier uren gaans, ten Z. van den *Bosch*. Het is een klein ſteedje, dat 1950 Inwoners bevat. Het was eertijds verſterkt; doch is op het einde der XVII Eeuw ontmanteld, zijnde eertijds volkrijker dan thans. Zij werd in 1543, door MARTEN VAN ROSSUM, ingenomen, en brandde in 1552 geheel af; werd in 1581 door de Staatſchen bij verraſſing ingenomen, doch niet lang daarna door de Spanjaarden heroverd: doch, na het overgaan van den

den *Bosch*, ging ook eindelijk deze ſtad aan de Staatſchen over. In deze ſtad, welke voordezen, als eene Heerlijkheid, aan het Huis van Oranje behoorde, is niets merkwaardigs. De Ingezetenen beſtaan 'er meest van de Linneweverijen.

Helmond in *Peelland*, een klein ſteedje of liever een vlek, aan de *Aa*, ten Oosten van *Eindhoven* gelegen, is mede eene Heerlijkheid, waarvan niets merkwaardigs valt aanteteekenen. 'Er zijn vele Linneweverijen, en in en omſtreeks dit plaatsje wordt veel handel in Linnens gedreven.

In *Peelland*, hetwelk zijnen naam naar de *Peel*, eene weeke en moerasſige landſtreek, draagt, vindt men, behalve het ſteedje *Helmond*, de dorpen:

Vechel en *Erp*, beide aan de *Aa*, ten N. W. van *Helmond*, en niet ver van daar ten W. het dorp *Schijndel*.

St. Udenrode, aan den *Dommel*, alwaar voordezen de afgevaardigden der ſtemmende dorpen van dit Kwartier bijeen kwamen.

Gerwen, *Breugel*, *Zon*, *Nederwetter* of *Neerwetter*, *Numen* en *Tongelree*, allen bewesten het ſteedje *Helmond*, aan en bij het Riviertje de *Dommel*.

Ten Oosten van *Helmond*, vindt men de dorpen *Bakel*, en ten Zuiden der ſtad, *Lierop* aan de *Aa*, en eindelijk *Zomeren*.

Voorts vindt men in *Peelland* de Baronie *Kranendonk*, op de uiterſte grenzen, aldus genoemd naar een oud vervallen Slot van dien naam;

Digitized by Google

naam; onder deze dorpen telde men de dorpen *Maashees*, *Zurendonk*, *Budel*, bij verkorting *Buul* en *Gastel*.

Ten Noorden van deze Baronie liggen aan de *Aa*, de Heerlijkheden *Alten*, *Vlierden*, *Lieſel* en *Deurnen*, en ten Z. O. van *Helmond* de Heerlijkheden *Meerloo*, *Stiphout*, *Beek*, *Rixtel* en *Aarle*, en ten Noorden de hooge Heerlijkheid *Gemert*. Aan den *Dommel* liggen voorts *Liempd*, *Geldorp*, *Hees* en *Leend*, bij welke laatſte een voortreffelijk Slot gevonden wordt.

In *Kempenland*, hetwelk bewesten *Peelland* gelegen is, vindt men, behalve het ſteedje *Eindhoven*, de dorpen *Dommelen*, ten Z. van *Eindhoven*, aan den *Dommel*; voorts tuſſchen de Riviertjes de *Dommel* en de *Gender*, de dorpen *Blaarthem*, *Velthoven*, *Steenſel*, *Rijshoven*, *Westerhoven*, *Bergeick*. Meer ten Noorden, tuſſchen de *Gender* en de *Beerſe*, de dorpen *Duiſel*, *Hoogloon*, *Knegtſel*, *Meerefeldshoven*, *Winkelree*, *Zonderwijk*, *Zeelst*, *Veſem*, *Oerle*, *Oosterbeers* en *Best*; en aan de westzijde van het Riviertje de *Beerſe*, de dorpen *Reuzel*, *Bladel*, *Hapert*, *Hoog-Kasteren* en *Middelbeers*.

Voorts vindt men in *Kempenland* de Heerlijkheden: *Oirſchot*, hetwelk een groot en aanzienlijk vlek is; — *Woenſel*, *Strijp*, *Straathem*, *Geſtel*, *Waalree*, *Aalst* en *Valkenswaard*, aldus genoemd naar de volken, welke jaarlijks derwaards overkomen, om de Valken tot de jagt bekwaam te maken.

TWEE-

TWEEDE KWARTIER, Hoofdplaats *den Bosch.*

Dit Kwartier beſtaat uit een gedeelte van den lande van *Heusden* en de twee Kwartieren van de *Meijerij* van den *Bosch*, onder den naam van *Oosterwijk* en *Maasland* bekend. Het land van *Kuik*, de Heerlijkheid *Raveſtein* en het zoogenaamde Graafſchap *Megen.* Behalve de Hoofdſtad den *Bosch*, boven beſchreven, vindt men hier de volgende ſteden:

De *Graaf* of *Grave*, op den linker-oever van de *Maas*, eene ſterke veſting, tellende eene bevolking van 1570 zielen. Zij is aan de landzijde door vijf Bolwerken, vier Ravelijnen en een Kontreſcharp verſterkt, en heeft aan de overzijde op den Gelderſchen oever een Kroonwerk, dienende om de ſtad, welke anders van den waterkant open ligt, van die zijde te verdedigen. Zij werd, in 1568, aan de Spanjaarden ontweldigd; doch viel kort daarna weder in de magt der laatſten, en werd, door Prins MAURITZ, in 1602, na een zwaar beleg, herovert. In 1672 ging zij zonder tegenſtand aan de Franſchen over: doch in den jare 1794 verdedigde zij zich beter, en werd, niet, dan na van een zwaar bombardement, veel geleden te hebben, veroverd. Men heeft hier twee kerken, een Nonnenklooſter van de *St. Franciskus* Orde, een Gasthuis: het Stadhuis is een redelijk fraai gebouw. Eertijds ſtond

hier een fraai Kasteel, hetwelk de Heeren van *Kuik* bewoonden.

Tilburg, onlangs door Koninglijk beſluit tot den rang van eene ſtad verheven. Het ligt omtrent vier uren ten Z. W. van den *Bosch*. Men telt 'er omtrent twee duizend huizen: men maakt 'er vele Lakens, en 'er zijn een groot getal Weefgetouwen. In 1672 vielen de Franſchen in dit vlek, en beroofden de Ingezetenen van hunne Lakens, Geld, Huisraad en andere goederen. 'Er ligt hier een vermakelijk kasteel, van *Moerenberg* genoemd.

Raveſtein, de Hoofdplaats van de Heerlijkheid van dien naam, een weinig beneden de *Graaf*, aan de *Maas*, was voordezen eene vesting, welker werken thans vervallen zijn. Voorts is het van weinig aanbelang.

In het gedeelte van den lande van *Heusden*, hetwelk tot dit Kwartier behoort, liggen de dorpen *Oud-Heusden*, *Baarlwijk*, *Drunen* en *Elshout*, benevens de dorpen *Onzenoort* en *Vlijmen*, welke in den jare 1746 door eenen deerlijken brand veel geleden hebben. — Voorts *Herpt*, *Hedikhuizen*. — *Engelen*, aan de *Diest*, niet verre van de Schans *Crevecoeur*.

In het Kwartier der *Meijerij*, *Oosterwijk* genoemd, en hetwelk tuſschen de Baronie van *Breda* en *Kempenland* gelegen is, vindt men:

Het vlek *Oosterwijk*, in het midden, weleer zeer bloeijend, doch thans minder bevolkt; deszelfs Inwoners geneeren 'er zich met de Lakenfabrieken.

Voorts

Voorts de dorpen: de *Hooge* en *Lage Mierden.* — *Hulſel*, een weinig meer oostwaards. — Rondom *Oosterwijk* vindt men de dorpen: *Heukelom* (van *Heukelom* in *Maasland* te onderſcheiden) *Belveren*, *Esch*, *Haren*, bij welk laatſte het Huis *te Nemelaar* gevonden wordt. — *Enſchot*, *Berkel*, *Udenhout*, *Helvoirt*, *Kromvoirt* en *Vucht*, naar welk laatſte dorp de *Vuchter Heide* haren naam draagt. — *St. Michiels-Geſtel* en *Gemunde.*

Voorts *Hilvarenbeek*, een vlek doorgaans *Beek* genoemd; de dorpep *Dieſſen*, *Westerbeers* en *Riel*, op de grenzen van de Baronie van *Breda.* De plaatſen welke als bijzondere Heerlijkheden aangemerkt worden, zijn, behalve *Tilburg*, boven beſchreven, *Goirle*, *Moergeſtel* aan den *Dommel*, *Loon op Zand*, in het midden der zandheuvels. — *Waalwijk*, een volkrijk en welvarend vlek. — De dorpen *Ganſoijen* en *Nieuwkuik.*

In het Kwartier *Maasland*, hetwelk aan de *Maas* gelegen is:

Os, een vrij aanzienlijk vlek, hetwelk in 1649 door eenen zwaren brand aanmerkelijk beſchadigd werd. Ten Oosten van hetzelve *Berchem*, en Zuid-oostwaards *Nestelrode* of *Nestelrooij*, *Heesch* en *Rosmalen*, en Noord-oostwaards van den *Bosch*, *Alem* en *Lithooijen*, aan de *Maas.*

De Heerlijkheden, in dit Kwartier van de *Meijerij*, zijn *Berlikum*, *Heeswijk* en *Dinter*, aan de *Aa*; *Geffen* en *Nijland*, westwaards

van *Os*, en eindelijk *Eempel*, *Maren*, *Kesſel* en *Lith*, aan de *Maas*.

In het land van *Kuik* vindt men, behalve de ſtad *Grave*, boven beſchreven:

Kuik, een aanzienlijk vlek, een uur boven de *Graaf*, aan de *Maas*, benevens de dorpen *Beers*, de *groote* en *kleine Linden*, *Eeſcharen*, *Gasſel*, *Mil*, *St. Hubert*, *Haaps* en *Wanroij*, benevens het *St. Aagten* klooster. Voorts nog de dorpen: *Maashees*, *Makkum*, *Vierlingsbeek*, *Groeningen* en *Houtendonk*, alle aan de *Maas*; meer naar boven landwaards in: *Overloon*, *Mulheim*, *St. Antonie* en *Beugen*, benevens de Heerlijkheden *Oploo*, *Boxmeer* en *Oeffelt*.

In de Heerlijkheid *Raveſtein* vindt men, behalve de Hoofdplaats, (zie boven) de dorpen *Velp*, *Langel*, *Opzeeland*, *Boekeld*, *Volkel*, *Uden*, *Schaik* en *Herpen*.

In het Graafſchap *Megen* de dorpjes *Megen*, *Haren*, *Macheren* en *Teffelen*.

DERDE KWARTIER, Hoofdplaats *Breda*.

Dit Kwartier bevat dat gedeelte van het voormalig Gewest *Holland*, beſtaande uit de *Langeſtraat*, de Heerlijkheid *Geertruidenberg*, de Heerlijkheid *Zevenbergen*, de Heerlijkheden van de *Hooge* en *Lage Zwaluwe*, nog die gedeeltens van *Braband*, welke gemeenlijk

lijk onder de benaming van het Kwartier van *Antwerpen* bekend waren, en beſtonden uit de Baronie van *Breda*, de Heerlijkheid van de *Willemſtad*, de Heerlijkheid van *Princenland*, de Heerlijkheid van *Steenbergen* en het Marquiſaat van *Bergen op den Zoom*; makende het tegenwoordige derde Kwartier het westelijkſte gedeelte van het Departement uit.

Men vindt in hetzelve de volgende ſteden:

De Hoofdſtad *Breda*. Zij is de Hoofdſtad der Baronie, welke denzelfden naam draagt, gelegen aan het Riviertje de *Merk* of *Mark*, welke aan de zuidzijde dezer ſtad zich met de *Aa* vereenigt (van welk Riviertje, de *Aa*, de ſtad haren naam ontleent) op de Noorder Breedte van 51° 34′ 34″ en 0° 7′ 33. ten westen van *Amſterdam:* zij bevat eene bevolking van 8250 zielen, welke door een Burgemeester, vier Wethouders en vijftien Vroedſchappen beſtuurd worden. Deze ſtad is, na dat zij in de magt der Staten gekomen was, aanmerkelijk verſterkt geworden, en moet als eene vesting van aanbelang worden aangemerkt. Voor de XIII Eeuw was zij reeds eene ſtad, en werd, in 1634, door HENDRIK VAN NASSAU, met gragten en wallen omringd. Zij werd met de gantſche Baronie in 1567 ten behoeve des Konings van *Spanje* verbeurd verklaard, en ALVA nam 'er in 1567 bezit van; doch zij viel in 1577, door eene list, in handen van de Staatſchen; doch werd vier jaren laten door PARMA bij verraad ingenomen,

men, en bleef in Spaanſche handen tot in 1590, toen ſy, door den welgelukten aanſlag van het *Turfſchip*, weder in handen der Staatſchen viel. In 1624 viel zij andermaal in handen der Spanjaarden, en werd niet voor 1637, door FREDRIK HENDRIK, weder heroverd, en bleef ſeder: in de magt der Staten. In den jare 1667 werd hier den Vrede tuſſchen *Frankrijk*, *Engeland* en de Algemeene Staten geſloten. Onder de gebouwen dezer ſtad telt men het Kasteel of Hof, een vorſtelijk gebouw, hetwelk met regt voor een der fraaiſten van het geheele Rijk mag gehouden worden. Het is door Graaf HENDRIK VAN NASSAU, in 1550 gebouwd, en door WILLEM III, Koning van *Engeland*, voltrokken. Men vindt hier ook nog eenige overblijfſels van het oude Kasteel, dat 1350, door den Heer van *Breda*, JAN VAN POLANEN, gebouwd werd. Bij het nieuwe Kasteel is eene groote plaats en een ruin, *Valkenburg* genoemd, met een digt bewaſſen *bosch*. *Het Stadhuis* is een oud gebouw, op de markt ſtaande. De *Groote* of *L. Vrouwe kerk* is een aanzienlijk gebouw, in hetwelk eertijds een kapittel van twaalf kanunniken beſtond; zij prankt met een hoogen toren en met de graftſtede van ENGELBERT den II, in 1504 overleden. De Gereformeerden die deze kerk in gebruik hebben, hebben 'er nog eene andere, de *Merkendaal* geheten, en de Roomſchen hebben er drie kapellen. Voorts heeft men hier twee Weeshuizen, een voor de Burger-

gerkinderen, en een ander voor kinderen die geen Burgers zijn; een oude Mannen en oude Vrouwenhuis, een Lombaard enz. De Illuſtre School, die hier door FREDRIK HENDRIK gevestigd werd, was weleer zeer vermaard. De Handel was 'er eertijds veel bloeijender dan tegenwoordig; doch de ſtad bloeit echter nog genoegzaam door den Handel welke uit *Holland* en elders over dezelve gedreven wordt. De goederen, melke men naar *Maaſtricht*, *Luik*, *Aken*, *Verviers*, en andere plaatſen daaromtrent, verzenden wil, worden veel op *Breda* ingeſcheept, en van daar per as verzonden.

Bergen op den Zoom, de Hoofdſtad van het Marquiſaat van dien naam, aldus genoemd naar een klein Riviertje, dat door dezelve naar de *Ooster Schelde*, met welke de ſtad door eene Haven gemeenſchap heeft, ſtroomt. Zij is op 51° 29′ 45″ Noorder Breedte, en 0° 35′ 46″ westelijker dan *Amſterdam* gelegen. Men telt 'er eene bevolking van 4720 zielen, welke door een Burgemeester, vier Wethouders en twaalf Vroedſchappen beſtuurd worden. De ſtad, die van ouds genoegzaam eene ronde gedaante had, is naderhand met eenen uitleg vergroot: de grond rijst 'er aan de zuidzijde tegen heuveltjes, en dit is de reden van hare benaming. Men vindt in dezelve een oud deftig gebouw, dat het *Slot* genoemd wordt, op hetwelk oudtijds de vorige Marquiſen hunne woning hadden. Deze ſtad is al voor lang als eene ſterke vesting vermaard geweest: het is

den Spanjaarden nooit gelukt dezelve te bemagtigen. De Generaal KOEHOORN heeft haar in den jare 1702 en 1703 nog merkelijk verbeterd, en aan de oost- en zuidzijde met eenen nieuwen wal, die eene diepe droge gragt heeft, omringd, gedekt wordende door een hooge contreſcharp, die van onderen aan den binnenkant, daar ze op de droge gragten ziet, met caſematten voorzien is, en aan den buitenkant vele mijnen heeft. Ook werd nog later, in 1727, van buiten de *Wouwpoort*, noordwaards tot aan de moeraſſen van *Steenbergen*, eene linie getrokken, welke met drie Schanſen, de *Moermont*; *Pinſen* en *Rover* verſterkt werd, door welke linie de ſtad aan de noordzijde, daar zij het zwakst is, gedekt wordt, en achter welke, in geval van belegering, een klein leger kan nedergeſlagen worden. Dit alles maakt deze ſtad tot eene veſting van den eerſten rang, welke nog bovendien het voordeel heeft, dat zoo lang *Zeeland* niet in 's vijands magt is, dezelve altijd van mond- en krijgsbehoeften kan voorzien worden. Niettegenſtaande de ſterkte dezer ſtad, werd zij in 1747, door den Generaal LÖWENDAHL, ingenomen, en onder de bezetting, welke al vegtende de ſtad verlaten moest, eene ijſſelijke ſlagting aangerigt. De huizen welke in het zuidelijke gedeelte der ſtad ſtonden, benevens de kerk, waren genoegzaam vernield: zij werd in het volgend jaar wederom aan de Staten ingeruimd, en, uit de bijgedragene liefdegiften van de Ingezetenen des lands, weder opgebouwd

bouwd. Voor het overige heeft zij niets merkwaardigs.

Steenbergen, eene ſtad en vesting, benoorden *Bergen op den Zoom*, de Hoofdplaats van de Heerlijkheid of Baronie van dien naam, het is een klein ſteedje, dat eene bevolking van 3700 zielen heeft; het werd in den Spaanſchen oorlog verſterkt, en meer door deszelfs ligging, dan door de vestingwerken ſterk. Men dreef in de XIV Eeuw alhier ſterken Handel op *Engeland* en *Denemarken*, en was toen veelmalen grooter dan thans: de oorzaak van haar verval was een brand, welke in 1365 deze ſtad genoegzaam geheel vernielde. Zij werd in 1583 door PARMA overmeesterd, en in 1590 door MAURITZ herwonnen, en bleef ſedert in de magt der Staten. In 1701 zijn hare vestingwerken op nieuw verbeterd.

Willemſtad, eene kleine vesting aan het *Hollands Diep*, alwaar eene bevolking van 1290 menſchen geteld wordt. Deze ſtad werd in 1584 door Prins WILLEM I. gebouwd en verſterkt. Zij heeft niets merkwaardigs: nogtans verdient aangemerkt te worden dat zij in het begin van den jare 1793 door de troepen van DUMOURIEZ vrugteloos belegerd werd.

De *Klundert* of *Niervaart*, bewesten de *Willemſtad*, een klein ſteedje aan de *Roodevaart*, welke met het *Hollands Diep* gemeenſchap heeft: het is eene regelmatige verſterkte vesting, die door WILLEM den I, in 1583 is aangelegd. Men telt 'er omtrent 200 huizen en zeven of acht ſtraten.

Geertruidenberg, aan de Rivier de *Dongen*, niet verre van den *Biesbosch*. Zij is klein, en telt ſlechts 470 Inwoners: nogtans heeft zij eene goede en ruime Haven, en is met aarden wallen verſterkt, welke door Prins WILLEM I. zijn aangelegd: zij kan in tijd van beleg door den *Emelia-Polder* onder water gezet worden. Onder de gebouwen telt men het groote en kleine Princen-hof. Zij beſtaat door de Brouwerijen en de Viſcherijen van Steur, Zalm en Elft: doch dit alles is aanmerkelijk verminderd.

Onlangs zijn nog in dit Kwartier tot den rang van ſteden verheven:

Oosterhout, omtrent twee uren ten N. O. van *Breda*; het was voordezen eene Heerlijkheid, welke naderhand met de Baronie van *Breda* vereenigd werd; 'er is een fraai Stadhuis en vele deftige gebouwen: men telt 'er meer dan duizend woonhuizen; 'er wonen meest Roomschgezinden, welke, daar het land in den omtrek, uitgenomen naar den kant van *Breda*, vrij vrugtbaar is, voor een gedeelte van den landbouw beſtaan: 'er is hier veel Lakenhandel, en men telt 'er eenige Pottebakkerijen. Een groot kwartier buiten de ſtad ligt het klooster der *Norbertijner* Nonnen.

Rozendaal, eerst eene afzonderlijke Heerlijkheid, naderhand tot de Baronie van *Breda* getrokken, leggende tusſchen *Breda* en *Bergen op den Zoom*, aan een klein Riviertje, dat 'er eene Haven maakt, die eertijds zeer vermaard was, doch nu, bij gebrek van water, zeer

zeer vervallen is. Buiten dit ſteedje ſtaat een oud Kasteel, alwaar de Heeren van *Rozendaal* hun verblijf plagten te houden.

Ten platten lande van dit Kwartier, en in dat gedeelte hetwelk eertijds tot *Holland* behoorde, heeft men:

De Heerlijkheid *Geertruidenberg*, welke eertijds een gedeelte van het oude Graafſchap *Strijen* uitmaakte, beſtaande in de ſtad van dien naam, boven beſchreven, en eenig grondgebied, waaronder het Ambagt van *de Made*, een dorp alwaar men omtrent 140 huizen telt.

De Heerlijkheid de *Zwaluw*, welke in de *Hooge* en *Lage Zwaluwe* verdeeld wordt, aan den *Biesbosch* gelegen: men vindt hier de dorpen:

Hooge Zwaluwe, twee uren ten W. van *Geertruidenberg*; het is een fraai en aanzienlijk dorp. — De *Lage Zwaluwe*, welke nog eene meerdere uitgeſtrektheid heeft. — Tusſchen deze Heerlijkheid en *Geertruidenberg* ligt de Ambagtsheerlijkheid *drie Mijlen* of *Drummelen* en *Stanthazen*.

De Heerlijkheid *Zevenbergen*, bewesten de *Zwaluwe*, en voordezen onder *Strijen* behoorende. In deze ligt de ſtede *Zevenbergen*, een fraai vlek, drie uren ten N. van *Breda*, aan eene vaart die de *Mark* met de *Roodevaart* vereenigt, waardoor zij met het *Hollands Diep* gemeenſchap heeft. Alhier is de doortogt over de *Moerdijk* naar *Antwerpen*. Men wil dat deze plaats oudtijds een groote ſtad geweest, en ſedert het verdrinken der *Zuid-*

Zuid-Hollandſchen Waard aanmerkelijk zou verminderd zijn.

De Heerlijkheid *Niervaart* of *Klunderd*, het *Hollands Diep*, in welke het ſteedje van dien naam ligt.

De *Langeſtraat*, tusſchen *Heusden* en *Geerſtruidenberg*, beroemd door haar uitmuntend en overvloedig Hooi, dat op de Waarden langs de *Oude Maas* gewonnen, en van daar verzonden wordt. De ingezetenen geneeren zich veelal met het maken van ſchoenen, welke zij op de vrije markten te koop brengen. Men vindt 'er de dorpen:

Bezoijen, *Sprang*, *'s Grevelduins Kapelle*, *Waspik*, *Raamsdonk* en *'s Gravemoer*, dat alle zeer fraaije en aangenaam gelegen dorpen zijn.

Tot de landen van dit Kwartier, welke eertijds tot het *Staats-Braband* behoorden, telt men:

De Baronie van *Breda*, in welke men, behalve *Breda*, *Rozendaal* en *Oosterhout*, de volgende dorpen vindt:

Terheide, aan de *Merk*, anderhalf uur ten Noorden van *Breda*, hetwelk men van een dorp van denzelfden naam, in *Maasland*, aan den zeekant gelegen, onderſcheiden moet. — *Dongen*, twee uren oostwaards van *Breda*. — Voorts *Reijen*, *Gilzen*, *Alfen*, *Baarle*, en in de nabijheid van het laatſte, het Huis *Bruheze*. — *Chaam* en *Snijders-Chaam*, *Dorſten*, *Bavel*, *Ginneken* en de *Haag* of het *Haagje*, wel eens *'s Princenhage* genoemd. —

Ein-

Digitized by Google

Eindelijk *Rijsbergen*, *groot* en *klein Zundert*, *Sprundel*, *de Leur* en *Etten*, welke meest alle fraaije en welgelegen dorpen zijn.

In de Heerlijkheid van de *Willemſtad*, op een ſoort van Eiland gelegen, dat door de *Dintel* en de *Roodevaart* gevormd wordt, wordt niet anders dan de ſtad van dien naam gevonden.

In de Heerlijkheid *Princenland*, ten Zuiden van de *Willemſtad*, tuſſchen de *Dintel* en de *Vliet*, vindt men het dorp *Dinteloort*, dat vrij groot en aanzienlijk is: het is meest onder den naam van *Princenland* bekend.

In de Heerlijkheid *Steenbergen*, welke aan de zuidzijde van de *Vliet* gelegen is, vindt men, behalve de ſtad van dien naam, nog het dorp *Kruisland*, beoosten de ſtad.

Eindelijk in het Marquiſaat van *Bergen op den Zoom* vindt men de dorpen *Halſteren* of *Halteren*, een klein uur ten N. van de ſtad. — *Wouw*, een groot dorp, anderhalf uur oostwaards. — De *Ouden Bosch*, een groot vlek, dat in 1747 verſterkt en met eenen wal omgeven was, en in den omtrek van dit laatſte vlek, de dorpen *Hoeve*, *'t Zand daar buiten*. De *Fijnaart*, digt bij de *Willemſtad*. *Oud-Gastel*, de buurt *Nieuw-Gastel* en *Rukveen*, ten Z. van den *Ouden Bosch*.

Eindelijk bezuiden *Bergen op den Zoom*, de dorpen *Borgvliet*, *Hierle*, *Woensdrecht*, de Heerlijkheid *Hogerheide*, en eindelijk *Oſſendrecht*, op de grenzen.

DIJK-

Digitized by Google

DIJK- EN POLDER-BESTUREN IN DIT DEPARTEMENT.

Men vindt in dit Departement de volgende Dijks- en Polder-Beſturen: 1°. De Polder van den eigen reſorteerende, onder *Orthen*, *Rosmalen* en *Nuland*, door een Opperdijkgraaf, drie binnen-Heemraden, vier buiten-Heemraden, een Griffier, een Dijks-ſchrijver, vijf geërfden en een Penningmeester. 2°. De Dijkſtoel van den Polder van *Empel* en *Meerwijk*, door een Dijkgraaf en zes Heemraden. 3°. Het Dijksbeſtuur van den Polder het *Hoogemaal*, door een Dijkgraaf, een Preſident, zes Leden en een Secretaris. 4°. Het Dijksbeſtuur van de Polder het *Laagemaal*, uit een Dijkgraaf, een Preſident, zes Heemraden en twee Dijksſchrijvers. 5°. Het Dijksbeſtuur van den Polder den *Ham*, uit drie Gecommitteerden en een Penningmeester. 6°. Het Dijksbeſtuur van den *Pepers-koedijk* en *Vliert Polders*, uit twee Gecommitteerden en een Penningmeester. 7°. Het Dijksbeſtuur in den lande van *Breda*, onder *Oosterhout*, in zes Polders verdeeld, te weten van *Broek*, uit een Dijkgraaf, drie Leden een Sluiswachter, van den *Willems Polder*, uit twee Dijkgraven, vier Leden en een Penningmeester, van den *Dongendijkſchen Polder*, uit een Dijkgraaf, twee Leden en een Penningmeester, van den *Brieltgens Polder*, uit twee Leden een Penningmeester, van den *West-Polder*, uit vier Leden en een Penningmees-

meester, van den *Republiek Polder*, uit drie Leden en een Penningmeester. 8°. De Dijksbesturen onder *ter Heijde*, te weten van den grooten *Zonzeelschen Polder*, van den *binnen Polder*, van den *Polder van Hortel* en van den *Polder van Crauwelgorsch en Hollenberg*, elk een Dijkgraaf aan het hoofd hebbende. 9°. De Dijksbesturen onder de *Hage*, wordt uitgeöefend door het Gemeentebestuur van de *Hage*, welke in elke Polder twee Dijkgraven heeft. 10°. De Dijksbesturen van *Teteringen*, bestaande uit de Polders de *Vugt*, de *Meerhoek* en de *Crogter*, in elk van welke Polders twee of drie Poldermeesters het bestuur hebben. 11°. De Dijksbesturen onder *Etten*, bestaande uit de *West-Polder*, de *Creijtenberg*, de *Oost-Polder*, den *Tkel*, de *Hillekens Polder*, de *Achter Boeskens Polder* en het *Trijpen Poldertje*, elk een Dijkgraaf aan het hoofd hebbende. 12°. De Dijksbesturen in den lande van *Bergen op den Zoom*, bestaande uit twaalf kleine Poldertjes. 13°. De Dijksbesturen onder *Steenbergen*, uit vijf kleinere Polders bestaande. 14°. Het Dijksbestuur van *Ruigenhil*, onder de *Willemstad*, uit een Dijkgraaf, drie Leden en een Secretaris. 15°. Zes kleine Dijksbesturen onder *Fijnaart* en *Heijningen*. 16°. Het Dijksbestuur van de *Mark* en *Dintel*, uit een Dijkgraaf en zes Heemraden. 17°. Het Dijksbestuur onder den lande van *Grave* en *Kuik*, uit Dijkgraven en Leden van vijf onderscheidene Polders. 18°. Het

Het Dijksbeſtuur van *Raveſtein*, uit een Dijkgraaf, *Preſident* en vier Heemraden. 19°. Het Dijksbeſtuur van ſtad en lande van *Megen*, uit een Dijkgraaf, zeven Heemraden en een Dijks-ſchrijver beſtaande.

BE

BESCHRIJVING

VAN HET

DEPARTEMENT OOST-VRIESLAND,

waaronder JEVERLAND, VAREL *en* KNIPHAUSEN,

BEHOORENDE TOT HET

NIEUWE GRONDGEBIED.

Dit Departement is, in den Noord-oostelijken hoek des Koningrijks, aan de *Noord-zee*, beoosten het Departement *Groningen* gelegen. Na dat hetzelve met en benevens andere Duitsche Landen, onder de beheering van het Huis van *Brandenburg* ſtaande, bij den laatſten Fransſchen oorlog met den Koning van *Pruisſen*, als wingewesten aan het Franſche Keizerrijk vervallen waren, is hetzelve, bij een afzonderlijk Staatsverdrag, tusſchen den Franſchen Keizer en den Koning van *Holland*, aan den laatſten afgeſtaan, en maakt alzoo een nieuw Rijksdepartement uit. Voordezen werd dit land

Digitized by Google

het Graafſchap *Embden* genoemd; doch, ſedert 1654, een Vorſtendom geworden zijnde, verkreeg het den naam van *Oost-Vriesland*. Voor het begin der IX Eeuw maakte het met *Vriesland*, *Noord-Holland*, *Groningen* enz. een geheel Koningrijk uit, hetwelk door Keizer KAREL DEN GROOTEN vernietigd werd. Omtrent het midden der vorige Eeuw, geraakte de Koning van *Pruiſſen*, na het uitſterven van den laatſten Vorst van *Oost-Vriesland*, in het bezit van dit Vorſtendom, hetwelk tot den *Westphaalſchen Kreitz* behoorde, en op den Rijksdag zoo wel als bij dien Kreitz eene ſtem voerde. — Niet alleen dit *Oost-Vriesland*, maar ook de Heerlijkheden *Knyphauſen* en *Varel* met het Landſchap *Jever* zijn bij hetzelve gevoegd geworden.

Oſſchoon 'er vele lage en moerasſige gronden gevonden worden, is het redelijk vrugtbaar, en 'er beſtaat eene goede Veefokkerij. Voorts heeft het met *Groningen*, *Vriesland* en *Holland* gemeen, dat het door dijken tegen het geweld der zee moet beveiligd worden. Het heeft echter in den jare 1717 door eenen watervloed, die hetzelve grootendeels overſtroomde, veel geleden. De Inwoners ſpreken voor een gedeelte Vriesch, deels Hollandsch en Hoogduitsch.

De voornaamſte Rivieren zijn de *Eems*, welke de grenſcheiding tuſſchen dit Departement en *Groningen* uitmaakt. De *Ledo*, een tak van de *Eems*, welke in het zuidelijkſt gedeelte van het Departement van het Oosten naar

naar het Westen ſtroomt, en in de nabijheid van *Leer* in de *Eems* valt, de *Tummel*, welke zich met de *Leda*, niet verre van *Amdorp*, vereenigt.

De Hoofdſtad van dit Departement is:

AURICH, in het Latijn *Auriacum*. Het is in het midden van het Departement, ten N. O. van *Embden*, op 53° 28′ 0″ Noorder en 2° 34′ 37″ beoosten *Amſterdam* (10′ 18″ in tijd) gelegen. Het is een klein ſteedje, alwaar eene bevolking van 2150 zielen beſtaat, welke door een Juſticie- en Policie-Burgemeester, een Policie-Burgemeester, twee Raadsheeren, een Secretaris en Kameraar beſtuurd worden. Het was eertijds de verblijfplaats der Vorſten van *Oost-Vriesland*, en toen het Vorſtendom aan het Huis van *Brandenburg* behoorde, de zetel der Lands-Kollegiën, namelijk der Regeering, des Konſiſtoriums, der Krijgs- en Domeinkamer en der Gevolmagtigden van de Landſtanden tot invordering der Schattingen. Het merkwaardigſte, hetwelk men alhier vindt is het Slot, dat met eenen wal en grachten omringd is. Men vindt in de nabuurſchap van deze ſtad de Vorſtelijke Lusthuizen *Julianenburg* en *Carolinenburg*.

Dit Departement is bij de inlijving in het Koningrijk *Holland* in drie Kwartieren of Reſſorten verdeeld, te weten:

HET KWARTIER VAN EMBDEN.

Beſtaande uit de Arondiſſementen van *Embden* en *Leer*.

In het Arondiſſement van *Embden* vindt men vooreerst de ſtad

Embden, in het Latijn *Emda*, eertijds ook *Emetha* genoemd, eene redelijke groote en welgegoedde koopſtad, aan eene inham van den *Dollart*, daar de *Eems* in dezelve valt, op de Noorder Breedte van 53° 22′ 10″ en de Oostlengte van 2° 18′ 10″ van de Hoofdſtad des Rijks gelegen, hebbende eene bevolking van 11140 zielen, welke door vier Burgemeesteren, een Kameraar, een *Sijndicus*, zeven Raadsheeren, drie Secretariſſen en drie Asſeſſoren bij het Nedergeregt beſtuurd worden. Deze ſtad heeft een goede Haven, een oud Slot en twee Kasteelen. Zij wordt in drie deelen verdeeld, de *oude Stad*, de *Faldern* en de twee voorſteden. Door den zeeboezem, den *Dollart*, hebben de ſchepen van daar eene bekwame vaart op de *Noord-zee*. De meeste Inwoners dezer ſtad zijn Gereformeerd. De Hervorming nam in 1519 reeds hier een aanvang, en breidde zich verder in de Nederlanden uit: ook verſtrekte deze ſtad tot eene veilige ſchuilplaats voor de Nederlanders toen zij door den Hertog van ALVA vervolgd werden. Graaf EDZARD II. wilde hier de Luterſche Godsdienst invoeren: doch de Burgers vernielden in 1595 den Grafelijken Burg, en namen *na-*

der-

Digitized by Google

derhand Staatſche bezetting in, en ſedert dien tijd onderſteunden de Algemeene Staten deze ſtad, en de Emdenaars beſchouwden zich, van toen af, als ſtaande onder de beſcherming der Algemeene Staten, en hielden 'er tot in den jare 1744 bezetting, toen FREDRIK III, Koning van *Pruiſen*, het Vorſtendom *Oost-Vriesland* in het bezit gekregen hebbende, de ſchulden der ſtad aan de Algemeene Staten voldeed, en de Staatſche bezetting uit dezelve werd terug getrokken. Onder de openbare gebouwen telt men het Raad- of Stadhuis, hetwelk een fraai gebouw is. De groote kerk, bij de Haven ſtaande, is een fraai gebouw, in welke men de graftombe van Graaf JAN II. vindt, en die bezienswaardig is: men heeft hier nog eene nieuwe kerk, eene Luterſche, Doopsgezinde en eenige Roomſche kerken, benevens eene Joodſche Synagoge. 'Er is ook eene Latijnſche School, welke door Gravinne ANNA geſticht is. De Koning van *Pruiſen* rigtte 'er, in den jare 1750, eene Aſiatiſche Kompagnie, en drie jaren later eene Bengaalſche Kompagnie op; doch deze Maatſchappijen hebben weinig opgang gemaakt; de zevenjarige oorlog, waarbij deze ſtad veel te lijden had, bragt veel toe tot het kwalijk gelukken dezer ondernemingen.

Voorts behoort tot dit Arondisſement:

De Bailuage van *Embden*, over de *Eems*, met *Nesſerland*, tot welke de volgende Parochiën of kerkdorpen met de onderhoorige buurten behooren: 1. *Houten*, waaronder het dorp

Hinte, met de buurten *Osterhuizen* en *Harsweg*. 2. *Suurhuzen* of *Suiderhuzen*, in de nabuurſchap van het laatſte. 3. *Lopperſum*, mede in dezelfde nabuurſchap, waaronder de buurten *Abbingwehr* en *Eſinghuzen* behooren. 4. *Kanhuzen*, een weinig noordelijker, waaronder de buurt *Longwehr*. 5. *Mariënwehr*, meer naar de ſtad. 6. *Larrelt*, bewesten de ſtad, aan den *Dollart*. 7. *Wibelſum*, een weinig westelijker, waaronder *Wibelſumer Hamrich* en *Knocke* behooren, op welk laatſte een Veer op *Groningen* is. 8. *Twixſum*, een weinig noordelijker. 9. *Logener Voorwerk*, mede aan den *Dollart*. 10. *Westerhuzen*, meer noordelijker. 11. *Treepſum*, een weinig westelijker. 12. *Gros* of *Groot Midlum*, tuſſchen de twee voorgaanden, ten N. W. van *Treepſum*. 13. *Kirkwehrum*. 14. *Wolizeden*, waaronder *Blauhaus*, in het westelijkſte gedeelte der Bailluwage, en eindelijk het Eiland *Neſſerland*, tegenover de ſtad, in den *Dollart* gelegen.

De Bailuage van *Pewſum*, een klein Diſtrict, dat ten westen van de laatſte gelegen is: men vindt hier *Pewſum*, een aanzienlijk dorp, benevens de Parochiën van *Woquard*, *Campen* en *Loquart*, het eerſte in de nabijheid van *Pewſum*, en de twee laatſten zuidwaards van hetzelve.

De Bailuage van *Grotmeer* met het Eiland *Borkum*, welke ten Noorden van de twee Bailuages aan zee gelegen zijn: men vindt hier de volgende Parochiën: 1. Het *vlek*

Greet-

Greetzijhl, aan de *Noord-zee*, de geboorteplaats van den vermaarden Geſchiedſchrijver UBBO EMMIUS. 2. *Pilſum*, een weinig zuidelijker, waaronder de buurten *Hauen* en *Schloet*. 3. *Manſlagt*, wat zuidelijker. 4. *Grothuzen*, nog al meer ten Z. 5. *Homswerum*, in de nabijheid. 6. *Uppeleward*, waaronder *Kenſelhuzen*, nog al zuidelijker. 7. *Visquard*, meer noordelijk, bezuiden *Greetzijhl*. 8. *Ultum*. 9. *Eelſum*, waaronder de buurten *Hoſingwehr*, *Boelkewehr*, *Middelwehr*, *Uiterſtewehr*. 10. *Grimerſum*, oostwaards van de laatſte, waaronder de buurten *Schönerth* en *Alte Deisch*. 11. *Wirdum*, ten oosten van de laatſte, waaronder de buurten *Ahland*, *Wierdumer-Nuland*, *Sijhlmönken*. 12. En eindelijk het Eiland *Borkum*.

De heerlijkheid *Petkum*, aan de *Eems*, boven *Embden*, waarin het dorp of Parochie van dien naam, benevens de buurten *Petkumer Mönke* en *Petkumer Hamrich*.

De Heerlijkheid *Borſum-Jarſum*, tuſſchen deze laatſte en de ſtad *Embden*, waaronder: 1. De Parochiën *Groot-Borſum*. 2. *Klein Borſum*. 3. *Jarſum*, en onder de laatſte de buurt *Middelswehr*.

De Heerlijkheid *Up-* en *Wolthuizen*, benoorden de laatſte, bij de ſtad, beſtaande uit twee Parochiën van dezelfde naam.

De Heerlijkheid *Rijſum*, aan de zuid-oostelijken uithoek, bij den *Dollart*, in welke een Parochie van denzelfden naam.

De Heerlijkheid *Jeimelt*, tuſſchen de *Emb-*

der en *Greetmer* Bailuages, waarin eene Parochie van *denzelfden* naam.

Het Arondisſement van *Leer* ſtrekt zich langs den regter-oever van de *Eems*, en beſtaat uit de volgende Bailuages.

De Bailuages van *Leer*, waarin men vindt *Leer*, een vlek bij de zamenkomst van de *Leda* met de *Eems*, het is groot en volkrijk, en tot den Handel zeer gelegen; 'er wonen meest Doopsgezinden; doch men vindt 'er ook Gereformeerden en Luterſchen, die 'er eene kerk hebben. 'Er worden hier vele Linnens gemaakt.

Onder de Parochie van dit vlek behooren de buurten *Neſſe*, *Heisfelde*, *Bollinghuzen*, *Eſinghuzen*, *Hoogegaste* en *Leerorth*.

Behalve dit vlek, vindt men in deze Bailuage de volgende Parochiën:

1. *Nuttermohr*, niet verre van de *Eems*, ten Noorden van *Leer*, waaronder het klooster *Theringa* en de buurt *Wusterneij* behooren. 2. *Vehnhuizen*, meer noordelijk, hier onder behooren de buurten *Kleihuzen* en *Schwoog*. 3. *Neermohr*, nog noordelijker, waaronder de *Neermohr-Polder*, de buurten *Rorichmont*, *Warſingsvehn* en *Terborg*. 4. *Eſelum* of *Esklum*, waaronder *Heeſenborg*. 5. *Driver*, aan de *Eems*, waaronder de buurten *Donenborg*, *Coldemuntjen* en *Hiekenborg* behooren. 7. *Mitling*, aan de *Eems*, digt bij de grenzen, hier onder behoort de buurt *Mark*. 8. *Völlen*, nog zuidelijker, aan de *Eems*, waaronder *Völlenvehn* behoort. 9. *Steenfelde*, ten O. van *Mitling*, waaronder *Steenfeld-*

feldmervehn en *Flaschmeer* behooren, en 10. *Gros* of *Groswolde* begrepen zijn. 11. *Irhove*, ten Oosten van de laatſte, onder welke de buurten *Volmhuzen*, *Ihren*, *Truche* en *Lutjegast* behooren.

Het gedeelte van de Bailuage *Stikhauzen*, onder den naam van *Obereedingerland* bekend, en oostwaards van *Leer* gelegen, waarin de volgende Parochiën of dorpen gevonden worden:

1. *Posthauzen*, aan de *Leda*, waaronder *Rinzeldorf* en *Leihe* behooren. 2. *Raude*, ten Z. W. van het laatſte, waaronder de buurten *Holte*, *Holtemohr*, *Holterborgen*, *Rauder*, *Ostervehn*, *Rauder-Westervehn*, *Langholt*, *Burlage* en *Rauder-Mohrhauzen*. 3. *Collinghorst*, waaronder *Glansdorf* en *Grete*. 4. *Rakemohr*, ten N. van het laatſte, waaronder de buurten *Schakenburg* en *Idehorn*. 5. *Breinermohr*, in de nabijheid van *Bakemohr*, waaronder de buurten *Breinermohrner Mohrhauzen* en *Nettelborg* behooren.

De Heerlijkheid *Evenburg*, beſtaande uit de Parochiën *Loga* en *Logaberum*, onder welke laatſte *Maijburg* behoort. Deze Heerlijkheid is ten Oosten van *Leer* gelegen.

De Heerlijkheid *Olderſum*, meer naar den kant van *Embden*, op den regter-oever van de *Eems*: men vindt in dezelve het vlek *Olderſum*, aan de *Eems*, waaronder *Momeikenborgum* en de Parochiën: 1. *Rorichum*, waaronder *Wolters*, *Terborg* en *Middelſteborg*.

2. *Tergast.* 3. *Ganderſen.* 4. *Simonswold*, waaronder *Bunkfahne.*

HET KWARTIER VAN AURICH.

Beſtaande uit de Arondisſemen van *Aurich* en *Stikhauzen*, in het midden, ten Westen van het Kwartier van *Embden*, gelegen zijnde.

In het Arondisſement van *Aurich*, vindt men

De ſtad *Aurich* (zie boven.)

De Bailuage van *Aurich*, met uitzondering van de voogdij *Bagband*, bevat de volgende Parochiën:

1. De Parochie van *Aurich*, waaronder het Kasteel van *Aurich*, de voorſtad, waaronder *Haxtum*, *Rake*, *Extum*, *Walles*, *Sandhorst*, een Lustſlot, *Tannenhuzen*, *Plaggenburg*, *Wallinghuzen*, *Egens*, *Popens* en *Kerkdorf*, alle onderſcheidene buurten, rondom de ſtad. 2. De Parochie van *Osteel*, in het noordelijkst gedeelte, waaronder *Altendeich* en *Neulande*, *Altſchwogen* en *Alte-Colonte-Leezdorf* behooren. 3. De Parochie *Mariënhave*, een vlek dat eertijds vlak aan eenen zeeboezem gelegen was, waarvan de beruchte Zeeroover STORTEBEKER zich als eene ſchuilplaats bediende; en onder dit vlek de buurten *Upgont*, *Schort*, *Upgontjer en Schotjer Neulande* en *Reithsupweg*. 4. *Siegelſum*, bezuiden *Mariënhafe*, waaronder *Siegelſumer Mohrhuizen*. 5. *Engerhafe*, nog zuidelijker, met

Ex-

Engerhafe-Marsch, *Fehnhuzen*, *Oldeborg* en *Upende*. 9. *Victorbuhr*, meer naar den kant van *Aurich*, waaronder *Uitwerdum*, *Marsch*, *Theene* en *Ebels*, benevens *Morhderf* behooren. 7. *Wigboldsbuhr* of *Wiebelsbuhr*, ten Z. van *Victorbuhr*. 8. *Redekaspel*. 9. *Forlitz*, en hier onder *Blaaukirchen*, alle in elkanders nabijheid. 10. *Riepen*, bezuiden de trekvaart van *Embden* op *Aurich*, en hier onder *Riepſter-Hamrich*. 11. *Ochtelbuhr*, meer naar den kant van *Aurich*. 12. *Bangſtede*. 13. *Barſtede*. 14. *Westerende*, ten Z. W. van *Aurich*, waaronder *Westerende-Kirchloog* en *Westerende-Holtloog*. 15. *Middels*, ten N. O. van *Aurich*, waaronder *Middels-Westerloog*, *Middels-Oosterloog*, *Depedelle*, *Ogenbargen*, *Pfalsdorf* en *Spekendorf* behooren. 16. *Ardorf*, ten O. van de laatſte, waaronder *Heglitz*, *Wehle*, *Utarne*, *Burgholt*, *Caldsringe* behooren. 17. *Aurich-Oldendorf*, de plaats alwaar de oude Hoofdlieden van *Vriesland* begraven liggen, waaronder *Wriſe* en *Felſe*, ten Z. O. van *Aurich*. 18. *Holtrop*, nader bij de ſtad dan de vorige. 19. *Wieſens*, een weinig meer noordwaards. 20. *Weenen*, iets meer Noordwaards, waaronder *Schierum*, *Oosterſande* en *Weenen*, *Westerſande*, *Illohn* en *Vehn*, *Hüllen* en *Lubbersvehn*.

De ſtad en Bailuage van *Norden* met het Eiland *Juist*: men vindt hierin de ſtad

Norden, regt ten Noorden van *Embden*, niet verre van de *Noord-zee*: men telt 'er eene

be-

bevolking van 3750 zielen, welke door twee gewone, een buitengewone Burgemeesters, drie Raadsheeren, twee Supernumerarisſen en een Secretaris beſtuurd worden. Het is de oudſte ſtad in *Oost-Vriesland*, met eene vrij goede Haven. 'Er wordt zeer goed Bier gebrouwen, hetwelk voor het beste van *Oost-Vriesland* gehouden wordt. Deze ſtad is de geboorteplaats van den beroemden CONRINGIUS.

Tot de Bailuage van deze ſtad behooren de eerſte en tweede *Rott.*, de groote en kleine *Suder Charlotten-Polder*, *de Lijflander Polder*, de *Addingatter Polder*, de groote en kleine *Schulenburger Polder*, de eerſte, tweede, derde, vierde, vijfde en zesde *Rott.* De *Gastmazer Rott*, de *Yszendorper*, *Neuteicher*, *Wester*, *Wester-Charlotten-Polders* en de *Westerſtraasſe*. Voorts *Malka-Riege*, *Lauke-Riege*, *Muhlen-Lohne*, *Sandweg*, *Hegleweg*, *Ekler Rot*, *Westgaster Rott*, *Ostlintler Rott*, *Westlintler Rott*, *Oost en Westlager*, *Lintlermarſcher*, alle zoo vele onderſcheidene gehuchten en buurtſchappen, benevens het Eiland *Juist*, ten O. N. O. van *Borkum*.

De Bailuage van *Berum*, met de Eilanden *Nordeneij* en *Baltrum*, ten Oosten van de Bailuage van *Norden*. Hierin vindt men:

1. De Parochie van de *Hage*, een redelijk groot vlek, een klein uurtje ten O. van *Norden*, onder welke Parochie behooren het Slot *Berum*, bij of aan dit vlek, hetwelk met fraaije wan-

wandellanen voorzien is, de buurten *Berumbuhr* en *Klein Lude-Wichte*, *Blandorst*, *Halbe-Mond*, *Theente*, *Kloppebrugger Rott* en *Betumer Then.* 2. De Parochie *Arle*, ten O. van de *Hage*, in welke de buurten en gehuchten *Oost-Arle*, *Menſtede*, *Coldume*, *Terhalte*, *Schleen*, *Westerende*, *Grosheide* en *Ostermohr Rott.* 3. De Parochie *Neſſe*, Noordwaards van *Arle*, waaronder *Westderf*, *Ostdorf*, *Sibelshörn*, *Deick* en *Sijhl-Rott*, *Herkerlief*, de *Grode.* 4. Het Eiland *Nordeneij.* 5. Het Eiland *Baltrum*, ten O. van *Juist.*

De Heerlijkheid *Lutetsburg*, tuſſchen de Bailuages van *Berum* en *Norden* gelegen, in welke de Parochie van *Burgerbuhr* gelegen is.

Het Arondiſſement van *Stikhauzen* is ten Oosten van *Leer* gelegen: het paalt aan het *Munſterſche*, en 'er zijn vele treffelijke weilanden. Men vindt hier:

De Voogdij *Bagband*, het zuidelijkſte gedeelte van de Bailuage van *Aurich* uitmakende. Hier worden de volgende Parochiën gevonden:

1. *Timmel*, ten Z. van *Weenen*, waaronder *Ulbergen*, *Groote Vehn Oostende*, *Groote Vehn Westende*, *Neue Vehn*, *Iberins Vehn.* 2. *Hatshuizen*, een weinig westelijker, waaronder *Königshook*, *Büeher Vehn*, *Aijenwolde*, *Boekzeteler Vehn* en *Neu Boekzeteler Vehn.* 3. *Bagband*, beoosten *Timmel*, waaronder *Spitzer Vehn* en *Suder-Mohr.* 4. *Strakholt*, ten

ten N. O. van de laatſte, waaronder *Flebing*, *Vosberg* en *Norderneij* behooren.

De Bailuage van *Stikhauzen*, met uitzondering van het gedeelte, bekend onder den naam van *Oberledingerland*. Men vindt in dezelve de volgende Parochiën.

1. Het vlek *Deteren*, aan de *Timmel*, alwaar eene gezondbron gevonden wordt, en onder welks Parochie *Velde*, *Borge*, *Scharnel*, *Sehe* en *Osſeborg*, benevens het oude Slot *Stikhauzen*, dat door de Hamburgers tegen de zeerovers gebouwd is, behooren. 2. *Tilſum*, wat noordelijker, waaronder *Ammerſum*, *Lammers Vehn* en *Biesbenis Vehn*. 3. *Hollen*, oostwaards van de laatſte, onder welke *Hollener Brücke*, *de Kolmeer bij den Schwartzenriede* behooren. 4. *Remels*, waaronder *Langen Zelverde*, *Klein Oldendorft*, *Gros Oldendorft*, *Pogghauzen*, *Spols*, *Buhren*, *Stapel*, *Groſonder Meiners Vehn*, *klein Sonder*, *Jubberde* en *Jubberde Kolonie*, als zoo vele buurten en gehuchten behooren. 5. *Heſel*, ten W. van *Remels*, waaronder *Heſel Korwerk*, *Hasſelt*, *Kloster-Barth*, *Kloster-Bartherfeld*, *Schwereinsdorft*, *Kleſſelt*, *Vorwerkermohr*, *Beningaffche Vehn*, *Stikelkamper Vehn* en *Pirrel* gelegen zijn. 6. *Northmohr*, ten Z. van *Heſel*. 7. *Andorf* en 8. *Neuburg*, tusſchen de *Timmel* en de *Leda*.

De Bailuage van *Frideburg*, ten Oosten van *Aurich*, waarin de volgende Parochiën gevonden worden:

1. *Horſten*, op de oostelijke grenzen van de-

deze Bailuage, waaronder *Hohemeij*, *Hohemohr* en *Helmte* behooren. 2. *Etzel*, ten N. W. van de laatſte, waaronder *Hoheeljohla*, *Ripen* en *Stapelſtein*. 3. *Marx*, zuidweſtelijker van de voorgaande, waaronder *Studden* en *Hopels*. 4. *Reepholt*, ten N., waaronder *Doſe*, *Lopſum*, *Abkhafe*, *Langeſtraat*, *Hoheesch*, *Hiſel*, *Wieſeldermeer*, *Wieſeldermeer Vehn*, *Eiberhaufen*, *Friedeburg*, *Endel* en *Hisſenhauzen*. 5. *Leerhafe*, in het noordweſtelijk gedeelte, waaronder *Closter*, *Neuenhaus*, *Schnape*, *Furlage*, *Hovel*, *Manhauzen*, *Ulhörn*, *Till*, *Nötbus*, *Iſum*, *Tjüch Bourmoncken*, *Moens*, *Rispel* en *Müggenkroog*.

De Heerlijkheid *Goedens*, ten Oosten van de Bailuage van *Friedburg* gelegen, bevat het vlek *Goedens*, dat tamelijk volkrijk is, en alwaar men vele Linnenfabrieken vindt, benevens de Parochie *Dijkhauzen*, waaronder *Markhauzen*, *Silland*, *Altgoedens*, *Ziegelhude*, *Wedelfelde*, *Schepens* en het Slot *Goedens* behooren.

HET KWARTIER VAN JEVER.

Dit Kwartier, welke het noordelijkſte gedeelte van *Oost-Vriesland* uitmaakt, beſtaat uit de Arondisſementen van *Jever* en *Eſens*.

Het eerſte dezer Arondisſementen beſtaat uit de ſtede en den lande van *Jever*, met het Eiland *Wangerooij* of *Wangeroge*.

Je-

Jeverland was eigenlijk eertijds van *Oost-Vriesland*, ten aanzien van het Staatsbeſtuur, onderſcheiden; het kwam in 1573, bij het overlijden van de Freule MARIA, aan JAN den XVI, Graaf van *Oldenburg*, en verviel naderhand, bij erfenis, aan den Prins van *Anhalt Zerbst*; welke na het vereffenen van langdurige verſchillen, in 1689, in het geruste bezit van *Jeverland* bevestigd werd. Het is een zeer vrugtbaar land, de Veefokkerij is 'er van veel belang, en de Kaas die 'er gemaakt wordt met de Hollandſche gelijk geſteld. Men vindt in hetzelve de Hoofdſtad

Jever, de eenige ſtad in die landſtraat; zij is niet groot, nogtans is zij met wallen en gragten beſloten: men telt 'er 1440 Inwoners, welke door twee Burgemeesters en drie Kameraars beſtuurd worden.

Voorts wordt het platte land verdeelt in drie Diſtricten, die *Rustringen*, *Ostringen* en *Wangerland* genoemd worden.

In *Rustringen* vindt men de dorpen *Sandel*, *Neuende*, *Hippens* en *Schörtens*.

In *Ostringen* de dorpen *Sittenſtede*, *Cleverns* en *Sandel*.

In *Wangerland* de dorpen *Wiemels*, *Minſen* aan zee, *St. Joost*, *Oldorf*, *Westrum*, *Pakkers* en *Waddewarden*, benevens nog verſcheidene gehuchten aan den zeekant en de *Jade*.

Voorts worden tot *Jeverland* gerekend te behooren: 1. De Heerlijkheid *Kniphauzen*, aan

aan de *Jade* gelegen, en het oostelijkst gedeelte van *Jeverland* uitmakende. Men vindt in dezelve de dorpen *Accum*, *Tederwarde* en *Lengwarde*, benevens eenige gehuchten; welker Ingezetenen een goed beſtaan vinden. 2. De Heerlijkheid *Varel*, ten Zuiden van *Knyphauzen*, aan de *Jade*, met een vlek van dien naam; deze twee Heerlijkheden worden, de eerſte door twee Cancelarij-Raden, en de laatſte door zes Raden beſtuurd.

Het Arondiſement van *Eſens* is tuſſchen *Jeverland* en de Bailuage van *Berum*, in het Noorden van het Departement gelegen. Het wordt in de ſtad en Bailuage van *Eſens*, de Bailuage van *Wittmund* en de Heerlijkheid *Dornum* verdeeld.

In de Bailuage van *Eſens*, vindt men:

Eſens, eene kleine, doch fraaije ſtad, met wallen en gragten omringd, in de nabijheid van de *Noord-zee:* zij bevat eene bevolking van 1620 zielen, welke door een Juſtitie-Burgemeester, twee Policie-Burgemeesters, een Kameraar en Secretaris, beſtuurd worden. In deze ſtad is eene goede School; benevens een Wees- en Gasthuis. In de kerk vindt men vele graffſchriften. De Ruſſiſche Veldmaarſchalk, Graaf van MUNNICH, werd alhier geboren.

Aan of tot de Parochie der ſtad behooren: het *Mohrweger* Diſtrict; *Wagerens*, *Vehn*; *Alte* en *Neue Grunde*, *Oldendorff*, *Benterſijhl*, *Osterbenſe*, *Westerbenſe*, *Marx*, *Hartward*;

ward, *Osquard*, *Steerbuhr*, *Nordorff*, *Wolt*, *Holtgast*, *Ostgast*, *Minſtede*, *Sichwerum*, *Damſum*, *Grunedeich*, *Grosholm-Besterwerfen* en *Serim*, alle onderſcheidene kleine Diſtricten, buurten en gehuchten.

Voorts nog de volgende Parochie-dorpen: 1. *Thunum*, een kwartier oostwaards van de ſtad. 2. *Stededorff*, in de nabijheid, zuidwaards, in welks nabijheid eertijds een oude Burg ſtond, en waaronder *Inſenhauzen*, *Bosſenhauzen*, *Huſenwarfen*, *Rustburg* en *Meijerburg*, *Osteracum*, *Twitens*, *Nobiskrug*, *Bargſtede*, *Mamburg*, *Koldehörn*, *Folſtenhauzen*, *Amokenhauzen* en *Gabens* behooren. 3. *Dunum*, meer zuidwaards, waaronder *Nord-Dunum*, *Zud-Dunum*, *Ost-Dunum* en *Brille*. 4. *Roggeſtede*, een uur ten W. van *Eſens*. 5. *Westerholt*, ten Z. van het laatſte, waaronder *Neuendorff* behoort. 6. *Ochterſum*, waaronder *Wester-Ochterſum*, een dorp ten Z. W. van *Eſens*, de buurten *Oster-Ochterſum*, *Barkholt*, *Schweindorf*, *Utarp*, *Schoo* en *Narp* behooren. 7. *Wester-Ackum*, in den noord-westelijken hoek der Bailluwage, waaronder *Wester-Akkumſijhl*. 8. *Westerbuhr*, in de nabijheid van het laatſte, waaronder *Westerbuhr*, *Middelbuhr* en *Sudenburg*. 9. *Tulkum*, waaronder het dorp *Groot Fulkum* en de buurten *Klein Fulkum*, *Sud-Uppum*, *Nord-Uppum* en *Hartzgadt* behooren. 10. *Werdum*, ten O. van *Eſens*, onder hetzelve behooren de Diſtricten, buurten en gehuchten

Wer-

Werdumer Hoffs Rot, *Werdumer Frije Rot*, *Adelohe Rot*, *Edenſer Loog Rot*, *Gastriger Frije Rot*, *Anderwarfen*, *Wallum*, *Nordwerdumer oder altedeichs Rot*, *de Werd-Rotten*, *Alt-Harlingerſijhl Rot*, *Illeſumer Rot*, *Addenhauzen*, *Neu-Harlingerſijhl Rot*, *Seriemer Mühlenſtrick*. Het Eiland *Spiekeroog* en het Eiland *Langerooge*.

In de Bailuage van *Wittmund*, welke het oostelijkſte gedeelte van het Arondisſement van *Eſens* uitmaakt, vindt men de Parochiën:

1. De Parochie van het vlek *Wittmund*, dat groot en aanzienlijk is, en bij hetwelk een Slot gelegen is, waarop voorheen een vorſtelijke Drost woonde: onder deze Parochie behooren, behalve dit vlek, de buurten en gehuchten *Updorft*, *Willen*, *Hatterſum*, *Uttel*, *Alsgershauzen*, *Neundorff*, *Grashauzen*, *Molewarfen*, *Angelsburg* en *Dohuzen*. 2. De Parochie *Burhafe*, ten N. W. van *Wittmund*, hier onder behooren *Warmſum*, *Abens*, *Barkhauzen*, *Overgünne*, *Upſtede*, *Negenbarge* en *Basſens-Oldendorfi*. 3. *Blerſum*, in de nabijheid, waaronder *Liepens*, *Schleeperhuzen*. 4. *Buttforde*, een weinig noordelijker, waaronder *Diepenbroek*, *Neuvoorst*, *Erichtwarfen*, *Neuwarfen*, *Erdzetel* en *Pockens*. 5, *Aſel*, een weinig ten O. van *Wittmund*, hier onder behooren *Klinge*, *Hounum* en *Hörst*. 6. *Eggelingen*, wat noordelijker: hier onder *Toquard*, *Barums*, *Greehörn* en *Warfen*. 7. *Berdum*, nog noorde-

lijker, waar onder *Berdumer-Riege*, *Berdumer-Alte-Deich* en *Grode*, *Berdumer-Alte-* en *Middel-Deich*, *Enno-Ludwigs-Grode*, *Berdumer-Neije-Middel-Deich* en *Berdumer-Ober-Deich* behooren. 8. *Funnix*, in de nabijheid van de laatſte, waar onder *Ihnkeburg*, *Weſterhauzen*, *Weſterdeich*, *Funniker-Reige*, *Alt-Funnixſijhl*, *Nije-Funnixſijl* en *Oſterhuzen* behooren. 9. *Carolinenſijhl*, in den Noord-oostelijken van de Bailuage: onder dezelve behooren de Diſtricten en gehuchten *Caroliner-Grode*, *Werdumer-Grode*, *Charlotter-Grode*, *Fredriks-Grode* en *Schwerins-Grode*.

Eindelijk behooren tot de Heerlijkheid *Dornum*, welke tuſſchen de Bailuage van *Eſens* en *Berum*, aan den zeekant gelegen is, het vlek *Dornum* met een Slot: onder de Parochie van hetzelve behooren *Kiphauzen*, *Dornumer-Grode* en *Dornumerſijhl*, benevens het Parochie-dorp *Reſterhafe*, genoegzaam onder *Dornum* liggende, waaronder de buurtſchappen *Reersſum* en *Schwitterſum* behooren.

DIJK- EN POLDER-BESTUREN IN DIT DEPARTEMENT.

Men vindt ook in dit Departement, welks grond, door indijkingen, tegen de zeevloeden moet gedekt worden, onderſcheidene Dijksbeſturen, welker Leden onder andere benamin-

gen

gen, dan in de andere Departementen, voorkomen. De Dijksbeſturen zijn: 1°. *De Over- en Neder-Eemsdijk*, uit twee Commisſarisſen, een Executeur en Gedeputeerden der gezamentlijke geintereſſeerdens, benevens een Rentmeester, zoo van den *Over-* als *Neder-Eemdijk* beſtaande. 2°. De *Mittmunder-Ambtsdijk*, uit twee Dijkregters en een Dijk-Rentmeester. 3°. De *Eſſener-Ambtsdijk*, uit drie Dijkregters en een Rentmeester. 4°. De *Dornumer Dijk*. 5°. De *Nesmer Dijk*. 6°. De *Oostermaarſche Dijk*. 7°. De *Hofdames Mohrdijk* en de *Jehndieſtang*. 8°. De *Weſer en Linkler Marſcher Dijk*, alle door twee Dijkregters beheerd wordende. Op dezelfde wijze worden ook 9°. de *Noordbroekmerdijk*, 10°. de *Zuidbroekmerdijk* en 11°. de *Greetmerdijk* beſtuurd. 12°. De *Neder-Embdſchedijk* wordt door een Dijksgedeputeerde, twee Dijkregters, een Rentmeester, een Dijks-Executeur beſtuurd. 13°. De *Over-Boven-Embdſchedijk*, door twee Bouwmeesters, een Rentmeester, een Executeur en een Dijks-ſchrijver. 14°. De *Neder-Rheiderdijk*, door twee Dijkregters, een Rentmeester en Executeur. 15°. De *ſtad Embdeſche kleine Dijk*, door een Stads Commisſaris, een Rendant, een Executeur en twee Dijksgedeputeerden beſtuurd. De overige Dijken, als: 16°. De *Boven-Rheiderdijk*, 17°. de *Oude Suider-Hamrichdijk*, 18°. de *Overledinger Dijk*, 19°. de *Leerer Dijk*, 20°. de *Nuſemohrner* en *Tedinger Dijk*, 21°. de *Vehnhuizer* en *Neermohrner Dijk*, 22°. de

Digitized by Google

Wijmeerſter en *Bundemer Dijk*, 22°. de *Borichumer Dijk*, 24°. de *Lager Dijk*, 25°. de *Detemer Dijk*, 26°. de *Veldmer Dijk*. 27°. de *Tilſumer Dijk*, 28°. de *Holtlander Dijk*, 29°. de *Norsmohr Dijk*, 30°. de *Bangmer Dijk*, 31°. de *Gummiger-Hamrichs Dijk*, en 32°. de *Overledinger Dijk*, welke door twee of een Dijkregter beheerd worden.

GE-

GENERALITEITS LANDEN,

WELKE BIJ DEN JONGSTEN OORLOG, ZIJN AFGESTAAN AAN HET FRANSCHE KEIZERRIJK.

Gedurende den tachtigjarigen Spaanſchen oorlog, hadden de vereenigde Gewesten onderſcheidene gedeelten der overige Nederlandſche Gewesten, die eertijds zeventien in getal waren, door de wapenen overwonnen, en bij de Munſterſche Vrede, in 1648, werd een gedeelte van de Gewesten *Braband*, *Limburg* en *Vlaanderen*, het geen, door de Staatſche wapenen, gedurende den oorlog, veroverd was, aan de Staten afgeſtaan, en deze landen bleven ſedert bekend onder den tijtel van *Generaliteits Landen*, welke als Wingewesten aangemerkt, noch ſtem in Staat hadden, noch bevoegd waren hunne eigene huishoudelijke zaken te beſturen. Wordende in deze landen alles op gezag en last der Algemeene Staten door den Raad van Staten geregeerd, terwijl de Stadhouder tevens Gouverneur Generaal dezer Gewesten was: 's jaarlijks zonden de Algemeene Staten en de Raad van Staten, uit hun midden, eene Commisſie, om zaken van gewigt uittevoeren; terwijl de Regtsgedingen in die landen voorvallende, door drie Geregtshoven,

als het Hof van *Braband*, dat in den *Haag*, het Hof of de Raad van *Vlaanderen*, dat in *Middelburg*, en het Hof van het Overkwartier van *Gelderland*, dat in *Venloo* gevestigd was, werden afgedaan.

Van deze *Generaliteits Landen*, is sedert de groote Staats-omwenteling, het zoogenaamde *Staats Braband*, met uitzondering echter van de Schansen *Lillo*, *Kruisschans*, aan de *Schelde* en de stad *Maastricht*, aan de *Maas*, met het daaraan ten westen palende Graafschap *Vroenhof*, dat echter zeer klein was, en slechts de drie dorpen *Wilre*, *Montenake* en *Heukelom* bevatte, welke bij het Tractaat tusschen de Fransche en Bataafsche Republiek aan de eerste afgestaan werden, niet meer als een Wingewest aangemerkt gebleven; maar verkreeg terstond het regt, om eerst hare eigene Representanten te kiezen en het stemregt uitteöefenen; wordende dit land derhalve als een gedeelte der Republiek aangemerkt, gelijk het ook thans een gedeelte van het Koningrijk, een Departement uitmaakt, hetwelk door dezelfde Staatkundige en Burgerlijke Wetten als alle de overige Departementen des Rijks bestuurd wordt.

Van dit tegenwoordig Departement zijn echter, om bijzondere Staatkundige redenen, het grondgebied van *Lommel* of *Loemel*, benevens het zuidelijke gedeelte van het grondgebied van *Eerzel*, welke voordezen tot de *Meijerij* van den *Bosch*, en gevolgelijk tot *Staats Bra-*

Braband behoorden, aan het Franſche Keizerrijk afgeſtaan.

Het *Staats Vlaanderen* beſtond uit eene ſtrook lands, op den noord-oever van de *Schelde*, uitmakende dat gedeelte van de gewezene Nederlandſche Provincie *Vlaanderen*, dat genoemd werd:

1°. Het vrije van *Sluis*, in het Noordwestelijkſte gedeelte gelegen, en hetwelk eertijds onder het vrije van *Brugge* behoorde: in hetzelve vondt men de vesting-ſtad *Sluis*, doorgaans *Sluis in Vlaanderen* genoemd, welke in 1604, door Prins MAURITZ, voor de Staten veroverd werd. — Het ſteedje *Aardenburg*. — Het Eiland *Kadzand*, anders het Retranchement genoemd, waarin de dorpen *Zuidzande*, *Nieuwvliet*, *Groede* en *Breskens*. — De ſteedjes *Oostburg*, *Yſendijke* en *Biervliet*, de geboorteplaats van WILLEM BEUKELSZOON, die de kunst uitvond om de Haring te kaken en te zouten, benevens nog de dorpen *St. Anna*, *ter Muiden*, *Eede* of *St. Baaſt*, *St. Kruis* en *St. Laurens*.

2°. De *vier Ambagten*, in het welke de vesting-ſtad *Hulst*, de Heerlijkheid *St. Jansſteen*, met de dorpen *Pauli Polder*, *Hengstdijk*, *Oſſenisſe*, *Hontenisſe* en *Namen*, in de nabijheid van *Hulst*. — Voorts de vesting-ſtad *Sas van Gend*, het Fort *Phillippine*, *Axel* en *ter Neuze*, welke laatſte twee kleine ſteedjes zijn, die redelijk wel verſterkt waren, benevens de dorpen *Zuiddorp*, de Polder *Saaſ-*

tingen, het land van den *Doele* en het land van *Ketenesse*, *in het welke* het Fort *Liefkenshoek*, aan de *Schelde*, gelegen is.

Alle deze landen zijn, bij den laatsten oorlog met de Fransche Republiek, in handen der Fransche Legers gevallen, en bij den Vrede en het Alliantie-Tractaat met *Frankrijk*, aan deze Republiek gebleven, en maken thans een gedeelte van de Departementen van de *Schelde* en de *Lis* uit.

Het *Staats Limburg* bestond uit de landen van *Overmaze*, ten opzigte van de stad *Maastricht*, aan de over- of regter-oever van de *Maas* gelegen. Hierin vondt men *Wijk*, tegenover *Maastricht*, tot welke vesting het ook gerekend *wordt te* behooren. Het steedje *Valkenburg*, aan de *Geul*, benevens de dorpen *Geul*, *Meersen*, *Schimmert*, *Beek*, *Klimmen*, *Herle*, *Eesden*, *Berg*, *Bemelen*, *Gronsfeld*, de Heerlijkheden *Breust* en *Ekelraad*. — Voorts het steedje *Daalhem*, de hoofdplaats van *een bijzonder* Graafschap, waaronder de dorpen *Oest*, *Keer*, *Tenneur* en *Blegnij*: ook worden tot dit *Daalhem* gerekend te behooren de Baronie *d'Olne*, gelijk ook de Staten nog een gedeelte van de Heerlijkheid *'s Hertogenrade* in bezit hadden, namelijk de dorpen *Gulpen*, *St. Mariëngaard*, *Holzet*, *Vaals* en *Vijlen*. Thans behooren alle deze plaatsen tot het Fransche Departement *Meuze Inferieure* genoemd.

Eindelijk behoorden nog tot de *Generaliteits*

teits Landen dat gedeelte van het Overkwartier van *Gelderland*, waarin de ſtad *Venloo* en de Schans *Stevenswaard* gelegen was; doch hetwelk almede, bij het meergemelde Tractaat, aan *Frankrijk* is afgeſtaan.

Behalve deze *Generaliteits Landen*, welke de Algemeene Staten in eigendom bezaten, verkregen zij, in den jare 1715, bij het zoogenaamde *Barriere-Tractaat*, het regt om in de ſteden en vestingen *Namen*, *Doornik*, *Meenen*, *Veurne*, *Warneton* en *Knocke* bezettingen van hun eigen volk te leggen, terwijl de bezettingen van *Dendermonde* en *Roermonde* half Staats en half Keizerlijk zouden zijn. Deze ſteden werden ſedert Barriere-ſteden genoemd, omdat zij, als eenen voormuur, ter beveiliging van het grondgebied van den Staat ſtrekten, gelijk dan ook deze *Generaliteits Landen* doorgaans het tooneel des oorlogs tusſchen dezen Staat en andere Mogendheden geweest zijn.

Ten ſlotte moeten wij hier nog herinneren, dat, gelijk boven gezegd is, de ſtad en zeehaven *Vliſſingen* met een grondgebied van 1800 metres in het ronde, bij Tractaat van den 11 November 1807, aan het Franſche Keizerrijk is afgeſtaan geworden.

EINDE.

Digitized by Google

Digitized by Google

Google